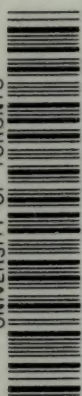


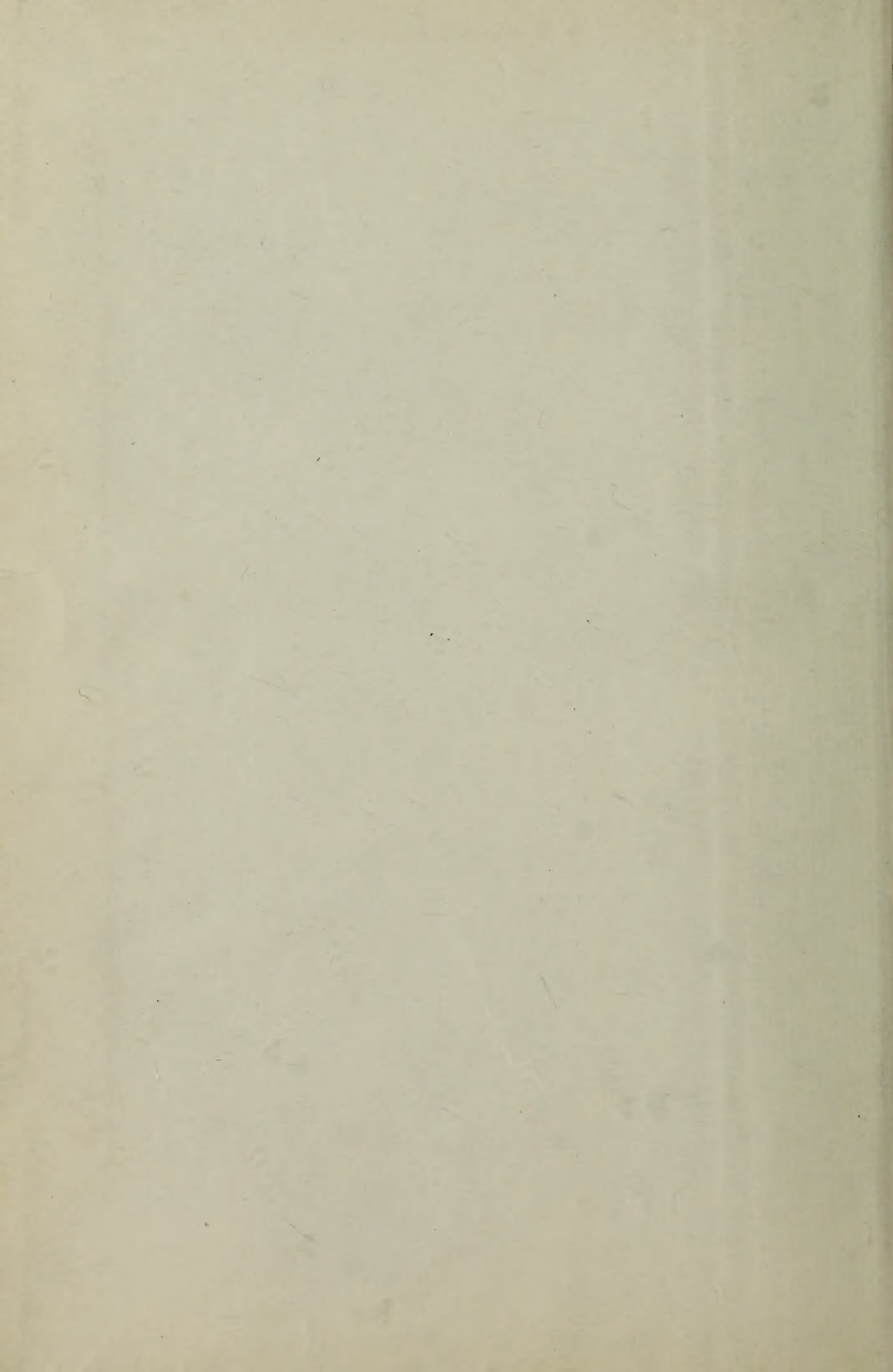
UNIVERSITY OF TORONTO



3 1761 01542837 8



Digitized by the Internet Archive  
in 2011 with funding from  
University of Toronto



LL  
V848K

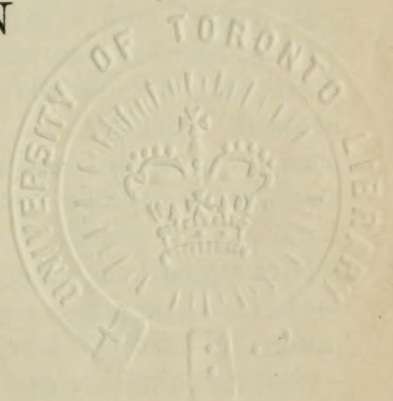
Vitruvius Pollio, Marcus

# VITRUVII DE ARCHITECTURA

LIBRI DECEM

EDIDIT

*Friedrich*  
F. KROHN



508071  
6. 6. 50

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI MCMXII

ATTESTATUM  
DE ARCHITECTURA

1888 DECEMBER

1888

R. KRON



1888

## PRAEFATIO

Dubitari adhuc, quo tempore conscripti sint Vitruvii de architectura libri X, cum id ante pugnam Actiacam factum esse W. Dietrich (*Quaestionum Vitruvianarum specimen. Misniae 1906*) et L. Sontheimer (*Vitruvius und seine Zeit. Tübingen 1908*) luculenter ostenderint, vehementer miror: non dico sententiam illorum, qui sub imperatore Tito aut etiam posteriore aetate vixisse auctorem horum voluminum docent, cum iis mihi res est, qui Vitruvium 27 demum a. C. n. anno hoc opus componere coepisse contendunt scilicet ea potissimum causa adducti, quod cap. I libri V (pag. 107, 3 pr. ed. Ros.) commemoratur coniuncta quaedam cum basilica Fani aedes Augusti, cuius tituli ante mensem Ianuarium a. 27 mentionem fieri nequise iure obtinent. attamen eorum in sententiam quominus pedibus, ut aiunt, eamus, certae quaedam res impedire videntur. namque ut omittam leviora illa (ne ex silentio argumentum efficere videar), quod templa, quae, ut singulorum aedium generum exempla essent, enumerata videmus, liberae rei publicae sunt omnia, cum imperatoris Augusti, licet ei dedicata sint Vitruvii volumina, magnificorum operum marmoreorum mentio omnino non fiat—quid quod ut araeostyli exemplar aedes Cereris, quae deflagavit anno 31, citatur? quod memoratur porticus Metelli, cuius in locum paulo post Dalmaticum bellum (a. 33) substituta est porticus Octaviae?

Iam vero si quis quaerat, quomodo Augusti nominis ab eodem auctore, qui etiamtum Cereris templum superfuisse praedicet, commemorati difficultas atque repugnantia tollenda sit, dubitatio non datur, quin illud capitulum, quod est de basilica Fanestri, spurium esse iudicemus. „quid? num Vitruvium basilicam istam cum aede Augusti coniunctam

architectatum esse negabis?“ critici dicent. sane, ut qui maxime auctorem horum de architectura librorum illam basilicam et aedificasse et descripsisse nego, cuius rei, cur faciam, sic reddam rationes.

Vitruvius ostendendae suae artis architectonicae negatam sibi facultatem ob eamque causam scriptis, quoniam operibus non liceat, virtutem suam se probare cogi saepicule queritur. quae quomodo ei opinioni, qua basilicam, haud contemnendae auctoritatis aedificium, struxisse putatur, conveniunt? quodsi re vera illius operis cura a Fanestribus ei delata fuisset, certe non habuisset, cur se *parum notities adsecutum esse* quereretur (cf. 133,9).

Nec vero argumentum solum eius de quo agimus capituli cum eis, quae Vitruvius de se ipse memoriae prodidit, pugnat, sed etiam scripturae genus a solito Vitruvii stilo inmane quantum discrepat, quod sic mecum recenseas velim.

pag. 106, 14. quod hoc loco *testudo* appellatur, id Vitruvius *medium spatium* dicit; quae ab eo *testudo* vocatur, machina est illa ad oppugnandas urbes utilis.

17. *columnae altitudinibus perpetuis cum capitulis*, ubi *altitudinibus perpetuis* abest a Vitruvio, qui simpliciter *columnae cum capitulis*.

22. *cantherium* collective numero singulari usurpatum Vitruvius ignorat; is semper (decies!) plurali numero utitur (cf. etiam pag. 88, 14).

23. *summittere* (si modo integra est lectio) semel occurrit in Vitruvio prorsus alia significatione. Vitruvianum esset: *quae sunt subiectae*.

pag. 107, 2. *ne impediunt aspectus pronai*. voce quae est aspectus Vitruvius vicies quater (i. e. omnibus locis) singulari numero utitur; hoc uno loco numerus pluralis invenitur.

3. *in medio latere parietis*. similem elocutionem in ll. X de architectura frustra requires.

5. *tribunal*. mirandum, quod Vitruvius in describenda summatim basilicae forma *tribunalis* mentionem omnino non facit.

7. *curvatura*. hanc vocem plane alia significatione hic usurpari atque apud Vitruvium iam pridem intellexit et exposuit W. Schmidt (Bursians Jahresberichte 108 (1901), 122), unde, sitne eius auctoris haec explicatio, ipse quoque dubitat.



8. *negotiantes* ἄπαξ λεγόμενον (*negotiatores* Vitr.)  
 13. *fulmentis* ἄπ. λεγ.  
 16. *everganeae* (?) ἄπ. λεγ. quod nimis sapit inferiorem latinitatem.  
 17. *quibus insuper*. *insuper*, nisi est adverbium, Vitr. eum accusativo coniungit. (*quo insuper* 278,17).  
 18. *culmen* ἄπ. λεγ. (*columen* Vitr.)  
 23. *operosam* ἄπ. λεγ.

Quod duabus rebus, cum argumento tum elocutione, comprobatur, Vitruvio cum basilica Fanestri eiusque descriptione nihil rei esse, idem ne architectum quidem fuisse eum, qui inseruit illud capitulum, demonstrando manifestius etiam fiet. an architectum se *collocavisse curavisseque* aedificium faciendum dicturum fuisse credis? aliud enim est opus curandum recipere, quod architecto Vitruvius tribuit (242, 7), aliud opus faciendum curare, quod est eius, qui sumptus impendit seu aedificium struendum locat. eum autem, qui Coloniae Iuliae Fanestri basilicam curavit faciendam, ne vocabula quidem architectis usitata satis novisse ex ea re apparet, quod dicit (107, 9): *supra columnas ex tribus tignis bipedalibus compactis traves sunt circa conlocatae* itemque v. 15: *ex duobus tignis bipedalibus traves*. rideret, ea si legeret, Vitruvius. nescit enim vir bonus, id quod expresse lucideque Vitruvius exponit (pag. 88, 11), duas res plane diversas esse traves atque tigna, nec posse ex tignis, etiamsi compingantur, traves fieri; nescit idem eas traves ab architectis *traves compactiles* appellari (cf. 100, 6. 7). rideret, inquam, Vitruvius!

Denique, ut absolvam eam quaestionem, Vitruvius Fani basilicam propterea aedificare non potuit, quod omnino nunquam in eo municipio fuit. qui sciam, quaeris? eius rei rationes sic collige mecum. libro altero (pag. 59, 4 sqq.) incredibiles et inauditas res narrat de larice: eam ab carie aut tinea non noceri neque flammam ex igni recipere nec ipsam per se posse ardere propterque pondus ab aqua non sustineri et resinam eius pthisicis mederi. mirabiliorem deinde narratiunculam de inventione eius materiae subdit, quam narratiunculam si perleges, architectum optimum a

milite nescio quo glorioso mendaciis probe oneratum esse facile perspicias. Romae (nec mirum!) eius materiae facultatem non esse ait nec notam esse nisi iis municipalibus, qui sint circa ripam fluminis Padi et litora maris Adriani; deportari autem per Padum Ravennam et praebere in colonia Fanestri, Pisauri, Anconae reliquisque quae sunt in ea regione municipiis! — posthac si quis eundem Vitruvium rettulisse eas quas supra commemoravimus ineptias de larice eundemque aedificavisse basilicam coniunctam cum aede Augusti Coloniae Fanestri, quod emporium esse dicebatur admirandae istius materiae, obtinebit, non ego vetabo. aedificavit nempe eam basilicam trabibus ex tignis larignis compactis, quibus quod neque ignis nec caries neque tinea potest nocere, eam non exstare ad hodiernum diem vehementer mirandum est.

Haec habui quae afferrem ad confirmandam sententiam virorum supra laudatorum Dietrich et Sontheimer, de ratione autem, quae intercedit inter Vitruvium et Athenaeum mechanicum, scilicet sub Athenaei nomine latere ipsum Vitruvium alio loco uberius disseram, qua disputatione me comprobaturum esse spero illum libellum *περὶ μηχανημάτων* dedicatum esse Marcello, cui nupserat Octavia, cuius per commendationem Caesar Octavianus architecto nostro ea quae acceperat pro refectione ballistarum commoda, cum ei tributa esset recognitio tormentorum, servavit (cf. 2, 6). nunc vero paucis tangendum est, quod E. Oder (Philologus Suppl. VII (1898) 231 sqq.) nisus Plinii (5,51) et Ammiani Marcellini (22, 15, 8) testimoniis et sibi et aliis persuasit eas res, quas Vitruvius de origine Nili profert, redire ad regis Iubae *Αιβυνά*, quem librum ante annum 26 scribi coeptum esse negat Oder, cum Sontheimer Iubam admodum adolescentulum iam anno 34 scriptoris munere functum esse haud abnuendum arbitretur. equidem utra sententia vera sit, diiudicare nolim, quod de Iubae commentario in exquirendo istorum verborum fonte cogitare non necesse esse reor; nam cum Ammianus regem Iubam in libris Punicis eam doctrinam invenisse haud ambigue testetur, quid impedit, quo-

minus C. Iulium Masinissae filium, eundem qui, cum uteretur Vitruvii hospitio, cum eo de philologia et praecipue de aquae virtutibus disputavit (cf. 203, 11), hausisse ipsum quoque ex istis libris Punicis et ea quae invenerat de Nili origine cum Vitruvio communicavisse suspicemur? quod autem et Plinius et Ammianus Marcellinus regi Iubae reperorum primum Nili fontium tribuunt laudem, id minime mirandum videtur; quis enim, ut de Nili origine quaerat, de architectura libros adibit?

Denique quod commemoratur pag. 71, 12 aedes Apollinis et Dianae, quam esse celeberrimam aedem Palatinam dedicatam ab Augusto anno 28 plurimi voluerunt, id tantum abest, ut labefactet nostram de Vitruvii aetate sententiam, ut eam maxime confirmare videatur. Vitruvius enim, ubicunque exempli causa aedem alicuius divinitatis complures Romae habentis sedes sacras affert, tam accurate eam designare solet, ut ne minima quidem dubitatio, quod templum intelligendum sit, in legentium animis haerere possit. ergo ex ea ipsa re, quod simpliciter dicit aedem Apollinis et Dianae, luce clarius apparet tum, cum scribebat auctor noster de architectura librum tertium, nondum perfectum fuisse templum Palatinum et significari aedem illam vetustissimam ad portam Carmentalem, quae usque ad Augusti tempora teste Asconio (ad Cic. in tog. cand. or. 91) sola Romae Apollinis aedis erat. eique rei optime convenit quod iudicium Vitruvius improbans diastyli speciem de eo fano facit, cum dicit eam *dispositionem hanc habere difficultatem, quod epistylia propter intervallorum magnitudinem frangantur*, hoc est eiusmodi opus brevi tempore vitiosum atque ruinosum fieri necesse esse. hasne voces virum urbanum, cui cum ipsa imperatoris familia necessitudo erat, ei ingesturum fuisse suspicabimur, cui dedicaturus erat opus suum, de eo praesertim operae architectonicae monumento, quo potissimum ille et delectabatur et gloriabatur? adeo absurda res videtur, ut, ne possit ex ipsa significatione, de quo templo agatur, intellegi, qui de Palatina aede cogitant, eorum sententiam futilem esse appareat.

Quare sublato eo capitulo, in quo Augusti nomen invenitur, cum res multae vel omnes ad id tempus, quod interiectum est inter annum quadragesimum circiter et pugnam Actiacam, legentes vocent, illo temporis spatio conscriptos esse de architectura libros X statuendum est; prooemium autem additum esse scriptaque ipsa imperatori tradita esse haud ita multo post annum 28 ex ipso prooemii argumento facile cognoscitur.

Absoluta quaestione, quae est de Vitruvii aetate, pauca dicenda sunt de libris manuscriptis. eos omnes recedere ad unum eundemque archetypum (*x*) nunc deperditum et ex lacunis omnium codicum communibus et ex textus quadam confusione foliorum transpositione orta perspicitur. ex isto archetypo, qui litteris anglosaxonicis fuerat exaratus, quattuor derivati sunt libri mss., quorum ad fidem restituendum esse Vitruvii opus cognovit restituitque Valentinus Rose, ita ut is demum studiis Vitruvianis solidum fundamentum iecisse iudicandus sit. eorum autem codicum antiquissimus cuique maxima auctoritas tribuatur, est Harleianus (*H*) musei Britannici 2767, saeculo IX exaratus; cum eo plerumque facit *S*, bibliothecae Selestadiensis nr. 1153<sup>bis</sup>, saec. X vergentis, minoris quidem auctoritatis, quod haud paucis locis traditam lectionem de suo corrigit ita tamen, ut non raro rectum invenerit. ab altera parte stant duo codices Gudiani bibliothecae Wolfenbütteleusis, quorum alter *E* (nr. 132) saec. X continet Vitruvium excerptum singulis Faventini capitulis interpositis, alter *G* (nr. 69) saec. XI totum Vitruvium, utilissimus ad explendas quasdam lacunas in alterius familiae libris mss. extantes. quorum omnium codicum excutiendorum facultatem mihi datam esse insigni liberalitate eorum virorum, qui praesunt bibliothecis musei Britannici, Selestadiensi, Wolfenbütteleusis, grato animo memini atque commemoro.

Editiones atque editorum nomina, quibus singulae emendationes in adnotatione quam dicunt criticam relatae debentur, sunt haec: *ed(itio princeps Sulpitii)*, *ed. Fl(orentina)*, *ed. Ven(eta)*, *Joc(undus)*, *Mach(aeropieus)*, *Phil(ander)*, *Barb(arus)*, *Laet*, *Perr(ault)*, *Gal(iani)*, *Rode*, *Schn(eider)*,

*Mar(ini), Lor(entzen), Ro(se), Choisy.* quae *Sch* signo notavi, ei debentur, qui, cum amice ac fideliter has schedas mecum perlegeret, optime de emendando Vitruvii textu meruit, gymnasii civici Halensis directori designato C. F. W. Schmidt, cui quas debeo gratias magnas ago, non solum pro dicata opera sed etiam pro repertis ac restitutis vocabulis graecis praesertim artius se adplicantibus ad traditam lectionem (velut τετραδῶρος, πενταδῶρος, ἔνπλεκτον, πεντέμοιρον, διπλασίωνα, κριοδοκίς etc., etiam apparitio cf. ital. apparecchio). eidem primo contigit, ut exquireret Pausaniae patrem (4,23) ab quibusdam Agesilam appellari (cf. Ps. Plutarch. Parall. 10: Περασῶν τὴν Ἑλλάδα λεηλατούντων Πανσανίας ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στρατηγὸς πεντακόσια χρυσοῦ τάλαντα παρὰ Ξέρξου λαβῶν ἔμελλε προδιδόναι τὴν Σπάρτην. φωραθέντος δὲ τούτου Ἀγησίλαος ὁ πατὴρ μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοίκου συνεδίωξεν Ἀθηναῖς καὶ τὰς θύρας τοῦ τεμένους πλίνθῳ φράξας λιμῶ ἀπέκτεινεν, ἣ δὲ μήτηρ καὶ ἄταφον ἔρριψεν. ὡς Χρῦσερμος ἐν δευτέρῳ Ἱστοριῶν). quod autem felici coniectura (9,20) λόγος ὀρικὸς restituit pro codicum *logos opticos*, id Platonis testimonio (Phileb. 17 CD et Resp. 443 D) comprobatur. denique quod pag. 12,22 *navibus interscalmio*, quod *διπηχυαία dicitur* legendum proponitur, conferendi sunt versus Apollonii Rhodii I, 378sq.:

ὄψι δ' ἄρ' ἔνθα καὶ ἔνθα μεταστρέψαντες ἔρετμὰ  
πήχυιον προὔχοντα περὶ σκαλμοῖσιν ἔδησαν

ad quos Etym. Magn. s. v. *πήχυιον προὔχοντα* Ἀπολλώνιος. οἱ μὲν μικρὸν ἱμαντίδιον τὸ συνέχον τὴν κόπην πρὸς τὸν σκαλμόν, ὅ(ν)περ Ἀττικοὶ πηχυαία καλοῦσιν· οἱ δὲ τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς κόπης, ὅπερ κατέχων ὁ ναύτης κωπηλατεῖ. eum autem locum, qui corruptissimus exhibetur in libris mss. pag. 217, 11 sq., ita corrigi posse putat, ut in *amolcie ἀντολκίην* (servata ionica Democriti scriptura) latere statuat, i. e. vim attractoriam, quam Democritus signando expertus sit.

Iniecta mentione loci, qui emendatione adhuc egere videntur, data facultate utor subiungendi nonnullos locos, quos

impresso libro relegens mutatos velim. pag. 9,20 haud scio an etiam a *geometris* delendum sit; totius autem sententiae conformatio haec erit: *similiter cum astrologis et musicis est disputatio communis de sympathia stellarum et symphonia <ea>rum in quadratis et trigonis diatessaron et diapente, [a geometris divisus] qui graece λογος οριζος appellatur.*

6,18 *hydraulicas quoque machinas et cetera quae sunt similia his organa sine musicis rationibus efficere nemo poterit.*

19,23 *mare tempestatibus actum in paludes redundantiam motionibus concitat amarisque mixtionibus non patitur bestiarum palustrium genera ibi nasci.*

176, 19 servata codicum lectione sic interpungendum est: *eadem ratione melinum: quod eius metalli, insulae cycladi Melo dicitur esse* (cf. Fav. 306, 12).

Lacunosum atque mendosum temporum iniuria et libreriorum incuria Vitruvii opus ad nostram aetatem pervenisse nemo ignorat; quae quidem minores lacunae cum aliqua probabilitate expleri possint, explevi, ceteras asteriscis notavi. praeterea glossis et interpolationibus, non minus qui casu in ipsum orationis tenorem inreperunt titulis opinione peius deformatum est; talia uncis quadratis [ ] inclusi; quae autem ex dittographia orta inveniuntur additamenta, ea in adnotatione enumeravi. plus quinquagies *ad* et *in* particulas in his libris deletas esse nosces, quibus sub signis (unde *ad* et *in additivum* vocavi) verba a librariis omissa in margine antiquorum librorum suppleri solita esse commentariolo, qui inscribitur *Ad, in und andere Palaeographica* (Münster 1911), exposui. multis item locis *que* sive *Quae* (sic plerumque *G*) delendum fuit, quam notam pro *quaere* accipiendam esse mihi quidem persuasum est; cetera autem additamenta quae sunt *esse, fuit, futurum, perfecta* (cf. adn. ad pag. 218, 4) decies fere occurrentia quid sibi velint, videant acutiores.

In rebus orthographicis ad Rosii editiones adplicata est haec editio, nisi quod genitivis pluralis in *um* pro *orum* exeuntibus, quod multas eiusmodi formas non solum male intellectas sed etiam ab editoribus temptatas esse video, apicem adposui; praeterea, prout in libris mss. extant, iuxta posui

formas *camara* et *camera*, *trullizare* et *trullissare* et quae sunt similia; item servanda videtur scriptura codicum fide probata *decusis*, quam vocem apud Vitruvium ubique indeclinabilem esse animadvertendum est.

Numeri paginarum et in margine adscripti et in annotatione citati sunt Rosii editionis prioris; eos autem addidi et propterea, quod ea editio, sicut digna est, pro vulgata semper habebitur, et eodem consilio, quo olim addidit Rosius in altera editione, „ut huic quoque editioni servaretur indicis Nohliani utilitas, quo de Vitruvii sermone ita nituntur recentiorum studia universa, ut sine eo non existerent omnino.“

Scr. Monasterii m. Iun.

F. Krohn.





VITRUVII  
DE ARCHITECTURA  
LIBRI DECEM



# VITRUVII DE ARCHITECTURA

## LIBER PRIMUS.

Cum divina tua mens et numen, imperator Caesar, im- 1  
perio potiretur orbis terrarum invictaque virtute cunctis  
hostibus stratis triumpho victoriaque tua cives gloriarentur  
et gentes omnes subactae tuum spectarent nutum populus-  
que Romanus et senatus liberatus timore amplissimis tuis  
5 cogitationibus consiliisque gubernaretur, non audebam,  
tantis occupationibus, de architectura scripta et magnis  
cogitationibus explicata edere, metuens, ne non apto tem-  
pore interpellans subirem tui animi offensionem. cum vero 2  
10 attenderem te non solum de vita communi omnium curam  
publicaeque rei constitutione habere sed etiam de oppor-  
tunitate publicorum aedificiorum, ut civitas per te non  
solum provinciis esset aucta, verum etiam ut maiestas  
imperii publicorum aedificiorum egregias haberet auctori-  
15 tates, non putavi praetermittendum, quin primo quoque  
tempore de his rebus ea tibi ederem, ideo quod primum  
parenti tuo [de eo] fueram notus et eius virtutis studiosus.  
2 cum autem concilium caelestium in sedibus immortalitatis  
eum dedicavisset et imperium parentis in tuam potestatem  
20 transtulisset, idem studium meum in eius memoria per-  
manens in te contulit favorem. itaque cum M. Aurelio  
et P. Minidio et Gn. Cornelio ad apparationem ballistarum  
(5) et scorpionum reliquorumque tormentorum refectionem  
fui praesto et cum eis commoda accepi, quae, cum primo

---

1 cum HS: primam litteram om. G, quam D pro C suppl.  
manus recens 11 constitutione SG<sup>c</sup>: -nem H, -nē G 17 del.  
Schn (virtutis) erat S 24 Quēcūq, pr. G

mihi tribuisti recognitionem, per sororis commendationem  
 3 servasti. cum ergo eo beneficio essem obligatus, ut ad  
 exitum vitae non haberem inopiae timorem, haec tibi  
 scribere coepi, quod animadverti multa te aedificavisse (16  
 et nunc aedificare, reliquo quoque tempore et publicorum et 5  
 privatorum aedificiorum, pro amplitudine rerum gestarum  
 ut posteris memoriae traderentur, curam habiturum. con-  
 scripsi praescriptiones terminatas, ut eas attendens et ante  
 facta et futura qualia sint opera per te posses nota habere; (15  
 namque his voluminibus aperui omnes disciplinae rationes. 10

I Architecti est scientia pluribus disciplinis et variis  
 eruditionibus ornata, cuius iudicio probantur omnia quae  
 ab ceteris artibus perficiuntur opera. ea nascitur ex fa-  
 brica et ratiocinatione. fabrica est continuata ac trita (20  
 usus meditatio, quae manibus perficit[ur] e materia cuius- 15  
 cumque generis opus [est] ad propositum deformationis.  
 ratiocinatio autem est, quae res fabricatas sollertiae ac  
 rationis pro portione demonstrare atque explicare potest.  
 2 itaque architecti, qui sine litteris contenderant, ut manibus (21  
 essent exercitati, non potuerunt efficere, ut haberent pro 20  
 laboribus auctoritatem; qui autem ratiocinationibus et 3  
 litteris solis confisi fuerunt, umbram non rem persecuti  
 videntur. at qui utrumque perdidicerunt, uti omnibus  
 armis ornati citius cum auctoritate, quod fuit propositum,  
 3 sunt adsecuti. cum in omnibus enim rebus, tum maxime 24  
 etiam in architectura haec duo insunt: quod significatur (5  
 et quod significat. significatur proposita res, de qua dicitur;  
 hanc autem significat demonstratio rationibus doctrinarum  
 explicata. quare videtur utraque parte exercitatus  
 esse debere, qui se architectum profiteatur. itaque eum 30  
 etiam ingeniosum oportet esse et ad disciplinam docilem; (1  
 neque enim ingenium sine disciplina aut disciplina sine

1 recognitionem *S* 2 (servasti) in animo *S* 12 cuius  
 iudicio probantur omnia *GS: om. H* 13 ex *GS: & H* 15-16 *del.*  
*Kr* cuiuscumque *HG: unius cuius q; S (unde unius in marg.*  
*suppl. G<sup>c</sup>)* 22 fuerant *G* 31 disciplinā *H<sup>c</sup>S: -na H, -nas G*  
 32 aut sine ingenio disciplina *G*

ingenio perfectum artificem potest efficere. et ut litteratus sit, peritus graphidos, eruditus geometria, historias complures noverit, philosophos diligenter audierit, musicam scierit, medicinae non sit ignarus, responsa iuriscursorum noverit, astrologiam caelique rationes cognitatas habeat.

Quae cur ita sint, haec sunt causae. litteras architectum scire oportet, uti commentariis memoriam firmiorem efficere possit. deinde graphidis scientiam habere, quo facilius exemplaribus pictis quam velit operis speciem deformare valeat. geometria autem plura praesidia praestat architecturae; et primum ex euthygrammis circini tradit usum <regulaeque>, e quo maxime facilius aedificiorum in areis expediuntur descriptiones normarumque et librationum et linearum directiones. item per opticen in aedificiis ab certis regionibus caeli lumina recte ducuntur. per arithmeticen vero sumptus aedificiorum consummantur, mensurarum rationes explicantur, difficilesque symmetriarum quaestiones geometricis rationibus et methodis inveniuntur. historias autem plures novisse oportet, quod multa ornamenta saepe in operibus architecti designant, de quibus argumenti rationem, cur fecerint, quaerentibus reddere debent. quemadmodum si quis statuas marmoreas muliebres stolatas, quae caryatides dicuntur, pro columnis in opere statuerit et insuper mutulos et coronas conlocaverit, percontantibus ita reddet rationem. Carya, civitas Peloponnensis, cum Persis hostibus contra Graeciam consensit. postea Graeci per victoriam gloriose bello liberati communi consilio Caryatibus bellum indixerunt. itaque oppido capto, viris interfectis, civitate deflagrata matronas eorum in servitutem abduxerunt, nec sunt passi stolas neque

2 graphidis *S* 7 sint haec *HS*: sunt hę *G* 9 qđ fac. *S*  
 13 add. *Kr* aeris *S* 15 optichen *HSG<sup>c</sup>*, optichen *G* 16 dicuntur *G* arithmetichen *x* 22 argumenti *Ro*: -tis *x*  
 24 cariatides *HS* 26 percontantibus *HG*: percuntantibus *H<sup>c</sup>*, percuntantibus *SG<sup>c</sup>* caria *x* peloponnessis *H*, peloponensis *GS* 29 cariatybus *G*, cariatibus *S* 30 deflagrata *Kr*: declarata *x*.

ornatus matronales deponere, non uti una triumpho duce-  
 rentur, sed aeterna, servitutis exemplo gravi, contumelia  
 pressae poenas pendere viderentur pro civitate. ideo qui  
 tunc architecti fuerunt aedificiis publicis designaverunt (20)  
 earum imagines oneri ferendo conlocatas, ut etiam posteris 5  
 6 [nota] poena peccati Caryatium memoriae traderetur. non  
 minus Lacones, Pausania Agesilae filio duce, Plataico  
 proelio pauca manu infinitum numerum exercitus Per- 5  
 sarum cum superavissent, acto cum gloria triumpho spo-  
 liorum et praedae, porticum Persicam ex manubiis, laudis 10  
 et virtutis civium indicem, victoriae posteris pro tro-  
 paeo constituerunt. ibique captivorum simulacra bar- (5)  
 barico vestis ornatu, superbia meritis contumeliis punita,  
 sustinentia tectum conlocaverunt, uti et hostes horrescerent  
 timore eorum fortitudinis effectus, et cives id exemplum 15  
 virtutis aspicientes gloria erecti ad defendendam liber-  
 tatem essent parati. itaque ex eo multi statuas Persicas  
 sustinentes epistylia et ornamenta eorum conlocaverunt, (10)  
 et ita ex eo argumento varietates egregias auxerunt operi-  
 bus. item sunt aliae eiusdem generis historiae, quarum 20  
 7 notitiam architectos tenere oporteat. philosophia vero  
 perficit architectum animo magno et uti non sit adrogans,  
 sed potius facilis, aequus et fidelis, sine avaritia, quod est (15)  
 maximum; nullum enim opus vere sine fide et castitate  
 fieri potest; ne sit cupidus neque in muneribus accipiendis 25  
 habeat animum occupatum, sed cum gravitate suam tuea-  
 tur dignitatem bonam famam habendo; et haec enim  
 philosophia praescribit. praeterea de rerum natura, quae (20)  
 graece φυσιογνωσια dicitur, philosophia explicat. quam ne-  
 cesse est studiosius novisse, quod habet multas et varias 30  
 naturales quaestiones. ut etiam in aquarum ductionibus.  
 incursibus enim et circumitionibus et librata planitie ex-

1 non uti *Kr*: uti non *x*    2 aeterna *Kr*: -no *x*    4 (de-  
 signaverunt) quod *add. S*    6 nota *ut ex marg. receptum del. Kr*  
 7 Agesilae *Sch*: hagest ill(a)e poldos *x*    Plataico (Plataeoo  
*Joc*): pitalco *x*    29 physiologia *H*, phisiologia *S*, phisioloya *G*  
 (dicitur) quae *add. S*    32 circuitionibus *x*

25) pressionibus spiritus naturales aliter atque aliter fiunt,  
 quorum offensionibus mederi nemo poterit, nisi qui ex  
 philosophia principia rerum naturae noverit. item qui  
 Ctesibii aut Archimedis et ceterorum, qui eiusdem generis  
 5 praecepta conscripserunt, leget, sentire non poterit, nisi  
 6 his rebus a philosophis erit institutus. musicen autem sciat 8  
 oportet, uti canonicam rationem et mathematicam notam  
 habeat, praeterea ballistarum, catapultarum, scorpionum  
 temperaturas possit recte facere. in capitulis enim dextra  
 10 ac sinistra sunt foramina hemitoniorum, per quae tendun-  
 tur suculis et vectibus e nervo torti funes, qui non prae-  
 cluduntur nec praeligantur, nisi sonitus ad artificis aures  
 certos et aequales fecerint. bracchia enim, quae in eas  
 tentiones includuntur, cum extenduntur, aequaliter et  
 15 pariter utraque plagam mittere debent; quodsi non homo-  
 тона fuerint, impediunt directam telorum missionem. item 9  
 theatris vasa aerea, quae in cellis sub gradibus mathe-  
 matica ratione conlocantur sonitum ex discrimine, quae  
 Graeci ηχεια appellant, ad symphonias musicas sive con-  
 20 centus componuntur divisa in circinatione diatessaron  
 15) et diapente et <diapason ad> disdiapason, uti vox scaenici,  
 sonitu conveniens in dispositionibus tactu cum offenderit,  
 aucta cum incremento clarior et suavior ad spectatorum  
 perveniat aures. hydraulicas quoque machinas et cetera,  
 25 quae sunt similia his organis, sine musicis rationibus  
 20) efficere nemo poterit. disciplinam vero medicinae novisse 10  
 oportet propter inclinationem caeli, quae Graeci κλιματα  
 7 dicunt, et aeris et locorum, qui sunt salubres aut pesti-  
 lentes, aquarumque usus; sine his enim rationibus nulla  
 30 salubris habitatio fieri potest. iura quoque nota habeat

4 Ctesibii *Joc*: cumthesbia *x*      10 emitoniorum *HS*

11 suculis *Joc*: surculis *x*      13 fecerunt *H*      15 utraque *rec*:  
 utraeque *x*      homotona *Phil*: o motonia *x* i. equaliter so-  
 nantia *add. S*      16 impediendi rectam *H*      18 ex discrimine *Kr*:  
 et discrimina *x*      19 echea *x*      21 *add. Ro*      22 sonitu *rec*:  
 -tus *x*      27 climata *x*

oportet, ea quae necessaria sunt aedificiis <locis> communibus parietum ad ambitum, stillicidiorum et cloacarum, luminum, item aquarum ductiones et cetera, quae eiusmodi sunt. nota oportet sint architectis, uti ante caveant quam instituant aedificia, ne controversiae factis operibus patribus familiarum relinquuntur, et ut legibus scribendis prudentia cavere possit et locatori et conductor; namque si lex perite fuerit scripta, erit ut sine cap- tione uterque ab utroque liberetur. ex astrologia autem cognoscitur oriens, occidens, meridies, septentrio, etiam caeli ratio, aequinoctium, solstitium, astrorum cursus; quorum notitiam si quis non habuerit, horologiorum rationem omnino scire non poterit. (15)

- 11 Cum ergo tanta haec disciplina sit, condecorata et abundans eruditionibus variis ac pluribus, non puto posse <se> iuste repente profiteri architectos, nisi qui ab aetate puerili his gradibus disciplinarum scandendo scientia plerarumque litterarum et artium nutriti pervenerint ad summum templum architecturae. at fortasse mirum videbitur inperitis, hominis posse naturam tantum numerum doctrinarum perdiscere et memoria continere. cum autem animadverterint omnes disciplinas inter se coniunctionem rerum et communicationem habere, fieri posse faciliter credent; encyclios enim disciplina uti corpus unum ex his membris est composita. itaque qui a teneris aetatibus eruditionibus variis instruuntur, omnibus litteris agnoscunt easdem notas communicationemque omnium disciplinarum, et ea re facilius omnia cognoscunt. ideoque de veteribus architectis Pytheos, qui Prieni aedem Minervae nobiliter est architectatus, ait in suis commentariis architectum omnibus artibus et doctrinis plus oportere posse (20) (25) (30) (35) (40)

1 locis *add. Kr* (cf. 25, 15) 15 *add. Joc* 17 plerarumque *Frisemann*: plerumque *x* 19 *at rec*: ac *x* 20 hominis *Mar*: hominibus *x* 25 qui a *G<sup>c</sup>*: quia *x* 29 Pytheos *Ro*: pythios. *H*, pithios *G*, pythius *S* 4. prieni *H*: primus *S*, primus † prieni *G*



facere, quam qui singulas res suis industriis et exercitationibus ad summam claritatem perduxerunt. id autem re non expeditur. non enim debet nec potest esse architectus 13  
 (10) grammaticus, uti fuerat Aristarchus, sed non agrammatus,  
 5 nec musicus ut Aristoxenus, sed non amusus, nec pictor ut Apelles, sed graphidos non inperitus, nec plastes quemadmodum Myron seu Polyclitus, sed rationis plasticae non ignarus, nec denuo medicus ut Hippocrates, sed non  
 (15) aniatrologetus, nec in ceteris doctrinis singulariter excellens, sed in îs non inperitus. non enim in tantis rerum varietatibus elegantias singulares quisquam consequi potest, quod earum ratiocinationes cognoscere et percipere vix cadit in potestatem. nec tamen non tantum architecti 14  
 (20) non possunt in omnibus rebus habere summum effectum, sed etiam ipsi, qui privatim proprietates tenent artium, non efficiunt, ut habeant omnes summum laudis principatum. ergo si in singulis doctrinis singuli artifices neque omnes sed pauci aevo perpetuo nobilitatem vix sunt consecuti, quemadmodum potest architectus, qui pluribus artibus debet esse peritus, non id ipsum mirum et magnum facere, ne quid ex his indigeat, sed etiam ut omnes artifices superet, qui singulis doctrinis adsiduitatem cum industria summa praestiterunt? igitur in hac re Pytheos errasse 15  
 videtur, quod non animadvertit ex duabus rebus singulas  
 25 artes esse compositas, ex opere et eius ratiocinatione, ex  
 (10) his autem unum proprium esse eorum, qui singulis rebus sunt exercitati, id est operis effectus, alterum commune cum omnibus doctis, id est rationem, uti medicis et musicis et de venarum rythmo et pedum [motus]; at si vulnus  
 30 mederi aut aegrum eripere de periculo oportuerit, non

4 fuerat *rec*: fuerit *x* aristarcus *G* 6 imperitos *H*  
 9 aniatrologetus *H<sup>c</sup>G*: -gecus *H*, -gicus *SG<sup>c</sup>* 10 his *x* (*ut semper fere pro îs*)  
 11 elegantias *x* 16 efficiunt *H*  
 22 qui *H*: quin *S* (qui in *S<sup>c</sup>*), & qui *G* 28 rationē *S*: ratione *HG*  
 29 rythmo *ed* (*S<sup>c</sup>*): pythmo *x* pedum *Kr*: adpedū *G S*, adpedem *H* (*cum ad additivo*) motus *ut glossam spectantem ad rythmo eiecit Kr* at *ed. Fl*: ut *x*

accedet musicus, sed id opus proprium erit medici; item (15)  
 in organo non medicus sed musicus modulabitur, ut aures  
 16 suavem cantionibus recipiant iucunditatem. similiter cum  
 astrologis et musicis est disputatio communis de sympathia  
 stellarum et symphoniarum in quadratis et trigonis dia- 5  
 tesson et diapente, a geometris [divisus] qui graece (20)  
 λογος οπικος appellatur; ceterisque omnibus doctrinis 10  
 multae res vel omnes communes sunt dumtaxat ad dis-  
 putandum. operum vero ingressus, qui manu aut tracta-  
 tionibus ad elegantiam perducuntur, ipsorum sunt, qui 10  
 proprie una arte ad faciendum sunt instituti. ergo satis (5)  
 abunde videtur fecisse, qui ex singulis doctrinis partes et  
 rationes earum mediocriter habet notas, eas quae necessariae  
 sunt ad architecturam, uti, si quid de his rebus et artibus  
 17 iudicare et probare opus fuerit, ne deficiatur. quibus vero 15  
 natura tantum tribuit sollertiae, acuminis, memoriae, ut (10)  
 possint geometriam, astrologiam, musicen ceterasque disci-  
 plinas penitus habere notas, praetereunt officia architec-  
 torum et efficiuntur mathematici. itaque faciliter contra  
 eas disciplinas disputare possunt, quod pluribus telis di- 20  
 sciplinarum sunt armati. hi autem inveniuntur raro, ut  
 aliquando fuerunt Aristarchus Samius, Philolaus et Archy- (15)  
 tas Tarentini, Apollonius Pergaeus, Eratosthenes Cyrenaeus,  
 Archimedes et Scopinas ab Syracusis, qui multas res <me-  
 chanicas,> organicas, gnomonicas numero naturalibusque 25  
 rationibus inventas atque explicatas posteris reliquerunt.  
 18 Cum ergo talia ingenia ab naturali sollertia non passim (20)  
 cunctis gentibus sed paucis viris habere concedatur, offi-  
 cium vero architecti omnibus eruditionibus debeat esse  
 exercitatum, et ratio propter amplitudinem rei permittat 30  
 non iuxta necessitatem summas sed etiam mediocres scien-

---

3 suavem Choisy: suae  $x$  5 tridonis  $H$  6 glossam eie-  
 cit  $Kr$  7 λογος οπικος  $Sch$ : logos opticos  $x$  12 ex om.  $S$  (in  
 suppl.  $S^2$ ) 22 phylolaus  $HG$  architas  $GS$  24 ab  $HG$ :  
 a  $S$  ( $H^c G^c$ ) 24 add.  $Kr$  27 ab  $HG$ : a  $H^c G^c$ , ac  $S$  (natu-  
 ralis  $S^c$ ) 29 debet  $S$  31 mediocris  $H$

11 tias habere disciplinarum, peto, Caesar, et a te et ab is, qui ea volumina sunt lecturi, ut, si quid parum ad regulam artis grammaticae fuerit explicatum, ignoscatur. namque non uti summus philosophus nec rhetor disertus nec gram-  
 5 maticus summis rationibus artis exercitatus, sed ut architectus his litteris imbutus haec nisus sum scribere. de artis vero potestate quaeque insunt in ea ratiocinationes polliceor, uti spero, his voluminibus non modo aedificantibus sed etiam omnibus sapientibus cum maxima auctoritate  
 10 me sine dubio praestaturum.

(10) Architectura autem constat ex ordinatione, quae graece II τὰξιν dicitur, et ex dispositione, hanc autem Graeci διαθεσιν vocitant, et eurythmia et symmetria et decore et distributione, quae graece οικονομια dicitur.

15 Ordinatio est [modica] membrorum operis [commoditas] 2  
 (15) separatim univarseque proportionis ad symmetriam comparatio. haec componitur ex quantitate, quae graece ποσοτης dicitur. quantitas autem est modulorum ex ipsius operis e singulisque membrorum partibus sumptio uni-  
 20 versi operis conveniens effectui.

(20) Dispositio autem est rerum apta conlocatio elegansque compositionibus effectus operis cum qualitate. species dispositionis, quae graece dicuntur ιδεαι, sunt hae: ichnographia, orthographia, scaenographia. ichnographia est  
 25 circini regulaeque modice continens usus, e qua capiuntur  
 (25) formarum in solis arearum descriptiones. orthographia autem est erecta frontis imago modiceque picta rationibus operis futuri figura. item scaenographia est frontis et laterum abscedentium ad circini-

1 peto *HG*: Pro eo *S* (expostulo *post* lecturi *add. S<sup>c</sup>*) 12 taxis *x* diathesis *x* 13 eurythmia *x* 14 oeconomia *x*  
 15 modica commoditas *ut glossam ad οικονομια pertinentem eiecit Kr* 16 separatim *G* proportionis *S*: -nes *H*, proportionis *G* 18 possotes *HS*, posotis *G* 19 sumptio *transp. Kr*: ante e singulisque *exh. x* (sumptione singularisq; *S*, unde sumptione *G<sup>c</sup>*) 20 effectui *Kr*: effectus *x* 21 elegans *S*: elegans *HG* 23 ideae *x* 25 equa *G*: aequa *HSG<sup>c</sup>* 26 solis *G*: solis *HS*

que centrum omnium linearum responsus. hae nascuntur ex cogitatione et inventione. cogitatio est cura studii (5) plena et industriae vigilantiaeque effectus propositi cum voluptate. inventio autem est quaestionum obscurarum explicatio ratioque novae rei vigore mobili reperta. hae 5 sunt terminationes dispositionum.

3 Eurythmia est venusta species commodusque in compositionibus membrorum aspectus. haec efficitur, cum mem- (10) bra operis convenientis sunt altitudinis ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, et ad summam omnia respondent 10 suae symmetriae.

4 Item symmetria est ex ipsius operis membris conveniens consensus ex partibusque separatis ad universae figurae (15) speciem ratae partis responsus. uti in hominis corpore e cubito, pede, palmo, digito ceterisque particulis symmetros 15 est eurythmiae qualitas, sic est in operum perfectionibus. et primum in aedibus sacris aut e columnarum crassitudinibus aut triglypho aut etiam embatere, ballista e fora- (20) mine <capituli>, quod Graeci περιτρητον vocitant, navibus interscalmio, quae διπηχυαία dicitur, item ceterorum operum 20 e membris invenitur symmetriarum ratiocinatio.

5 Decor autem est emendatus operis aspectus probatis rebus compositi cum auctoritate. is perficitur statione, quod graece θεματικῶν dicitur, seu consuetudine aut (25) natura. statione, cum Iovi Fulguri et Caelo et Soli et 25 Lunae aedificia sub divo hypaethraque constituentur; ho- 13 rum enim deorum et species et effectus in aperto mundo atque lucenti praesentes videmus. Minervae et Marti et Herculi aedes doricae fient; his enim diis propter virtutem sine deliciis aedificia constitui decet. Veneri, Florae, Pro- 30

9 convenientis *Ro*: convenientia *x* 10respondent *G*: -deant *HS*  
 14 ratae *GS*: latae *H* 18 ballista e: ballistae *H*,  
 balistę *S*, baliste *G* 19 capituli *add. Kr* (cf. 13, 19) peri-  
 treton *x* 20 διπηχυαία *Sch*: dipheciaca *x* 24 thematismo *x*  
 26 constituuntur *G* 28 videmus *GS*<sup>c</sup>: vidimus *HS* 30 diliciis  
 (-as *H*) *H*<sup>c</sup> *G* a. c.

(5) serpinae, fontium nymphis corinthio genere constitutae aptas videbuntur habere proprietates, quod his diis propter teneritatem graciliora et florida foliisque et volutis ornata opera facta augere videbuntur iustum decorem. Iunoni, 6  
 5 Dianae, Libero Patri ceterisque diis, qui eadem sunt similitudine, si aedes ionicae construuntur, habita erit ratio mediocritatis, quod et ab severo more doricorum et ab teneritate corinthiorum temperabitur earum institutio proprietatis. ad consuetudinem autem decor sic exprimitur, 6  
 10 cum aedificiis interioribus magnificis item vestibula convenientia et elegantia erunt facta. si enim interiora prospectus habuerint elegantes, aditus autem humiles et inhonestos, non erunt cum decore. item si doricis epistyllis in coronis denticuli sculptentur aut in pulvinatis columnis ex  
 15 ionicis epistyllis [capitulis] exprimentur triglyphi, translatis ex alia ratione proprietatibus in aliud genus operis offendetur aspectus aliis ante ordinis consuetudinibus institutus. naturalis autem decor sic erit, si primum omnibus templis 7  
 saluberrimae regiones aquarumque fontes in îs locis idonei  
 20 eligentur, in quibus fana constituantur, deinde maxime  
 25 Aesculapio, Saluti, ut eorum deorum, quorum plurimi medicinis aegri curari videntur. cum enim ex pestilenti in salubrem locum corpora aegra translata fuerint et e fontibus salubribus aquarum usus subministrabuntur, celerius  
 25 convalescent. ita efficietur, uti ex natura loci maiores  
 30 auctasque cum dignitate divinitas excipiat opiniones. item naturae decor erit, si cubiculis et bybliotheis ab oriente lumina capiuntur, balneis et hibernaculis ab occidente hiberno, pinacothecis et quibus certis luminibus opus est  
 30 partibus, a septentrione, quod ea caeli regio neque ex-

1 fontium nymphis: fontycumphys HS, fonticym phis G (phys G<sup>o</sup>) 7 ab (severo) om. G 8 earum Joc: eorum x  
 11 prospectus rec: perfectus x 14 ex Kr: et x 15 capitulis del. Ro (videtur esse illud capituli, quod desideratur 12, 21)  
 triglyphi Joc: triglyphis G, triclyphis H, tricliphis S 17 institutus Kr: -tis x 21 ut Kr: et (&) x 29 pinacothicis H et a. c. S

claratur neque obscuratur solis cursu sed est certa in- (10)  
mutabilis die perpetuo.

- 8 Distributio autem est copiarum locique commoda dis-  
pensatio parcaque in operibus sumptus ratione temperatio.  
haec ita observabitur, si primum architectus ea non quae 5  
ret, quae non poterunt inveniri aut parari nisi magno.  
namque non omnibus locis harenae fossiciae nec caemen- (15)  
torum nec abietis nec sappinorum nec marmoris copia est,  
sed aliud alio loco nascitur, quorum comportationes diffi-  
ciles sunt et sumptuosae. utendum autem est, ubi non est 10  
harena fossicia, fluviatica aut marina lota; inopiae quoque  
abietis aut sappinorum vitabuntur utendo cupresso, populo, (20)  
9 ulmo, pinu; reliquaque his similiter erunt explicanda. alter  
gradus erit distributionis, cum ad usum patrum familiarum  
et ad pecuniae copiam aut ad eloquentiae dignitatem aedi- 15  
ficia apte disponentur. namque aliter urbanas domos oportere  
constitui videtur, aliter quibus ex possessionibus rusti- (25)  
cis influunt fructus; non item feneratoribus, aliter beatis 15  
et delicatis; potentibus vero, quorum cogitationibus res-  
publica gubernatur, ad usum conlocabuntur; et omnino 20  
faciendae sunt aptae omnibus personis aedificiorum dis-  
tributiones.

- III Partes ipsius architecturae sunt tres: aedificatio, gno- (5)  
monice, machinatio. aedificatio autem divisa est bipertito,  
e quibus una est moenium et communium operum in pu- 25  
blicis locis conlocatio, altera est privatorum aedificiorum  
explicatio. publicorum autem distributiones sunt tres, e  
quibus est una defensionis, altera religionis, tertia oppor- (10)  
tunitatis. defensionis est murorum turriumque et portarum  
ratio ad hostium impetus perpetuo repellendos excogitata, 30  
religionis deorum immortalium fanorum aediumque sacra-  
rum conlocatio, opportunitatis communium locorum ad  
usum publicum dispositio, uti portus, fora, porticus, (15)

4 cum (ratione) *add. S<sup>c</sup>* 6 potuerunt *H* 11 loca *G<sup>c</sup>*  
13 reliqua; quae *G* 16 apte *Kr*: alte *x* urbanos *G*  
17 construi *S* 18 item *Phil*: idem *x* 28 est una *HS*: una  
est *G* 31 sacrorum *x* 33 uti *HS*: ut *G*

balinea, theatra, ambulationes ceteraque, quae isdem rationibus in publicis locis designantur.

Haec autem ita fieri debent, ut habeatur ratio firmitatis, utilitatis, venustatis. firmitatis erit habita ratio, cum fuerit fundamentorum ad solidum depressio, quaque e materia, copiarum sine avaritia diligens electio; utilitatis autem, <cum fuerit> emendata et sine inpeditione usus locorum dispositio et ad regiones sui cuiusque generis apta et commoda distributio; venustatis vero, cum fuerit operis species grata et elegans membrorumque commensus iustas habeat symmetriarum ratiocinationes.

In ipsis vero moenibus ea erunt principia. primum electio loci saluberrimi. is autem erit excelsus et non nebulosus, non pruinosus regionesque caeli spectans neque aestuosas neque frigiditas sed temperatas, deinde si vitabitur palustris vicinitas. cum enim aurae matutinae cum sole oriente ad oppidum pervenient et his ortae nebulae adiungentur spiritusque bestiarum palustrium venenosos cum nebula mixtos in habitatorum corpora flatu spargent, efficient locum pestilentem. item si secundum mare erunt moenia spectabuntque ad meridiem aut occidentem, non erunt salubria, quod per aestatem caelum meridianum sole exoriente calescit, meridie ardet; item quod spectat ad occidentem, sole exorto tepescit, meridie calet, vespere fervet. igitur mutationibus caloris et refrigerationis corpora, quae in his locis sunt, vitiantur. hoc autem licet animadvertere etiam ex îs, quae non sunt animalia. in cellis enim vinariis tectis lumina nemo capit a meridie nec ab occidente, sed a septentrione, quod ea regio nullo tempore mutationes recipit sed est firma perpetuo et immutabilis. ideo etiam ea granaria, quae ad solis cursum

1 balinea *H*: balnea *H<sup>c</sup>GS* ambulationes *Kr*: inambulationes (*cum* in *add.*) *x* 2 locis *om. H et a. c. S* 5 ad solidum dispositio & cū erit e materia *S* 7 *add. Mar* usus *rec*: usu *x* 10 membrorum (*om. que*) *S* 15 si *Joc*: sic *x* 22 quod *HS*: quia *G* 31 ea *Ro*: et (&) *x*

spectant, bonitatem cito mutant, obsoniaque et poma, quae  
 non in ea parte caeli ponuntur, quae est aversa a solis (20)  
 3 cursu, non diu servantur. nam semper calor cum excoquit  
 e rebus firmitatem et vaporibus fervidis eripit exsugendo  
 naturales virtutes, dissolvit eas et fervore mollescentes 5  
 efficit inbecillas. ut etiam in ferro animadvertimus, quod,  
 quamvis natura sit durum, in fornacibus ab ignis vapore (25)  
 percalefactum ita mollescit, uti in omne genus formae fa-  
 ciliter fabricetur; et idem, cum molle et candens refrigere-  
 tur tinctum frigida, redurescit et restituitur in antiquam 10  
 4 proprietatem. licet etiam considerare haec ita esse ex eo,  
 quod aestate non solum in pestilentibus locis sed etiam  
 in salubribus omnia corpora calore fiant inbecilla, et per (30)  
 hiemem etiam quae pestilentissimae sint regiones effici- 17  
 antur salubres, ideo quod a refrigerationibus solidantur. 15  
 non minus etiam quae ab frigidis regionibus corpora tra-  
 ducuntur in calidas, non possunt durare sed dissolvuntur;  
 quae autem ex calidis locis sub septentrionum regiones (5)  
 5 frigidas, non modo non laborant inmutatione loci valetu-  
 dinibus sed etiam confirmantur. quare cavendum esse 20  
 videtur in moenibus conlocandis ab îs regionibus, quae  
 caloribus flatus ad corpora hominum possunt spargere.  
 namque <e> principiis, quae Graeci στοιχεια appellant, ut (10)  
 omnia, corpora sunt composita, id est e calore et umore,  
 terreno et aere, et ita mixtionibus naturali temperatura 25  
 figurantur omnium animalium in mundo generatim qua-  
 6 litates. ergo in quibus<vis> corporibus cum exsuperat e  
 principiis calor, tunc interficit dissolvitque cetera fervore. (15)  
 haec autem vitia efficit fervidum ab certis partibus cae-  
 lum, cum insidit in apertas venas plus quam patitur e 30  
 mixtionibus naturali temperatura corpus. item si umor  
 occupavit corporum venas inpaesque eas fecit, cetera

4 e rebus *Ro*: aeribus *x* 8 omni *HS* (-e *S*<sup>2</sup>) 10 redu-  
 rescit et restituitur *Joc*: redurescat et restituatur *x* 19 vali-  
 tudinibus *x* 23 e *add. rec*: om. *x* stoechia *x* 24 a calore *G*  
 27 quibusvis *Kr* (*scil.*: quib,uis): quibus *x* 29 certis *ed*: cae-  
 teris *x*



20) principia liquido corrupta diluuntur, et dissolvuntur com-  
 positionibus virtutes. item haec e refrigerationibus umor-  
 ris ventorum et aurarum infunduntur vitia corporibus.  
 non minus aeris etiamque terreni in corpore naturalis com-  
 5 positio augendo aut minuendo infirmat cetera, principia  
 terrena cibi plenitate, aer gravitate caeli.  
 18 Sed si qui voluerit diligentius haec sensu percipere, 7  
 animadvertat attendatque naturas avium et piscium et  
 terrestrium animalium, et ita considerabit discrimina tem-  
 10 peraturae. aliam enim mixtionem habet genus avium, aliam  
 (5) piscium, longe aliter terrestrium natura. volucres minus  
 habent terreni, minus umoris, caloris temperate, aeris  
 multum; igitur levioribus principiis compositae facilius in  
 aeris impetum nituntur. aquatiles autem piscium naturae,  
 15 quod temperatae sunt a calido plurimumque ex aeris et  
 (10) terreni <principiis> sunt compositae, sed umoris habent  
 oppido quam paulum, quo minus habent e principiis umor-  
 ris in corpore, facilius in umore perdurant; itaque cum ad  
 terram perducuntur, animam cum aqua relinquunt. item  
 20 terrestria, quod e principiis ab aere caloreque sunt tem-  
 (15) perata minusque habent terreni plurimumque umoris, quod  
 abundant umidae partes, non diu possunt in aqua vitam  
 tueri. ergo si haec ita videntur, quemadmodum proposui 8  
 25 percipimus et e superationibus aut defectionibus ea la-  
 borare dissolvique iudicamus, non dubitamus, quin dili-  
 (20) gentius quaeri oporteat, uti temperatissimas caeli regiones  
 eligamus, cum quaerenda fuerit in moenium conlocationi-  
 bus salubritas. itaque etiam atque etiam veterem revo- 9  
 30 candam censeo rationem. maiores enim pecoribus immo-  
 latis, quae pascebantur in îs locis, quibus aut oppida aut  
 (25) castra stativa constituebantur, inspiciebant iocinera, et si  
 erant livida et vitiosa primo, alia immolabant dubitantes,

1 liquido *Kr*: ut aliquida *H*, ut liquida *G*, aut aliquida  
*S* (*scil. fuit*: ut *o*)    8 attendat *Joc*: tendat *HS*, intendat *G*  
 9 consideravit *H*    12 temperate *G*: -tae *H*, -ti *S*    16 add. *Kr*  
 30 cens& *H*

utrum morbo an pabuli vitio laesa essent. cum pluribus  
 experti erant et probaverant integram et solidam naturam  
 iocinerum ex aqua et pabulo, ibi constituebant munitiones; 19  
 si autem vitiosa inveniebant, iudicio transferebant item  
 humanis corporibus pestilentem futuram nascentem in his 5  
 locis aquae cibique copiam, et ita transmigrabant et muta-  
 10 bant regiones quaerentes omnibus rebus salubritatem. hoc (5)  
 autem fieri, uti pabulo ciboque salubres proprietates ter-  
 rae videantur, licet animadvertere et cognoscere ex agris  
 Cretensium, qui sunt circa Pothereum flumen, quod est 10  
 Cretae inter duas civitates Gnoson et Gortynam. dextra  
 enim et sinistra eius fluminis pascuntur pecora; sed ex his (10)  
 quae pascuntur proxime Gnoson si \* \* \* \* quae autem  
 ex altera parte proxime Gortynam, non habent apparentem  
 splenem. unde etiam medici quaerentes de ea re invenerunt 15  
 in his locis herbam, quam pecora rodendo inminuerunt  
 lienes. ita eam herbam colligendo curant lienosos hoc (15)  
 medicamento, quod etiam Cretenses ἀπληνον vocitant.  
 ex eo licet scire cibo atque aqua proprietates locorum  
 naturaliter pestilentes aut salubres esse. 20  
 11 Item si in paludibus moenia constituta erunt, quae pa-  
 ludes secundum mare fuerint, spectabuntque ad septen-  
 trionem aut inter septentrionem et orientem, eaeque (20)  
 paludes excelsiores fuerint quam litus marinum, ratione  
 videbuntur esse constituta. fossis enim ductis fit aquae 25  
 exitus ad litus, et mare tempestatibus actum in paludes  
 redundantia motionibus concitata marisque mixtionibus  
 non patitur bestiarum palustrium genera ibi nasci, quae- (25)  
 que de superioribus locis natando proxime litus perveniunt, 20  
 inconsueta salsitudine necantur. exemplar autem huius rei 30  
 Gallicae paludes possunt esse, quae circum<cingunt> Alti-

4 item *Buttmann*: idem x 5 humanis *Ro*: inhumanis (*cum*  
 in *add.*) x 9 (terrae) habere *add.* S<sup>c</sup> 10 potherum S 11 cor-  
 tynam H, cortinam GS 13 proxime GS<sup>2</sup>: -ma HSG<sup>c</sup> 16 ro-  
 dendo S: rudendo HG, radendo G<sup>c</sup> 17 lienosus H 18 asple-  
 non x 25 fit G: om. HS 26 mare H: mari GS actum Kr:  
 aucto x paludis HS 27 marique H 31 *add.* Kr

num, Ravennam, Aquileiam, aliaque quae in eiusmodi locis municipia sunt proxima paludibus, quod his rationibus habent incredibilem salubritatem. quibus autem insidentes sunt paludes et non habent exitus profluentes neque per flumina neque per fossas, uti Pomptinae, stando putescunt et umores graves et pestilentes in îs locis emittunt. item in Apulia oppidum Salpia vetus, quod Diomedes ab Troia rediens constituit sive, quemadmodum nonnulli scripserunt, Elpias Rhodius, in eiusmodi locis fuerat conlocatum, ex quo incolae quotannis aegrotando laborantes aliquando pervenerunt ad M. Hostilium ab eoque publice petentes impetraverunt, ut is idoneum locum ad moenia transferenda conquireret eligeretque. tunc is moratus non est, sed statim rationibus doctissime quaesitis secundum mare mercatus est possessionem loco salubri ab senatuque populoque Romano petît, ut liceret transferre oppidum, constituitque moenia et areas divisit numeroque sestertio singulis municipibus mancipio dedit. his confectis lacum aperuit in mare et portum e lacu municipio perfecit. itaque nunc Salpini quattuor milia passus progressi ab oppido veteri habitant in salubri loco.

Cum ergo his rationibus [erit] salubritatis [moenium V conlocandorum explicatio] regiones[que] electae fuerint fructibus ad alendam civitatem copiosae, et viarum munitiones aut opportunitates fluminum seu per portus marinae subvectionis habuerit ad moenia comportationes expeditas, tunc turrium murorumque fundamenta sic sunt facienda, uti fodiantur, si queat inveniri, ad solidum et in solido, quantum ex amplitudine operis pro ratione videatur, crassitudine ampliore quam parietum, qui supra ter-

1 aquilegiam x 5 per (flum.) om. H et ante ips. corr. S  
 7 diomedis H 9 elphias x 10 quodannis H 11 mar-  
 cum G 12 ut his HS, uti his G 13 elegeret quae H  
 16 romano GS, r̄ H petiit SG<sup>c</sup> 21 veteri HS -re G in  
 HS: om. G 22 titulum cum interpolationibus eiecit Kr  
 moenium Phil: inmoenium x 26 subvectionis S<sup>c</sup>: -nes x  
 28 queat ed. Fl: queant x 29 videatur G: -antur HS

ram sunt futuri, et ea impleantur quam solidissima struc-  
 2 tura. item turres sunt proiciendae in exteriorem partem,  
 uti, cum ad murum hostis impetu velit adpropinquare, a  
 turribus dextra ac sinistra lateribus apertis telis vulnerentur.  
 curandumque maxime videtur, ut non facilis aditus sit ad 5 (10)  
 oppugnandum murum, sed ita circumdandum ad loca praeci-  
 pitia et excogitandum, uti portarum itinera non sint  
 directa sed scaeva. namque cum ita factum fuerit, tum  
 dextrum latus accedentibus, quod scuto non erit tectum,  
 proximum erit muro. conlocanda autem oppida sunt non 10 (1)  
 quadrata nec procurrentibus angulis sed circinationibus,  
 uti hostis ex pluribus locis conspiciatur. in quibus enim  
 anguli procurrunt, difficiliter defenditur, quod angulus  
 3 magis hostem tuetur quam civem. crassitudinem autem  
 muri ita faciendam censeo, uti armati homines supra obviam 15 (2)  
 venientes alius alium sine inpeditione praeterire possint,  
 dum in crassitudine perpetuae taleae oleagineae ustilatae  
 quam creberrime instruantur, uti utraeque muri frontes  
 inter se, quemadmodum fibulis, his taleis conligatae aeter-  
 nam habeant firmitatem; namque ei materiae nec caries 20  
 nec tempestates nec vetustas potest nocere, sed ea et in (25)  
 terra obruta et in aqua conlocata permanet sine vitiis  
 utilis sempiterno. itaque non solum in muro sed etiam  
 in substructionibus quique parietes murali crassitudine  
 erunt faciendi, hac ratione religati non cito vitiabuntur. 25  
 4 intervalla autem turrium ita sunt facienda, ut ne longius 22  
 sit alia ab alia sagittae missionis, uti, si qua oppugnetur,  
 tum a turribus, quae erunt dextra sinistra, scorpionibus  
 reliquisque telorum missionibus hostes reiciantur. etiam-  
 que contra interiores <partes> turrium dividendus est murus 30 (5)  
 intervallis tam magnis, quam erunt turres, ut itinera sint

8 tum *H*: dum *G*, tunc *S* 9 quod *SG<sup>c</sup>*: quo *HG* 11 cir-  
 cinationibus *Kr*: circuitionibus *x* 14 tueatur *G* 17 taleae  
*Joc*: tabulae *x* 20 nec aries *a. c. G*, necessaries *a. c. H*  
 21 tempestas *G* 22 permanet *G*: permanent *HS* (utiles *S*)  
 27 sagitta emissionis *x* 30 interiores <partes> *Kr*: inferiores  
*x* (inferiora *S<sup>2</sup>*)

interioribus partibus turrium contignata, neque ea ferro  
 fixa; hostis enim si quam partem muri occupaverit, qui  
 repugnabunt rescindent et, si celeriter administraverint,  
 (10) non patientur reliquas partes turrium murique hostem  
 5 penetrare, nisi se voluerit praecipitare. turres itaque ro- 5  
 tundae aut polygonoe sunt faciendae; quadratas enim  
 machinae celerius dissipant, quod angulos arietes tundendo  
 frangunt, in rotundationibus autem uti cuneos ad centrum  
 (15) adigendo laedere non possunt. item munitiones muri tur-  
 10 riumque aggeribus coniunctae maxime sunt tutiores, quod  
 neque arietes neque suffossiones neque machinae ceterae  
 eis valent nocere. sed non in omnibus locis est aggeris 6  
 ratio facienda, nisi quibus extra murum ex alto loco  
 plano pede accessus fuerit ad moenia oppugnanda. ita-  
 (15) que in eiusmodi locis primum fossae sunt faciendae la-  
 titudinibus et altitudinibus quam amplissimis, deinde fun-  
 damentum muri deprimendum est infra alveum fossae  
 et id extruendum est ea crassitudine, ut opus terre-  
 num facile sustineatur. item interiore parte substructionis 7  
 20 fundamentum distans ab exteriori introrsus amplo spatio,  
 ita uti cohortes possint quemadmodum in acie instructae  
 ad defendendum supra latitudinem aggeris consistere. cum  
 autem fundamenta ita distantia inter se fuerint constituta,  
 tunc inter ea alia transversa, coniuncta exteriori et inte-  
 25 riori fundamento, pectinatim disposita [quemadmodum  
 serrae dentes solent esse] conlocentur; cum enim sic erit  
 23 factum, tunc ita oneris terreni magnitudo distributa in  
 parvas partes neque universa pondere premens <non> pot-  
 erit ulla ratione extrudere muri substructiones. de ipso 8  
 30 autem muro, e qua materia struatur aut perficiatur, ideo  
 non est praefiniendum, quod in omnibus locis, quas opta-  
 (5) mus copias, eas non possumus habere. sed ubi sunt saxa  
 quadrata sive silex seu caementum aut coctus later sive

5 rutundae a. c. H    6 polygonoe Kr: polygonea HG, po-  
 ligonea S    8 cuneus H    14 munia x    17 infra Kr: intra x  
 18 est (ea) om. G    25 glossam eiecit Kr    26 solentes se G,  
 solventes se H et a. c<sup>2</sup>. S    28 pondera G    add. Phil

crudus, his erit utendum. non enim, uti Babylone abundantes liquido bitumine pro calce et harena ex cocto latere factum habent murum, sic item possunt omnes regiones seu locorum proprietates habere tantas eiusdem generis<sup>(10)</sup> utilitates, uti ex his comparationibus ad aeternitatem perfectus habeatur sine vitio murus.

VI Moenibus circumdatis sequuntur intra murum arearum divisiones platearumque et angiportum ad caeli regionem directiones. dirigentur haec autem recte, si exclusi erunt<sup>(15)</sup> ex angiportis venti prudenter. qui si frigidi sunt, laedunt; 10 si calidi, vitiant; si umidi, nocent. quare vitandum videtur hoc vitium et avertendum, ne fiat quod in multis civitatibus usu solet venire. quemadmodum in insula Lesbo oppidum Mytilenae magnificenter est aedificatum et ele<sup>(20)</sup> ganter, sed positum non prudenter. in qua civitate auster 15 cum flat, homines aegrotant; cum corus, tussunt; cum septentrio, restituuntur in salubritatem, sed in angiportis et plateis non possunt consistere propter vehementiam 2 frigoris. ventus autem est aeris fluens unda cum certa<sup>(25)</sup> motus redundantia. nascitur, cum fervor offendit umorem 20 et impetus spiritus factionis exprimit vim flatum. id autem verum esse ex aeolis aereis licet aspicere et de latentibus caeli rationibus artificiosis rerum inventionibus divinitatis 24 exprimere veritatem. fiunt enim aeoli pilae aerae cavae, — hae habent punctum angustissimum — quae aqua infundun<sup>25</sup> tur conlocanturque ad ignem; et antequam calescant, non habent ullum spiritum, simul autem ut fervere coeperint, effi<sup>(5)</sup> ciunt ad ignem vehementem flatum. ita scire et iudicare licet e parvo brevissimoque spectaculo de magnis et inmani-

2 ex *Ro*: et(&) *x*      5 utilitatis *H*      7 secuntur *H*  
 8 angiportum *Ro* (*in adn. crit.*): angiportuum *x*      9 dirigen-  
 tur. haec autem rect(a)e *x*      13 usus *G*      16 chorus *x*  
 19 certa *Kr*: incerta *x*      21 spiritus *transp. Kr*: post vim (vi *S*<sup>c</sup>)  
*exh. x* flatum *GS*<sup>c</sup>      22 aeolis *Kr*: eolis *S* (*in marg. † eolip-*  
*pilis S*<sup>c</sup>), acolis *H*, eolypilis *in ras. G*<sup>c</sup>      aeris *H*      24 aeoli-  
 pilae *x* (*ex hoc loco male intellecto nata est omnis „aeolipilarum“*  
*ratio*)      25 quae aqua *GS*: quae qua *H*      28 vehementum *H*

bus caeli ventorumque naturae rationibus. <venti autem 3  
 si ex habitationibus> exclusi fuerint, non solum efficient  
 corporibus valentibus locum salubrem, sed etiam si qui  
 (10) morbi ex aliis vitiis forte nascentur, qui in ceteris <mi-  
 5 nus> salubribus locis habent curationes medicinae con-  
 trariae, in his propter exclusiones ventorum temperatura  
 expeditius curabuntur. vitia autem sunt, quae difficulter  
 curantur in regionibus, quae sunt supra scriptae, haec:  
 (15) gravitudo arteriace, tussis, pleuritis, pthisis, sanguinis  
 10 eiectio et cetera, quae non detractationibus sed adiectioni-  
 bus curantur. haec ideo difficulter medicantur, primum  
 quod ex frigoribus concipiuntur, deinde quod defatigatis  
 morbo viribus eorum aer agitatus est <molestus; namque  
 ubi> ventorum agitationibus extenuatur, a vitiosis corpori-  
 5) 15 bus detrahit sucum et efficit ea exiliora. contra vero lenis et  
 crassus aer, qui perflatus non habet neque crebras redun-  
 dantias, propter innotam stabilitatem adiciendo ad mem-  
 bra eorum alit eos et reficit, qui in his sunt impliciti  
 morbis.

5) 20 Nonnullis placuit esse ventos quattuor: ab oriente aequi- 4  
 noctiali solanum, a meridie austrum, ab occidente aequi-  
 25 noctiali favonium, ab septentrionali septentrionem. sed  
 qui diligentius perquisierunt, tradiderunt eos esse octo,  
 maxime quidem Andronicus Cyrrestes, qui etiam exem-  
 25 plum collocavit Athenis turrem marmoream octagonon  
 (5) et in singulis lateribus octagoni singulorum ventorum  
 imagines exsculptas contra suos cuiusque flatus designavit,  
 supraque eam turrim metam marmoream perfecit et in-  
 super Tritonem aereum collocavit dextra manu virgam  
 30 porrigentem, et ita est machinatus, uti vento circumage-

1 *add. Kaibel (qui sic: igitur venti si ex h.)* 4 minus *add.*  
*Kr* 6 exclusiones v. temperatura *Kr*: temperaturā (-am) ex-  
 clusiones v. x 9 tiphisis x 13 *add. Kr* 14 extenuatur *Joc*:  
 extenuabitur unaque (*unde elicui namque ubi*) x 20 ventus *H*  
 25 turrim *SG*<sup>c</sup> octogonon *G* 27 exscaptas *G*, exscalpas *H*,  
 exsculpas<sup>n</sup> *S*

retur et semper contra flatum consisteret supraque ima-  
 5 ginem flantis venti indicem virgam teneret. itaque sunt<sup>(10)</sup>  
 conlocati inter solanum et austrum ab oriente hiberno  
 eurus, inter austrum et favonium ab occidente hiberno  
 africanus, inter favonium et septentrionem caurus, quem 5  
 plures vocant corum, inter septentrionem et solanum  
 aquilo. hoc modo videtur esse expressum, uti pateat<sup>(15)</sup>  
 numerus et nomina et partes, unde flatus certi ventorum  
 spirent. quod cum ita exploratum habeatur, ut invenian-  
 6 tur regiones et ortus eorum, sic erit ratiocinandum. con- 10  
 locetur ad libellam marmoream amusium mediis moenibus,  
 aut locus ita expoliatur ad regulam et libellam, ut amu-<sup>(20)</sup>  
 sium non desideretur, supraque eius loci centrum medium  
 conlocetur aeneus gnomon, [indagator umbrae] qui graece  
 κτιοθηρης dicitur. huius antemeridiana circiter hora quinta 15  
 sumenda est extrema gnomonis umbra et puncto signanda,  
 deinde circino diducto ad punctum, quod est gnomonis  
 umbrae longitudinis signum, ex eoque a centro circum-<sup>(25)</sup>  
 agenda linea rotundationis. itemque observanda postmeri-  
 diana istius gnomonis crescens umbra, et cum tetigerit 20  
 circinationis lineam et fecerit parem antemeridianae um-  
 7 brae postmeridianam, signanda puncto. ex his duobus  
 signis circino decusatim describendum, et per decusa-  
 tionem et medium centrum linea perducenda ad extremum, <sup>(5)</sup>  
 ut habeatur meridiana et septentrionalis regio. tum postea 25  
 sumenda est sexta decima pars circinationis lineae totius  
 rotundationis, centrumque conlocandum in meridiana  
 linea, qua tangit circinationem, et signandum dextra ac

5 chaurus *G*    6 chorum *x*    7 pateat *Kr* (cf. 103, 17):  
 capiat *x*    11 libellum *H*    12 hamusium *G* (ut postea  
*HG*)    14 aeneos *H*    15 sciotheres *HG*, ciotheres *S* (huc  
 pertinentem glossam quae est indagator umbrae eiecit *Kr*) ante  
 meridianā horā (quintā *S*) *x*    16 gnomonis *HGS<sup>c</sup>*: gnominis  
*S* (item v. 20 *HS*)    19 rotundationis *G<sup>c</sup>*: -ni *GS*, -ne *S<sup>c</sup>*,  
 r&undationi *H*    20 tetigerit *H* et a. c. *S*    23 decussa-  
 tionē *G*    25 septentrionales *H*    tunc *G*    28 qua *Phil*:  
 quae *x*



(10) sinistra in circinatione et meridiana et septentrionali parte.  
 tunc ex signis his quattuor per centrum medium decusatim  
 lineae ab extremis ad extremas circinationes perducendae.  
 ita austri et septentrionis habebitur octavae partis desi-  
 5 gnatio. reliquae partes dextra ac sinistra tres et tres  
 (15) aequales his distribuendae sunt, in tota rotundatione ut  
 aequales divisiones octo ventorum designatae sint in de-  
 scriptione. tum per angulos inter duas ventorum regiones  
 et platearum et angiportorum videntur deberi dirigi de-  
 10 scriptiones. his enim rationibus et ea divisione exclusa erit 8  
 (20) ex habitationibus et vicis ventorum vis molesta. cum enim  
 plateae contra directos ventos erunt conformatae, ex aperto  
 caeli spatio impetus ac flatus frequens conclusus in fauci-  
 bus angiportorum vehementioribus viribus pervagabitur.  
 15 quas ob res convertendae sunt ab regionibus ventorum  
 (25) directiones vicorum, uti advenientes ad angulos insularum  
 frangantur repulsique dissipentur.

Fortasse mirabuntur î, qui multa ventorum nomina 9  
 noverunt, quod a nobis expositi sunt tantum octo esse  
 20 venti. si autem animadverterint orbis terrae circumitionem  
 27 per solis cursum et umbras gnomonis aequinoctialis ex in-  
 clinatione caeli ab Eratosthene Cyrenaeo rationibus mathe-  
 maticis et geometricis methodis esse inventam ducentorum  
 quinquaginta duûm milium stadiûm, quae fiunt passus  
 3) 25 trecenties et decies quinquies centena milia, huius autem  
 octava pars, quam ventus tenere videtur, est triciens non-  
 genta triginta septem milia et passus quingenti, non debe-  
 bunt mirari, si in tam magno spatio unus ventus vagando  
 inclinationibus et recessionibus varietates mutatione flatus  
 30 faciat. itaque dextra et sinistra austrum leuconotus et 10

5 tres et tres aequales his *Kr*: tres aequales et tres  
 his *x* 9 debere *G* 10 excluserit *H* 11 molesta vis *G*  
 12 directos *x* ventus *HS* 15 ad reg. *HG*, a reg. *S*  
 16 directiones *HS* 20 venti *GS*<sup>2</sup>: ventis *H*, ventos *S* ad-  
 verterint *G* 21 gnominis *HS* ex *Joc*: et(&) *x* 22 era-  
 t(h *G*)osthenin *H* et a. c. *G* 23 methodiis *HG*<sup>c</sup>, -dus *GS*  
 24 stadiorum *SG*<sup>c</sup> 25 quinquies centena *Kr*: quinquaginta *x*

altanus flare solet, <circa> africanum libonotus et subve- (10)  
 sperus, circa favonium argestes et certis temporibus etesiae,  
 ad latera cauri circius et corus, circa septentrionem thracias  
 et gallicus, dextra ac sinistra aquilonem supernas et caecias,  
 circa solanum carbas et certo tempore ornithiae, euri vero 5  
 medias partes tenentis in extremis eurircias et volturnus. (15)  
 sunt autem et alia plura nomina flatusque ventorum e locis  
 11 aut fluminibus aut montium procellis tracta. praeterea  
 aurae matutinae, qua sol, cum emergit, de subterranea  
 parte versando pulsat aeris umorem et [impetu] scandendo 10  
 praeurens exprimit aurarum antelucano impetu flatus. qui 28  
 cum exorto sole permanserunt, euri venti tenent partes,  
 et ea re, quod ex auris procreatur, ab Graecis εὔροσ vide-  
 tur esse appellatus, crastinusque dies propter auras matu-  
 tinas αὔροσ fertur esse vocitatus. sunt autem nonnulli, 15 (18)  
 qui negant Eratosthenem potuisse veram mensuram orbis  
 terrae colligere. quae sive est certa sive non vera, non  
 potest nostra scriptura non veras habere terminationes  
 12 regionum, unde spiritus ventorum oriuntur. ergo si ita  
 est, tantum erit, uti non certam mensurae rationem sed 20 (21)  
 aut maiores impetus aut minores habeant singuli venti.

Quoniam haec a nobis sunt breviter exposita, ut fa-  
 cilius intellegatur, visum est mihi in extremo volumine  
 formas sive, uti Graeci dicunt, σχήματα duo explicare, unum  
 ita deformatum, ut appareat, unde certi ventorum spiritus 25 (26)  
 oriantur, alterum, quemadmodum ab impetu eorum aversis  
 directionibus vicorum et platearum evitentur nocentes fla-  
 tus. erit autem in exaequata planitie centrum, ubi est  
 littera A, gnomonis autem antemeridiana umbra, ubi est

1 add. Kr subvesperos x 2 ergastes x & hesie S (G<sup>c</sup>),  
 aethestae HG 3 chauri x circlas H chorus x 6 te-  
 nentis Joc: -tes x euri circias GS<sup>c</sup>, euri certias H (-cias S)  
 vulturnus G 7 nomina plura S 8 a fluminibus S 9 qua  
 Ro: quas x 10 del. Kr 11 impetu (cf. v. 10) Kr: spiri-  
 tu x 11 praeurens Kr: prudens HG, procedens (in ras.)  
 S (G<sup>c</sup>) 13 aurus x 15 aurion x autem HS: enim G  
 24 formas Phil: formā x schemata (scem. S) dicunt x ex-  
 planare S

(20) B, et a centro, ubi est A, diducto circino ad id signum  
 umbrae, ubi est B, circumagatur linea rotundationis. re-  
 posito autem gnomone ubi antea fuerat, expectanda est,  
 dum decrescat faciatque iterum crescendo parem ante-  
 5 meridianae umbrae postmeridianam tangatque lineam rotun-  
 (25) dationis, ubi erit littera C. tunc a signo, ubi est B, et a  
 signo, ubi est C, circino decusatim describatur, ubi erit D;  
 deinde per decusationem et centrum, ubi est A, perducatur  
 29 linea ad extremum, in qua linea erunt litterae E et F. haec  
 10 linea erit index meridianae et septentrionalis regionis. tunc 13  
 circino totius rotundationis sumenda est pars XVI, circini-  
 que centrum ponendum est in meridiana linea, qua tangit  
 rotundationem, ubi est littera E, et signandum dextra  
 (5) sinistra, ubi erunt litterae G H. item in septentrionali parte  
 15 centrum circini ponendum in rotundationis et septentrionali  
 linea, ubi est littera F, et signandum dextra ac sinistra,  
 ubi sunt litterae I et K, et ab G ad K et ab H ad I per  
 centrum lineae perducendae. ita quod erit spatium ab  
 (10) G ad H, erit spatium venti austri et partis meridianae; item  
 20 quod erit spatium ab I ad K, erit septentrionis. reliquae  
 partes dextra ter ac sinistra ter dividendae sunt aequaliter,  
 quae sunt ad orientem, in quibus litterae L M, et ab oc-  
 cidente, in quibus sunt litterae N et O. ab M ad O et ab  
 (15) L ad N perducendae sunt lineae decusatim. et ita erunt  
 25 aequaliter ventorum octo spatia in circumitione. quae cum  
 ita descripta erunt, in singulis angulis octagoni, cum a  
 meridie incipiemus, inter eorum et austrum in angulo erit

1 ubi est A diducto *ed*: ubi est .a. et .b. deducto *x* id *HS*:  
 om. *G* 4 parem *G*: partem *HSG<sup>c</sup>* 6 ubi erit littera .c.  
*GH<sup>2</sup>*: ubi erit littera .e. *HS<sup>2</sup>*, ubi erat littera .d. *S(G<sup>o</sup>)* 7 ubi  
 est .c. *HGS<sup>2</sup>*: ubi ē .d. *SG<sup>c</sup>* ubi erit .d. *HGS<sup>2</sup>*: ubi erit .e.  
*SG<sup>c</sup>* 8 ubi est A *Kr*: ubi est .d. *HGS<sup>2</sup>*, ubi est e *SG<sup>c</sup>*  
 9 ad *S*: ab *HG* erunt litterae *SG<sup>c</sup>*: erit littera *HG* 10 in-  
 dex *HG*: indextra *S* septentrionales *H* 12 qua *Gal*: quae *x*  
 17 ad .k. *S*: ad .h. *GS<sup>2</sup>*, om. *H* 20 ab .i. ad .k. *H<sup>2</sup>SG<sup>c</sup>*: ab  
 .i. ab .k. *HG* 21 dextra ter ac sinistra ter *Kr*: dextrates ac  
 sinistrates *GS<sup>2</sup>*, dextra tres ac sinistra tres *HSG<sup>c</sup>* 23 ab .l.  
 ad .n. *H<sup>2</sup>*: ab .i. ad .n. *x* 25 circumitionē *G*, -nem *H*

littera G, inter austrum et africanum H, inter africanum et favonium N, inter favonium et caurum O, inter caurum<sup>(20)</sup> et septentrionem K, inter septentrionem et aquilonem I, inter aquilonem et solanum L, inter solanum et eorum M. ita his confectis inter angulos octagoni gnomon ponatur, 5 et ita dirigantur angiportorum divisiones.

VII Divisis angiportis et plateis constitutis arearum electio 30 ad opportunitatem et usum communem civitatis est explicanda aedibus sacris, foro reliquisque locis communibus. et si erunt moenia secundum mare, area, ubi forum con- 10 stituatur, eligenda proxime portum, sin autem mediterraneo, (5) in oppido medio. aedibus vero sacris, quorum deorum maxime in tutela civitas videtur esse, et Iovi et Iunoni et Minervae, in excelsissimo loco, unde moenium maxima pars conspiciatur, areae distribuuntur. Mercurio autem in 15 foro aut etiam, ut Isidi et Serapi, in emporio; Apollini<sup>(10)</sup> Patrique Libero secundum theatrum; Herculi, in quibus civitatibus non sunt gymnasia neque amphitheatra, ad circum; Marti extra urbem sed ad campum; itemque Veneri ad portum. id autem etiam Etruscis haruspicibus disci- 20 plinarum scripturis ita est dedicatum, extra murum Veneris,<sup>(15)</sup> Volcani, Martis fana ideo conlocari, uti non insuescat in urbe adolescentibus seu matribus familiarum veneria libido, Volcanique vi e moenibus religionibus et sacrificiis evocata ab timore incendiorum aedificia videantur liberari. Martis 25 vero divinitas cum sit extra moenia dedicata, non erit<sup>(20)</sup> inter cives armigera dissensio, sed ab hostibus ea defen- 2 belli periculo conservabit. item Cereri extra urbem loco, quo <non quolibet> nomine semper homines nisi per sa- 30 crificium necesse habeant adire; cum religione, caste sanc- 30 tisque moribus is locus debet tueri. ceterisque diis ad sacrificiorum rationes aptae templis areae sunt distri-<sup>(25)</sup> buendae.

2 chaurum x    13 et (iovi) HG: ut S    22 insuescat S<sup>2</sup>:  
 -cant x    24 vi Joc: vis x    25 a timore G    27 defensa GS<sup>2</sup>:  
 -si HS    28 belli Kr: a belli x    cerei H    29 add. Kr

De ipsis autem aedibus sacris faciundis et de earum  
 symmetriis in tertio et quarto volumine reddam rationes,  
 31 quia in secundo visum est mihi primum de materiae copiis,  
 quae in aedificiis sunt parandae, quibus sint virtutibus et  
 5 quem habeant usum, exponere, <deinde> commensus aedificiorum  
 et ordines et genera singula symmetriarum  
 (5) peragere et in singulis voluminibus explicare.

## LIBER SECUNDUS.

Dinocrates architectus cogitationibus et sollertia fretus, 1  
 10 cum Alexander rerum potiretur, profectus est e Macedonia  
 ad exercitum regiae cupidus commendationis. is e patria  
 (10) a propinquis et amicis tulit ad primos ordines et purpuratos  
 litteras, ut aditus haberet faciliores, ab eisque exceptus humane  
 petît, uti quamprimum ad Alexandrum  
 15 perduceretur. cum polliciti essent, tardiores fuerunt idoneum  
 tempus expectantes. itaque Dinocrates ab his se  
 (15) existimans ludi ab se petît praesidium. fuerat enim amplissima  
 statura, facie grata, forma dignitateque summa. his igitur naturae  
 muneribus confisus vestimenta posuit  
 20 in hospitio et oleo corpus perunxit caputque coronavit populea  
 fronde, laevum umerum pelle leonina texit, dextra-  
 (20) que clavam tenens incessit contra tribunal regis ius dicentis.  
 novitas populum cum avertisset, conspexit eum 2  
 Alexander. admirans ei iussit locum dari, ut accederet,  
 25 interrogavitque, quis esset. at ille: 'Dinocrates', inquit,  
 'architectus Macedo, qui ad te cogitationes et formas adfero  
 dignas tuae claritati. namque Athon montem for-  
 (25) mavi in statuæ virilis figuram, cuius manu laeva designavi  
 32 civitatis amplissimæ moenia, dextera pateram, quae ex-  
 30 ciperet omnium fluminum, quae sunt in eo monte, aquam,

1 earum *Phil*: arearum *x* 5 *add. Mar.* 10 *e* (macedonia)

*HS*: a m. *EG* 13 ut *S*: om. *HEG* 17 exestimans *H*

24 ei iussit *HS*: iussit ei *EG* 29 dextra *EG*

- 3 ut inde in mare profunderetur'. delectatus Alexander ratione formae statim quaesiit, si essent agri circa, qui possent frumentaria ratione eam civitatem tueri. cum in-<sup>(5)</sup>venisset non posse nisi transmarinis subvectionibus: 'Dinocrates', inquit, 'attendo egregiam formae compositionem 5 et ea delector, sed animadverto, si qui deduxerit eo loci coloniam, fore ut iudicium eius vituperetur. ut enim natus infans sine nutricis lacte non potest ali neque ad vitae<sup>(10)</sup> crescentis gradus perduci, sic civitas sine agris et eorum fructibus in moenibus affluentibus non potest crescere nec 10 sine abundantia cibi frequentiam habere populumque sine copia tueri. itaque quemadmodum formationem puto probandam, sic iudico locum improbandum; teque volo esse
- 4 mecum, quod tua opera sum usurus'. ex eo Dinocrates ab<sup>(15)</sup> rege non discessit et in Aegyptum est eum persecutus. 15 ibi Alexander cum animadvertisset portum naturaliter tutum, emporium egregium, campos circa totam Aegyptum frumentarios, inmanis fluminis Nili magnas utilitates, iussit eum suo nomine civitatem Alexandriam constituere. ita<sup>(20)</sup> Dinocrates a facie dignitateque corporis commendatus ad 20 eam nobilitatem pervenit. mihi autem, imperator, staturam non tribuit natura, faciem deformavit aetas, valetudo detraxit vires. itaque quoniam ab his praesidiis sum desertus, per auxilia scientiae scriptaque, ut spero, perveniam ad<sup>(25)</sup> commendationem. 25
- 5 Cum autem <quae> primo volumine de officio architecturae terminationibusque artis perscripsi, item de moenibus et intra moenia arearum divisionibus, insequatur ordo 3; de aedibus sacris et publicis aedificiis itemque privatis, quibus proportionibus et symmetriis debeant esse, uti ex- 30 plicentur, non putavi ante ponendum, nisi prius de materiae

---

1 ratione *EG*: natione *HS*      2 quaesiuit *GS*      3 possent *EG*: possint *HS*      6 siquid eduxerit *HS*      loci *Phil*: loco *x*      7 fore *EGS*<sup>2</sup>: forte *HS*      13 iudicio *H*      15 abcessit *S*      20 dignitatisque *H*      24 auxilia *HS*: auxilium *EG*  
26 *add. Kr*

(5) copiis, e quibus conlatis aedificia structuris et materia-  
 tionibus perficiuntur, quas habeant in usu virtutes, ex-  
 posuissim, quibusque rerum natura e principiis essent  
 temperatae, dixissem. sed antequam naturales res incipiam  
 5 explicare, de aedificiorum rationibus, unde initia ceperint  
 10 et uti creverint eorum inventiones, ante ponam, et insequar  
 ingressus eorum, qui antiquitates rerum naturae et initia  
 humanitatis et inventiones perquisitas scriptorum prae-  
 ceptis dedicaverunt. itaque quemadmodum ab his sum  
 10 institutus, exponam.

Homines vetere more ut ferae in silvis et speluncis et I  
 15 nemoribus nascebantur ciboque agresti vescendo vitam ex-  
 igebant. interea quodam in loco ab tempestatibus et ventis  
 densae crebritatibus arbores agitatae et inter se terentes  
 15 ramos ignem excitaverunt, et eius flamma vehementi per-  
 territi, qui circa eum locum fuerunt, sunt fugati. postea  
 10 re quieta propius accedentes cum animadvertissent com-  
 moditatem esse magnam corporibus ignis teporem, ligna  
 adicientes et is conservantes alios adducebant et nutu  
 10 monstrantes ostendebant, quas haberent ex eo utilitates.  
 in eo hominum congressu cum profundebantur aliter <atque  
 5 aliter> e spiritu voces, cotidiana consuetudine vocabula, ut  
 obtigerant, constituerunt, deinde significando res saepius in  
 usu ex eventu fari fortuito coeperunt et ita sermones inter  
 15 se procreaverunt. ergo cum propter ignis inventionem con- 2  
 4 ventus initio apud homines et concilium et convictus esset  
 natus, et in unum locum plures convenirent habentes ab  
 natura praemium praeter reliqua animalia, ut non proni

1 materiationibus *Kr* (cf. 88, 9): materiae rationibus *x*  
 3 natura e *Kr*: naturae *x*    4 temperata *HS*    5 coeperint  
*HG<sup>c</sup>*    7 eorum qui antiquitates r. n. et initia *Kr*: antiquita-  
 tis r. n. et eorum qui initia *x*    8 humanitates *H*    12 exige-  
 bant *H<sup>c</sup>S<sup>c</sup>*: egebant *G*    13 quondam *H*    a temp. *G*    15 eius  
*Sch*: eo *GS* (ea *S<sup>c</sup>*), eos *H*    16 effugati *S*    17 re quieta *S<sup>c</sup>*:  
 requieta *HS*, requie data *G*    propius *H*    cum — adicientes  
*om. S, suppl. S<sup>2</sup>*    18 ignis *Kr*: adignis (cum ad *add.*) *x*    19 is  
*Kr*: id *x*    21 *add. Kr* (cf. 5, 24): aliter e *x*    23 obtigerant  
*SG<sup>c</sup>*: optegerent *H*

- sed erecti ambularent mundique et astrorum magnificen-  
 tiam aspicerent, item manibus et articulis quam vellent rem (5)  
 faciliter tractarent, coeperunt in eo coetu alii de fronde  
 facere tecta, alii speluncas fodere sub montibus, nonnulli  
 hirundinum nidos et aedificationes † earum imitantes de 5  
 luto et virgulis facere loca, quae subirent. tunc observantes  
 aliena tecta et adicientes suis cogitationibus res novas,  
 3 efficiebant in dies meliora genera casarum. cum essent (10)  
 autem homines imitabili docilique natura, cotidie inven-  
 tionibus gloriantes alius alii ostendebant aedificiorum effec- 10  
 tus, et ita exercentes ingenia certationibus in dies melio-  
 ribus iudiciis efficiebantur. primumque furcis erectis et  
 virgulis interpositis luto parietes texerunt. alii luteas glae- (15)  
 bas arefacientes struebant parietes, materia eos iugumen-  
 tantes, vitandoque imbres et aestus tegebant harundinibus 15  
 et fronde. posteaquam per hibernas tempestates tecta non  
 potuerunt imbres sustinere, fastigia facientes, luto inducto  
 proclinatis tectis, stillicidia deducebant. (20)
- 4 Haec autem ex îs, quae supra scriptae sunt, originibus  
 instituta esse possumus sic animadvertere, quod ad hunc 20  
 diem nationibus exteris ex his rebus aedificia constituuntur,  
 uti Gallia, Hispania, Lusitania, Aquitania scandulis robu-  
 steis aut stramentis. apud nationem Colchorum in Ponto (25)  
 propter silvarum abundantiam arboribus perpetuis planis  
 dextra ac sinistra in terra positis, spatio inter eas relicto 25  
 quanto arborum longitudines patiuntur, conlocantur in  
 extremis partibus earum supra alterae transversae, quae  
 circumcludunt medium spatium habitationis. tum insuper (30)  
 alternis trabibus ex quattuor partibus angulos iugumen-  
 tantes et ita parietes arboribus statuentes ad perpendi- 35  
 culum imarum educunt ad altitudinem turres, intervalla- 31  
 que, quae relinquuntur propter crassitudinem materiae,  
 schidiis et luto obstruunt. item tecta, recidentes ad ex-

19 scriptae *Laet*: scripta *x* 21 constituuntur *G*: -antur *HS*  
 22 hispania *S*: spania *HG* (ispania *H<sup>c</sup>*) aequitania *G* (eq.) *S*  
 scandulis *G*: scandalis *HS* 28 tunc *G*



tremos <angulos> transtra, traiciunt gradatim contrahentes,  
 5 et ita ex quattuor partibus ad altitudinem educunt medio  
 metas, quas fronde et luto tegentes efficiunt barbarico  
 more testudinata turrium tecta. Phryges vero, qui cam- 5  
 5 pestribus locis sunt habitantes, propter inopiam silvarum  
 egentis materiae eligunt tumulos naturales eosque medios  
 6 fossura detegentes et itinera perfodientes dilatant spatia,  
 quantum natura loci patitur. insuper autem stipites inter  
 se religantes metas efficiunt, quas harundinibus et sar-  
 10 mentis tegentes exaggerant supra habitationes e terra  
 maximos grumos. ita hiemes calidissimas, aestates frigi-  
 5 dissimas efficiunt tectorum rationes. nonnulli ex ulva  
 palustri componunt tuguria tecta. apud ceteras quoque  
 gentes ex cannula pari similique ratione casarum perficiuntur  
 5 constitutiones. non minus etiam Massiliae animad-  
 vertere possumus sine tegulis subacta cum paleis terra  
 6 tecta. Athenis Areopagi antiquitatis exemplar ad hoc  
 tempus luto tectum. item in Capitolio commonefacere  
 potest et significare mores vetustatis Romuli casa et in  
 6 arce sacrorum stramentis tecta. ita his signis de antiquis  
 inventionibus aedificiorum, sic ea fuisse ratiocinantes,  
 possumus iudicare.

5 Cum autem cotidie faciendo tritiores manus ad aedi-  
 ficandum perfecissent et sollertia ingenia exercendo per  
 6 consuetudinem ad artes pervenissent, tum etiam industria  
 in animis eorum adiecta perfecit, ut, qui fuerunt in his  
 8 studiosiores, fabros esse se profiterentur. cum ergo haec  
 ita fuerint primo constituta et natura non solum sensibus  
 ornavisset gentes quemadmodum reliqua animalia, sed etiam

1 *add. Joc*    6 *materia G*    7 *fossura G<sup>c</sup>: forsura G, fos-*  
*surae HS*    *detegentes Sch: detinentes x*    8 *in quantum G*  
 9 *qua H*    10 *exaggerant rec: -rabant x*    *habitationis H*  
 11 *crumos x*    *aestatis H*    12 *efficit H*    14 *ex cannula Kr:*  
 et nonnulla loca (*scil. & <sup>1. ca.</sup> nnulla*) *x*    17 *ariopagi G*    19 *ve-*  
*tustates H*    23 *tritiores H*    *ad edificandū <sup>p</sup> p* *fecissent S<sup>2</sup>*  
 24 *ingenii G*    27 *se om. G*    28 *solum HS G<sup>c</sup>: plus G*

cogitationibus et consiliis armavisset mentes et subiecisset cetera animalia sub potestate, tunc vero ex fabricationibus (5) aedificiorum gradatim progressi ad ceteras artes et disciplinas, e fera agrestique vita ad mansuetam perduxerunt (7) humanitatem. tum autem struentes animose et aevo prospicientes maioribus cogitationibus ex varietate artium natis, non casas sed etiam domos fundatas et latericiis (1) parietibus aut e lapide structas materiaque et tegula tectas perficere coeperunt, deinde observationibus studiorum e vagantibus iudiciis et incertis ad certas symmetriarum (1) perduxerunt rationes. posteaquam animadverterunt profusos esse partus naturae et abundantem materiae copiam (1) ad aedificationes ab ea comparatam, tractando nutrierunt et auctam per artes ornaverunt voluptatibus elegantiam vitae. igitur de his rebus, quae sunt in aedificiis ad usum (1) idoneae, quibusque sunt qualitatibus et quas habeant virtutes, ut potuero, dicam.

8 Sed si qui de ordine huius libri disputare voluerit, quod (3) putaverit eum primum institui oportuisse, ne putet me erravisse, sic reddam rationem. cum corpus architecturae (2) scriberem, primo volumine putavi, quibus eruditionibus et disciplinis esset ornata, <oportere> exponere finireque terminationibus eius species et, e quibus rebus esset nata, (2) dicere. ergo in primo de artis officio itemque, quid oporteat esse in architecto, ibi pronuntiavi. in hoc de natura- (2) libus materiae rebus, quem habeant usum, disputabo. namque hic liber non profitetur, unde architectura nascatur, sed unde origines aedificiorum sunt institutae et quibus (3) rationibus enutritae et progressae sint gradatim ad hanc

2 ex (e *Phil*): & (et) *x* 5 tunc *G* struentes *Kr*: instruentes (*cum in add.*) *x* aevo prosp. *Kr*: ae prosp. *ante ras.* *H*, eprosp. *G*, ≡ prosp. *S* 8 tectas *G*: tecta *HS* 12 naturae et abundantem materiae copiam *Kr*: ab naturae materia & abundantē copiarum *H*, naturę ad materiam et abundantem copiam *GS*<sup>2</sup> 22 *add. Kr* (*cf.* 37, 28) 24 ergo — officio *transp. Kr*: post pronuntiavi *ex. x* itemque *Kr*: itaque *x*

initionem. ergo ita suo ordine et loco huius erit volu- 9  
minis constitutio.

Nunc revertar ad propositum et de copiis, quae aptae  
(5) sunt aedificiorum perfectionibus, quemadmodum videantur  
5 esse ab natura rerum procreatae quibusque mixtionibus  
principiorum congressus temperentur, ne obscura sed per-  
spicua legentibus sint, ratiocinabor. namque nulla mate-  
riarum genera neque corpora neque res sine principiorum  
(10) coetu nasci neque subici intellectui possunt, neque aliter  
10 natura rerum praeceptis physicorum veras patitur habere  
explicationes, nisi causae, quae insunt in his rebus quem-  
admodum et quid ita sint, subtilibus rationibus habeant  
demonstrationes.

Thales primum aquam putavit omnium rerum esse prin- II  
15 cipium; Heraclitus Ephesius, qui propter obscuritatem  
scriptorum a Graecis κροτεινός est appellatus, ignem; De-  
mocritus quique est eum secutus Epicurus atomos, quas  
nostri insecabilia corpora, nonnulli individua vocitaverunt;  
(20) Pythagoreorum vero disciplina adiecit ad aquam et ignem  
20 aera et terrenum. ergo Democritus, etsi non proprie res  
nominavit sed tantum individua corpora proposuit, ideo  
ea ipsa dixisse videtur, quod ea, cum sint disiuncta, nec  
laeduntur nec interitionem recipiunt nec sectionibus divi-  
(25) duntur, sed sempiterno aevo perpetuo infinitam retinent  
25 in se soliditatem. ex his ergo congruentibus cum res om- 2  
nes coire nascique videantur et hae in infinitis generibus  
rerum naturae sint disparatae, putavi oportere de variet-  
tatibus et discriminibus usus earum quasque haberent in  
(30) aedificiis qualitates exponere, uti, cum fuerint notae, non  
30 habeant qui aedificare cogitant errorem, sed aptas ad  
usum copias aedificiis comparent.

1 ita om. S 6 ne G: nec H, n̄ S 14 Tales x 16 sco-  
tinos x 17 quoque SG<sup>c</sup> quas Ro: quos x 19 pythari  
eorum H 20 aera G: aerea HS 22 nec laeduntur rec: nec  
leguntur HG, negleguntur SG<sup>o</sup> 27 naturae sint Kr: natura  
essent x

III Itaque primum de lateribus, qua de terra duci eos oporteat, dicam. non enim de harenoso neque calcuoso luto 38  
neque sabulone soluto sunt ducendi, quod, ex his generibus cum sint ducti, primum fiunt graves, deinde, cum ab imbribus in parietibus sparguntur, dilabuntur et dissolvuntur 5  
paleaeque in his non cohaerescunt propter asperitatem. (5) faciendi autem sunt ex terra albida cretosa sive de rubrica aut etiam masculo sabulone; haec enim genera propter levitatem habent firmitatem et non sunt in opere ponde-  
2 rosa et faciliter aggerantur. ducendi autem sunt per ver- 10  
num tempus et autumnale, ut uno tenore siccescant. qui (10) enim per solstitium parantur, ideo vitiosi fiunt, quod, summum corium sol acriter cum praecoquit, efficit, ut videatur aridum, interior autem sit non siccus; et cum postea siccescendo se contrahit, perrumpit ea, quae erant arida. ita 15  
rimosi facti efficiuntur inbecilli. maxime autem utiliores (15) erunt, si ante biennium fuerint ducti; namque non ante possunt penitus siccescere. itaque cum recentes et non aridi sunt structi, tectorio inducto rigidoque obsolidate permanente, ipsi sidentes non possunt eandem altitudinem, qua 20  
est tectorium, tenere contractioneque moti non haerent cum (20) eo, sed ab coniunctione eius disparantur; igitur tectoria ab structura seiuncta propter tenuitatem per se stare non possunt, sed franguntur, ipsique parietes fortuito sidentes vitiantur. ideo etiam Uticenses laterem, si sit aridus et 25  
ante quinquennium ductus, cum arbitrio magistratus fuerit (25) 3  
ita probatus, tunc utuntur in parietum structuris. fiunt autem laterum genera tria: unum, quod graece Lydium appellatur, id est quo nostri utuntur, longum sesquipedem, latum pedem. ceteris duobus Graecorum aedificia struuntur; 39  
ex his unum πενταδωρον, alterum τετραδωρον dicitur. 31

3 sabulone soluto *rec*: sabulonoso luto *x* 4 intribus *HS*  
11 tenore *Joc*: tempore *x* 13 chorium *H* effecit *H* 14 sicciscendo *HS* 19 obsolidate (*Kr*) permanente *Joc*: obsolidati permanent *x* 20 quae ē tectorum *G* 24 fortuito *S* (*H<sup>c</sup>G<sup>c</sup>*) sidentes *S<sup>2</sup>*: sedentes *x* 28 lydium *H*, lidiū *GS* 31 pentadoron *x* tetradoron *x*

δωρον autem Graeci appellant palmum, quod munerum datio graece δωρον appellatur, id autem semper geritur  
 5 per manus palmum. ita quod est quoquo versus quinque palmorum, pentadoron, quod quattuor, tetradoron dicitur,  
 5 et quae sunt publica opera, πενταδωρωσ, quae privata, τετραδωρωσ struuntur. fiunt autem cum his lateribus se-  
 militeria. quae cum struuntur, una parte lateribus ordines, 4  
 6 altera semilateres ponuntur. ergo ex utraque parte ad lineam cum struuntur, alternis coriis parietes alligantur  
 10 et medii lateres supra coagmenta conlocati et firmitatem et speciem faciunt utraque parte non invenustam.

Est autem in Hispania ulteriore civitas Maxilua et  
 5 Callet et in Asia Pitane, ubi lateres, cum sunt ducti et arefacti, proiecti natant in aqua. natare autem eos posse  
 15 ideo videtur, quod terra est, de qua ducuntur, pumicosa. ita cum est levis, aere solidata non recipit in se nec com-  
 bibit liquorem. igitur levi raraque cum sit proprietate,  
 20 quocumque pondere fuerit, cogitur ab rerum natura, quemadmodum pumex uti ab aqua sustineatur. sic autem ma-  
 25 gnas habent utilitates, quod neque in aedificationibus sunt onerosi et, cum non patiantur penetrare in corpus umi-  
 30 dam potestatem, a tempestatibus non dissolvuntur.

0 In caementiciis autem structuris primum est de harena IV  
 quaerendum, ut ea sit idonea ad materiem miscendam ne-  
 15 que habeat terram commixtam. genera autem harenae fossiciae sunt haec: nigra, cana, rubra, carbunculus. ex his  
 5 quae in manu confricata fecerit stridorem, erit optima; quae autem terrosa fuerit, non habebit asperitatem. item si in vestimentum candidum ea coniecta fuerit, postea ex-

1 doron *x*      3 quinque *GS<sup>c</sup>*: equinque *HS*      5 penta-  
 doros *HS*, -toros *G*      6 tetradoros *G*, -doro *HS*      9 cum  
 str. *HS*: construuntur *G*      coriis *SH<sup>c</sup>*: choriis *HG<sup>c</sup>*      10 collo-  
 cati *HS*: collecti *G*      12 Maxilua *Voss*: maxima *x*      13 Callet  
*Plin. 35, 171*: in galliis *x*      Pitane *Joc*: ita ne *x*      21 non pa-  
 tiantur — potestatem *transp. Kr*: post proprietate *v. 17 exh. x*  
*(qui cum interpolatione scribit: et cum ducuntur a tempesta-*  
*tibus etc.)*      26 carbunculus *GS<sup>2</sup>*: -lum *HS*      29 contacta *H*

cussa vel icta id non inquinari neque ibi terra subsiderit,  
 2 erit idonea. sin autem non erunt harenaria, unde fodiatu-  
 rum de fluminibus aut e glarea erit excernenda, non minus  
 etiam de litore marino. sed ea in structuris haec habet  
 vitia: difficulter siccescit, neque onerari se continenter  
 5 paries patitur, nisi intermissionibus requiescat, neque con-  
 camerationes recipit. marina autem hoc amplius, quod  
 etiam parietes, cum in îs tectoria facta fuerint, remitten-  
 3 te se salsugine eorum dissolvuntur. fossiciae vero cele-  
 riter in structuris siccescunt, et tectoria permanent, et  
 concamerationes patiuntur, sed eae, quae sunt de hare-  
 nariis recentes. si enim exemptae diutius iacent, ab sole  
 et luna et pruina concoctae resolvuntur et fiunt terrosae.  
 ita cum in structuram coiciuntur, non possunt continere  
 caementa, sed ea ruunt et labuntur oneraque parietes non  
 possunt sustinere. recentes autem fossiciae cum in struc-  
 turis tantas habeant virtutes, eae in tectoriis ideo non  
 sunt utiles, quod pinguitudini eius calx commixta propter  
 vehementiam non potest sine rimis inarescere. fluviatica  
 vero propter macritatem uti signinum liaculorum subac-  
 tionibus in tectorio recipit soliditatem.

V De harenae copiis cum habeatur explicatum, tum etiam  
 de calce diligentia est adhibenda, uti de albo saxo aut  
 silice coquatur; et quae erit ex spisso et duriore, erit utilis  
 in structura, quae autem ex fistuloso, in tectoriis. cum ea  
 erit extincta, tunc materia ita misceatur, ut, si erit fossicia,  
 tres harenae et una calcis infundatur; si autem fluviatica  
 aut marina, duo harenae, una calcis coiciatur. ita enim  
 erit iusta ratio mixtionis temperaturae. etiam in fluviatica

3 tunc *S*      5 siccescit *S*: siccessit *HG*<sup>c</sup>, siccersit *G*  
 continenter recipit paries *H*      8 remittentese *G*, remittentes  
*HS*    salsuginē (-nem) *x*      11 eae: hae *HS*, hec *G*      15 ea  
 ruunt *GS*: earunt *H*      17 eae *H*: hae *G*, hee *S*      18 pingui-  
 tudini eius calx c. *Kr*: pinguitudini (pinguedine *S*) eius calx  
<sup>e al. ea</sup>  
 palea c. (*scil.* pinguitudini ei: calx c.) *x* (*cf.* 54, 1)    cummixta *H*  
 20 liacolorum *HS*, † iaculorum *G*    subactiones *G*      22 ha-  
 beatur *HG*: sit *S*

aut marina si qui testam tunsam et succretam ex tertia parte adiecerit, efficiet materiae temperaturam ad usum meliorem. quare autem cum recipit aquam et harenam 2 calx, tunc confirmat structuram, haec esse causa videtur, 5 quod e principiis, uti cetera corpora, ita et saxa sunt temperata. et quae plus habent aeris, sunt tenera; quae aquae, lenta sunt ab umore; quae terrae, dura; quae ignis, fragiliora. itaque ex his saxa si, antequam coquantur, contusa minute mixta harenae in structuram coiciantur, non solidescunt 10 nec eam poterunt continere. cum vero coniecta in fornacem ignis vehementi fervore correpta amiserint pristinae soliditatis virtutem, tunc exustis atque exhaustis eorum viribus relinquuntur patentibus foraminibus et inanibus. 15 (ideo autem, quo pondere saxa coiciuntur in fornacem, cum 3 eximuntur, non possunt ad id respondere, sed cum expenduntur, permanente ea magnitudine, excocto liquore circiter tertia parte ponderis inminuta esse inveniuntur.) 20 ergo liquor, qui est in eius lapidis corpore, et aer cum (2) exustus et ereptus fuerit, habueritque in se residuum calorem latentem, prius quem ex ignis vi recepit, intinctus in aqua, umore penetrante in foraminum raritates, confervescit et ita refrigeratus reicit ex calcis corpore 25 fervorem. igitur cum patent foramina eorum et raritates, (3) harenae mixtionem in se corripiunt et ita cohaerescunt siccescendoque cum caementis coeunt et efficiunt structurarum soliditatem.

Est etiam genus pulveris, quod efficit naturaliter res VI admirandas. nascitur in regionibus Baianis in agris municipiorum, quae sunt circa Vesuvium montem. quod comixtum cum calce et caemento non modo ceteris aedificiis praestat firmitates, sed etiam moles cum struuntur in mari, sub aqua solidescunt. hoc autem fieri hac ratione videtur, quod sub his montibus et terrae ferventes sunt

7 durae *H*    9 in instructuram *HS*    14 ideo autem — inveniuntur *transp. Kr: post fervorem (v. 23.) exh. x*    20 prius quem ex ignis vi recepit *transp. Kr: post in aqua (v. seq.) exh. x sic: priusquam ex igni vim (igniū G) recipit*

et fontes crebri, qui non essent, si non in imo haberent aut e sulphure aut alumine aut bitumine ardentibus maxi- (15) mos ignes. igitur penitus ignis et flammae vapor per intervenia permanens et ardens efficit levem eam terram, et ibi quod nascitur tofus exurgens, est sine liquore. ergo 5 cum tres res consimili ratione ignis vehementia foratae in unam pervenerint mixtionem, repente recepto liquore (20) una cohaerescunt et celeriter umore duratae solidantur, 2 neque eas fluctus neque vis aquae potest dissolvere. ardores autem esse in his locis etiam haec res potest in- 10 dicare, quod in montibus Cumanorum Baianis sunt loca sudationibus excavata, in quibus vapor fervidus ab imo nascens ignis vehementia perforat eam terram per eam- (25) que manando in his locis oritur et ita sudationum egregias efficit utilitates. non minus etiam memorantur antiquitus 15 crevisse ardores et abundavisse sub Vesuvio monte et inde evomuisse circa agros flammam. ideoque tunc quae spongia sive pumex Pompeianus vocatur excocto ex alio genere (30) lapidis in hanc redacta esse videtur generis qualitatem. 3 id autem genus spongiae, quod inde eximitur, non in 43 omnibus locis nascitur nisi circum Aetnam et collibus 21 Mysiae, quae a Graecis Κατακεκαυμένη nominatur, et si quae eiusdem modi sunt locorum proprietates. si ergo in his locis aquarum ferventes inveniuntur fontes et monti- (5) bus excavatis calidi vapores ipsaque loca ab antiquis 25 memorantur pervagantes in agris habuisse ardores, videtur esse certum ab ignis vehementia ex tofo terraque, quemadmodum in fornacibus ex calce, ita ex his ereptum esse 4 liquorem. igitur dissimilibus et disparibus rebus correptis (10) et in udam potestatem conlatis, calida umoris ieiunitas 30

2 sulphure *H* 5 exurgens *H*, exurgens *GS* 6 foratae  
*Nohl*: formatae *x* 9 dies solvere *G* 11 cumannorum *HS*  
 14 post manando ex antecedente v. fervidus ab imo nascens  
 repetit *x* 15 memorantur *GS*<sup>c</sup>: memorentur *HS* 18 excocto  
*HS*: excocta *GS*<sup>c</sup> 21 aethnam *G*, ethnam *SG*<sup>c</sup> 22 catacae |  
 caumae *H*, catacecaume *S*, cata cecaumenos *GS*<sup>2</sup> 24 montibus  
*Joc*: in omnibus *x* 27 ex *Joc*: & *x* 28 ex calce *Mar*: & acal-  
 ce *x* 30 udam *Kr*: unam *x*



aqua repente satiata latentis calore confervescit et vehementer efficit ea coire celeriterque communibus corporibus unam soliditatis percipere virtutem.

Relinquetur desideratio, quoniam item sunt in Etruria  
 5 ex aqua calida crebri fontes, quid ita non etiam ibi nascitur pulvis, e quo eadem ratione sub aqua structura solidescat. itaque visum est, antequam desideraretur, de his rebus, quemadmodum esse videantur, exponere. omnibus 5  
 locis et regionibus non eadem genera terrae nec lapides  
 10 nascuntur, sed nonnulla sunt terrena, alia sabulosa itemque glareosa, aliis locis harenosa, non minus materia, et omnino dissimili disparique genere in regionum varietatibus qualitates insunt in terra. maxime autem id sic licet considerare, quod, qua mons Appenninus regiones Italiae  
 15 Etruriaequae circa cingit, prope in omnibus locis non desunt fossicia harenaria, trans Appenninum vero, quae pars est ad Adriaticum mare, nulla inveniuntur, item Achaia,  
 14 Asia, omnino trans mare, nec nominantur quidem. igitur non in omnibus locis, quibus effervent aquae calidae crebri  
 20 fontes, eadem opportunitates possunt similiter concurrere, sed omnia, uti natura rerum constituit, non ad voluptatem  
 (5) hominum, sed ut fortuito disparata procreantur. ergo quibus locis non sunt terrosi montes sed genere materiae, (est  
 12) autem materiae potestas mollior quam tofus, solidior quam  
 25 terra) ignis vis per eius venas egrediens adurit eam. quod est molle et tenerum, exurit, quod autem asperum,  
 13) relinquit; quo penitus ab imo vehementia vaporis adusto, nonnullis locis procreatur id genus harenae, quod dicitur  
 (8) carbunculus. itaque uti Campania exusta terra cinis, sic

1 aquae *H* 2 communibus corporibus *transp. Kr*: post satiata *exh. x* 4 item *Lor*: ita *x* 11 glareosa *G*: glariosa *HS* 13 sic licet *rec*: silicet *G*, scilicet *HG<sup>c</sup>*, ≡ licet *S<sup>c</sup>*  
 14 regionis *HS* 16 appeniū *G* 17 ad *om. H* 18 nominantur *Joc*: -natur *x* 20 edem oportunitatis *H et a. c. S* 22 fortuito *S (H<sup>c</sup> G<sup>c</sup>)* 23 post materiae perturbato ordine sententiae leguntur in *x sic*: ignis vis — relinquit. itaque uti Campania — habent virtutem. est autem — solidior quam terra. quo penitus — carbunculus. (*transp. Kr*)

in Etruria excocta materia efficitur carbunculus. utraque<sup>(9)</sup> autem sunt egregia in structuris, sed alia in terrenis aedificiis, alia etiam in maritimis molibus habent virtutem.

VII De calce et harena, quibus varietatibus sint et quas<sup>(15)</sup> habeant virtutes, dixi. sequitur ordo de lapidicinis explicare, de quibus et quadrata saxa et caementorum ad aedificia eximuntur copiae et comparantur. haec autem inveniuntur esse disparibus et dissimilibus virtutibus. sunt enim aliae molles, uti sunt circa urbem Rubrae, Pallenses,<sup>(20)</sup> Fidenates, Albanae; aliae temperatae, uti Tiburtinae, Aminterninae, Soractinae et quae sunt his generibus; nonnullae durae, uti siliceae. sunt etiam alia genera plura, uti in Campania rubrûm et nigrûm tofûm, in Umbria et Piceno et in Venetia albus, quod etiam serra dentata uti lig-<sup>(25)</sup> num secatur. sed haec omnia, quae mollia sunt, hanc<sup>15</sup> habent utilitatem, quod ex his saxa cum sunt exempta, in opere faciliter tractantur. et si sunt in locis tectis, sus-<sup>45</sup> tineant laborem, si autem in apertis et patentibus, gelidiciis et pruina congesta friantur et dissolvuntur. item secundum oram maritimam ab salsugine exesa diffluunt<sup>20</sup> neque perferunt aestus. Tiburtina vero et quae eodem genere sunt omnia, sufferunt et ab oneribus et a tempe-<sup>(5)</sup> statibus iniurias, sed ab igni non possunt esse tuta, simulque sunt ab eo tacta, dissiliunt et dissipantur, ideo quod temperatura naturali parvo sunt umore itemque non multum<sup>25</sup> habent terreni, sed aeris plurimum et ignis. igitur cum et umor et terrenum in his minus inest, tum etiam ignis,<sup>(10)</sup> tactu et vi vaporis ex his aere fugato, penitus insequens interveniorum vacuitates occupans fervescit et efficit a

5 lapidibus *S* († lapiditinis *i. marg.*) 9 enim *HG*:  
 etiam *S* 10 tibertinae *H* et *a. c.* *S* ameterninae *x*  
 11 quae *HSG*<sup>c</sup>: si quae *GS*<sup>2</sup> 12 silice = *ε* *G*: siliciae *H*,  
 -tię *S* 13 et (Pic.) *om.* *S* 16 sint *S* 19 friantur *H*:  
 fricantur *GS*(*H*<sup>c</sup>). 20 oram maritimam *rec*: ora maritima *x*  
 exesa *ed. Fl*: exea *x* 22 ab tempestatibus *S* 24 tecta *G*  
 25 parva *S* 27 terrenum *ed*: -nus *x* 29 interveniorum *Joc*:  
 inter venarum *x*

suis ardentia corporibus <carbonibus> similia. sunt vero 3  
 item lapidicinae complures in finibus Tarquiniensium,  
 5) quae dicuntur Anicianae, colore quemadmodum Albanae,  
 quarum officinae maxime sunt circa lacum Vulsiensem,  
 5) item praefectura Statonensi. haec autem habent in-  
 finitas virtutes; neque enim his gelicidiorum tempestas  
 neque ignis tactus potest nocere, sed est firma et ad  
 10) vetustatem ideo permanens, quod parum habet e naturae  
 mixtione aeris et ignis, umoris autem temperate plurimum-  
 0) que terreni. ita spissis comparationibus solidata neque ab  
 tempestatibus neque ab ignis vehementia nocetur. id autem 4  
 maxime iudicare licet e monumentis, quae sunt circa muni-  
 6) cipium Ferenti ex his facta lapidicinis. namque habent et  
 statuas amplas factas egregie et minora sigilla floresque  
 5) et acanthos eleganter scalptos; quae, cum sint vetusta, sic  
 apparent recentia, uti si sint modo facta. non minus etiam  
 5) fabri aerarii de his lapidicinis in aeris flatura formis com-  
 paratis habent ex his ad aes fundendum maximas utilitates.  
 quae si prope urbem essent, dignum esset, ut ex his offi-  
 cinis omnia opera perficerentur. cum ergo propter propin- 5  
 quitatem necessitas cogat ex Rubris lapidicinis et Pallensibus  
 et quae sunt urbi proximae copiis uti, si qui voluerit  
 0) sine vitiis perficere, ita erit praeparandum. cum aedifi-  
 candum fuerit, ante biennium ea saxa non hieme sed aestate  
 15) eximantur et iacentia permaneant in locis patentibus. quae  
 autem eo biennio a tempestatibus tacta laesa fuerint, ea  
 in fundamenta coiciantur; cetera, quae non erunt vitiata,  
 5) ab natura rerum probata durare poterunt supra terram  
 aedificata. nec solum ea in quadratis lapidibus sunt ob-  
 0) servanda, sed etiam in caementiciis structuris.

Structurarum genera sunt haec: reticulatum, quo nunc VIII  
 omnes utuntur, et antiquum, quod incertum dicitur. ex

1 carbonibus *add. Kr*      4 quarum *ed. Ven: quorum x*  
 13 Ferenti *Mar: ferentis x*      15 achant(h)os *x*      scalptos *HG<sup>c</sup>:*  
 sculptos *GS*      17 formas *G*      comparatis *rec: comparatas x*  
 21 palliensibus *x*      22 quis *G*

- his venustius est reticulatum, sed ad rimas faciendas ideo<sup>(20)</sup> paratum, quod in omnes partes dissoluta habet cubilia et coagmenta. incerta vero caementa alia super alia sedentia inter seque imbricata non speciosam sed firmiorem quam
- 2 reticulata praestant structuram. utraque autem ex minu-<sup>5</sup> tissimis sunt instruenda, uti materia ex calce et harena<sup>(20)</sup> crebriter parietes satiati diutius contineantur. molli enim et rara potestate cum sint, exsiccant sugendo e materia sucum; cum autem superarit et abundarit copia calcis et harenae, paries plus habens umoris non cito fiet evanidus, 10 sed ab his continetur. simul autem umida potestas e materia 47 per caementorum raritatem fuerit exsucta calxque ab harena discedat et dissolvatur, item caementa non possunt cum his cohaerere, sed in vetustatem parietes efficiunt ruinosos.
- 3 id autem licet animadvertere etiam de nonnullis monu-<sup>15</sup> mentis, quae circa urbem facta sunt e marmore seu lapidibus quadratis intrinsecusque medio calcata: structuris vetustate evanida facta materia caementorumque exsucta raritate, prouunt et coagmentorum ab ruina dissolutis
- 4 iuncturis dissipantur. quodsi qui noluerit in id vitium<sup>20</sup> incidere, medio cavo servato secundum orthostatas intrinsecus ex rubro saxo quadrato aut ex testa aut ex silicibus ordinariis struat bipedales parietes, et cum his ansis ferreis et plumbo frontes vinctae sint. ita enim non acervatim, sed ordine structum opus poterit esse sine vitio<sup>25</sup> sempiternum, quod cubilia et coagmenta eorum inter se sedentia et iuncturis alligata non protrudent opus neque orthostatas inter se religatos labi patiuntur.
- 5 Itaque non est contemnenda Graecorum structura; non enim utuntur e molli caemento structura polita, sed cum 30

2 cubicula *G* 5 munitissimis rebus *S* 6 in harena *a. ras. G*  
 8 e *HG*: a *S* 10 paries *rec*: partes *HG<sup>c</sup>*, in marg. suppl. *S*,  
 partis *G* 11 si (humida) *S* 12 exsucta *rec*: exsuta *HG*, exuta  
*S* 13 discedit (*corr. ex* discedat) et dissolvitur *S* 14 ruinosos  
*HS*: rimosos *G* 18 exsucta *Joc*: extracta *x* 20 quis *S*  
 21 orchostatas *HS* 22 robro *H* 25 acervatim *rec*: acervati *x*  
 29 non enim *GS<sup>c</sup>*: om. *HS* 30 structura om. *H* et *a. c<sup>2</sup>*. *S*

discesserunt a quadrato, ponunt de silice seu lapide duro  
 ordinaria, et ita uti latericia struentes alligant eorum  
 alternis coriis coagmenta, et sic maxime ad aeternitatem  
 firmas perficiunt virtutes. haec autem duobus generibus  
 5) struuntur; ex his unum isodomum, alterum pseudisodo-  
 mum appellatur. isodomum dicitur, cum omnia coria aequa 6  
 crassitudine fuerint structa; pseudisodomum, cum in pares  
 18 et inaequales ordines coriorum diriguntur. ea utraque  
 sunt ideo firma, primum quod ipsa caementa sunt spissa  
 10 et solida proprietate neque de materia possunt exsugere  
 liquorem, sed conservant eam in suo umore ad summam  
 5) vetustatem; ipsaque eorum cubilia primum plana et librata  
 posita non patiuntur ruere materiam, sed perpetua parietum  
 crassitudine religata continent ad summam vetustatem.  
 15 altera est quam *εμπλεκτον* appellant, qua etiam nostri 7  
 rustici utuntur. quorum frontes poliuntur, reliqua ita, uti  
 0) sunt nata, cum materia conlocata alternis alligant coag-  
 mentis. sed nostri celeritati studentes, erecta conlocantes  
 frontibus serviunt et in medio farciunt fractis separatim  
 0 cum materia caementis. ita tres suscitantur in ea struc-  
 tura crustae, duae frontium et una media farturae. Graeci  
 vero non ita, sed plana conlocantes et longitudines eorum  
 5) alternis in crassitudinem instruunt, non media farciunt,  
 sed e suis frontatis perpetuam et unam crassitudinem  
 15 parietum consolidant. praeterea interponunt singulos crassi-  
 tudine perpetua utraque parte frontatos, quos *διατονου*  
 appellant, qui maxime religando confirmant parietum soli-  
 ditatem.  
 0) Itaque si qui voluerit ex his commentariis animadver- 8  
 0) tere et eligere genus structurae, perpetuitatis poterit

1 discesserint *G* de lapide *S* 5 hisodomum *x* speud-  
 isodomum *HS* 9 ideo sunt *S* 11 eam *Phil*: ea *x* 15 enplec-  
 ton *x* 16 quorum *i. marg. suppl. S<sup>c</sup>* 18 celeritate *a. c. G*  
 19 farciunt *S<sup>c</sup>*: faciunt *x* fractis *Joc*: factis *x* 24 et unam  
*Schn*: et in unam *HG*, *om. S* 25 praecaetera *H* et *a. c. S*  
 26 parte *G<sup>c</sup>S<sup>c</sup>*: porte *G*, partes *H* et *a. ras. S* diatonos *HG*,  
 diatanos *S*

rationem habere. non enim quae sunt e molli caemento subtili facie venustatis, non eae possunt esse in vetustate non ruinosae. itaque cum arbitri communium parietum sumuntur, non aestimant eos quanti facti fuerint, sed cum (25) ex tabulis inveniunt eorum locationes, pretia praeteritorum 5 annorum singulorum deducunt octogesimas et ita — ex reliqua summa <pro rata> parte reddi pro his parietibus — sententiam pronuntiant eos non posse plus quam annos LXXX 9 durare. de latericiis vero, dummodo ad perpendicularum sint 49 stantes, nihil deducitur, sed quanti fuerint olim facti, tanti 10 esse semper aestimantur. itaque nonnullis civitatibus et publica opera et privatas domos etiam regias e latere structas licet videre: et primum Athenis murum, qui spectat ad Hymettum montem et Pentelensem; item Patris (5) in aede Iovis et Herculis latericias cellas, cum circa lapidea in aede epistylia sint et columnae; in Italia Arretio vetustum egregie factum murum. Tralibus domus regibus Attalicis facta, quae ad habitandum semper datur ei, qui (10) civitatis gerit sacerdotium. item Lacedaemone e quibusdam parietibus etiam picturae excisae intersectis lateribus inclusae sunt in ligneis formis et in comitium ad ornatum aedilitatis Varronis et Murenæ fuerunt adlatae. 10 Croesi domus, quam Sardiani [civibus ad requiescendum (15) aetatis otio] seniorum collegio gerusiam dedicaverunt; item Halicarnasso potentissimi regis Mausoli domus, cum Proconnesio marmore omnia haberet ornata, parietes habet latere structos, qui ad hoc tempus egregiam praestant firmitatem ita tectoriis operibus expoliti, uti vitri per luciditatem videantur habere. neque is rex ab inopia id fecit; (20) infinitis enim vectigalibus erat fartus, quod imperabat 30

2 vetustate *rec*: venustate *x*      3 arbitri *Polenus*: arbitrio *x*      7 *add. Kr*      14 hymectiū *H*, him. *S*, himettiū *G* tentelensem *x*      item Patris *Gal*: item paries *HG*, itaque paries *S*      15 lapidea *ed*: lapide(a)e *x*      17 tralibus *x*      22 murenę *G*      23 *glossam eiec. Kr*      24 octo *G*      25 alicarnasso *HS G<sup>c</sup>*, helicarnassio *G*      potentissimae *H*      30 infinitis *ed*: infinitis *x*

Cariae toti. acumen autem eius et sollertiam ad aedificia 11  
 paranda sic licet considerare. cum esset enim natus My-  
 lasis et animadvertisset Halicarnasso locum naturaliter  
 25) esse munitum, idoneum portum emporiumque utile, ibi  
 5 sibi domum constituit. is autem locus est theatri cur-  
 vaturae similis. itaque in imo secundum portum forum  
 est constitutum; per mediam autem altitudinis curvaturam  
 50 praecinctionemque platea ampla latitudine facta, in qua  
 media Mausoleum ita egregiis operibus est factum, ut in  
 10 septem spectaculis nominetur. in summa arce media Martis  
 fanum habens statuam colossicam acrolithon nobili manu  
 (5) Leocharis factam. hanc autem statuam alii Leocharis, alii  
 Timothei putant esse. in cornu autem summo dextro  
 Veneris et Mercurii fanum ad ipsum Salmacidis fontem.  
 15 is autem falsa opinione putatur venerio morbo implicare 12  
 eos, qui ex eo biberint. sed haec opinio quare per orbem  
 10) terrae falso rumore sit pervagata, non pigebit exponere.  
 non enim quod dicitur molles et inpudicos ex ea aqua  
 fieri, id potest esse, sed est eius fontis potestas perlucida  
 20 saporque egregius. cum autem Melas et Areuanias ab Argis  
 et Troezene coloniam communem eo loci deduxerunt, bar-  
 baros Caras et Lelegas eiecerunt. hi autem ad montes  
 15) fugati inter se congregantes discurrebant et ibi latrocinia  
 facientes crudeliter eos vastabant. postea de colonis unus  
 25 ad eum fontem propter bonitatem aquae quaestus causa  
 tabernam omnibus copiis instruxit eamque exercendo eos  
 barbaros allectabat. ita singillatim decurrentes et ad coetus  
 20) convenientes e duro feroque more commutati in Grae-  
 corum consuetudinem et suavitatem sua voluntate reduce-

1 toti *om. S*    2 mylasis *H<sup>c</sup>G*: mylasus *HG<sup>c</sup>*, milasus *S*  
 (-sis *S<sup>c</sup>*)    3 locum *GS<sup>c</sup>*: loco cum *H*    4 emporiumque idoneum  
 portum utile *x*; *transp. Kr*    11 colos(s)i quam *x*    12 Leocharis  
*Rode*: telocharis *HSG<sup>c</sup>*, telo claris *G*    teleocharis *HSG<sup>c</sup>*, te-  
*Joc*: falsorum ore *x*    20 (saporque) eius *add. S*    21 Troezene  
*Joc*: troezen *x*    22 eiecerunt *S*: eicerunt *HG*    27 allectavit *S*  
 singulatim *S*    28 feroque *S<sup>c</sup>*: ferroque *x*

bantur. ergo ea aqua non in pudico morbi vitio, sed humanitatis dulcedine mollitis animis barbarorum eam famam est adeptā.

- 13 Relinquitur nunc, quoniam ad explicationem moenium eorum sum in vectus, <ut> tota uti sunt definiam. quem-<sup>5</sup> admodum enim in dextra parte fanum est Veneris et fons supra scriptus, ita in sinistro cornu regia domus, quam rex Mausolus ad suam rationem conlocavit. conspicitur enim ex ea ad dextram partem forum et portus moenium-<sup>51</sup> que tota finitio, sub sinistram secretus sub moenibus latens <sup>10</sup> portus, ita ut nemo possit, quid in eo geratur, aspicere nec scire, at rex ipse de sua domo remigibus et militibus <sup>14</sup> sine ullo sciente, quae opus essent, imperaret. itaque post <sup>(5)</sup> mortem Mausoli Artemisia uxore eius regnante Rhodii indignantes mulierem imperare civitatibus Cariae totius, <sup>15</sup> armata classe profecti sunt, uti id regnum occuparent. tum Artemisiae cum esset id renuntiatum, in eo portu abstrusam classem celatis remigibus et epibatis comparatis, <sup>(10)</sup> reliquos autem cives in muro esse iussit. cum autem Rhodii ornata classe in portum maiorem exposuissent, <sup>20</sup> plausum iussit ab muro his dare pollicerique se oppidum tradituros. qui cum penetravissent intra murum relictis navibus inanibus, Artemisia repente fossa facta in pelagum eduxit classem ex portu minore et ita in vecta est in <sup>(15)</sup> maiorem. expositis autem militibus classem Rhodiorum <sup>25</sup> inanem abduxit in altum. ita Rhodii non habentes, quo se reciperent, in medio conclusi in ipso foro sunt trucidati.
- 15 ita Artemisia in navibus Rhodiorum suis militibus et remigibus inpositis Rhodum est profecta. Rhodii autem, <sup>(20)</sup> cum prospexissent suas naves laureatas venire, opinantes <sup>30</sup>

5 *add. Mar* tota *GS*<sup>c</sup>: totā *HSG*<sup>c</sup> 8 manu solus *H*  
 9 portus *H*<sup>c</sup>*S*: portum *HG* 10 moenibus *Ross (rec)*: monti-  
 bus *x* 11 possit *Joc*: posset *x* 12 at *Ro*: ut *x* 13 imperaret  
*rec*: spirarent *HGS*<sup>c</sup>, (-ret *G*<sup>c</sup>), sperarent *S* 14 artemisiam  
 (-ā) uxorem (-rē) — regnantem (-tē) *x (corr. S)* throdii *a. ras.*  
*semper fere S* 17 tunc *G* 20 ornatam classem *G* 21 dare  
*G*: darent *HS*



cives victores reverti hostes receperunt. tum Artemisia Rhodo capta principibus occisis tropaeum in urbe Rhodo suae victoriae constituit aeneasque duas statuas fecit, unam Rhodiorum civitatis, alteram suae imaginis, et ira figuravit Rhodiorum civitati stigmata inponentem. id autem postea <tollere> Rhodii religione inpediti, quod nefas est tropaea dedicata removeri, circa eum locum aedificium struxerunt et id electa Graia statione texerunt, ne qui posset aspicere, et id ἀβατον vocitari iusserunt.

Cum ergo tam magna potentia reges non contempserint latericiorum parietum structuras, quibus ex vectigalibus et praeda saepius licitum fuerat non modo caementicio aut quadrato saxo sed etiam marmoreo habere, non puto oportere improbare quae sunt e latericia structura facta aedificia, dummodo recte sint tecta. sed id genus quid ita populo Romano in urbe fieri non oporteat, exponam, quaeque sunt eius rei causae et rationes, non praetermittam. leges publicae non patiuntur maiores crassitudines quam sesquipedales constitui loco communi; ceteri autem parietes, ne spatia angustiora fierent, eadem crassitudine collocantur. latericii vero, nisi diplinthii aut triplinthii fuerint, sesquipedali crassitudine non possunt plus quam unam sustinere contignationem. in ea autem maiestate urbis et civium infinita frequentia innumerabiles habitationes opus est explicare. ergo cum recipere non possint areae planatae tantam multitudinem ad habitandum in urbe, ad auxilium altitudinis aedificiorum res ipsa coegit devenire. itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus caementiciis altitudines extractae contignationibus

2 in urbe *ed*: in urbem *x* 4 ira *Kr*: ita *x* 6 *add. Kr*  
8 electa *Kr*: erecta *x* 9 posset *G*: possit *HS* abathon *x*  
10 reges *Joc*: regis *x* contempserint *H*: -rit *S*, -runt *G*  
11 ex *Kr* (*e rec*): & (et) *x* 15 sint *HG<sup>c</sup>*: sunt *G*, ī *S*  
16 ita a populo *G* 21 diplinthii *S* 22 plus quam unam *G*:  
plus unam *HS* 25 possint *Kr*: possunt *x* 26 areae planatae *G*: area planata *HS* (posset area plana *S*<sup>2</sup>) 29 caementiciis *H et a. c. S* altitudinis *HS*

crebris coaxatae cenaculorum ad summas utilitates perficiunt despectationes. ergo moenibus e contignationibus areis alto spatio multiplicatis populus Romanus egregias habet sine inpeditione habitationes.

- 18 Quoniam ergo explicata ratio est, quid ita in urbe propter necessitatem angustiarum non patiuntur esse latericios parietes, cum extra urbem opus erit his uti. <ut sint> sine vitiis ad vetustatem, sic erit faciendum. summis parietibus structura testacea sub tegula subiciatur altitudine circiter sesquipedali habeatque proiecturas coronarum. ita vitari poterunt quae solent in his fieri vitia; cum enim in tecto tegulae fuerint fractae aut a ventis deiectae, quae possint ex imbribus aquae perpluere, non patietur lorica testacea laedi laterem, sed proiectura coronarum reiciet extra perpendiculum stillas et ea ratione servaverit integras parietum latericiorum structuram. de ipsa autem testa, si sit optima seu vitiosa ad structuram, statim nemo potest iudicare, quod in tempestatibus et aestate in tecto cum est conlocata, tunc, si est firma, probatur; namque quae non fuerit ex creta bona aut parum erit cocta, ibi se ostendet esse vitiosam gelicidiis et pruina tacta. ergo quae non in tectis poterit pati laborem, ea non potest in structura oneri ferendo esse firma. quare maxime ex veteribus tegulis tecta <et ex vetere testa> structi parietes firmitatem poterunt habere.
- 20 Craticii vero velim quidem ne inventi essent; quantum enim celeritate et loci laxamento prosunt, tanto maiori et communi sunt calamitati, quod ad incendia uti faces sunt parati. itaque satius esse videtur inpensa testaceorum in sumptu, quam compendio craticiorum esse in periculo. etiamque in tectoriis operibus rimas hi faciunt arrec-

---

3 areis *Kr*: variis *x* 6 patiantur *G* 7 *add. Kr* 11 vitare *G* 13 aque *G<sup>c</sup>*: aque *G*, aqua *HS* 15 integris *H*  
 21 ostendet *G*: -dit *HS* 24 *add. Kr* 26 craticii *H*, gratitii *a. ras. S* 30 graticiorum *S* 31 etiamque *Schn*: etiam qui *x*  
 hi *Kr*: in his (*cum in add.*) *x*

tariorum et transversariorum dispositione. cum enim linuntur, recipientes umorem turgescunt, deinde siccescendo contrahuntur et ita extenuati dirumpunt tectoriorum soliditatem. sed quoniam nonnullos celeritas aut inopia aut  
 54 in pendentem loco dissaepitio cogit, sic erit faciendum. solum substruatur [aliae], ut sit intactum ab rudere et pavimento; obruta enim in his cum sunt, vetustate marcida fiunt; deinde subsidentia proclinantur et dirumpunt speciem tectoriorum.

10 De parietibus et apparitione generatim materiae eorum, quibus sint virtutibus et vitiis, quemadmodum potui, exposui; de contignationibus autem et copiis earum, quibus comparentur, ut ad vetustatem non sint infirmae, uti natura rerum monstrat, explicabo.

15 Materies caedenda est a primo autumno ad id tempus, IX quod erit antequam flare incipiat favonius. vere enim omnes arbores fiunt praegnantes et omnes suae proprietatis virtutem efferunt in frondem anniversariosque fructus. cum ergo inanes et tumidae temporum necessitate  
 20 eorum fuerint, vanae fiunt et raritibus inbecillae; uti etiam corpora muliebria, cum conceperint fetus, a partu non iudicantur integra, neque in venalibus ea, cum sunt praegnantia, praestantur sana, ideo quod in corpore praeseminitio crescens ex omnibus cibi potestatibus detrahit  
 25 alimentum in se, et quo firmior efficitur ad maturitatem partus, eo minus patitur esse solidum id ipsum, ex quo procreatur. itaque edito fetu, quod prius in aliud genus incrementi detrahebatur, cum disparatione procreationis est liberatum, inanibus et patentibus venis in se recipiens lambendo  
 30 succum etiam solidescit et redit in pristinam naturae

2 siccescendo *x* 5 deseptio *G* faciendum *GS* 6 aliae *x* (*del. S<sup>c</sup>*) 10 apparitione *x* (*cf. 62, 10; 175, 14*) 13 comparantur *G* ut *Rode*: et *x* sunt *G* 19 tumidae *Ro*: (h)umidae *x* necessitate *rec*: -tes *x* 21 fetus *Kr*: ad f(a)etus (*cum ad add.*) *x* 26 ipsum ex quo *Kr*: ex quo ipsum *x* 28 disparatione *Perrault* (*ad del. Kr*): ad disperationē *H*, ad desperationē *GS* 29 recipiens *Kr*: recipient *HS*, -et *G*

- 2 firmitatem. eadem ratione autumnali tempore maturitate  
fructuum flaccescente fronde, ex terra recipientes caudi- 55  
ces arborum in se sucum recuperantur et restituuntur in  
antiquam soliditatem. at vero aeris hiberni vis comprimit  
et consolidat eas per id, ut supra scriptum est, tempus. 5  
ergo si ea ratione et eo tempore, quod est supra scriptum, (5)  
3 caeditur materies, erit tempestiva. caedi autem ita oportet,  
uti incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam,  
et relinquatur, uti per eam exsiccescat stillando sucus. ita  
qui inest in his inutilis liquor effluens per torulum non pa- 10  
tietur emori in eo saniem nec corrumpi materiae aequali- (10)  
tatem. tum autem, cum sicca et sine stillis erit arbor,  
4 deiciatur et ita erit optima in usu. hoc autem ita esse  
licet animum advertere etiam de arbustis. ea enim cum  
suo quoque tempore ad imum perforata castrantur, pro- 15  
fundunt e medullis quem habent in se superantem et vi-  
tiosum per foramina liquorem, et ita siccescendo recipiunt (15)  
in se diurnitatem. qui autem non habent ex arboribus  
exitus umores, intra concrecentes putrescunt et efficiunt  
inanes eas <et> vitiosas. ergo si stantes et vivae sicce- 20  
scendo non senescunt, sine dubio, cum eae ad materiam dei-  
ciuntur, cum ea ratione curatae fuerint, habere poterunt (20)  
magnas in aedificiis ad vetustatem utilitates.
- 5 Hae autem inter se discrepantes et dissimiles habent vir-  
tutes, uti robur, ulmus, populus, cupressus, abies ceteraque, 25  
quae maxime in aedificiis sunt idonea. namque non potest  
id robur, quod abies, nec cupressus, quod ulmus, nec ce- (25)  
tera easdem habent inter se natura rerum similitates, sed 50  
singula genera principiorum proprietatibus comparata alios  
6 alii generis praestant in operibus effectus. et primum abies 30  
aeris habens plurimum et ignis minimumque umoris et

2 ex *Joc*: & (et) *x* caudices *Kr*: radices *x* 11 necor-  
rumpi *H* et *a. c. S* 16 quem *Joc*: quae *x* 18 qui *rec*: quae *x*  
20 et *add. rec* 21 consenescent *vult S*<sup>2</sup> eae (*Ro*) ad ma-  
teriam *Joc*: eadem materiam *HG*, eadem materia *H<sup>c</sup>G<sup>c</sup>S*  
24 hae *G*: ea *HS* 27 abeis *H* 28 naturæ *H<sup>c</sup>*, -re *S*

terreni, levioribus rerum natura e potestatibus comparata non est ponderosa. itaque rigore naturali contenta non cito flectitur ab onere, sed directa permanet in contignatione. sed ea, quod habet in se plus caloris, procreat et alit cariem ab eaque vitiatur, etiamque ideo celeriter accenditur, quod quae inest in eo corpore aeris raritas, ut est patens, accipit ignem et ita vehementem ex se mittit flammam. ex ea autem, aut nequam est excisa, quae 7 pars est proxima terrae, per radices recipiens ex proximitate umorem enodis et liquida efficitur; quae vero est superior, vehementia caloris eductis in aera per nodos ramis, praecisa alte circiter pedes xx et perdolata propter nodationis duritiem dicitur esse fusterna. ima autem, cum excisa quadrifluviis disparatur, eiecto torulo ex eadem arbore ad intestina opera comparatur et <ab> infima fusterna sappinea vocatur. contra vero quercus terrenis prin- 8 cipiorum satietatibus abundans parumque habens umoris et aeris et ignis, cum in terrenis operibus obruitur, infinitam habet aeternitatem. ex eo cum tangitur umore, non habens foraminum raritates propter spissitatem non potest in corpus recipere liquorem, sed fugiens ab umore resistit et torquetur et efficit, in quibus est operibus, ea rimosa. aesculus vero, quod est omnibus principiis temperata, ha- 9 bet in aedificiis magnas utilitates; sed ea, cum in umore conlocatur, recipiens penitus per foramina liquorem eiecto aere et igni operatione umidae potestatis vitiatur. cerrus, [quercus] fagus, quod pariter habent mixtionem umoris et ignis et terreni, aeris plurimum, per huius raritates umores penitus recipiendo celeriter marcescunt. populus alba et nigra, item salix, tilia, cum non sint dura terreni mixtione,

1 natura e Kr: naturae x    2 ponderata H    4 eo S  
 5 cariem ed. Fl: pariem G, partem HSG<sup>c</sup>    7 ut Ro: et x  
 8 aut nequam Kr: antequam x fort. del. excisa    13. duritiam G  
 15 et <ab> infima fusterna Kr: et intima fusterna x    16 sappi-  
 nea G    27 secl. Kr    28 per huius Ro: puisa x (h)umoris x  
 30 cum non sint — tractabilitatem transp. Kr: post rigiditatem  
 (57, 6) exh. x, ubi per ergo adnectit interpolator (cf. 39, 23)

propter raritatem sunt candida et in sculpturis commodam  
 praestant tractabilitatem. vitex ignis et aeris habendo sa- (3)  
 tietatem, umoris temperate, parum autem terreni habens  
 levioze temperatura comparata egregiam habere videtur  
 10 in usu rigiditatem. alnus autem, quae proxima fluminum 5 (8)  
 ripis procreatur et minime materies utilis videtur, habet  
 in se egregias rationes. etenim <est> aere et igni plurimo (10)  
 temperata, non multum terreno, umore paulo. itaque in  
 palustribus locis infra fundamenta aedificiorum palationi-  
 bus crebre fixa, recipiens in se quod minus habet in cor- 10  
 pore liquoris, permanet immortalis ad aeternitatem et sus-  
 tinet inmania pondera structurae et sine vitiis conservat. (15)  
 ita quae non potest extra terram paulum tempus durare,  
 11 ea in umore obruta permanet ad diuturnitatem. est autem  
 maxime id considerare Ravennae, quod ibi omnia opera 15  
 et publica et privata sub fundamentis eius generis habeant  
 palos. ulmus vero et fraxinus maximos habent umores mi- (20)  
 nimumque aeris et ignis, terreni temperate. <ea e> mix-  
 tione comparatae, sunt in operibus, cum fabricantur, len- 58  
 tae et ab pondere umoris non habent rigorem et celeriter 20  
 pandant; simul autem vetustate sunt aridae factae aut in  
 agro perfecto qui est eis liquor stantes emoriuntur, fiunt  
 duriores et in commissuris et coagmentationibus ab lenti- (5)  
 12 tudine firmas recipiunt catenationes. item carpinus, quod  
 est minima ignis et terreni mixtione, aeris autem et umo- 25  
 ris summa continetur temperatura, non est fragilis, sed  
 habet utilissimam tractabilitatem. itaque Graeci, quod ex  
 ea materia iuga iumentis comparant, quod apud eos iuga (10)

3 temperate *G* (-tæ *S*<sup>c</sup>): -ta *HSG*<sup>c</sup> 4 comparata *HSG*<sup>c</sup>: tem-  
 perata *G* 5 rigiditatem. ergo cum non sint — tractabilitatem.  
 alnus autem etc. *x* (cf. supra) proximè *S* 6 ad materies *GS*<sup>2</sup>  
 7 est add. *Joc* 8 itaque] non minus habent incorpore (h)umoris  
 [inpalustribus (inplaustribus *H*) locis *x*; verba praerepta ex v. 10  
 del. *Schn* 13 itaq̄ *x* 15 maxime *Joc*: maximum *x*  
 17 maximum *S* umores *G*<sup>c</sup>: -ris *x* 18 temperate. <ea e>  
 mixtione *Kr*: temperate mixtione *G*, temperata emixtione *HS*  
 21 pandunt *G*

Ζυγα vocitantur, item Ζυγίαν eam appellant. non minus  
 est admirandum de cupresso et pinu, quod eae habentes  
 umoris abundantiam aequamque ceterorum mixtionem,  
 propter umoris satietatem in operibus solent esse pandae,  
 5 sed in vetustatem sine vitiis conservantur, quod is liquor,  
 15) qui inest penitus in corporibus earum, habet amarum sa-  
 porem, qui propter acritudinem non patitur penetrare cari-  
 em neque eas bestiolas, quae sunt nocentes. ideoque quae  
 ex his generibus opera constituuntur, permanent ad aeter-  
 10 nam diuturnitatem. item cedrus et iuniperus easdem ha- 13  
 20) bent virtutes et utilitates; sed quemadmodum ex cupressu  
 <et> pinu resina, ex cedro oleum, quod cedrium dicitur,  
 nascitur, quo reliquae res cum sunt unctae, uti etiam libri,  
 a tineis et carie non laeduntur. arboris autem eius sunt  
 15 similes cupresseae foliaturae; materies vena directa. Ephesi  
 19 in aede simulacrum Dianae ex ea, lacunaria et ibi et in  
 ceteris nobilibus fanis propter aeternitatem sunt facta.  
 nascuntur autem eae arbores maxime Cretae et Africae  
 et nonnullis Syriae regionibus. larix vero, qui non est 14  
 20 notus nisi îs municipalibus, qui sunt circa ripam fluminis  
 Padi et litora maris Hadriani, non solum ab suci vehe-  
 menti amaritate ab carie aut tineâ non nocetur, sed etiam  
 flammam ex igni non recipit, nec ipse per se potest ar-  
 dere, nisi uti saxum in fornace ad calcem coquendam aliis  
 25 lignis uratur; nec tamen tunc flammam recipit nec car-  
 bonem remittit, sed longo spatio tarde comburitur. <nam-  
 que ea materies,> quod est minima ignis et aeris e prin-  
 cipiis temperatura, umore autem et terreno est spisse  
 solidata, non habet spatia foraminum, qua possit ignis

1 Ζυγα: zyza *H*, ziza *GS* Ζυγίαν eam *Joc*: zigaeam *H*,  
 ziga eam *G*, zigēā *S* 2 eae *H*: hae *G*: heę *S* 5 his *x*  
 12 et *add. rec* cedrium *Plin.* 16, 52: cidreum *x* 13 quo  
 reliquę res cum *G*: coreliquę res cum *H*, Reliquę res quocum  
*S* (*S*<sup>2</sup>) (*fort.* pelliceae) iunctę *S* 14 arboris *Phil*: -res *x*  
 15 similis *a. c.* *G* (similes cupresseę ac folia *G*<sup>c</sup>) aephesi *H*  
 16 ex ea *Kr*: etiam *x* 18 eae *HS*: heę *G* 21 adriani  
*GS* suci *G*<sup>c</sup>: suco *x* 26 *add. Kr*

penetrare, reicitque eius vim nec patitur ab eo sibi cito noceri, propterque pondus ab aqua non sustinetur, sed cum portatur, aut in navibus aut supra abiernas rates conlocatur. (15)

15 Ea autem materies quemadmodum sit inventa, est causa cognoscere. divus Caesar cum exercitum habuisset circa Alpes imperavissetque municipiis praestare commeatus, ibique esset castellum munitum, quod vocaretur Larignum, tunc, qui in eo fuerunt, naturali munitione confisi noluerunt imperio parere. itaque imperator copias iussit admoveri. erat autem ante eius castelli portam turris ex hac materia alternis trabibus transversis uti pyra inter se composita alte, uti possent de summo sudibus et lapidibus accedentes repellere. tunc vero cum animadversum est alia eos tela praeter sudes non habere neque posse longius a muro propter pondus iaculari, imperatum est fasciculos ex virgis alligatos et faces ardentes ad eam munitionem accedentes mittere. itaque celeriter milites congesserunt. posteaquam flamma circa illam materiam virgas comprehendisset, ad caelum sublata effecit opinionem, uti videretur iam tota moles concidisse. cum autem ea per se extincta esset et re queta turris intacta apparuisset, admirans Caesar iussit extra telorum missionem eos circumvallari. itaque timore coacti oppidani cum se dedidissent, quaesitum, unde essent ea ligna, quae ab igni non laederentur. tunc ei demonstraverunt eas arbores, quarum in his locis maximae sunt copiae. et ideo id castellum Larignum, item materies larigna est appellata. haec autem per Padum Ravennam deportatur, in colonia Fanestri, Pisauri, Anconae reliquisque, quae sunt in ea regione, municipiis praebetur. cuius materies si esset facultas adportationibus ad urbem, maximae haberentur in aedificiis utilitates, et si non in omne, certe tabulae in subgrundis circum insulas

3 abigenas S 13 possent Lor: posset x 20 sublata GS<sup>c</sup>:  
-tam (-tā) HG<sup>c</sup>S effecit ed: efficit x 21 concidisse GS<sup>c</sup>:  
concedisse SH<sup>c</sup>, concediss& H 24 dedidissent HG<sup>c</sup>, dedis-  
sent S 29 coloniā x 33 inomuāe H, -ne S, -ni G



(15) si essent ex ea conlocatae, ab traiectionis incendiorum aedificia periculo liberarentur, quod eae neque flammam nec carbonem possunt recipere nec facere per se. sunt autem 17 eae arbores foliis similibus pini; materies earum prolixa, 5 tractabilis ad intestinum opus non minus quam sappinea, (20) habetque resinam liquidam mellis Attici colore, quae etiam medetur pthisicis.

De singulis generibus, quibus proprietatibus e natura rerum videantur esse comparatae quibusque procreantur 10 rationibus, exposui. insequitur animadversio, quid ita quae (25) in urbe supernas dicitur abies, deterior est, quae infernas, 61 egregios in aedificiis ad diurnitatem praestat usus, et de his rebus, quemadmodum videantur e locorum proprietatibus habere vitia aut virtutes, uti ea sint considerantibus 15 apertiora, exponere. montis Appennini primae radices ab X (5) Tyrrhenico mari inter Alpibus et extremas Etruriae regiones oriuntur. eius vero montis iugum se circumagens et media curvatura prope tangens oras maris Hadriani pertingit circumitionibus contra fretum. itaque citerior eius curvatura, 20 quae vergit ad Etruriae Campaniaeque regiones, apricis (10) est potestatibus; namque impetus habet perpetuos ad solis cursum. ulterior autem, quae est proclinata ad superum mare, septentrionali regioni subiecta continetur umbrosis et opacis perpetuitatibus. itaque quae in ea parte nascuntur arbores, 25 umida potestate nutritae non solum ipsae augentur amplissimis magnitudinibus, sed earum quoque venae umoris copia repletae turgentes liquoris abundantia saturantur. cum autem excisae et dolatae vitalem potestatem amiserunt, venarum rigore permanente siccescendo propter raritatem

1 traiectionis *Mar*: -nib; *x* 2 eae *Joc*: ea *x* 4 eae *H*: hae *G*, hee *S* 5 sappina *HSG<sup>c</sup>*, saprina *G* 7 thisicis *x*  
 8 e *HS*: ea *G* 10 ita quae *S<sup>2</sup>*: itaq *x* 14 ea (*Kr*) sint *Joc* (cf. 37, 27 et 178, 12): essent *x* 15 exponere *Ro*: exponerem *x* montis *ed*: montes *HS*, mortis *G* 16 inter *Rode*: in *x* extremas *Rode*: inextremas *x* 18 adriani *GS* 23 regioni *G<sup>c</sup>*: -ne *x* 27 turgentes *rec*: urgentes *x* (-is *G<sup>c</sup>*) 29 permanente *Perr*: -tes *x*

fiunt inanes et evanidae, ideoque in aedificiis non possunt  
 2 habere diuturnitatem. quae autem ad solis cursum spectanti- (20)  
 bus locis procreantur, non habentes interveniorum raritates  
 siccitatibus exsuctae solidantur, quia sol non modo ex terra  
 lambendo sed etiam ex arboribus educit umores. itaque, 5  
 quae sunt in apricis regionibus, spissis venarum crebritati-  
 bus solidatae raritatemque non habentes ex umore, cum in (25)  
 materiem perdolantur, reddunt magnas utilitates ad vetu-  
 statem. ideo infernates, quod ex apricis locis adportantur, 62  
 meliores sunt, quam quae ab opacis de supernatibus ad- 10  
 vehuntur.

3 Quantum animo considerare potui, de copiis, quae sunt  
 necessariae in aedificiorum comparationibus, et quibus tem-  
 peraturis e rerum natura principiorum habere videantur (5)  
 mixtionem quaeque insunt in singulis generibus virtutes 15  
 et vitia, uti non sint ignota aedificantibus, exposui. ita,  
 qui potuerint eorum praeceptorum sequi praescriptiones,  
 erunt prudentiores singulorumque generum usum eligere  
 poterunt in operibus. ergo quoniam de apparitionibus est (10)  
 explicatum, in ceteris voluminibus de ipsis aedificiis ex- 20  
 ponetur; et primum de deorum immortalium aedibus sacris  
 et de earum symmetriis et proportionibus, uti ordo postulat,  
 insequenti perscribam.

### LIBER TERTIUS.

1 Delphicus Apollo Socratem omnium sapientissimum 25 (1)  
 Pythiae responsis est professus. is autem memoratur pru-  
 denter doctissimeque dixisse, oportuisse hominum pectora  
 fenestrata et aperta esse, uti non occultos haberent sensus

3 interveniorum *Joc*: inter venarum *x* 6 quae *om. HS*  
 7 raritatemque *transp. Kr*: post ex umore (r. quae *HSG<sup>c</sup>*)

*exh. x* 9 quod *HG*:  $\varphi$  *S*,  $\varphi$  *S<sup>c</sup>* 10 advehuntur *S*: ad | du-  
 euntur *H*, adducuntur *G* 19 apparitionibus *x* 20 exponetur  
*rec*: -nitur *x*

20) sed patentes ad considerandum. utinam vero rerum natura  
sententiam eius secuta explicata et apparentia ea consti-  
tuisset! si enim ita fuisset, non solum laudes aut vitia ani-  
morum ad manum aspicerentur, sed etiam disciplinarum  
5 scientiae sub oculorum consideratione subiectae non in-  
25) certis iudiciis probarentur, sed et doctis et scientibus  
63 auctoritas egregia et stabilis adderetur ipsique artifices  
(5) pellicerent sua prudentia, <qui, etiam> si non pecunia sint  
copiosi seu vetustate officinarum habuerint notitiam aut  
10 etiam gratia forensi et eloquentia, cum fuerint parati, pro  
industria studiorum auctoritates possent habere, ut eis,  
(1) quod profitentur scire, id crederetur. igitur quoniam haec  
non ita, sed uti natura rerum voluit, sunt constituta, non  
efficitur, ut possint homines obscuratis sub pectoribus in-  
15 geniis scientias artificiorum penitus latentes, quemadmo-  
(9) dum sint, iudicare. maxime autem id animadvertere possu- 2  
mus ab antiquis statuariis et pictoribus, quod ex his, qui  
dignitatis notas et commendationis gratiam habuerunt,  
aeterna memoria ad posteritatem sunt permanentes, uti  
20 Myron, Polycletus, Phidias, Lysippus ceterique, qui nobili-  
tatem ex arte sunt consecuti. namque ut civitatibus magnis  
(5) aut regibus aut civibus nobiles opera fecerunt, ita id sunt  
adepti. at qui non minore studio et ingenio sollertiaque  
fuerunt nobiles et humili fortuna civibus non minus  
25 egregie perfecta fecerunt opera, nullam memoriam sunt  
adsecuti, quod hi non ab industria neque artis sollertia  
20) sed a felicitate fuerunt deserti, ut Hegias Atheniensis,  
Chion Corinthius, Myagrus Phocaeus, Pharax Ephesius,

7 ipsique — crederetur (v. 12) *transp. Kr: post iudicare (v. 16)*

*cxh. x* 8 pellicerent sua prudentia (*add. cet.*) *Kr: pollicerent*  
(-tur *H*) suā (-am *H*) prudentiā (-am *H*) *x* (*quod plane abhorret*  
*a sensu Vitruviano; cf. pag. 133, 11sq.*) 9 seu *Joc: sed x*  
11 possent *Kr: possunt x* 18 dignitatis *ed: -tes HGS, -te E*  
19 posteritatem *HS<sup>c</sup>G<sup>c</sup>: potestatem EG et a. ras. S* 23 mi-  
nori *HS* 24 fort. mobilibus (*cf. 119, 9 et 12, 8*) 27 deserti  
*Joc: diserti S, desepti HEG* Hegias *Ro (in adn. crit.; cf.*  
*Plin. 34, 49 et 78): hellas HS, thellas EG*

Boedas Byzantius etiamque alii plures. non minus item pictores, uti Aristomenes Thasius, Polycles et Androcydes <Cyzice>ni, Theo Magnes ceterique, quos neque industria neque artis studium neque sollertia defecit, sed aut rei 64 familiaris exiguitas aut inbecillitas fortunae seu in ambi- 5 tione certationis contrariorum superatio obstitit eorum 3 dignitati. nec tamen est admirandum, si propter ignotitiam artis virtutes obscurantur, sed maxime indignandum, cum (5) etiam saepe eblandiatur gratia conviviorum a veris iudiciis falsam probationem. ergo, uti Socrati placuit, si ita sensus 10 et sententiae scientiaeque disciplinis auctae perspicuae et perlucidae fuissent, non gratia neque ambitio valeret, sed si qui veris certisque laboribus doctrinarum pervenissent (10) ad scientiam summam, eis ultro opera traderentur. quoniam autem ea non sunt industria neque apparentia in aspectu, 15 ut putamus oportuisse, et animadverto potius indoctos quam doctos gratia superare, non esse certandum iudicans cum indoctis ambitione, potius his praeceptis editis ostendam (15) nostrae scientiae virtutem.

4 Itaque, imperator, in primo volumine tibi de arte et quas 20 habeat ea virtutes quibusque disciplinis oporteat esse auctum architectum, exposui et subieci causas, quid ita earum oporteat eum esse peritum, rationesque summae architecturae partitione distribui finitionibusque terminavi. deinde, (20) quod erat primum et necessarium, de moenibus, quemadmodum eligantur loci salubres, ratiocinationibus explicui, ventique qui sint et e quibus <regionibus> singuli spirant, deformationibus grammicis ostendi, platearumque et vicorum uti emendate fiant distributiones in moenibus, docui (21)

2 Androcydes *Kr* (cf. *Plin.* 35, 64): andramithes *HEG*, -tes *S* 3 Cyziceni *Kr* (cf. *Plut. Pelop.* 25): ni *x* (*sic*: nitheo) Magnes *Mar*: magnis *x* ceterique *ed*: ceterisque *x* 6 certationes *E* superatio *Joc*: superati *x* 9 eblandiatur *Ro*: blandiatur *HESG*<sup>c</sup>, -antur *G* 10 falsam *Ro*: adfalsam *x* 13 si *om.* *S* 26 loci *rec*: locis *x* salubris *S*, salubribus *S*<sup>2</sup> ratiocinationibusq; *S* (q; *del.* *S*<sup>2</sup>) 27 sunt *S* *add.* *Joc* 28 grammicis *Joc*: grammaticis *x*

et ita finitionem primo volumine constitui. item in secundo de materia, quas habeat in operibus utilitates et quibus virtutibus e natura rerum est comparata, peregi. nunc in tertio de deorum immortalium aedibus sacris dicam et, uti

(30) 5 oportet, perscriptas exponam.

65 Aedium compositio constat ex symmetria, cuius ratio- I  
nem diligentissime architecti tenere debent. ea autem pari-  
tur a proportione, quae graece αναλογία dicitur. proportio  
est ratae partis membrorum in omni opere totiusque com-  
(5) 10 modulatio, ex qua ratio efficitur symmetriarum. namque  
non potest aedis ulla sine symmetria atque proportione ratio-  
nem habere compositionis, nisi uti hominis bene figurati  
membrorum habuerit exactam rationem. corpus enim homi- 2  
(10) nis ita natura composuit, uti os capitis a mento ad frontem  
15 summam et radices imas capilli esset decimae partis, item  
manus pansa ab articulo ad extremum medium digitum  
tantundem, caput a mento ad summum verticem octavae,  
cum cervicibus imis ab summo pectore ad imas radices  
(15) capillorum sextae, <a medio pectore> ad summum verticem  
20 quartae. ipsius autem oris altitudinis tertia est pars ab imo  
mento ad imas nares, nasum ab imis naribus ad finem me-  
diûm superciliarum tantundem, ab ea fine ad imas radices  
capilli frons efficitur item tertiae partis. pes vero altitu-  
(20) dinis corporis sextae, cubitum quartae, pectus item quartae.  
25 reliqua quoque membra suas habent commensus propor-  
tiones, quibus etiam antiqui pictores et statuarii nobiles  
usi magnas et infinitas laudes sunt adsecuti. similiter vero 3  
sacrarum aedium membra ad universam totius magnitudinis  
summam ex partibus singulis convenientissimum debent  
(25) 30 habere commensus responsum. item corporis centrum me-  
dium naturaliter est umbilicus. namque si homo conlocatus

5 oportet *Ro*: oporteat *x* 7 teneri *H* paritur a *rec*:  
paritura pr. *HGS*, paratura pr. *E* 8 analogia *x* 9 est ratae  
*H<sup>c</sup>S*: strate (-e) *EG* totiusque *Joc*: totaque *x* 10 ex qua-  
drato *E* et a. c. *G* 12 hominis *Kr*: ad hominis *x* 15 ita *E*  
16 pansa exc. *Vitr. cod. S*: palma (-e) *E* *x* 17 octae *H* 19 add. *Gal*  
23 capillis *H* 24 corpori *S* extae *H* 25 suas *Lor*: suos *x*

fuerit supinus manibus et pedibus pansis circinique conlo- 66  
 catum centrum in umbilico eius, circumagendo rotunda-  
 tionem utrarumque manuum et pedum digiti linea tangen-  
 tur. non minus quemadmodum schema rotundationis in  
 corpore efficitur, item quadrata designatio in eo invenietur. 5  
 nam si a pedibus imis ad summum caput mensum erit eaque  
 mensura relata fuerit ad manus pansas, invenietur eadem  
 latitudo uti altitudo, quemadmodum areae, quae ad normam  
 4 sunt quadratae. ergo si ita natura composuit corpus hominis,  
 uti proportionibus membra ad summam figurationem eius 10  
 respondeant, cum causa constituisse videntur antiqui, ut  
 etiam in operum perfectionibus singulorum membrorum  
 ad universam figurae speciem habeant commensus exactio-  
 nem. igitur cum in omnibus operibus ordines traderent,  
 maxime in aedibus deorum, <quod eorum> operum et laudes 15  
 et culpaе aeternae solent permanere.

5 Nec minus mensurarum rationes, quae in omnibus operi-  
 bus videntur necessariae esse, ex corporis membris colle-  
 gerunt, uti digitum, palmum, pedem, cubitum, et eas distri-  
 buerunt in perfectum numerum, quem Graeci τελεον dicunt. 20  
 perfectum autem antiqui instituerunt numerum qui decem  
 dicitur; namque ex manibus digitorum numero [ab palmo  
 pes] est inventus. si autem in utrisque palmis ex arti-  
 culis ab natura decem sunt perfecti, etiam Platoni placuit  
 esse eum numerum ea re perfectum, quod ex <x> singulari- 25  
 bus rebus, quae μοναδες apud Graecos dicuntur, perficitur  
 decusis. simul autem undecim aut duodecim sunt facti, 67  
 quod superaverint, non possunt esse perfecti, donec ad  
 alterum decusis perveniant; singulares enim res particulae  
 6 sunt eius numeri. mathematici vero contra disputantes ea 30

1 sopinus *H* (*S a. ras.*) *G*<sup>c</sup> 3 utrarumque rerum manu-  
 um *EG* 4 scaema *H*, scema *EGS* 7 spansas *H* 15 *add.*  
*Kr* (quorum *Schn*) laudes sculptę *E* 18 necessaria *H*  
 colligerunt *G* et *a. c.* *H* 20 teleon *x* 22 numero *Ro*:  
 numerū (-rum *G*) *x* ab palmo pes *del. Choisy* 23 utriusque *S*  
 25 *x add. Kr* 26 monades *x* 27 decu(s)sis: *Lor*: decusisq;  
*HS*, decusis. Quae *EGS*<sup>2</sup>

- (5) re perfectum dixerunt esse numerum qui sex dicitur, quod is numerus habet partitiones eorum rationibus sex numero convenientes sic: sextantem unum, trientes duo, semissem tria, besem quem διμοιρον dicunt quattuor, quintarium quem πεντεμοιρον dicunt quinque, perfectum sex. cum ad  
 (10) duplicationem crescat, supra sex adiecto asse εφεκτον; cum facta sunt octo, quod est tertia adiecta, tertiarium alterum. qui επιτριτος dicitur; dimidia adiecta cum facta sunt novem, sesquialterum, qui ημιολιος appellatur; duabus partibus  
 (15) additis et decusis facto bes alterum, quem επιδιμοιρον vocitant; in undecim numero quod adiecti sunt quinque, quintarium, quem επιπεμπτον dicunt; duodecim autem, quod ex duobus numeris simplicibus est effectus, διπλασιωνα. non  
 (20) minus etiam, quod pes hominis altitudinis sextam habet partem, (ita etiam, ex eo quod perficitur pedum numero corporis <altitudo, veteribus columnis basis scapi elata> sexies altitudines terminavit) eum perfectum constituerunt, cubitumque animadverterunt ex sex palmis constare digitisque XXIII. ex eo etiam videntur civitates Graecorum  
 (25) fecisse, quemadmodum cubitus est sex palmorum, in drachma, qua nummo uterentur, aereos signatos uti asses ex aequo sex, quos obolos appellant, quadrantesque obolorum, quae alii dichalca, nonnulli trichalca dicunt, pro digitis  
 (30) viginti quattuor in drachma constituuisse. nostri autem primo fecerunt <perfectum> antiquum numerum et in de-

3 (trientem) duo *Joc*: trientes duos *x* 4 besem *HS*: bosem *E*, om. *G* dimoeron *x* 5 pentameron *HSG<sup>c</sup>*, pente moeron *EG* 6 duplicationem *Kr*: supplicationem *x* (suppletionem *G<sup>c</sup>*) (a)effectum *x* 7 quod *HEG*: quae *S<sup>c</sup>* tertiarum *EG* alterum *Mar*: autem *x* 8 epitritos *x*  
 9 sesquialterum *S* (h)emiolius *x* 10 cusis *E* epidi moeron *x* 11 q *S* (quod *S<sup>2</sup>*) 12 epipempton *x* quod *HG*: quia *E*, q *S* 13 diplasiona *x* 14 quod *HGS<sup>c</sup>*: quia *E* 16 altitudo — elata *suppl. Kr* (ex pag. 85, 21 seqq.) 17 sexies *H<sup>c</sup>GS*: seies *HE* altitudines *Kr*: -nis *x*  
 20 drachma *E*, dragma *SG<sup>c</sup>* 21 num(m)o *Schn*: numero *x* ex aequo *Joc*: ex quo *x* 24 XXIII *EGS* dragma *x*  
 25 *add. Kr*

nario denos aeris constituerunt, et ea re compositio nominis ad hodiernum diem denarium retinet. etiamque quarta pars quod efficiebatur ex duobus assibus et tertio semisse, sestertium vocitaverunt. postea autem quam animadverterunt utrosque numeros esse perfectos, et sex et <sup>5</sup> decem, utrosque in unum coiecerunt et fecerunt perfectissimum decusis sexis. huius autem rei auctorem invenerunt pedem. e cubito enim cum dempti sunt palmi duo, relinquitur pes quattuor palmorum, palmus autem habet quattuor digitos. ita efficitur, ut habeat pes sedecim digitos <sup>10</sup> et totidem asses aeracius denarius.

9 Ergo si convenit ex articulis hominis numerum inventum esse et ex membris separatis ad universam corporis speciem ratae partis commensus fieri responsum, relinquitur, ut suspiciamus eos, qui etiam aedes deorum immortali- <sup>15</sup> um constituentes ita membra operum ordinaverunt, ut proportionibus et symmetriis separatae atque universae convenientes efficerentur eorum distributiones.

11 Aedium autem principia sunt, e quibus constat figurarum aspectus, ea: primum in antis, quod graece *ναος* <sup>20</sup> *εν παραστάσει* dicitur, deinde *προστυλος*, *αμφιπροστυλος*, *περιπτερος*, *ψευδοδιπτερος*, <*διπτερος*>, *υπαεθρος*. horum **69**

2 exprimuntur formationes his rationibus. in antis erit aedes, cum habeat in fronte *αντας* parietum, qui cellam circumcludunt, et inter *αντας* in medio columnas duas supraque <sup>25</sup> fastigium symmetria ea conlocatum, quae in hoc libro fuerit <sup>(5)</sup>

3 perscripta. huius autem exemplar erit ad Tres Fortunas ex tribus quod est proxime portam Collinam. *προστυλος* omnia

---

3 pars quarta *EG* 4 autem *EG*: *om. HS* 7 sexis *HS*:  
 sex eis *EG* auctorem *HG*: ductorem *E*, inventorem *S*  
 10 sedecim *HS*: XVI *EG*<sup>c</sup>, XIII *G* 11 asses *G* aeracius  
*HES*, -tius *G* 14 partes *HS* 15 suspiciamus *Perr*: sus-  
 cipiamus *x* 18 convenientes *rec*: -tesque *x* eorum *H*:  
 operum *EG* et in *vas. S* 20 ea *Kr*: et *HSG*<sup>c</sup> (*om. G*)  
*ναοσεν παρασασιν x* 22 *διπτερος add. rec* *υπετρος x*  
 23 post rationibus in *x* anticipantur verba quemadmodum et —  
 exemplar (69, 9sq.); *del. Joc*



habet quemadmodum in antis, columnas autem contra antas  
 angulares duas supraque epistylia, quemadmodum et in antis,  
 1) et dextra ac sinistra in versuris singula. huius exemplar est  
 in insula Tiberina in aede Iovis et Fauni. amphiprostylos 4  
 5 omnia habet ea, quae prostylos, praetereaque habet in postico  
 ad eundem modum columnas et fastigium. peripteros autem 5  
 erit, quae habebit in fronte et postico senas columnas, in  
 5) lateribus cum angularibus undenas. ita autem sint hae col-  
 umnae conlocatae, ut intercolumnii latitudinis intervallum  
 10 sit a parietibus circum ad extremos ordines columnarum,  
 habeatque ambulationem circa cellam aedis, quemadmodum  
 est sine postico in porticu Metelli Iovis Statoris Hermo-  
 10) dori et Mariana Honoris et Virtutis a Mucio facta. pseudo- 6  
 dipteros autem sic conlocatur, ut in fronte et postico sint  
 15 columnae octonae, in lateribus cum angularibus quinae  
 denae. sint autem parietes cellae contra quaternas colum-  
 nas medianas in fronte et postico. ita duorum intercolum-  
 20) niorum et imae crassitudinis columnae spatium erit ab parie-  
 tibus circa ad extremos ordines columnarum. huius exemplar  
 20 Romae non est, sed Magnesiae Dianae Hermogenis Alabandei  
 et Apollinis a Menesthe facta. dipteros autem octastylos et 7  
 pronao et postico, sed circa aedem duplices habet ordines  
 columnarum, uti est aedis Quirini dorica et Ephesi Dianae  
 5) ionica a Chersiphrone constituta. hypaethros vero decasty- 8  
 25 los est in pronao et postico. reliqua omnia eadem habet  
 quae dipteros, sed interiore parte columnas in altitudine  
 duplices, remotas a parietibus ad circumitionem ut porticus  
 peristyliorum. medium autem sub divo est sine tecto. aditus

3 dextera S 4 tyberina S (a. c.): tiberiana HG (tyb.) S<sup>c</sup>  
 5 postico ed: posticio HG, -tio S 6 peripsū S 8 autem Mar:  
 ut x 12 sine postico transp. Kr: post Virtutis exh. x stato-  
 ris G et in ras. S: startoris H<sup>c</sup> Hermodori Turnebus: her-  
 modi x 13 Mariana Kr: admariana (cum ad add.) x mucio  
 H: mutio G et in ras. S 18 imae ed: unae x ab par. G:  
 appar. H, apar. H<sup>c</sup> S 20 Alabandei: alabandi G et in ras. S,  
 alabarithi in ras. H<sup>c</sup> 24 Chersiphrone Schn: chresifrone in  
 ras. H<sup>c</sup>, chrisifone S, thersifrone G hypedros G vero HSG<sup>c</sup>:  
 K (i. e. autem) G

valvarum ex utraque parte in pronao et postico. huius item (10)  
exemplar Romae non est, sed Athenis octastylos ex templo  
Olympio.

- III Species autem aedium sunt quinque, quarum ea sunt  
vocabula: pycnostylos, id est crebris columnis, systylos paulo 5  
remissioribus, diastylos amplius quam oportet inter se di- (11)  
ductis, araeostylos spatiis intercolumniorum patentibus rare,  
2 eustylos intervallorum iusta distributione. ergo pycnostylos  
est, cuius intercolumnio unius et dimidiatae columnae crassi-  
tudo interponi potest, quemadmodum est divi Iulii et in 10  
Caesaris foro Veneris et si quae aliae sic sunt compositae.  
item systylos est, in qua duarum columnarum crassitudo (20)  
in intercolumnio poterit conlocari, et spirarum plinthides 71  
aeque magnae sint ei spatio, quod fuerit inter duas plin-  
thides, quemadmodum est Fortunae Equestris ad theatrum 15  
lapideum reliquaeque, quae eisdem rationibus sunt compo-  
3 sitae. haec utraque genera vitiosum habent usum. matres (5)  
enim familiarum cum ad supplicationem gradibus ascendunt,  
non possunt per intercolumnia amplexae adire, nisi ordines fe-  
cerint; item valvarum aspectus abstruditur columnarum cre- 20  
britate ipsaque signa obscurantur; item circa aedem propter  
4 angustias inpediuntur ambulationes. diastyli autem haec (10)  
erit compositio, cum trium columnarum crassitudinem inter-  
columnio interponere possumus, tamquam est Apollinis et  
Dianae aedis. haec dispositio hanc habet difficultatem, quod 25  
epistylia propter intervallorum magnitudinem franguntur.  
5 in araeostylis autem nec lapideis nec marmoreis epistyliis (11)  
uti datur, sed inponendae de materia trabes perpetuae. et

2 ex *Kr*: et (&) *x*      5 pignostilos *G<sup>c</sup>*, pignasty(i)los *x*  
6 diastylos *ed. Ven*: interestylos *x*      7 spatiis intercolumniorum  
*G*: *om. HS* (unde linea subducta del. *G<sup>c</sup>*, item quae seq. in *G*:  
pignostilos spatiis indiastilos) patentibus rare *transp. Kr*: post  
amplius (*v. 6*) *exh. x*      8 eustylos *ed. Fl*: et stilos *HG* (eustylos  
— pycnostylos *om. S*)      11 patentibus rare post compositae *ex*  
*v. 6* repetit *x*      12 sistilos *G*, stylos *HS* qua *Phil*: quo *x*  
14 ei *Lor*: & *HG<sup>c</sup>*, eo *G* et in *ras. S*      15 ad *om. S*      16 reliquae  
quaeque *HS*      20 abspectus *H*      25 habet difficultatem  
hanc *S*

ipsarum aedium species sunt varicae, barycephalae, humiles, latae, ornanturque signis fictilibus aut aereis inauratis earum fastigia tuscanico more, uti est ad Circum Maximum Cereris (20) et Herculis Pompeiani, item Capitolii.

5 Reddenda nunc est eustyli ratio, quae maxime probabilis 6 et ad usum et ad speciem et ad firmitatem rationes habet explicatas. namque facienda sunt in intervallis spatia duarum columnarum et quartae partis columnae crassitudinis, me- (25) diumque intercolumnium unum, quod erit in fronte, alterum, 10 quod in postico, trium columnarum crassitudine. sic enim habebit et figurationis aspectum venustum et aditus usum 72 sine inpeditionibus et circa cellam ambulatio auctoritatem. huius autem rei ratio explicabitur sic. frons loci quae in 7 aede constituta fuerit, si tetrastylos facienda fuerit, divi- 15 datur in partes xi s praeter crepidines et proiecturas spirarum; si sex erit columnarum, in partes xviii; si octastylos (5) constituetur, dividatur in xxiv et semissem. item ex his partibus sive tetrastyli sive hexastyli sive octastyli una pars sumatur, eaque erit modulus. cuius moduli unus erit 20 crassitudinis columnarum. intercolumnia singula, praeter (10) media, modulorum duorum et moduli quartae partis; mediana in fronte et postico singula ternum modulorum. ipsarum columnarum altitudo modulorum viii et dimidiae moduli partis. ita ex ea divisione intercolumnia altitudinesque 25 columnarum habebunt iustam rationem. huius exemplar 8 (15) Romae nullum habemus, sed in Asia Theo hexastylon Liberi Patris.

1 varicae *Turnebus*: barice *GS*, baryce *H* parycefale *H*, paryce fale *G*, parice fale *S* 3 caeteris *H* 4 capitolii *GS*: capituli *H* et a. c. *S* 5 eustyli *S* (*i. marg.*): eustili *G*, estyli *HS* 7 in om. *G* 14 si — fuerit om. *G*, in marg. suppl. *G* &trastylos *H*, erastylos *S*, etrasylos *G* 15 xi s *Ro* (*Joc*): decusas semis x proiecturas *H*<sup>c</sup>*G*: protecturas *HS* 16 xviii *Ro* (*Joc*): decem novem x (d. & novem *G*<sup>c</sup>*S*) octostylos *H* 17 xxiv *Ro* (*Joc*): xxv *G*, viginti quinque *HS* 19 unus *Kr*: unius x 21 media *Lor*: mediam *HS*, mediū *G* 22 ipsarum — modulorum om. *G* 23 viii *Ro* (*Lor*): octo *G* viii — columnarum (v. 25) om. *HS* 26 theo x exastilon x

- Eas autem symmetrias constituit Hermogenes, qui etiam primus invenit octastylon pseudodipterive rationem. ex dipteri enim aedis symmetria distulit interiores ordines columnarum xxxiv eaque ratione sumptus operasque compendii fecit. is in medio ambulationi laxamentum egregie 5 circa cellam fecit de aspectuque nihil inminuit, sed sine desiderio supervacuorum conservavit auctoritatem totius 9 operis distributione. pteromatos enim ratio et columnarum circum aedem dispositio ideo est inventa, ut aspectus propter asperitatem intercolumniorum habeat auctoritatem, 10 praeterea, si ex <improvis> imbrium aquae vis occupaverit et intercluserit hominum multitudinem, ut habeat in aede circaque cellam cum laxamento liberam moram. haec autem ut explicantur in pseudodipteris aedium dispositionibus! (5) quare videtur acuta magnaue sollertia effectus operum 15 Hermogenes fecisse reliquisseque fontes, unde posteri possent haurire disciplinarum rationes.
- 10 Aedibus araeostylis columnae sic sunt faciendae, uti crassitudines earum sint partis octavae ad altitudines. item (10) in diastylo dimetienda est altitudo columnae in partes octo 20 et dimidiam, et unius partis columnae crassitudo conlocetur. in systylo altitudo dividatur in novem et dimidiam partem, et ex eis una ad crassitudinem columnae detur. item in pycnostylo dividenda est altitudo in <partes> decem, et eius una (15) pars facienda est columnae crassitudo. eustyli autem aedis 25 columnae, uti systyli, in novem partes altitudo dividatur et dimidiam partem, et eius una pars constituatur in crassitudine imi scapi. ita habebitur pro rata parte intercolumn-
- 11 niorum ratio. quemadmodum enim crescunt spatia inter (20)

1 hermogenis *S* 2 invenit *G*: *om.* *HS* octastylon *Joc*:  
 exostylum *H*, exostilū *S*, exastilū *GS*<sup>c</sup> pseudo dipteri uera-  
 tionem *H*, pseudo dipteri, ue rationē *S* (*signa S*<sup>c</sup>) 3 symme-  
 tria *ed*: -triae *x* sustulit *G* 4 xxxiv *Phil*: xxxviii *x*  
 6 fecit circa cellam *S* 7 conservabit *S* 10 habeat *G*:  
 hab& *HS* 11 *add.* *Kr* 16 hermogenis *x* 21 dimidiam  
*ed*: -dium *x* 23 eis *HG*: his *S* 24 *add.* *Joc* 25 Cu-  
 styli *H* 26 partes *Joc*: partibus *x*

columnas, proportionibus adaugendae sunt crassitudines scaporum. namque si in araeostylo nona aut decima pars crassitudinis fuerit, tenuis et exilis apparebit, ideo quod per latitudinem intercolumniorum aer consumit et inminuit  
 5) 5 aspectu scaporum crassitudinem. contra vero pycnostylis si  
 74 octava pars crassitudinis fuerit, propter crebritatem et angustias intercolumniorum tumidam et invenustam efficiet speciem. itaque generis operis oportet persequi symmetrias. etiamque angulares columnae crassiores faciendae sunt ex  
 10) 10 sua diametro quinquagesima parte, quod eae ab aere circumciduntur et graciliores videntur esse aspicientibus. ergo quod oculus fallit, ratiocinatione est exaequandum. con- 12  
 tracturae autem in summis columnarum hypotrachelis ita faciendae videntur, uti, si columna sit ab minimo ad pedes  
 15) 15 quinos denos, ima crassitudo dividatur in partes sex et earum partium quinque summa constituatur. item quae erit ab quindecim pedibus ad pedes viginti, scapus imus in partes sex et semissem dividatur, earumque partium quinque et semisse superior crassitudo columnae fiat. item quae erunt  
 20) 20 a pedibus viginti ad pedes triginta, scapus imus dividatur in partes septem, earumque sex summa contractura perficiatur. quae autem ab triginta pedibus ad quadraginta alta erit, ima dividatur in partes septem et dimidiam; ex his sex et dimidiam in summo habeat contracturae rationem.  
 25) 25 quae erunt ab quadraginta pedibus ad quinquaginta, item dividendae sunt in octo partes, et earum septem in summo scapo sub capitulo contrahantur. item si quae altiores erunt,  
 75) 75 eadem ratione pro rata constituentur contracturae. haec 13

1 crassitudines *G*: -nis *HS* 2 simare ostylo *H* 5 pycnostylis: pignostylis *HS*, pinostylis *G* 6 crassitudini *a*.  
 corr. *G* 10 sua *Joc*: suo *x* eae *H*: hee *S*, hae *G* (ee *G*)  
 12 exequandū *G*: exaequendum *H*<sup>c</sup>, exequendū *S* 13 (h)ypotrachelis *x* 16 itemq; *x* 17 viginti capus *H*, xx scapus *G* *S*<sup>c</sup>  
 post partes add. *x* septem superior crassitudo columnae (verba praerepta ex v. 19 del. *Joc*) 20 imus *G* et in ras. *S*: is *H*  
 21 earumque — septem (v. 23) om. *G* (suppl. *G*) 28 constituentur *ed*: -atur *x*

autem propter altitudinis intervallum scandentis oculi species adiciuntur crassitudinibus temperaturae. venustates enim persequitur visus, cuius si non blandimur voluptati proportione et modulorum adiectionibus, uti quod fallitur (5) temperatione adaugeatur, vastus et invenustus conspicientibus remittetur aspectus. de adiectione, quae adicitur in (5) mediis columnis, quae apud Graecos εὐτακίς appellatur, in extremo libro erit forma et ratio eius, quemadmodum mollis et conveniens efficiatur, subscripta. (10)

- IV Foundationes eorum operum fodiantur, si queat inveniri, (10) ad solidum et in solido, quantum ex amplitudine operis pro ratione videbitur, extruaturque structura totum solum quam solidissima. supraque terram parietes extruantur sub columnas dimidio crassiores quam columnae sunt futurae, uti (15) firmiora sint inferiora superioribus; quae stereobates appellantur, nam excipiunt onera. spirarumque proiecturae non (15) procedant extra solidum; item supra parietis ad eundem modum crassitudo servanda est. intervalla autem concameranda aut solidanda festucationibus, uti distineantur. sin (20) autem solidum non invenietur, sed locus erit congesticius (20) ad imum aut paluster, tunc is locus fodiatur exinaniaturque et palis alneis aut oleagineis <aut> robusteis ustilatis configatur, sublicaque machinis adigatur quam creberrime, (76) carbonibusque expleantur intervalla palorum, et tunc structuris solidissimis fundamenta impleantur. extractis autem (25) fundamentis ad libramentum stylobatae sunt conlocandi. supra stylobatas columnae disponendae, quemadmodum (5) supra scriptum est, sive in pycnostylo, quemadmodum

1 oculi *rec*: oculis *x* species *x* (*genit. ut materies 60, 12 et notities 133, 9*) 7 entasis *HG*, entasis *S* 8 forma et *Wesseling* (*cf. 80, 5*): formata *x* 11 ad solidum et in solido *Phil* (*cf. 21, 3*): ab solido et in solidum *x* 15 est (ē) ereobates *x* 17 solium *H* parietis *Joc*: -tes *x* 18 concameranda *S* 19 distineantur *Joc*: destineantur *x* 20 congesticius *G*: coniesticius *HS* 21 paluster *G*: plauster *S*, plai | ter cum ras. *H* 22 alneis *Joc* (*cf. 130, 22*): saligneis *x* add. *Joc* 23 configatur *G*: configuratur *HS* subligaque *x* 26 collocandi *Joc*: conlocandae (-e) *x*

pycnostyla, sive systylo aut diastylo aut eustylo, quemad-  
 modum supra scripta sunt et constituta. in araeostylis enim  
 libertas est quantum cuique libet constituendi. sed ita co-  
 (10) lumnæ in peripteris conlocentur, uti, quot intercolumnia  
 5 sunt in fronte, totidem bis intercolumnia fiant in lateribus;  
 ita enim erit duplex longitudo operis ad latitudinem. nam-  
 que qui columnarum duplicationes fecerunt, erravisse viden-  
 tur, quod unum intercolumnium in longitudine plus quam  
 (15) oporteat procurrere videtur. gradus in fronte constituendi 4  
 10 ita sunt, uti sint semper in pares; namque cum dextro pede  
 primus gradus ascendatur, item in summo templo primus  
 erit ponendus. crassitudines autem eorum graduum ita  
 finiendas censeo, ut neque crassiores dextante nec tenuiores  
 (20) dodrante sint conlocatae; sic enim durus non erit ascensus.  
 15 retractiones autem graduum nec minus quam sesquipedales  
 nec plus quam bipedales faciendae videntur. item si circa  
 aedem gradus futuri sunt, ad eundem modum fieri debent.  
 sin autem circa aedem ex tribus lateribus podium faciendum  
 (25) erit, id constituatur, uti quadrae, spirae, trunci, coronae,  
 20 lysis ad ipsum stylobatam, qui erit sub columnarum spiris,  
 77 convenient. stylobatam ita oportet exaequari, uti habeat  
 per medium adiectionem per scamillos in pares; si enim ad  
 libellam dirigetur, alveolatum oculo videbitur. hoc autem,  
 ut scamilli ad id convenientes fiant, item in extremo libro  
 (25) forma et demonstratio erit descripta.

His perfectis in suis locis spirae conlocentur, eaeque ad V  
 symmetriam sic perficiantur, uti crassitudo cum plintho  
 sit columnae ex dimidia crassitudine proiecturamque, quam  
 Graeci εκφορᾶν vocitant, habeant sextantem; ita tum lata  
 (30) et longa erit columnae crassitudinis unius et dimidia. alti- 2

1 euastilo S    4 quot GS: quod HS    10 sunt G: sint  
 HS ut S    13 dextante G: extantæ H, -te S    15 retrac-  
 tiones GS: retractationes HS<sup>c</sup>    19 id Kr: ad id (cum ad add.) x  
 spinę S    20 lysis HS<sup>c</sup> G<sup>c</sup>: lapis G    ipsum H: ipsam G et in  
 ras. S    qui erit — stylobatam om. S (suppl. S<sup>c</sup>)    columnarum  
 Rode: columna HS<sup>c</sup>, columnę G    29 s (i. e. semisse) extan-  
 tem (cf. 271, 7) Kr: sextantem x    tum HS: dum G

- tudo eius, si atticurges erit, ita dividatur, ut superior pars tertia parte sit crassitudinis columnae, reliquum plintho relinquatur. dempta plintho reliquum dividatur in partes quattuor, fiatque superior torus quartae; reliquae tres aequaliter dividantur, et una sit inferior torus, altera pars cum <sup>5</sup> (1)
- 3 suis quadris scotia, quam Graeci τροχίλον dicunt. sin autem ionicae erunt faciendae, symmetriae earum sic erunt constituendae, uti latitudo spirae quoque versus sit columnae crassitudinis adiecta <e> crassitudine quarta et octava. altitudo ita uti atticurges; item et eius plinthos; reliquumque <sup>10</sup> (1)
- praeter plinthum, quod erit tertia pars crassitudinis columnae, dividatur in partes septem: inde trium partium torus, qui est in summo; reliquae quattuor partes dividendae sunt aequaliter, et una pars fiat cum suis astragalis et super- <sup>78</sup>
- cilio superior trochilus, altera pars inferiori trochilo relin- <sup>15</sup>
- quatur; sed inferior maior apparebit, ideo quod habebit ad extremam plinthum proiectorum. astragali faciendi sunt octavae partis trochili. proiectorum erit spirae pars octava <sup>(5)</sup>
- et sexta decuma pars crassitudinis columnae.
- 4 Spiras perfectis et conlocatis columnae sunt medianae <sup>20</sup>
- in pronao et postico ad perpendicularum medii centri conlocandae, angulares autem quaeque e regione earum futurae sunt in lateribus aedis dextra ac sinistra, uti partes in- <sup>(10)</sup>
- teriores, quae ad parietes cellae spectant, ad perpendicularum latus habeant conlocatum, exteriores autem partes † uti <sup>25</sup>
- dicant se earum contracturam. sic enim erunt figurae compositionis aedium contractura eius tali ratione exactae.
- 5 Scapis columnarum statutis capitulorum ratio <sic est <sup>(15)</sup>
- habenda.> si pulvinata erunt, his symmetriis conformabuntur,

1 atticurges x 2 plintho — reliquum om. S 4 quartae — torus G: om. HS 6 trochilon x 9 add. Kr (cf. 84, 5)

10 atticurges x item (Kr) et Joc: ita ut x 11 erit tertia Joc: ei ad tertia HS, erit ei tertia G 13 torus x 15 inferiori GS: inferior HS 17 plinthum G: plinthum H et in ras. S 19 decuma a pars H et a. c. S, decima pars GS

22 futurae S: -ra HG 25 uti dictum de earum contractura Phil 27 contracturae iusta ratione Joc 28 add. Kr (cf. 80, 9)



uti, quam crassus imus scapus fuerit addita octava decuma  
 parte scapi, abacus habeat longitudinem et latitudinem;  
 crassitudinem cum volutis eius dimidiam. recedendum  
 (20) autem est ab extremo abaco in interiorem partem frontibus  
 5 volutarum parte duodevicesima et eius dimidia. tunc  
 crassitudo dividenda est in partes novem et dimidiam, et  
 secundum abacum in quattuor partibus volutarum secun-  
 dum extremi abaci quadram lineae demittendae, quae  
 (25) cathetoe dicuntur. tunc ex novem partibus et dimidia una  
 10 pars et dimidia abaci crassitudo relinquatur, reliquae octo  
 volutis constituentur. tunc ab linea, quae secundum abaci 6  
 extremam partem demissa erit, in interiorem partem <alia>  
 79 recedat unius et dimidiatae partis latitudine. deinde hae  
 lineae dividantur ita, ut quattuor partes et dimidia sub  
 15 abaco relinquatur. tunc in eo loco, qui locus dividit  
 quattuor et dimidiam et tres et dimidiam partem, cen-  
 trum oculi <conlocetur> signeturque ex eo centro rotun-  
 (5) da circinatio tam magna in diametro, quam una pars ex  
 octo partibus est. ea erit oculi magnitudine, et in ea ca-  
 20 theto respondens diametros agatur. tunc ab summo sub  
 abaco inceptum <schema volutae> in singulis tetrantorum  
 actionibus dimidiatum oculi spatium minuatur, doneque in  
 (10) eundem tetrantem, qui subest, conveniat. capituli autem 7  
 crassitudo sic est facienda, ut ex novem partibus et di-  
 25 midia tres partes praependeant infra astragalum summi  
 scapi; cymatio, adempto abaco et canali, reliqua sit pars.  
 proiectura autem cymatii habeat extra abaci quadram  
 (15) oculi magnitudinem. pulvinorum baltei ab abaco hanc habe-

1 octava decuma *HS*: nona decima *G* 2 parte *G*: par-  
 tem *HS* 3 demittendae *x* 12 demissa *G*: dimissa *x* *add.*  
*Joc* 15 relinquatur *G*: -quatur *HS* 17 conlocetur *add. Kr*  
 (signetur ducaturque *Joc*) 19 catheto *Joc*: catheton *S*, cathecton  
*HG* 21 *add. Kr* (cf. 66, 4; 136, 1 etc.) 22 doneque (donique  
*Lachm*): denique *x* 23 qui subest, conveniat *Kr*: qui est sub  
 abconveniat (*H*, subaco veniat *G*, sub abaco veniat *S*) *x*  
 26 adempto *ed*: adepto *x* 27 habet *H* et a. c. *S* 28 ab *G*:  
*om. HS*

ant proiecturam, uti circini centrum unum cum sit positum in capituli tetrante et alterum diducatur ad extremum cymatium, circumactum balteorum extremas partes tangat. axes volutarum ne crassiores sint quam oculi magnitudo, volutaeque ipsae succidantur altitudinis suae duodecimam partem. <sup>5</sup> haec erunt symmetriae capitulorum, quae columnae futurae sunt ab minimo ad pedes xxv. quae supra erunt, reliqua habebunt ad eundem modum symmetrias, abacus autem erit longus et latus, quam crassa columna est ima adiecta parte viii, uti, quo minus habuerit altior columna contractum, <sup>10</sup> eo ne minus habeat capitulum suae symmetriae proiecturam <sup>8</sup> et in latitudine suae partis adiectionem. de volutarum descriptionibus, uti ad circinum sint recte involutae, quemadmodum describantur, in extremo libro forma et ratio earum <sup>(5)</sup> erit subscripta. 15

Capitulis perfectis, deinde <in scapis> columnarum non ad libellam sed ad aequalem modulum conlocatis, ut, quae adiectio in stylobatis facta fuerit, in superioribus membris respondeat [symmetria epistyliorum], epistyliorum ratio sic est habenda, uti, si columnae fuerint a minima xii pedum <sup>20</sup> ad quindecim pedes, epistylii sit altitudo dimidia crassitudinis imae columnae; item <si> ab xv pedibus ad xx, columnae altitudo dimetiatur in partes tredecim, et unius partis altitudo epistylii fiat; item si a xx ad xxv pedes, dividatur altitudo in partes xii et semissem, et eius una pars <sup>25</sup> epistylium in altitudine fiat; item si ab xxv pedibus ad xxx, dividatur in partes xii, et eius una pars altitudo fiat. item <si quae altiores erunt,> rata parte ad eundem modum ex altitudine columnarum expediendae sunt altitudines epistyliorum. quo altius enim scandit oculi species, non facile <sup>30</sup>

2 diducatur *G*: deducatur *HS* 4 ne *Joc*: nec *x* 5 succidantur *Mar*: sic cedantur *x* 6 capitulorumque *HS*  
 12 latitudine *rec*: altitudine *x* suae partis *H<sup>c</sup>SG<sup>c</sup>*: repartis *HG* 16 *add. Joc* 19 *del. Meister* 22 *add. Phil* quindecim *S* 23 demetiatur *x* 24 viginti *S* 25 et 27 duodecim *S*  
 28 *add. Ro* (*sic*: si quae supra altiores fuerint: *cf. 74, 22*)  
 rata parte *Schn* (pro rata parte *Mar*): ratā partē (-tem *H*) *x*

20) persecat aeris crebritatem; dilapsa itaque altitudinis spatium  
 et viribus exuta incertam modulorum renuntiat sensibus  
 quantitatem. quare semper adiciendum est rationis supple-  
 mentum in symmetriarum membris, ut, cum fuerint aut  
 5 altioribus locis opera aut etiam ipsa colossicoterā, habeant  
 magnitudinum rationem. epistylīi latitudo in imo, quod  
 supra capitulum erit, quanta crassitudo summae columnae  
 sub capitulo erit, tanta fiat; summum, quantum imus scapus.  
 (5) cymatium epistylīi septima parte suae altitudinis est facien- 10  
 dum, et in proiectura tantundem. reliqua pars praeter  
 cymatium dividenda est in partes XII, et earum trium ima  
 fascia est facienda, secunda III, summa V. item zophorus  
 supra epistylīum quarta parte minus <altus> quam epistylī-  
 (10) um; sin autem sigilla designari oportuerit, quarta parte  
 15 altior quam epistylīum, uti auctoritatem habeant sculpturae.  
 cymatium suae altitudinis partis septimae; proiecturae  
 cymatiū quantum crassitudo. supra zophorum denticu- 11  
 lus est faciendus tam altus quam epistylīi media fascia;  
 (15) proiectura eius quantum altitudo. intersectio, quae graece  
 20 μετοπη dicitur, sic est dividenda, uti denticulus altitudinis  
 suae dimidiam partem habeat in fronte, cavus autem inter-  
 sectionis huius frontis e tribus duas partes; huius cymatium  
 altitudinis eius sextam partem. corona cum suo cymatio,  
 (20) praeter simam, quantum media fascia epistylīi; projec-  
 25 tura coronae cum denticulo facienda est, quantum erit  
 altitudo a zophoro ad summum coronae cymatium; et  
 omnino omnes ephorae venustiore[m] habeant speciem, quae  
 quantum altitudinis tantundem habent proiecturae. tym- 12

2 exuta *Lor*: extractam *H*, extractā *S*, extracta *G*  
 3 rationis *G*: rationi *HS* 4 ut cum fuerint aut *Joc*: cum fue-  
 rint ut aut *x* 5 colossicoterā *Joc*: colossi caetera *HS*, colossi  
 caetera *G* 9 cymatium epistylīi *ed*: cymatiū epistylīū *G*, cy-  
 matii epistylīi (epist. *S*) *HS*, cymatiū epistylīi *S*<sup>c</sup> 11 ima *Po-*  
*lenus*: iam *x* 13 *add. Kr* 15 altior *Phil*: altiorē (-em) *x*  
 17 quantum *Mar*: quam *x* 18 fascia *Joc*: fastigia *x* 20 me-  
 toche *HS*, metache *G* (metoche *G*<sup>c</sup>) 21 intersectionis *G*: -nes  
*HS* 22 et tribus *GS* 28 altitudinis *GS*: -nes *HS* habent  
*Kr*: habeant *x*

pani autem, quod est in fastigio, altitudo sic est facienda, uti frons coronae ab extremis cymatiis tota dimetiatur in 82 partes novem et ex eis una pars in medio cacumini tympani constituatur, dum contra epistylia columnarumque hypotrachelia ad perpendicularum respondeant. coronae- 5 que supra aequaliter imis praeter simas sunt conlocandae. (5) insuper coronas simae, quas Graeci *επιετιδας* dicunt, faciendae sunt altiores octava parte coronarum altitudinis. acroteria angularia tam alta, quantum est tympanum medium, mediana altiora octava parte quam angularia. 10

- 13 Membra omnia, quae supra capitula columnarum sunt (10) futura, id est epistylia, zophora, coronae, tympana, fastigia, acroteria, inclinanda sunt in fronte suae cuiusque altitudinis parte XII, ideo quod, cum steterimus contra frontes, ab oculo lineae duae si extensae fuerint et una tetigerit imam operis 15 partem, altera summam, quae summam tetigerit, longior fiet. (11) ita quo longior visus linea in superiorem partem procedit, resupinatam facit eius speciem. cum autem, uti supra scriptum est, in fronte inclinata fuerint, tunc in aspectu vide- 14 buntur esse ad perpendicularum et normam. columnarum 20 striae faciendae sunt XXIII ita excavatae, uti norma in cavo (20) striae cum fuerit coniecta, circumacta anconibus <angulos> striarum dextra ac sinistra tangat cacumenque normae circum rotundationem tangendo pervagari possit. crassitudines striarum faciendae sunt, quantum adiectio in media columna 25 ex descriptione invenietur. in simis, quae supra coronam (2) in lateribus sunt aedium, capita leonina sunt scalpenda, disposita <ita>, uti contra columnas singulas primum sint 8: designata, cetera aequali modo disposita, uti singula singulis mediis tegulis respondeant. haec autem, quae erunt contra 30

2 ut *S* 3 cacumini *Kr*: -ne *x* 4 epistylia *Joc*: -lii *x*  
 7 epitidas *HG*, epytidas *S* (*corr. Bötticher*) 12 coronae *Joc*:  
 corona & *x* 13 fronte *S*: frontis *HG*<sup>c</sup> 16 alterā *S* et *a*.  
*ras. H* 17 procedet *a. corr. G* 18 resopinatam *S* et *a. corr. H*  
 19 fuerint *Joc*: fuerit *x* 22 *add. Joc* (*post sinistra*) 23 cacumen-  
 que *Ussing*: acumen quae *x* 24 rotundationem *rec*: -ne *x*  
 crassitudinis *H* 28 *add. Ro* 30 autem *om. S*

columnas, perterebrata sint ad canalem, qui excipit e tegulis  
 (6) aquam caelestem; mediana autem sint solida, uti, quae cadit  
 vis aquae per tegulas in canalem, ne deiciatur per inter-  
 columnia neque transeuntes perfundat, sed quae sunt con-  
 5 tra columnas, videantur emittere vomentia ructus aquarum  
 ex ore.

Aedium ionicarum, quam apertissime potui, dispositiones  
 (10) hoc volumine scripsi; doricarum autem et corinthiarum quae  
 sint proportionibus, insequenti libro explicabo.

### LIBER QUARTUS.

Cum animadvertissem, imperator, plures de architectura 1  
 praecepta voluminaque commentariorum non ordinata sed  
 5 incepta uti particulas errabundas reliquisse, dignam et uti-  
 lissimam rem putavi tantae disciplinae corpus ad perfectam  
 5 ordinationem perducere et praescriptas in singulis volumini-  
 bus singulorum generum qualitates explicare. itaque, Caesar,  
 primo volumine tibi de officio eius et quibus eruditum esse  
 0 rebus architectum oporteat, exposui. secundo de copiis ma-  
 teriae, e quibus aedificia constituuntur, disputavi; tertio  
 0 autem de aedium sacrarum dispositionibus et de earum gene-  
 rum varietate quasque et quot habeant species earumque  
 quae sunt in singulis generibus distributiones. ex tribus 2  
 5 generibus quae subtilissimas haberent proportionibus modu-  
 lorum quantitates ionicis generis moribus, docui; nunc hoc  
 5 volumine de doricis corinthiisque constitutis et omnibus  
 dicam eorumque discrimina et proprietates explicabo.

4 Columnae corinthiae praeter capitula omnes symmetrias I  
 habent uti ionicae, sed capitulorum altitudines efficiunt  
 eas pro rata excelsiores et graciliores, quod ionicis capituli

1 pteri brate *G*, -ta *G*<sup>c</sup> 4 perfundant *HS* 13 errabun-  
 das *Joc*: -dos *x* 14 tantae *Pontedera*: antea *x* 20 disputa-  
 tionibus *S* 21 quod *H* 25 omnibus *x* (*fort.* originibus *cf.* 88, 5  
 et 8; 90, 16) 27 omnis *S*

altitudo tertia pars est crassitudinis columnae, corinthii  
 tota crassitudo scapi. igitur quod duae partes e crassitu- (5)  
 dine corinthiarum adiciuntur, efficiunt excelsitate speciem  
 2 earum graciliorem. cetera membra, quae supra columnas  
 inponuntur, aut e doricis symmetriis aut ionicis moribus 5  
 in corinthiis columnis conlocantur, quod ipsum corinthium  
 genus propriam coronarum reliquorumque ornamentorum (10)  
 non habuerat institutionem, sed aut e triglyphorum rationi-  
 bus mutuli in coronis et epistyllis guttae dorico more dis-  
 ponuntur, aut ex ionicis institutis zophoroe scalpturis ornati 10  
 3 cum denticulis et coronis distribuuntur. ita e generibus  
 duobus capitulo interposito tertium genus in operibus est (11)  
 procreatum. e columnarum enim formationibus trium gener-  
 um factae sunt nominationes, dorica, ionica, corinthia, e  
 quibus prima et antiquitus dorica est nata. 12

Namque Achaia Peloponnesoque tota Dorus, Hellenos  
 et Pthias nymphae filius, regnavit, isque Argis, vetusta (2)  
 civitate, Iunonis templo aedificavit eius generis fortuito  
 formae fanum, deinde isdem generibus in ceteris Achaiae  
 civitatibus, cum etiamnum non esset symmetriarum ratio 20  
 4 nata. postea autem quam Athenienses ex responsis Apol-  
 linis Delphici, communi consilio totius Hellados, XIII co- (2)  
 lonias uno tempore in Asiam deduxerunt ducesque singulis  
 coloniis constituerunt et summam imperii potestatem Ioni, 8  
 Xuthi et Creusae filio, dederunt, quem etiam Apollo Delphis 21  
 suum filium in responsis est professus, isque eas colonias  
 in Asiam deduxit et Cariae fines occupavit ibique civitates  
 amplissimas constituit Ephesum, Miletum, Myunta, (quae 25)

1 corinthii *Joc*: -thie *G* (*a. c.*), -thię *HSG<sup>c</sup>* 3 corinthia-  
 rum *Schn*: -orum *x* 7 propria *x* 8 &rygiliphorum *H*, etrigi-  
 liph~~o~~ *S* 10 zophoro escalpturis *x* 12 capitulo *HGS<sup>c</sup>*,  
 capitul~~o~~ *H<sup>c</sup> et a. ras. S* 13 generi *S<sup>c</sup>* 16 peloponneso *S*, pelo-  
 ponneso *G*, peloponneso *H* Hellenos *Polenus*: hellenidos *S*,  
 helenidos *HG* 17 Pthias *Ro*: exptidos *HS<sup>c</sup>*, expetidos *G*  
 18 templo *Gal*: templum *x* 19 hisdem *x* 23 singulis *G*: in  
 singulis *HS* 24 ionix uthi *x* 25 Creusae *Joc*: ereuso *x*  
 28 myanta *H*, mianta *GS*

olim ab aqua est devorata; cuius sacra et suffragium Milesiis Iones attribuerunt), Prienen, Samum, Teon, Colophona, Chium, Erythras, Phocaeam, Clazomenas, Lebedon, Meliten (haec Melite propter civium adrogantiam ab his civitatibus bello indicto communi consilio est sublata; cuius loco postea regis Attali et Arsinoes beneficio Zmyrnaeorum civitas inter Ionas est recepta): hae civitates, cum Caras et Lelegas eiecissent, eam terrae regionem a duce suo Ione appellaverunt Ioniam ibique deorum immortalium templa constituentes coeperunt fana aedificare. et primum Apollini Panionio aedem, uti viderant in Achaia, constituerunt et eam Doricam appellaverunt, quod in Dorieon civitatibus primum factam eo genere viderunt. in ea aede cum voluissent columnas conlocare, non habentes symmetrias earum et quaerentes, quibus rationibus efficere possent, uti et ad onus ferendum essent idoneae et in aspectu probatam haberent venustatem, dimensi sunt virilis pedis vestigium et id retulerunt in altitudinem. cum invenissent pedem sextam partem esse altitudinis in homine, item in columnam transtulerunt et, qua crassitudine fecerunt basim scapi, tantas sex cum capitulo in altitudinem extulerunt. ita dorica columna virilis corporis proportionem et firmitatem et venustatem in aedificiis praestare coepit.

Item postea Dianae <cum cogitarent> constituere aedem, quaerentes novi generis speciem isdem vestigiis ad muliebrem transtulerunt gracilitatem, et fecerunt primum columnae crassitudinem altitudinis octava parte, ut haberet speciem excelsiorem. basi spiram supposuerunt pro calceo,

1 milesius *x* 2 prenē *S*, prenem *H*, prenem *G* theon *HG* colopona *x* 3 erythras *H*, eritras *G* et in ras. *S* phoea *x* glazomenum *x* glebedē *G* (vel on supra *G<sup>c</sup>*) meletenis. haec *x* (Meliten, istaec *Ro*) 6 atali *G* 7 est — Caras *om. S* (*suppl. in imo marg.*) 10 appollini *H*, apolloni *S* Panionio *Joc*: pandionio *x* 12 Dorieon *Joc*: doricon *G*, dorichon *H* et in ras. *S* 13—15 columnas — possent (potuissent *a. corr.*) *om. G*, *suppl. G<sup>c</sup>* 20 tantas *G*: tanta *HS* 24 *add. Kr* (*cf. 251, 22*) 27 altitudinis *G*: *om. HS*

capitulo volutas uti capillamento concrispatos cincinnos  
 praependentes dextra ac sinistra conlocaverunt et cymatiis  
 et encarpis pro crinibus dispositis frontes ornaverunt trun-  
 coque toto strias uti stolarum rugas matronali more de-  
 miserunt. ita duobus discriminibus columnarum inventio-  
 nem, unam virili sine ornatu nuda specie, alteram muliebri  
 subtilitate et ornatu symmetriaque sunt mutuati. posteri  
 vero elegantia subtilitateque iudiciorum progressi et gra-  
 cilioribus modulis delectati septem crassitudinis diametros  
 in altitudinem columnae doricae, ionicae novem consti-  
 tuerunt. id autem <genus>, quod Iones fecerunt primo,  
 Ionicum est nominatum.

Tertium vero, quod Corinthium dicitur, virginalis habet  
 gracilitatis imitationem, quod virginis propter aetatis te-  
 neritatem gracilioribus membris figuratae effectus recipiunt  
 ornatus venustiores. eius autem capituli prima inventio sic  
 memoratur esse facta. virgo civis Corinthia iam matura  
 nuptiis implicata morbo decessit. post sepulturam eius, qui-  
 bus ea virgo viva pupulis delectabatur, nutrix collecta et  
 composita in calatho pertulit ad monumentum et in summo  
 conlocavit et, uti ea permanerent diutius subdiu, tegula  
 textit. is calathus fortuito supra acanthi radicem fuerat con-  
 locatus. interim pondere pressa radix acanthi media folia  
 et cauliculos circum vernum tempus profudit, cuius cauliculi  
 secundum calathi latera crescentes et ab angulis tegulae  
 ponderis necessitate expressi flexuras in extremas partes  
 volutarum facere sunt coacti. tunc Callimachus, qui propter  
 elegantiam et subtilitatem artis marmoreae ab Athenien-

4 strias *G*: istrias *HS*      rugas *G*: rugus *HS*      demi-  
 serunt *G<sup>c</sup>*: dimiserunt *x*      6 nuda specie *Ro*: nudam speciem  
 (-tiē *G*) *x*      7 subtilitate — elegantia *G*: om. *HS*      11 *add.*  
*Phil*      primū *S*      13 virginales *H*      14 virginis *Kr*:  
 -nes *x*      16 ornatus *Kr*: in ornatu (*cum* in *add.*) *x*      19 pu-  
 pulis *Kr*: poculis *x*      20 momētū *S*      21 ea *i. e.* pupuli et  
 pupulae (*cf.* 55, 23; 57, 7; 151, 10)      diu *HG*: divo *H<sup>c</sup>SG<sup>c</sup>*  
 22 fortuito *HG*: -tu *H<sup>c</sup>S*      achanti *x* (*item v.* 23)      fuerat *G*:  
 fuerit *HS*



sibus κατατηξίτεχνος fuerat nominatus, praeteriens hoc monumentum animadvertit eum calathum et circa foliorum nascentem teneritatem, delectatusque genere et formae novitate ad id exemplar columnas apud Corinthios fecit symmetriasque constituit <et> ex eo in operis perfectionibus Corinthii generis distribuit rationes. eius autem capituli symmetria sic est facienda, uti, quanta fuerit crassitudo imae columnae, tanta sit altitudo capituli cum abaco. abaci latitudo ita habeat rationem, ut, quanta fuerit altitudo, tanto duo sint diagonia ab angulo ad angulum spatia; ita enim iustas habebunt frontes quoquo versus latitudines. frontes sinuentur introrsus ab extremis angulis abaci suae frontis latitudinis nona. imum capituli tantam habeat crassitudinem, quantam habet summa columna praeter apothesium et astragalum. abaci crassitudo septima capituli altitudinis. dempta abaci crassitudine dividatur reliqua pars in partes tres, e quibus una imo folio detur; secundum folium mediam altitudinem teneat; coliculi eandem habeant altitudinem, e quibus folia nascuntur proiecta, uti excipiant quae ex coliculis natae procurrununt ad extremos angulos volutae; minoresque helices infra sinum medium, qui est in abaco, <sub> flores subiecti scalpantur. flores in quattuor partibus, quanta erit abaci crassitudo, tam magni formentur. ita his symmetriis corinthia capitula suas habebunt exactiones.

Sunt autem, quae isdem columnis inponuntur, capitulorum genera variis vocabulis nominata, quorum nec proprietates symmetriarum nec columnarum genus aliud nominare possumus, sed ipsorum vocabula traducta et commutata ex corinthiis et pulvinatis et doricis videmus, quorum symmetriae sunt in novarum sculpturarum translatae subtilitatem.

1 κατατηξίτεχνος *Paus. I, 26, 7 (cf. Plin. 34, 92)*: catatechnos  
*HS*, catathecnos *G* 5 *add. Mar* 10 ita enim *Oehmichen*:  
 enim ita *x* 11 latitudines *Kr*: -nis *x* frontes sin. — latitudinis (v. 13) *om. S, suppl. S<sup>c</sup>* 12 sinuentur *Joc*: simentur *x* 13 nona  
*Joc*: non *x* imum *Kr*: ad imum *x* 14 apothesium *S*  
 15 astragalum. abaci *Joc*: abaci astragalum *x* 16 coaliculi  
*HS* 21 infra sinum *Kr*: intra suum *x* 22 *add. Kr*

II Quoniam autem de generibus columnarum origines et inventiones supra sunt scriptae, non alienum mihi videtur isdem rationibus de ornamentis eorum, quemadmodum sunt prognata et quibus principiis et originibus inventa, dicere. in aedificiis omnibus insuper conlocatur materiatio variis vocabulis nominata. ea autem uti in nominationibus, ita in re varias habet utilitates. trabes enim supra columnas et parastaticas et antas ponuntur; in contignationibus tigna et axes; sub tectis, si maiora spatia sunt, et transtra et capreoli, si commoda, columnen, et cantherii prominentes ad extremam suggrundationem; supra cantherios templa; deinde insuper sub tegulas asseres ita prominentes, uti

2 parietes proiecturis eorum tegantur. ita unaquaeque res et locum et genus et ordinem proprium tuetur. e quibus rebus et a materiatura fabrili in lapideis et marmoreis aedium sacrarum aedificationibus artifices dispositiones eorum sculpturis sunt imitati et eas inventiones persequendas putaverunt. ideo, quod antiqui fabri quodam in loco aedificantes, cum ita ab interioribus parietibus ad extremas partes tigna prominentia habuissent conlocata, inter tigna struxerunt supraque coronas et fastigia venustiore specie fabrilibus operibus ornaverunt, tum proiecturas tignorum, quantum eminebant, ad lineam et perpendicularum parietum praesecuerunt, quae species cum invenusta is visa esset, tabellas ita formatas, uti nunc fiunt triglyphi, contra tignorum praecisiones in fronte fixerunt et eas cera caerulea depinxerunt, ut praecisiones tignorum tectae non offenderent visum: ita divisiones triglyphorum et <met>oparum tignorum dispositione et intertigniū habere in doricis

3 operibus coeperunt. postea alii in aliis operibus ad per-

7 re *Joc*: res *x* 9 &ranstra *HS* 10 capreoli *G* *Sc*: -lis *HS* 13 proiecturis *G<sup>c</sup>*: protecturis *x* 16 disputationes *S* 22 proiecturis *S* 23 ad perpendicularum *G* (et *suppl. G<sup>c</sup>*) 28 ita divisiones tignorum tectae (*repet. ex v. 27 del. Kr*) triglyphorum dispositione (disputatione *S*) et intertignum (intignū *a. c. G*) & oparum (et *apharū G*; *corr. Mar*) habere (*bis S*) in *dor. etc. x* (*transp. Kr*)

pendiculum triglyphorum cantherios prominentes proiecerunt eorumque proiecturas simaverunt. ex eo, uti  
 (5) tignorum dispositionibus triglyphi, ita e cantheriorum proiecturis mutulorum sub coronis ratio est inventa. ita  
 5 fere in operibus lapideis et marmoreis mutuli inclinatis scalpturis deformantur, quod imitatio est cantheriorum; etenim necessario propter stillicidia proclinati conlocantur.  
 (10) ergo et triglyphorum et mutulorum in doricis operibus ratio ex ea imitatione inventa est.  
 10 Non enim, quemadmodum nonnulli errantes dixerunt 4 fenestrarum imagines esse triglyphos, ita potest esse, quod in angulis contraque tetrantes columnarum triglyphi consti-  
 (15) tuuntur, quibus in locis omnino non patitur res fenestras fieri. dissolvuntur enim angulorum in aedificiis iuncturae, si in îs fenestrarum fuerint lumina relicta. etiamque ubi nunc triglyphi constituuntur, si ibi luminum spatia fuisse iudicabuntur, isdem rationibus denticuli in ionicis fenestra-  
 (20) rum occupavisse loca videbuntur. utraque enim, et inter denticulos et inter triglyphos quae sunt intervalla, metopae nominantur. *σπᾶς* enim Graeci tignorum cubicula et asserum appellant, uti nostri ea cava columbaria. ita quod inter duas opas est intertignum, id *μετοπή* est apud eos nominata.  
 (25) Ita uti autem in doricis triglyphorum et mutulorum est 5 inventa ratio, item in ionicis denticulorum constitutio propriam in operibus habet rationem, et quemadmodum mutuli cantheriorum proiecturae ferunt imaginem, sic in  
 90 ionicis denticuli ex proiecturis asserum habent imitationem. itaque in graecis operibus nemo sub mutulo denticulos constituit; non enim possunt subtus cantherios  
 30

3 e canth. *HG*: et cant. *S* 4 coronis *Joc*: coronulis *x*  
 6 est *om. S* 9 ex *G*: & *HS* 17 denticuli *ed. Fl*: denticulis *x*  
 18 utraque *Joc*: utriusque *x* 19 metopha *x* (intervallâ & ophe *H*)  
 20 ophas *x* 21 cava *rec*: caba *x* 22 opas est intertignum  
*Joc*: ophas et intertignum *x* metopha (et sic semper) *x*  
 27 ferunt *G*: fuerunt *HS* 28 denticuli ex *Joc*: denticulis  
 et *x*

asserer esse. quod ergo supra cantherios et templa in veritate debet esse conlocatum, id in imaginibus si infra constitutum fuerit, mendosam habebit operis rationem. etiam quod antiqui non probaverunt, neque instituerunt in fastigiis <mutulos aut> denticulos fieri sed puras coronas, ideo quod nec cantherii nec asseres contra fastigiorum frontes distribuuntur nec possunt prominere, sed ad stillicidia proclinati conlocantur. ita quod non potest in veritate fieri, id non putaverunt in imaginibus factum posse certam rationem habere. omnia enim certa proprietate et a veris naturae deducta moribus transduxerunt in operum perfectiones, et ea probaverunt, quorum explicationes in disputationibus rationem possunt habere veritatis. itaque ex eis originibus symmetrias et proportiones uniuscuiusque generis constitutas reliquerunt. quorum ingressus persecutus de ionicis et corinthiis institutionibus supra dixi; nunc vero doricam rationem summanque eius speciem breviter exponam.

III Nonnulli antiqui architecti negaverunt dorico genere aedes sacras oportere fieri, quod mendosae et disconvenientes in his symmetriae conficiebantur. itaque negavit Arcesius, item Pytheos, non minus Hermogenes. nam is cum paratam habuisset marmoris copiam in doricae aedis perfectionem, commutavit ex eadem copia et eam ionicam Libero Patri fecit. sed tamen non quod invenusta est species aut genus aut formae dignitas, sed quod impedita est distributio et incommoda in opere triglyphorum et lacunariorum [distributione]. namque necesse est triglyphos constitui contra medios tetrantes columnarum, metopasque, quae inter triglyphos fient, aequae longas esse quam altas. contraque in angulares columnas triglyphi in extremis partibus constituuntur et non contra medios tetrantes. ita metopae, quae proximae ad angulares triglyphos fiunt, non exeunt quadratae sed oblongiores tri-

1 veritatē S, -tem H    5 add. Phil    8 stillicia HS  
 11 deducta rec: -tis x    22 Arcesius Ro: tarchesius x    pytheus  
 HG, protheus S    28 lacuniariorum S    del. Lor

glyphi dimidia latitudine. at qui metopas aequales volunt facere, intercolumnia extrema contrahunt triglyphi dimidia latitudine. hoc autem, sive metoparum longitudinibus sive intercolumniorum contractionibus efficietur, est mendosum. quapropter antiqui vitare visi sunt in aedibus sacris doricae symmetriae rationem.

Nos autem exponimus, uti ordo postulat, quemadmodum a praeceptoribus accepimus, uti, si qui voluerit his rationibus attendens ita ingredi, habeat proportionem explicatas, quibus emendatas et sine vitiis efficere possit aedium sacrarum dorico more perfectiones. frons aedis doricae in loco, quo columnae constituuntur, dividatur, si tetrastylos erit, in partes xxvii, si hexastylos, xxxii. ex his pars una erit modulus, qui graece εμβατήρ dicitur, cuius moduli constitutione ratiocinationibus efficiuntur omnis operis distributiones. crassitudo columnarum erit duorum modulorum, altitudo cum capitulo xiiii. capituli crassitudo unius moduli, latitudo duorum et moduli sextae partis. crassitudo capituli dividatur in partes tres, e quibus una plinthus cum cymatio fiat, altera echinus cum anulis, tertia hypotrachelion. contrahatur columna ita, uti in tertio libro de ionicis est scriptum. epistylia altitudo unius moduli cum taenia et guttis; taenia moduli septima; guttarum longitudo sub taenia contra triglyphos alta cum regula parte sexta moduli praependeat. item epistylia latitudo ima respondeat hypotrachelio summae columnae. supra epistylum conlocandi sunt triglyphi cum suis metopis, alti unius (et) dimidiati moduli, lati in fronte unius moduli, ita divisi, ut in angularibus columnis et in mediis

1 latitudine *Phil*: altitudine *x* 2 demedia *H* <sup>c</sup> *S* 3  $\equiv$  la-

titudine *S*: altitudine *H*, altitudine *G* metoparum *Kr*: in  
 metoparum (cum in *add.*) *x* 4 efficiatur *G* 8 quis *G*  
 13 xxvii . . . xxxii *Phil*: xxviii . . . xxxii *x* 14 εμβατήρ *Hesych.*  
 (cf. etiam 12, 20): embates *x* 19 tres *HS*: iii *G* 21 hypo-  
 trachelion *Phil*: ypotrachelio *x* colūne *G* 25 ppendeat a. c. *S*  
 epistyliis *H* item — respondeat (v. 26) om. *S* 28 *add. Joc*  
 unius — fronte om. *S*

contra tetrantes medios sint conlocati, et intercolumniis reliquis bini, in mediis pronao et postico terni. ita relaxatis mediis intervallis sine inpeditionibus aditus accedentibus erit ad deorum simulacra. triglyphorum latitudo dividatur in partes sex, ex quibus partibus quinque in medio, duae dimidiae dextra ac sinistra designentur regula. una in medio deformatur femur, quod graece  $\mu\eta\pi\omicron\varsigma$  dicitur; secundum eam canaliculi ad normae cacumen inprimantur; ex ordine eorum dextra ac sinistra altera femina constituentur; in extremis partibus semicanaliculi intervertantur. triglyphis ita conlocatis, metopae, quae sunt inter triglyphos, aequae altae sint quam longae; item in extremis angulis hemimetopia sint inpressa dimidia moduli latitudine. ita enim erit, ut omnia vitia et metoparum et intercolumniorum et lacunarium, quod

6 aequales divisiones factae erunt, emendentur. triglyphi capitula sexta parte moduli sunt faciunda. supra triglyphorum capitula, corona est conlocanda in proiectura dimidia et sextae partis habens cymatium doricum in imo, alterum in summo. item cum cymatiis corona crassa ex dimidia moduli. dividendae autem sunt in corona ima ad perpendiculum triglyphorum et medias metopas viarum directiones et guttarum distributiones, ita uti guttae sex in longitudinem, tres in latitudinem pateant. reliqua spatia, quod latiores sunt metopae quam triglyphi, pura relinquuntur aut  $\dagger$  flumina scalpantur, ad ipsumque mentum coronae incidatur linea quae scotia dicitur. reliqua omnia, tympana, simae, coronae, quemadmodum supra scriptum est in ionicis, ita perficiantur.

2 bini *Joc*: binis  $x$  4 latitudo *Joc*: altitudo  $x$  5 partibus quinque *Kr*: quinque partibus  $x$  8  $\mu\eta\pi\omicron\varsigma$  *Joc*: eros  $x$  9 eorum *Joc*: earum  $x$  12 inter glyphos *HS* 13 hemimetopia *Sch* (*Joc*): semi memphia  $x$  19 sextae partis *rec*: sextae parte *HS*, sexta parte *G* habens — perpendiculum (*v.22*): haec eadem verba repetit *infra* (*p. 93, 17*) post in mediano  $x$  21 corona (*recte infra*)  $x$ : columna (*hic*)  $x$  23 directiones *HG* 25 quod *HS*: quo *G* sunt *G*: sint *HG'*,  $\bar{f}$ int *S* 27 incidatur *ed*: dantur  $x$  linia *HS* 28 simae *Joc*: et imae  $x$  29 perficiatur *HS*

Haec ratio in operibus diastylis erit constituta. si vero 7  
 systylon et monotriglyphon opus erit faciendum, frons  
 aedis, si tetrastylus erit, dividatur in partes XVIII S, si  
 hexastylus erit, dividatur in partes XXVIII S. ex his pars  
 una erit modulus, ad quem, uti supra scriptum est, di-  
 vidantur. ita supra singula epistylia et metopae et tri-  
 glyphi bini erunt conlocandi, in angularibus hoc amplius  
 dimidiatus et, quantum est spatium hemitriglyphi, id ac-  
 cedit. in mediano contra fastigium trium triglyphorum  
 et trium metoparum spatium distabit, quo latius medium  
 intercolumnium accedentibus ad aedem habeat laxamentum  
 et adversus simulacra deorum aspectus dignitatem.

Columnas autem striari XX striis oportet. quae si 9  
 planae erunt, angulos habeant XX designatos. sin autem  
 excavabuntur, sic est forma facienda, ita uti quam ma-  
 gnum est intervallum striae, tam magnis [striaturae] pa-  
 ribus lateribus quadratum describatur; in medio autem  
 quadrato circini centrum conlocetur et agatur linea ro-  
 tundationis, quae quadrationis angulos tangat, et quantum  
 erit curvaturae inter rotundationem et quadratam descrip-  
 tionem, tantum ad formam excaventur. ita dorica co-  
 lumna sui generis striaturae habebit perfectionem. de 10  
 adiectione eius, qua media adaugetur, uti in tertio volu-  
 mine de ionicis est perscripta, ita et in his transferatur.

Quoniam exterior species symmetriarum et corin-  
 thiorum et doricorum et ionicorum est perscripta, necesse  
 est etiam interiores cellarum pronaque distributiones ex-  
 plicare. distribuitur autem longitudo aedis, uti latitudo IV  
 sit longitudinis dimidiae partis, ipsaque cella parte quarta  
 longior sit, quam est latitudo, cum pariete, qui paries

1 diastylis ed: -liis x    3 tetrastylus ed: -lo x    3-4 XVIII S  
 . . . XXVIII S    *Barbarus*: XVIII . . . XXVIII x    6 metopae *Joc*:  
 metopha x    8 dimidiatus et quantum *Rode*: quantum di-  
 midiatum x    9 (in mediano) habens — perpendiculum *repet.* x  
 (cf. supra); sed hic moduli om. *HS*    10 quo *Lor*: quod x  
 11 habeat om. *G* (hebeat in *m. suppl.* *G*<sup>c</sup>)    laxamentum *H*  
 12 tit. secl. *Kr*    13 centrum *SG*<sup>c</sup>: centum *HG*    20 destructionē  
 a. c. *G*    23 qua *Schn*: quae x    29 quarta parte *S*

valvarum habuerit conlocationem. reliquae tres partes pronai ad antas parietum procurrant, quae antae columnarum crassitudinem habere debent. et si aedes erit latitudine maior quam pedes xx, duae columnae inter duas antas interponantur, quae disiungant pteromatos et pronai spatium. item intercolumnia tria, quae erunt inter antas et columnas, pluteis marmoreis sive ex intestino opere factis intercludantur, ita uti fores habeant, per quas itinera pronao fiant. item si maior erit latitudo quam pedes xl, columnae contra regiones columnarum, quae inter antas sunt, introrsus conlocentur. et hae altitudinem habeant aequae quam quae sunt in fronte, crassitudines autem earum extenuentur his rationibus, uti, si octava parte erunt quae sunt in fronte, hae fiant x parte, si autem viii aut decima, pro rata parte. in concluso enim aere si quae extenuatae erunt, non discernentur. si autem videbuntur graciliores, cum exterioribus fuerint striae <xx aut> xxiiii, in his faciendae erunt xxviii aut xxxii. ita quod detrahitur de corpore scapi, striarum numero adiecto adaugebitur ratione, quo minus videatur, et ita exaequabitur dispari ratione columnarum crassitudo. hoc autem efficit ea ratio, quod oculus plura et crebriora signa tangendo maiore visus circumitione pervagatur. namque si duae columnae aequae crassae lineis circummetientur, e quibus una sit non striata, altera striata, et circa strigium cava et angulos striarum linea corpora tangat, tamen si columnae aequae crassae fuerint. lineae, quae circumdatae erunt, <non erunt> aequales, quod striarum et strigium circuitus maiorem efficit lineae longitudinem. si autem hoc ita videbitur, non est alienum in angustis locis

1 habuerit *G*: hab&erit *HS* reliqui *S* 2 antę *G*: ante *HS* *G*<sup>c</sup> 5 pteremotos *HS* 6 inter interantas *H* 9 latitudo *Joc*: altitudo *x* 10 regiones *rec*: religiones *x* 14 parte *Ro*: partes *x* 15 viii *G*<sup>a</sup> 16 discernuntur *S* 18 add. *Meister* 20 quod *G* videatur *Ro*: videtur *x* 22 signa *rec*: signat *x* 24 crasse *G*<sup>c</sup> (-e *G*): crassi *HS* 25 altera striata, et *Kr*: et altera striata *x* 28 add. *Joc* 29 efficiet *G*



et in concluso spatio graciliores columnarum symmetrias  
 in opere constituere, cum habeamus adiutricem striarum  
 temperaturam. ipsius autem cellae parietum crassitu- 4  
 dinem pro rata parte magnitudinis fieri oportet, dum  
 5 antae eorum crassitudinibus columnarum sint aequales.  
 et si ex structis futuri sunt, quam minutissimis caementis  
 struantur, sin autem quadrato saxo aut marmore, maxime  
 modicis paribusque videtur esse faciendum, quod media  
 coagmenta medii lapides continentes firmiorem facient  
 10 omnis operis perfectionem. item circum coagmenta et  
 cubilia eminentes expressiones graphicoteran efficient in  
 aspectu delectationem.

Regiones autem, quas debent spectare aedes sacrae V  
 deorum immortalium, sic erunt constituendae, uti, si  
 16 nulla ratio impedierit liberaque fuerit potestas, aedis si-  
 16 gnumque, quod erit in cella conlocatum, spectet ad ve-  
 spertinam caeli regionem, uti, qui adierint ad aram im-  
 molantes aut sacrificia facientes, spectent ad partem caeli  
 5) orientis et simulacrum, quod erit in aede, et ita vota  
 20 suscipientes contueantur aedem et orientem caelum ipsa-  
 que simulacra videantur exaudientia contueri supplicantes  
 et sacrificantes, quod aras omnes deorum necesse esse  
 videatur ad orientem spectare. sin autem loci natura inter- 2  
 pellaverit, tunc convertendae sunt earum regionum con-  
 25 stitutiones, uti quam plurima pars moenium e templis  
 0) earum conspiciatur. item si secundum flumina aedis sacra  
 fiet, ita uti Aegypto circa Nilum, ad fluminis ripas vi-  
 dentur spectare debere. similiter si circum vias publicas  
 erunt aedificia deorum, ita constituantur, uti praetereun-  
 30 tes possint respicere et in conspectu salutationes facere.

2 striarum *ed*: striatarum *x*      3 parietū *G* et in *ras. S*:  
 parte tum *H*    4 magnitudines *H*    6 ex structis *Ro*: extracti  
*GS*, extracti *H*    8 faciendum *S*    9 lapides *rec*: -dis *x*  
 16 cella *rec*: cellae *H*, -ę *GS*    ad vesp. caeli regionem *bis*  
*ponit S*    17 immolantis *H*    20 aedē *GS*: eadem *HS*  
 21 exaudientia *Kr*: exorientia *x*    23 videatur (videtur *Mar*):  
 videantur *x*    26 earum *Kr*: eorum *x*    27 fiēt *a. ras. G*

VI Ostiorum autem et eorum antepagmentorum in aedibus (1) hae sunt rationes, uti primum constituatur, quot genera sint [futuræ]. genera sunt enim thyromaton haec: doricum, ionicum, atticurges.

Horum <dorici generis> symmetriae conspiciuntur his 5 rationibus, uti corona summa, quae supra antepagmentum (2) superius inponitur, aequè librata sit capitulis summis columnarum, quae in pronao fuerint. lumen autem thyretri constituatur sic, uti quae altitudo aedis a pavimento ad lacunaria fuerit, dividatur in partes tres semis et ex eis 10 duae partes <semis> lumini valvarum altitudine constituentur. haec autem dividatur in partes XII et ex eis 9; quinque et dimidia latitudo luminis fiat in imo. et in summo contrahatur, si erit lumen ab imo ad sedecim pedes, antepagmenti III parte; <si> XVI pedum ad XXV, 15 superior pars luminis contrahatur antepagmenti parte III; (5) si ab pedibus XXV ad XXX, summa pars contrahatur antepagmenti parte VIII. reliqua, quo altiora erunt, ad 2 perpendiculum videntur oportere conlocari. ipsa autem antepagmenta \* \* \* \* contrahantur in summo suae crassi- 20 tudinis XIII parte. supercilii crassitudo, quanta antepag- (1) mentorum in summa parte erit crassitudo. cymatium faciendum est antepagmenti parte sexta; proiectura autem, quanta est eius crassitudo. sculpendum est cymatium lesbium cum astragalo. supra cymatium, quod erit in 25 supercilio, conlocandum est hyperthyrum crassitudine supercilii, et in eo scalpendum est cymatium doricum, (1) astragalum lesbium sima scalptura. corona plana cum cymatio; proiectura autem eius erit quanta altitudo. super-

2 constituatur, quot genera sint *Kr*: constituentur quod (quo *GS*) genere sint futuræ *x* (de delendo futuræ cf. pag. 253, 26 et 266, 2) 4 attigurges *x* 5 add. *Joc* 7 inponetur *HS* 8 thyretri *Ro*: hypetri *x* 10 III semis *G* 11 partis *H* add. *Rode* lumini *Joc*: lumine *x* 13 latitudo *H<sup>c</sup>SG<sup>c</sup>*: altitudo a. c. *HG* 15 pedis *H* si add. *Schn* 16 quarta parte *G* 17 ad pedibus *H* et a. ras. *S*, a pedibus *GS<sup>2</sup>* 23 faciendum *GS* 28 astragalū lespiū *S*

cilii, quod supra antepagmenta inponitur, dextra atque sinistra proiecturae sic sunt faciundae, uti crepidines excurrant et in unguem ipso cymatio coniungantur.

Sin autem ionico genere futura erunt, lumen altum ad eundem modum quemadmodum in doricis fieri videtur. latitudo constituatur, ut altitudo dividatur in partes duas et dimidiam, eiusque partis unius ima luminis fiat latitudo. contracturae ita uti in doricis. crassitudo antepagmentorum <ex> altitudine luminis in fronte XIII parte, cymatium huius crassitudinis sexta. reliqua pars praeter cymatium dividatur in partes XII. harum trium prima corsa fiat cum astragalo, secunda quattuor, tertia quinque, et eae aequae corsae cum astragalis circumcurrant. hyperthyra autem ad eundem modum componantur quemadmodum in doricis. pro crepidinibus ancones, sive parotides vocantur, exscalptae dextra ac sinistra praependeant ad imi supercilii libramentum, praeter folium. eae habeant in fronte crassitudinem ex antepagmenti tribus partibus, imo quarta parte graciliore quam superiora.

Fores ita compingantur, uti scapi cardinales sint ex latitudine luminis totius XII parte. inter duos scapos tympana ex XII partibus habeant ternas partes. inpagibus distributiones ita fient, uti divisis altitudinibus in partes v duae superiori, tres inferiori designentur. super medium medii inpages conlocentur, ex reliquis alii in summo, alii in imo compingantur. altitudo inpagis fiat tympani tertia parte, cymatium sexta parte inpagis. scaporum latitudines inpagis dimidia parte, item replum de inpage dimidia et

1 ac sin. *G* 2 faciendae *G* 3 unguem *Schn*: ungue *x*  
 7 ima luminis *G* et in *ras*. *S*: simalum in his *H* 8 c̄traiectione *S* 9 ex *add*. *Kr* (cf. 98, 8 et 11) 11 dividatur *ed*: -ditur *x* harum *Joc*: horum *x* 12 et eae *Ro*: ex ea *x*  
 13 hyperthyra *Joc*: hypetra *HS*, hipetre *G* (-e *G*<sup>o</sup>) 15 pro crepidinibus *Kr*: protis pedibus *x* parotides *Schn*: protides *HG*, ptides *S* 16 exscalptae *Ro*: exscalpta *H*, exscalpta *S*, etscalpta *G*  
 18 antepagmenti *Joc*: -tis *x* 19 imo *Kr*: inimo (cum in *add*.) *x*  
 21 altitudine *HS* 22 duodeci *S* inpagibus *ed*: inpagini- bus *x* 24 III *G* 25 ex *ed*: et (&) *x* 27 scaphorum *HS*

sexta parte. scapi, qui sunt secundum antepagmentum, dimidium in pagis constituentur. sin autem valvatae erunt, altitudines ita manebunt, in latitudinem adiciatur amplius foris latitudo. si quadriforis futura est, altitudo adiciatur.

6 Atticurge autem isdem rationibus perficiuntur, quibus dorica. praeterea corsae sub cymatiis in antepagmentis circumdantur, quae ita distribui debent, uti antepagmenti praeter cymatium ex partibus VII habeant duas partes. ipsaque non fiunt clathrata neque bifora sed valvata, et aperturas habent in exteriores partes.

Quas rationes aedium sacrarum in formationibus oporteat fieri <doricis>, ionicis corinthiisque operibus, quoad potui attingere, veluti legitimis moribus exposui. nunc de tuscanicis dispositionibus, quemadmodum institui oporteat, dicam. locus, in quo aedis constituetur, cum haberit in longitudine sex partes, una dempta reliquum quod erit, latitudini detur. longitudo autem dividatur bipertito, et quae pars erit interior, cellarum spatiis designetur, quae erit proxima fronti, columnarum dispositioni relinquatur.

2 item latitudo dividatur in partes x. ex his ternae partes dextra ac sinistra cellis minoribus, sive ibi alae futurae sunt, dentur; reliquae quattuor mediae aedi attribuantur. spatium, quod erit ante cellas in prona, ita columnis designetur, ut angulares contra antas, parietum extremorum <e> regione, conlocentur; duae mediae e regione parietum, qui inter antas et mediam aedem fuerint, ita distribuantur; et inter antas et columnas priores per medium isdem regionibus alterae disponantur. eaeque sint ima crassitudine altitudinis parte VII; altitudo tertia parte latitudinis templi; summaque columna quarta parte crassi-

1 secundum antepagmentum (*Baldus*): ante secundum pagmentum x 5 atticurge *Nohl*: attigurges *G*, adtigurges *HS*  
 6 gorsae *HS* 7 antepagmenti *Ro*: ante pagmenta x 9 clathrata *ed. Ven*: caelostrata *H*, celo strata *GS* 12 *add. ed. Fl*  
 16 adempta *HS* 19 dispositioni *G*: -ne *HS* 21 alae *Joc*: aliae x 25 *add. rec* 26 anta *HS* 28 alterae disponantur *Joc*: altera aedis (edis *GS*) ponatur x eaeque sint ima *Joc*: eqq sint ima *S*, aequae sint ima *G*, aequae intima *H* 29 VII<sup>ma</sup> *G<sup>c</sup>*

tudinis imae contrahatur. spirae earum altae dimidia 3  
 25) parte crassitudinis fiant. habeant spirae earum plinthum  
 ad circinum, altam suae crassitudinis dimidia parte, torum  
 10 insuper cum apophysii crassum quantum plinthus. capi-  
 5 tuli altitudo dimidia crassitudinis. abaci latitudo quanta  
 ima crassitudo columnae. capitulique crassitudo dividatur  
 in partes tres, e quibus una plintho, quae est abacus, de-  
 5) tur, altera echino, tertia hypotrachelio cum apophysii. su- 4  
 pra columnas trabes compactiles inponantur ut altitu-  
 10 dinis modulis is, qui a magnitudine operis postulabuntur.  
 eaeque trabes compactiles eam habeant crassitudinem,  
 quanta summae columnae erit hypotrachelium, et ita sint  
 0) compactae subscudibus et securiclis, ut compactura du-  
 orum digitorum habeant laxationem. cum enim inter se  
 5 tangunt et non spiramentum et perflatum venti recipiunt,  
 concalefaciuntur et celeriter putrescunt. supra trabes et 5  
 supra parietes traiecturae mutulorum parte III altitudinis  
 5) columnae proiciantur; item in eorum frontibus antepag-  
 0 menta figantur. supraque is tympanum fastigii struc-  
 tura seu de materia conlocetur. supraque eum fasti-  
 gium, columen, cantherii, templa ita sunt conlocanda, ut  
 stillicidium tecti absoluti tertiaro respondeat.

Fiunt autem aedes rotundae, e quibus aliae monopte- VIII  
 0) roe sine cella columnatae constituuntur, aliae peripteroe  
 5 dicuntur. quae sine cella fiunt, tribunal habent et ascen-  
 sum ex sua diametro tertiae partis. insuper stylobatam  
 columnae constituuntur tam altae, quanta ab extremis  
 parietibus est diametros stylobatarum. crassae altitudinis  
 5) suae cum capitulis et spiris decumae partis. epistylum

1 imae *Joc*: ima *x*      altae *Joc*: alia *x*      4 apophysii *rec*:  
 apopysi *HS*, apopisi *G*      capituli — columnae *om. S* (*suppl. S*<sup>c</sup>)  
 7 III *G*      abacus *Kr*: inabaco (*cum in add.*) *x*      8 apopisi *G*  
 10 qui a *Joc*: qua *x*      postulabuntur *Joc*: postulabantur *x*  
 11 ea eque *G*      (compactiles) ponantur ut *x*, quae verba re-  
 petita *ex v. 9 del. Lor*      13 securidis *S*      18 frontibus *GS*<sup>c</sup>:  
 prontibus *HS*      19 ficantur *H et a. c. S*      is *Kr*: id *x*      20 eum *HS*:  
 enī *G* (ī at eū *G*<sup>c</sup>)      26 suo *G*      stylobata *x* (*cf. 101, 8*)  
 27 constituentur *S*      29 decime *GS*

altum columnae crassitudinis dimidia parte. zophorum et reliqua, quae insuper inponuntur, ita uti in III volumine 1 de symmetriis scripsi.

2 Sin autem peripteros ea aedes constituetur, duo gradus et stylobata ab imo constituentur. deinde cellae paries conlocetur cum recessu eius a stylobata circa partem 5 latitudinis quintam, medioque valvarum locus ad aditus relinquatur; eaque cella tantam habeat diametrum praeter parietes et circumitionem, quantam altitudinem columna supra stylobatam columnae circum cellam isdem symmetriis, 10 quae <supra scriptae sunt,> disponantur. in medio tecti ratio ita habeatur, uti, quanta diametros totius operis erit 3 futura, dimidia altitudo fiat tholi praeter florem; flos autem tantam habeat magnitudinem, quantam habuerit columnae capitulum, praeter pyramidem. reliqua, uti supra 1 scripta sunt ea, pro portionibus atque symmetriis facienda 4 videntur.

4 Item generibus aliis constituuntur aedes ex isdem symmetriis ordinatae et alio genere dispositiones habentes, uti est Castoris in circo Flaminio et inter duos lucos 2 Veiovis, item augustius Nemori Dianae columnis adiectis dextra ac sinistra ad umeros pronai. hoc autem genere 5 primo facta est, uti est Castoris in circo, Athenis in arce et in Attica Sunio Palladis Minervae. earum non aliae sed eadem sunt proportiones. cellae enim longitudinibus 2 duplices sunt ad latitudines uti reliquae; ex his omnia, quae 5 solent esse in frontibus, ad latera sunt translata. nonnulli etiam de tuscanicis generibus sumentes columnarum dispositiones transferunt in corinthiorum et ionicorum ope-

1 zophorum (zoph~~o~~ S) x (cf. 82, 11; 106, 9) 2 III Ro (tertio ed): quarto x 8 relinquatur S<sup>c</sup>G<sup>c</sup>: relinquuntur x tantam ed: tantum x 10 stylobata x (cf. 100, 22) 11 add. Kr 13 autem HS: enim G 14 habeat rec: habet x columnae Kr: in-columnae (cum in add.) x 20 lucosve iovis HSG<sup>c</sup>, luco sup iovis G 21 augustius Kr: argutius x 25 eadem SG<sup>c</sup>: eadem HG 26 latitudines Joc: altitudines x reliquae (Mar) ex his; omnia Turnebus: reliqua exisona (om. lineola) x

rum ordinationes, et quibus in locis in pronao procurrunt  
 antae, in isdem e regione cellae parietum columnas binas  
 conlocantes efficiunt tuscanicorum et graecorum operum  
 communem ratiocinationem. alii vero removentes parietes  
 aedis et adplicantes ad intercolumnia, pteromatos spatii  
 sublati efficiunt amplum laxamentum cellae; reliqua autem  
 proportionibus et symmetriis isdem conservantes aliud  
 genus figurae nominisque videntur pseudoperipterum pro-  
 creavisse. haec autem genera propter usum sacrificiorum  
 convertuntur. non enim omnibus diis isdem rationibus  
 aedes sunt faciundae, quod alius alia varietate sacrorum  
 religionum habet effectus.

Omnes aedium sacrarum ratiocinationes, uti mihi tra-  
 ditae sunt, exposui ordinesque et symmetrias earum par-  
 titionibus distinxi, et quarum dispares sunt figurae et qui-  
 bus discriminibus inter se sunt disparatae, quoad potui  
 significare scriptis, exposui. nunc de aris deorum immor-  
 talium, uti aptam constitutionem habeant ad sacrificiorum  
 rationem, dicam. arae spectent ad orientem et semper  
 inferiores sint conlocatae quam simulacra, quae fuerint  
 in aede, uti suspicientes divinitatem, qui supplicant, et  
 sacrificent. disparibus altitudinibus ad sui cuiusque dei  
 decorem componantur. altitudines autem earum sic sunt  
 explicandae, uti Iovi omnibusque caelestibus quam ex-  
 celsissimae constituentur, Vestae Terrae Matrique humiles  
 conlocentur. ita idoneae his institutionibus explicabuntur  
 modulationibus ararum deformationes.

Explicatis aedium sacrarum compositionibus in hoc li-  
 bro, insequenti de communium operum reddemus distri-  
 butionibus explicationes.

1 et quibus *Schn*: equibus *x* 3 tuscaniorum *S* 5 aedis  
*G*: aedes *x* pteromatos *ed. Fl*: pleromatos *x* spatii *Mar*:  
 spatii *x* 8 videntur *rec*: videtur *x* 11 faciendae *G et a. c. S*  
 14 earum *ed*: eorum *x* 15 quarum *ed*: quorum *x* 17 aris *G*:  
 areis *HS* d. immortalium immo potius demonum *S* 22 sacri-  
 ficent *Kr*: -cant *x* 24 omnibus (*om. que*) *S* 25 Matrique *ed*:  
 matrique *x* 27 modulationibus *Kr*: in meditationibus (*cum in*  
*add.*) *x* ararum *G*: arearum *HS* 28 explicantis *H*

## LIBER QUINTUS.

1

1 Qui amplioribus voluminibus, imperator, ingenii cogitationes praeceptaque explicaverunt, maximas et egregias adiecerunt suis scriptis auctoritates. quod etiam velim nostris quoque studiis res pateretur, ut amplificationibus auctoritas et in his praeceptis augetur; sed id non est, quemadmodum putatur, expeditum. non enim de architectura sic scribitur uti historia aut poemata. historiae per se tenent lectores; habent enim novarum rerum varias expectationes. poematorum vero [carminum] metra et pedes ac verborum elegans dispositio et sententiarum inter personas distinctas [versuum] pronuntiatio prolectando sensus legentium perducit sine offensa ad summam  
2 scriptorum terminationem. id autem in architecturae conscriptionibus non potest fieri, quod vocabula ex artis propria necessitate concepta inconsueto sermone obiciunt sensibus obscuritatem. cum ergo ea per se non sint aperta nec pateant eorum in consuetudine nomina, tum etiam praeceptorum late vagantes scripturae, si non contrahentur, ut paucis et perlucidis sententiis explicentur, frequentia multitudineque sermonis inpediente incertas legentium efficient cogitationes. itaque occultas nominationes commensusque e membris operum pronuntians, ut memoriae tradantur, breviter exponam; sic enim expeditius ea recipere poterunt mentes. non minus cum animadvertissem  
3 distentam occupationibus civitatem publicis et privatis negotiis, paucis iudicavi scribendum, uti angusto spatio vacuitatis ea legentes breviter percipere possent.

Etiamque Pythagorae quique eius haeresim fuerunt secuti, placuit cybiceis rationibus praecepta in voluminibus

4 velim *Nohl*: vel in *x* 10 glossam eiecit *Lor* 12 glossam spect. ad pedes secl. *Kr* 17 ea ergo *G* 18 in eorum *S*  
19 late vagantes *G*: lata (-æ *S*<sup>c</sup>) evagantes *HS* 20 ut *Kr*: et *x* 25 non autem minus *S* cum *G*<sup>c</sup>: eum *H* 29 etiamque  
*Joc*: etiam qui *x* <sup>†</sup>pythagorā *S*<sup>c</sup> quique *G*: quinque *HG*<sup>c</sup>, om. *S*



scribere, constitueruntque cybum cccxvi versus eosque non plus tres in una conscriptione oportere esse putaverunt. cybus autem est corpus ex lateribus aequali latitudine 4 planitiarum perquadratum. is cum est iactus, quam in partem incubuit, dum est intactus, inmotam habet stabilitatem, uti sunt etiam tesserae, quas in alveo ludentes iaciunt. hanc autem similitudinem ex eo sumpsisse videntur, quod is numerus versuum, uti cybus, in quemcumque sensum insederit, inmotam efficiat ibi memoriae stabilitatem. graeci quoque poetae comici interponentes e choro canticum diviserunt spatia fabularum. ita partes cybica ratione facientes intercapedinibus levant actorum pronuntiationes.

Cum ergo haec naturali modo sint a maioribus obser- 5 vata animoque advertam inusitatas et obscuras multis res esse mihi scribendas, quo facilius ad sensus legentium pervenire possint, brevibus voluminibus iudicavi scribere; ita enim expedita erunt ad intellegendum. eorumque ordinationes institui, uti non sint quaerentibus separatim colligenda, sed e corpore uno et in singulis voluminibus generum haberent explicationes. itaque, Caesar, tertio et quarto volumine aedium sacrarum rationes exposui, hoc libro publicorum locorum expeditam dispositiones. primumque forum uti oporteat constitui, dicam, quod in eo et publicarum et privatarum rerum rationes per magistratus gubernantur.

Graeci in quadrato amplissimis et duplicibus porticibus 1 fora constituunt crebrisque columnis et lapideis aut marmoreis epistyllis adornant et supra ambulationes in contignationibus faciunt. Italiae vero urbibus non eadem est ratione faciendum, ideo quod a maioribus consuetudo tradita est gladiatoria munera in foro dari. igitur circum 2 spectacula spatiosiora intercolumnia distribuuntur circa-

1 cccxvi *Joc*: cc. & l. x      4 perquadratum *Joc*: -tus x  
 ; alveo *HG*: alea *S*    10 et horo *a. c. G*    12 actorum *ed. Fl*:  
 uactorum x    13 pronuntiationis *H*    16 mihi esse *S*

que in porticibus argentariae tabernae maenianaque superioribus coaxationibus conlocentur, quae et ad usum et ad vectigalia publica recte erunt disposita.

Magnitudines autem ad copiam hominum oportet fieri, ne parvum spatium sit ad usum aut ne propter inopiam populi vastum forum videatur. latitudo autem ita finiatur, uti, longitudo in tres partes cum divisa fuerit, ex his duae partes ei dentur; ita enim erit oblonga eius formatio et  
 3 ad spectaculorum rationem utilis dispositio. columnae superiores quarta parte minores quam inferiores sunt constituendae, propterea quod oneri ferendo, quae sunt inferiora, firmiora debent esse quam superiora. non minus quod etiam nascentium oportet imitari naturam, ut in arboribus teretibus, abiete, cupresso, pinu, e quibus nulla non crassior est ab radicibus, dein decrescendo progreditur in altitudinem naturali contractura peraequata nascentium ad cacumen. ergo si natura nascentium ita postulat. recte est constitutum et altitudinibus et crassitudinibus superiora inferiorum fieri contractiora.

4 Basilicarum loca adiuncta foris quam calidissimis partibus oportet constitui, ut per hiemem sine molestia tempestatum se conferre in eas negotiatores possint. earumque latitudines ne minus quam ex tertia, ne plus ex dimidia longitudinis constituentur, nisi si loci natura impedierit et aliter coegerit symmetriam commutari. si autem locus erit amplior in longitudine, chalcidica in  
 5 extremis constituentur, uti sunt in Iulia Aquiliana. columnae basilicarum tam altae, quam porticus latae fuerint faciendae videntur; porticus, quam medium spatium futurum est, ex tertia finiatur. columnae superiores minores quam inferiores, uti supra scriptum est, constituentur pluteum, quod fuerit inter superiores et inferiores co

1 moenia nāq̄ S    4 magnitudinis S    8 ei dentur Joe  
 iubentur x    9 utilis HSG<sup>c</sup>: et G    15 grassior S    deind  
 crescendo x    progreditur G: proceditur HS    21 tempestatiu  
 H: -tum GS    24 nisi si (in ras. S) loci HSG<sup>c</sup>: nisi sili G  
 26 calcidica S    32 in inferiores S

lumnas, item quarta parte minus, quam superiores columnae fuerint, oportere fieri videtur, uti supra basilicae contignationem ambulantes ab negotiatoribus ne conspiciantur. epistylia, zophora, coronae ex symmetriis columnarum, uti in tertio libro diximus, explicantur.

[Non minus summam dignitatem et venustatem possunt 6 habere comparationes basilicarum, quo genere Coloniae Iuliae Fanestri conlocavi curavique faciendam, cuius proportiones et symmetriae sic sunt constitutae. mediana testudo inter columnas est longa pedes cxx, lata pedes lx. porticus eius circa testudinem inter parietes et columnas lata pedes xx. columnae altitudinibus perpetuis cum capitulis pedes l, crassitudinibus quinûm, habentes post se parastaticas altas pedes xx, latas pedes ii s, crassas i s, quae sustinent trabes, in quibus invehuntur porticum contignationes. supraque eas aliae parastaticae pedum xviii, latae binûm, crassae pedem, quae excipiunt item trabes sustententes cantherium et porticûm, quae sunt summissa infra testudinem, tecta. reliqua spatia inter pa- 7 rastaticarum et columnarum trabes per intercolumnia luminibus sunt relicta. columnae sunt in latitudine testudinis cum angularibus dextra ac sinistra quaternae, in longitudine, quae est foro proxima, cum isdem angularibus octo, ex altera parte cum angularibus vi, ideo quod mediae duae in ea parte non sunt positae, ne impediunt aspectus pronai aedis Augusti, quae est in medio latere parietis basilicae conlocata spectans medium forum et aedem Iovis. item tribunal, quod est in ea aede, hemicycli 8 schematis minoris curvatura formatum; eius autem hemicycli in fronte est intervallum pedes xlvi, introrsus curvatura pedes xv, uti, qui apud magistratus starent, nego-

6 sqq. sect. Kr (cf. praef.) 7 colonie G: columnae H, colunie S 8 faciendum G 12 altitudinis S (G<sup>o</sup>) 14 latas ed: latae (-e GS) x 17 x & viii S 20 columnarum & parastaticarum S 21 latitudine G: altitudine HS 23 e in foro S 24 vi HS: sex G 26 angusti S 28 hemicycli S 29 scematis x hemicicy S

tiantes in basilica ne inpedirent. supra columnas ex tribus tignis bipedalibus compactis traves sunt circa conlocatae, eaeque ab tertiis columnis, quae sunt in interiore parte, revertuntur ad antas, quae a pronao procurrunt, dextraque et sinistra hemicyclium tangunt. supra traves contra capitula ex fulmentis dispositae pilae sunt conlocatae, altae pedes III, latae quoqueversus quaternis. supra eas ex duobus tignis bipedalibus traves everganeae circa sunt conlocatae. quibus insuper transtra cum capreolis columnarum contra corpora et antas et parietes pronai conlocata sustinent unum culmen perpetuae basilicae, alterum a medio supra pronaum aedis. ita fastigiorum duplex pectinata dispositio extrinsecus tecti et interioris altae testudinis praestat speciem venustam. item sublata epistyliorum ornamenta et pluteorum columnarumque superiorum distributio operosam detrahit molestiam sumptusque imminuit ex magna parte summam. ipsae vero columnae in altitudine perpetua sub traves testudinis perductae et magnificentiam inpensae et auctoritatem operi adaugere videntur.]

II Aerarium, carcer, curia foro sunt coniungenda, sed ita uti magnitudo <ac> symmetriae eorum foro respondeant. maxime quidem curia in primis est facienda ad dignitatem municipii sive civitatis. et si quadrata erit, quantum habuerit latitudinis dimidia addita constituatur altitudo; sin autem oblonga fuerit, longitudo et latitudo componatur, et summae compositae eius dimidia pars sub lacunariis altitudini detur. praeterea praecingendi sunt parietes medii coronis ex intestino opere aut albario ad dimidiam partem altitudinis. quae si non erunt, vox ibi disputantium elata in altitudinem intellectui non poterit esse audientibus. cum autem coronis praecincti pa-

5 traves *G*: om. *HS* 9 transtra *rec*: trasta *x* 10 collocata *Joc*: -tae *H*, -te *G*, -te *S* 12 pectinata *Bondam*: tectinata *x*  
 18 traves *G*: trabe *HS* 21 conlungenda *G* 22 add. *Kr*  
 27 compositae *G*: -ta *x* 28 lacunaris *x* altitudini *G*<sup>c</sup>: -ne *x*  
 29 ope *H*

rietes erunt, vox ab imis morata, priusquam in aëra elata dissipabitur, auribus erit intellecta.

Cum forum constitutum fuerit, tum deorum immortalium III diebus festis ludorum spectationibus eligendus est locus theatro quam saluberrimus, uti in primo libro de salubritatibus in moenium conlocationibus est scriptum. per ludos enim cum coniugibus et liberis persedentes delectationibus detinentur et corpora propter voluptatem inmota patentes habent venas, in quas insidunt aurarum flatus, qui, si a regionibus palustribus aut aliis regionibus vitiosis advenient, nocentes spiritus corporibus infundent. itaque si curiosius eligetur locus theatro, vitabuntur vitia. etiam- 2 que providendum est, ne impetus habeat a meridie. sol enim cum implet eius rotunditatem, aer conclusus curvatura neque habens potestatem vagandi versando confervescit et candens adurit excoquitque et inminuit e corporibus umores. ideo maxime vitandae sunt his rebus vitiosae regiones et eligendae salubres. fundamentorum autem, si 3 in montibus fuerint, facilius erit ratio; sed si necessitas coegerit in plano aut palustri loco ea constitui, solidationes substructionesque ita erunt faciendae, quemadmodum de foundationibus aedium sacrarum in tertio libro est scriptum. insuper fundamenta lapideis et marmoreis copiis gradationes ab substructione fieri debent. praecinctiones 4 ad altitudines theatrorum pro rata parte faciendae videntur, neque altiores quam quanta praecinctionis itineris sit latitudo. si enim excelsiores fuerint, repellent et eicient e superiore parte vocem nec patientur in sedibus suis, quae <sunt> supra praecinctiones, verborum casus certa significatione ad aures pervenire. et ad summam ita est gubernandum, uti, linea cum ad imum gradum et ad summum extenta fuerit, omnia cacumina graduum angulosque tangat: ita vox non inpedietur. aditus 5

4 spectationibus *Joc*: ex(s)pectationibus *x* 6 immoeniū *G*  
 9 insidunt *ed*: -duntur (-ī *GS*) *x* 13 ne *GS*: nene *H*  
 19 fuerint *Mar*: -rit *x* 20 coerit *S* 28 eicientem superiorem  
 partem *H* 29 *add. rec*

complures et spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos et directos sine inversuris faciendos, uti, cum populus dimitatur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine inpeditione.

Etiam diligenter est animadvertendum, ne sit locus surdus, sed ut in eo vox quam clarissime vagari possit. hoc vero fieri ita poterit, si locus electus fuerit, ubi non  
 6 inpediatur resonantia. vox autem est spiritus fluens aeris, e tactu sensibilis auditu. ea movetur circulorum rotundationibus infinitis, uti si in stantem aquam lapide inmisso nascantur innumerabiles undarum circuli crescentes a centro, quam latissime possint, et vagantes. nisi angustia loci interpellaverit aut aliqua offensio, quae non patitur designationes earum undarum ad exitus pervenire. itaque  
 7 cum interpellentur offensionibus, primae redundantes insequentium disturbant designationes. eadem ratione vox item ad circinum efficit motiones; sed in aqua circuli planitiae in latitudine moventur, vox et in latitudine progreditur et altitudinem gradatim scandit. igitur ut in aqua undarum designationibus, item in voce cum offensio nulla primam undam interpellaverit, non disturbat secundam nec insequentes, sed omnes sine resonantia perveniunt ad imorum et ad summorum aures. ergo veteres architecti naturae vestigia persecuti indagationibus vocis scandentis theatrorum perfecerunt gradationes, et quaesierunt per canonicam mathematicorum et musicam rationem, ut, quaecumque vox esset in scaena, clarior et suavior ad spectatorum perveniret aures. uti enim organa aeneis lamminis aut corneis  $\eta\chi\epsilon\iota\omicron\iota\varsigma$  ad chordarum

3 sine *rec*: siue *x*    9 inpediatur *ed*: -antur *x*    est *ed*:  
 ut *x* (*cf.* 122, 8)    18 item *Kr* (*cf.* 189, 21): ita *x*    ininaqua *H*  
 19 movetur *a. c.* *G*    21 ita *G<sup>c</sup>*    23 secundā *G*: -dum *HS*  
 25 prosecuti *G<sup>c</sup>*    26 vocis scandentis *G<sup>c</sup>*: voces scandentes *x*  
 30 aeneis *Lor*: inaeneis (*cum in add.*) *x*     $\eta\chi\epsilon\iota\omicron\iota\varsigma$  *Schn*: haeeae  
 (haeae *H<sup>c</sup>*, heeae *S*) sic *x*    cordarum *x*

sonitum claritatem perficiuntur, sic theatrorum per harmonicen ad augendam vocem ratiocinationes ab antiquis sunt constitutae.

Harmonice autem est musica litteratura obscura et IV  
 5 difficilis, maxime quidem quibus graecae litterae non sunt  
 notae. quam si volumus explicare, necesse est etiam  
 graecis verbis uti, quod nonnulla eorum latinas non  
 0 habent appellationes. itaque ut potuero quam apertissime  
 ex Aristoxeni scripturis interpretabor et eius diagramma  
 0 subscribam finitionesque sonituum designabo, uti, qui dili-  
 gentius attenderit, facilius percipere possit. vox enim 2  
 mutationibus cum flectitur, alias fit acuta, alias gravis;  
 5 duobusque modis movetur, e quibus unus effectus habet  
 1 continuatos, alter distantes. continuata vox neque in fini-  
 5 tionibus consistit neque in loco ullo, efficitque termina-  
 tiones non apparentes, intervalla autem media apparentia,  
 uti sermone cum dicamus: sol lux flos vox. nunc enim nec  
 0 unde incipit nec ubi desinit, intellegitur, †sed quod ex  
 acuta facta est gravis et ex gravi acuta, apparet auri-  
 bus. per distantiam autem e contrario. namque cum flecti-  
 tur inmutatione, vox statuit se in alicuius sonitus fini-  
 tionem, deinde in alterius, et id ultro citro crebre faciendo  
 <non> constans apparet sensibus, uti in cantionibus cum  
 0 flectentes vocem varietatem facimus. modulationis itaque  
 5 intervallis ea cum versatur, et unde initium fecit et ubi  
 desiit, apparet in sonorum patentibus finitionibus, medianis  
 autem patentia intervallis obscurantur.

Genera vero sunt modulationum tria: primum quod 3  
 Graeci nominant αρμονιαν, secundum χρωμα, tertium δια-

1 armonicen *GS*    4 Harmonice *Mar*: Harmonia *HG*, Ar-  
 monia *S*    7 uti verbis *S*    nonnullae (-le) *x*    8 potero *S*  
 9 aristoxenis *x*    diagragma *G*    12 fit *rec*: fiat *x*    14 di-  
 stantis *H*    16 apparentia *Ro*: parentia *x*    21 finitione *Schn*:  
 -nē (-nem) *x*    22 citroq *S*    crebre *HS*: crebro *G*    23 non  
 constans (inconstans *Joc*): constans *x*    25 intervalles *H* et  
 a. c. *S*    26 medianis *Kr*: -na *x*    29 armoniā (-am *H*) . . chroma . . diatonon *x*

τονον. est autem harmoniae modulatio ab arte concepta, et ea re cantio eius maxime gravem et egregiam habet auctoritatem. chroma subtili sollertia ac crebritate modulorum suaviorem habet delectationem. diatoni vero, quod naturalis est, facilius est intervallorum distantia. in his tribus generibus dissimiles sunt tetrachordorum dispositiones, quod harmonia [tetrachordorum] et tonos et di-hesis habet binas (di-hesis autem est toni pars quarta: ita in hemitonio duae di-heses sunt conlocatae); chromati duo hemitonium in ordine sunt composita, tertium trium hemitoniorum est intervallum; dia<tono> toni duo sunt continuati, tertium hemitonium finit tetrachordi magnitudinem. ita in tribus generibus tetrachorda ex duobus tonis et hemitonio sunt peraequata, sed ipsa cum separatim uniuscuiusque generis finibus considerantur, dissimilem habent intervallorum designationem. igitur intervalla tonorum et hemitoniorum et <di-heseon> tetrachordorum in voce divisit natura finitque terminationes eorum mensuris intervallorum quantitate, modisque certis distantibus constituit qualitates, quibus etiam artifices, qui organa fabricant, ex natura constitutis utendo comparant ad concentus convenientes eorum perfectiones.

5 Sonitus, qui graece φθογγοι dicuntur, in unoquoque genere sunt x et viii, e quibus viii sunt in tribus generibus perpetui et stantes, reliqui x, cum communiter modulantur, sunt vagantes. stantes autem sunt, qui inter mobiles [sunt] interpositi continent tetrachordi coniunctionem et e generum discriminibus suis finibus sunt permanentes; appellantur autem sic: proslambanomenos, hy-

1 ad arte *H*, ad artē *S* 7 del. *A. Wilmanns* di-hesis  
*H*: diesis *S*, diheris *G*, (dieses *G*<sup>c</sup>) 8 diesis *x* 9 hem-  
 notio *H* diesis *HS*, di-hesis *G* (dieses *G*<sup>c</sup>) 11 add. *Lor*  
 14 sunt *G*: om. *HS* 16 intervalla ed: intervallo *HG*, intuallo *S*  
 17 di-heseon om. *x* (cf. *A. Wilmanns: Comm. in. hon. Mommseni*)  
 20 fabricant *HG*: faciunt *S* 23 pthongi *HG*, ptongi *S*  
 27 del. ed 29 proslambanomenos *G*: pslabanomenos *S*, iros  
 lambanomenos *H*



pate hypaton, hypate meson, mese, nete synhemmenon, paramese, nete diezeugmenon, nete hyperbolaeon. mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter inmotos dispositi in generibus ex locis loca mutant; vocabula autem habent haec: parhypate hypaton, lichanos hypaton, parhypate meson, lichanos meson, trite synhemmenon, <paranete synhemmenon,> trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon, trite hyperbolaeon, paranete hyperbolaeon. ei autem 6 qua moventur, recipiunt virtutes alias; intervalla enim et distantias habent crescentes. itaque parhypate, quae in harmonia distat ab hypate <dimidium> hemitonium, in chroma transmutata habet hemitonium. quae lichanos in harmonia dicitur, ab hypate distat hemitonium, in chroma translata progreditur duo hemitonium, in diatono distat ab hypate tria hemitonium. ita x sonitus propter translationes in generibus efficiunt triplicem modulationum varietatem. tetrachorda autem sunt quinque: primum gravissimum, 7 quod graece dicitur υπατον, secundum medianum, quod appellatur μεσον, tertium coniunctum, quod συνημμενον dicitur, quartum disiunctum, quod διεzeugμενον nominatur, quintum, quod est acutissimum, graece υπερβολαιον dicitur. concentus, quos natura hominis modulari potest, graece quae συμφωνιαi dicuntur, sunt sex: diatessaron, diapente, diapason, et disdiatessaron, et disdiapente, et disdiapason. ideoque et a numero nomina ceperunt, quod, 8 cum vox constiterit in una sonorum finitione ab eaque se

1 hypate hipaton *G*, hypate hypato *H*, ypate ypaton *S*  
hypatemeson *G*: hypateon meson *HS* nete synemene *G*,  
nec synemene *S*, n& esyn exemene *H* 2 diezeugmene *HG*,  
diezucmene *S* hyperboleon *x* 4 ex *Ro*: et (&) *x* 5 par-  
hypat(a)e hypate *x* lic(h)anosphalon *x* 6 trite synemenu *H*,  
trite synemenu *S*, trite sinemenu *G* add. *Joc* 7 tritedie  
zeygmenu *H*, trite diezeugmenu *S*, trite diezeugmenus *G*  
8 paranete paranete diezeugmenu *x* 11 add. *Mar* 12 chroma  
mutata *H*, cromata mutata *S* quae *Lor*: qui *x*  
lichanus *x* 18 hypaton *x* 19 meson *x* sinhemmenon *HG*,  
synemenon *S* 20 diezeugmenon *GS*, diezeigmenon *H* 21 hy-  
perbolaeon *H*, -leon *GS* 22 concentos *HS* 23 graeeque *x*  
sympnoniae *H*, symponia *S*, -nie *G* 25 coeperunt *x*

9 flectens mutaverit et pervenerit in quartam terminationem, appellatur diatessaron, in quintam diapente [in sextam diapason, in octavam et dimidiam diapason et diatessaron, in nonam et dimidiam diapason diapente, in XII disdiapason]. non enim inter duo intervalla, cum chordarum sonitus aut vocis cantus factus fuerit, nec inter tria aut sex aut septem possunt consonantiae fieri, sed, uti supra scriptum est, diatessaron et diapente et ex ordine ad disdiapason convenientiae ex natura vocis congruentis habent finitiones. [et ei concentus procreantur ex coniunctione sonituum, qui graece φθογγοι dicuntur.]

V Ita ex his indagationibus mathematicis rationibus fiant vasa aerea pro ratione magnitudinis theatri, eaque ita fabricentur, ut, cum tangantur, sonitum facere possint inter se diatessaron, diapente <et> ex ordine ad disdiapason. postea inter sedes theatri constitutis cellis ratione musica ibi conlocentur ita, uti nullum parietem tangant circaque habeant locum vacuum et ab summo capite spatium, ponanturque inversa et habeant in parte, quae spectat ad scaenam, suppositos cuneos ne minus altos semipede; contraque eas cellas relinquuntur aperturae inferiorum graduum cubilibus longae pedes duo, altae semipede.

2 designationes autem eorum, quibus in locis constituentur, sic explicentur. si non erit ampla magnitudine theatrum, media altitudinis transversa regio designetur et in ea tredecim cellae duodecim aequalibus intervallis distantes confornicentur, uti ea echea, quae supra scripta sunt, ad neten hyperbolaeon sonantia in cellis, quae sunt in cornibus extremis, utraque parte prima conlocentur, secunda

2 sqq. del. A. Wilmanns 3 in octavam — disdiapason (v. 5)  
 om. S 6 inter tria aut sex Wilmanns: in tertia aut sexta x  
 7 septem HG: septi<sup>ma</sup> S<sup>c</sup> 10 del. Kr (qui — dicuntur del.  
 Reber) concentus Joc: conventus GS, coventus H 11 pthongi H,  
 ptongi GS 15 add. Bondam 18 locum — habeant bis ponit H;  
 priora del. H<sup>c</sup> 21 contraque — semipede om. S 22 graduū G:  
 gradibus H 24 si au n̄ erit S 27 ea echea Joc: eae echo x  
 28 nethen G<sup>c</sup>: nete S, netent H sonentia H

ab extremis diatessaron ad neten diezeugmenon, tertia  
 5 diatessaron ad paramesen, quarta ad neten synhemmenon,  
 quinta diatessaron ad mesen, sexta diatessaron ad hy-  
 paten meson, in medio unum diatessaron ad hypaten hy-  
 5 paton. ita hac ratiocinatione vox a scaena uti ab centro 3  
 profusa se circumagens tactuque feriens singulorum va-  
 5 sorum cava excitaverit auctam claritatem et concentu  
 convenientem sibi consonantiam. sin autem amplior erit  
 magnitudo theatri, tunc altitudo dividatur in partes III,  
 0 uti tres efficiantur regiones cellarum transverse desig-  
 natae, una harmoniae, altera chromatos, tertia diatoni.  
 3) et ab imo quae erit prima, ea ex harmonia conlocetur,  
 ita uti in minore theatro supra scriptum est. in mediana 4  
 autem prima in extremis cornibus ad chromaticen hyper-  
 5 bolaeon habentia sonitum ponantur, in secundis ab his  
 diatessaron ad chromaticen diezeugmenon, in tertiis ad  
 chromaticen synhemmenon, quartis diatessaron ad chro-  
 5 maticen meson, quintis diatessaron ad chromaticen hypaton,  
 sextis ad paramesen, quod et ad chromaticen hyperbolaeon  
 0 diapente et ad chromaticen synhemmenon diatessaron ha-  
 bet consonantiae communitatem. in medio nihil est con- 5  
 locandum, ideo quod sonitum nulla alia qualitas in chro-  
 0 matico genere symphoniae consonantiam potest habere.  
 in summa vero divisione et regione cellarum in cornibus  
 5 primis ad diatonon hyperbolaeon fabricata vasa sonitu  
 ponantur, in secundis diatessaron ad diatonon <diezeug-  
 menon>, tertiis ad diatonon synhemmenon, quartis dia-  
 5 tessaron ad diatonon meson, quintis diatessaron ad dia-  
 tonon hypaton, sextis diatessaron ad proslambanomenon,

1 diezeugmenon *Joc*: syn(h)em(m)enu  $x$     2 ad paramesen  
*Perr*: adnet(h)en ad paramesen (-son *S*)  $x$     sin(h)em(m)enu  $x$   
 3 ad (diatessaron) *S*    7 et *Joc*: ex  $x$     16 diezeugmenon *S*:  
 -nu *HG*    in tertiis ad chrom. synhemmenon *Lor*: in tertiis  
 diatessaron ad chrom. syn(h)em(m)enu  $x$     17 ad chrom. *Mei-*  
*bom*: in chrom.  $x$     19 hyperboleu *S*    20 synhemmenon *Wil-*  
*manns*: meson  $x$     habet *Mar*: habeant  $x$     25 diatonum  $x$   
 (item in seqq.)    26 add. ed. *Ven*    27 tertiis ad diatonon *Lor*:  
 tertiis diatessaron ad diatonum  $x$

- in medio ad mesen, quod ea et ad proslambanomenon diapason et ad diatonon hypaton diapente habet sympho-  
 6 niarum communitates. haec autem si qui voluerit ad per- 1  
 fectum facile perducere, animadvertat in extremo libro  
 diagramma musica ratione designatum, quod Aristoxenus 5  
 magno vigore et industria generatim divisis modulationi-  
 bus constitutum reliquit, de quo, si qui ratiocinationibus (5  
 his attenderit, ad [naturas vocis et] audientium delecta-  
 tiones facilius valuerit theatrorum efficere perfectiones.
- 7 Dicet aliquis forte multa theatra quotannis Romae 10  
 facta esse neque ullam rationem harum rerum in his  
 fuisse; sed errabit in eo, quod omnia publica lignea thea-  
 tra tabulationes habent complures, quas necesse est so- (1  
 nare. hoc vero licet animadvertere etiam ab citharoedis,  
 qui, superiore tono cum volunt canere, avertunt se ad 1  
 scaenae valvas et ita recipiunt ab earum auxilio con-  
 sonantiam vocis. cum autem ex solidis rebus theatra con-  
 stituuntur, id est ex structura caementorum, lapide, mar- (1  
 more, quae sonare non possunt, tunc echeis hae rationes  
 8 sunt explicandae. sin autem quaeritur, in quo theatro ea 3  
 sint facta, Romae non possumus ostendere, sed in Italiae  
 regionibus et in pluribus Graecorum civitatibus. etiam-  
 que auctorem habemus Lucium Mummius, qui diruto (3  
 theatro Corinthiorum ea aenea Romam deportavit et de  
 manubiis ad aedem Lunae dedicavit. multi etiam soller- 2  
 tes architecti, qui in oppidis non magnis theatra con-  
 stituerunt, propter inopiam fictilibus doliis ita sonantibus  
 electis hac ratiocinatione compositis perfecerunt utilissimi-  
 mos effectus.
- VI Ipsius autem theatri conformatio sic est facienda, uti, :  
 quam magna futura est perimetros imi, centro medio con-

8 *titulum cum interpolationibus del. Kr (cf. 20, 24; 138, 21)*

12 errabit *Phil*: erravit *x* 13 tributiones *G* 16 valvas *S<sup>c</sup>*: val-  
 bas *x* 18 lapido *H* 19 echeis *Ro*: exhis *x* hae rationes *rec*:  
 hac rationes *H*, hac ratione *GS* 22 regionibus *Joc (rec)*: re-  
 giones *HG*, -ne *S (fort: Italicae regionis)* 25 etiam *HG*: aū *S*.  
 27 propter *om. S* doleis *x*

locato circumagatur linea rotundationis, in eaque quattuor scribantur trigona paribus lateribus, <quae paribus> intervallis extremam lineam circinationis tangant, quibus etiam in duodecim signorum caelestium <astrologia> astrologi ex musica convenientia astrorum ratiocinantur. ex his trigonis cuius latus fuerit proximum scaenae, ea regione, qua praecidit curvaturam circinationis, ibi finiatur scaenae frons, et ab eo loco per centrum parallelos linea ducatur, quae disiungat proscaenii pulpitum et orchestrae regionem. ita latius factum fuerit pulpitum quam Graecorum, <sup>2</sup> quod omnes artifices in scaena dant operam, in orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata. et eius pulpiti altitudo sit ne plus pedum quinque, uti, qui in orchestra sederint, spectare possint omnium agentium gestus. cunei spectaculorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circum curvaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter cuneos ad primam praecinctionem; supra autem alternis itineribus superiores cunei medii dirigantur. <sup>3</sup> î autem, qui sunt in imo et dirigunt scalaria, erunt numero VII; reliqui quinque scaenae designabunt compositionem: et unus medius contra se valvas regias habere debet, et qui erunt dextra sinistra, hospitaliorum designabunt compositionem, extremi duo spectabunt itinera versurarum. gradus spectaculorum, ubi subsellia componantur \* \* \* \* gradus ne minus alti sint palmopede, <ne plus pedem> et digitos sex; latitudines eorum ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituentur. tectum porticus, quod futurum <sup>4</sup> est in summa gradatione, cum scaenae altitudine libratum perficiatur, ideo quod vox crescens aequaliter ad summas gradationes et tectum perveniet. namque si non

1 rutundationes *H*    2 partibus *H*    *add. Kr*    3 circinationis *G*: circinnationes *HS*    4 *add. Kr* (descriptione *add. Joc*)    7 qua *Joc*: quae *x*    ꝑcedit *S*    finiantur *H*  
 caena *H*    17 circinationis *G*: -nes *HS*    19 hii *H*, hi *GS*  
 26 sint alti *S*    *add. Joc*    digito<sup>s</sup> ante ras. *G*: digito *HSG*  
 30 perficiatur *Joc*: perspiciatur *x*

erit aequale, quo minus fuerit altum, vox praeripietur  
 5 ad eam altitudinem, quam perveniet primo. orchestra  
 inter gradus imos quod diametron habuerit, eius sexta  
 pars sumatur, et in cornibus utrimque ad eius mensurae  
 perpendiculum inferiores sedes praecedantur, et qua prae-  
 cisio fuerit, ibi constituentur itinerum supercilia; ita enim  
 6 satis altitudinem habebunt eorum confornicationes. scae-  
 nae longitudo ad orchestrae diametron duplex fieri debet.  
 podium altitudo ab libramento pulpiti cum corona et lysi  
 duodecumam orchestrae diametri. supra podium columnae  
 cum capitulis et spiris altae quarta parte eiusdem dia-  
 metri; epistylia et ornamenta earum columnarum altitu-  
 dinis quinta parte. pluteum insuper cum unda et corona  
 inferioris plutei dimidia parte. supra id pluteum colum-  
 nae quarta parte minore altitudine sint quam inferiores;  
 epistylum et ornamenta earum columnarum quinta parte.  
 item si tertia episcenos futura erit, mediani plutei sum-  
 mum sit dimidia parte; columnae summae medianarum  
 minus altae sint quarta parte; epistylia cum coronis earum  
 columnarum item habeant altitudinis quintam partem.

7 Nec tamen in omnibus theatris symmetriae ad omnes  
 rationes et effectus possunt respondere, sed oportet archi-  
 tectum animadvertere, quibus proportionibus necesse sit  
 sequi symmetriam et quibus ad loci naturam aut magni-  
 tudinem operis temperari. sunt enim res, quas et in pu-  
 sillo et in magno theatro necesse est eadem magnitudine  
 fieri propter usum, uti gradus. diazomata, pluteos, itine-  
 ra, ascensus, pulpita, tribunalia et si qua alia inter-  
 currunt, ex quibus necessitas cogit discedere ab symme-

3 gradus *G* quod *x* (cf. 74, 4; 101, 7; 263, 13) 4 sum-  
 matur *HS* utrimque *Rode*: utrumque *x* ad eius *Kr*: aditus  
 eius *x* 5 inferiores *Joc*: interiores *x* qua *Phil*: quae *x*  
 8 dupl& *H*, dupla *S* 10 duodecumam *H*, -cumā *G*, -cimā *S*  
 orchistrę (sic etiam in seqq.) *S* 13 quarta (parte) *a. corr. G*  
 17 episcenos (item skena in seqq.) *S* 18 columnae summae  
 medianarum *rec*: columnae summae media parte columnae sum-  
 mae medianarum *x* 21 ad omnis *H* 22 oport& *S*: oportere  
*HG* 27 diazumata *x* 28 qualia *S*

tria, ne impediatur usus, non minus si qua exiguitate copiarum, id est marmoris, materiae reliquarumque rerum, quae parantur in opere defuerint, paulum demere aut adicere, dum id ne nimium inprobe fiat sed cum sensu, non erit alienum. hoc autem erit, si architectus erit usu peritus, praeterea ingenio mobili sollertiaque non fuerit viduatus.

Ipsae autem scaenae suas habent rationes explicitas 8 ita, uti mediae valvae ornatus habeant aulae regiae, dextra ac sinistra hospitalia, secundum autem spatia ad ornatus comparata, quae loca Graeci περιαικτους dicunt ab eo, quod machinae sunt in his locis versatiles trigonoe habentes singulares species ornatationis, quae, cum aut fabularum mutationes sunt futurae seu deorum adventus, cum tonitribus repentinis [ea] versentur mutantque speciem ornatationis in frontes. secundum ea loca versurae sunt procurentes, quae efficiunt una a foro, altera a peregre aditus in scaenam. genera autem sunt scaenarum tria: 9 unum quod dicitur tragicum, alterum comicum, tertium satyricum. horum autem ornatus sunt inter se dissimili disparique ratione, quod tragicae deformantur columnis et fastigiis et signis reliquisque regalibus rebus; comicae autem aedificiorum privatorum et maenianorum habent speciem prospectusque fenestris dispositos imitatione, communium aedificiorum rationibus; satyricae vero ornantur arboribus, speluncis, montibus reliquisque agrestibus rebus in topeodis speciem deformati.

In Graecorum theatris non omnia isdem rationibus VII sunt facienda, quod primum in ima circinatione, ut in latino trigonorum III, in eo quadratorum trium anguli circinationis lineam tangunt, et cuius quadrati latus est

1 exiguitate *Nohl*: exiguitas *x*    6 nobili *S*    11 periac-  
tus *x*    12 trigonoe *Schn*: trigonos *HS*, -nes *G*    18 singulares  
*Kr*: insingula tres (*cum in add.*) *x*    ornatationisque *a. c. G*:  
ornationesque *HS G<sup>c</sup>*    14 mutationis *H*    15 *del. ed*    17 appere *G*  
23 moenianorum *HS*    24 prospectus *ed. Ven*: profectus *x*  
27 topeodis (*i. e. τοπειώδους*) *Sch*: topeodi *x*

proximum scaenae praeciditque curvaturam circinationis, ea regione designatur finitio proscaenii. et ab ea regione ad extremam circinationem curvaturae parallelus linea designatur, in qua constituitur frons scaenae, per centrumque orchestrae proscaenii regioni parallelus linea describitur, et qua secat circinationis lineas dextra ac sinistra, in cornibus hemicycli centra signantur. et circino conlocato in dextra ab intervallo sinistro circumagitur circinatio ad proscaenii sinistram partem; item centro conlocato in sinistro cornu ab intervallo dextro circumagitur ad proscaenii dextram partem. ita tribus centrīs hac descriptione ampliorem habent orchestram Graeci et scaenam recessiorem (minoreque latitudine pulpitum, quod λογειον appellant, ideo quod <apud> eos tragici et comici actores in scaena peragunt, reliqui autem artifices suas per orchestram praestant actiones; itaque ex eo scaenici et thymelici graece separatim nominantur. eius logei altitudo non minus debet esse pedum x, non plus duodecim. gradationes scallarum inter cuneos et sedes contra quadratorum angulos dirigantur ad primam praecinctionem, a praecinctione inter eas iterum mediae dirigantur, et ad summam quotiens praecinguntur, altero tanto semper amplificantur.

VIII Cum haec omnia summa cura sollertiaque explicata sunt, tunc etiam diligentius est animadvertendum, uti sit electus locus, in quo leniter adplicet se vox neque repulsa resiliens incertas auribus referat significationes. sunt enim nonnulli loci naturaliter inpedientes vocis motus, uti de-

1 curvaturā G: -ra HS 3 allelos — regioni (v. 5) om. G (qui sic: curvaturę par pallelos linea descr.) 5 regioni Kr (cf. 235, 12): -ne x parallelus SG<sup>c</sup>: per allelos H (de G cf. supra) 6 qua Phil: quae x circinationes H et a. c. S 7 (h)emicycli x 8 circumagitur Joc: -gatur x 9 sinistram Mar: dextram x item centro — dextram partem (v. 11) transp. Joc: post ampliorem habent (v. 12) exh. x 13 λογειον Joc: longion x 14 add. rec 16 thimelici G, hymelici H, himelici S 17 logei Joc: loci x nominis a. c. G 18 XII GS 22 amplificabuntur G 24 enī|advertendum H uti sit electus Joc: uti sit lectus S, utiselectus G (ut is electus G<sup>c</sup>), utiselectos H



sonantes, qui graece dicuntur κατηχουντες, circumsonantes, qui apud eos nominantur περιηχουντες, item resonantes, qui dicuntur αντηχουντες, consonantesque, quos appellant συνηχουντας. desonantes sunt, in quibus vox prima, cum est elata in altitudinem, offensa superioribus solidis corporibus repulsaque residens in imo opprimit insequentis vocis elationem; circumsonantes autem, in quibus circum-<sup>2</sup> vagando coacta exsolvens in medio sine extremis casibus sonans ibi extinguitur incerta verborum significatione; resonantes vero, in quibus, cum in solido tactu percussa resiliat, imagines exprimendo novissimos casus duplices faciat auditu; item consonantes sunt, in quibus ab imis auxiliata cum incremento scandens egrediatur ad aures diserta verborum claritate. ita si in locorum electione fuerit diligens animadversio, emendatus erit prudentia ad utilitatem in theatris vocis effectus. formarum autem descriptiones inter se discriminibus his erunt notatae, uti, quae Graecorum habent usus, ex quadratis designentur, latina e paribus lateribus trigonorum. ita his praescriptionibus qui voluerit uti, emendatas efficiet theatrorum perfectiones.

Post scaenam porticus sunt constituendae, uti, cum IX  
imbres repentini ludos interpellaverint, habeat populus, quo se recipiat ex theatro, choragiaeque laxamentum habeant ad comparandum. uti sunt porticus Pompeianae, itemque Athenis porticus Eumenicae Patrisque Liberi fanum et exeuntibus e theatro sinistra parte odeum, quod Themistocles columnis lapideis dispositis navium malis et an-

1 desonantes (item v. 4) Kr: dissonantes  $x$  caticontes  
HG, caticontes S 2 periechontes H, periecontes S, periecon-  
tes G 3 antechontas  $x$  4 synechontas HS, sinechontes G  
11 resiliat Joc: -ant  $x$  12 faciat Lor: faciunt  $x$  14 disserta  $x$   
17 ut quae Joc: itaque (-e G<sup>c</sup>)  $x$  18 ex quadratis designentur  
(-nantur G) graecorum habent (habeant HS) usus  $x$  (transp. Kr)  
19 latina e Lor: latine  $x$  (-ne SG<sup>c</sup>) paribus Joc: raribus  $x$   
26 Eumenicae Ro: eumenici HSG<sup>c</sup>, eum meneci G 28 malis  
rec: milis  $x$

temnis e spoliis Persicis pertexit (ideo autem etiam incensum Mithridatico bello rex Ariobarzanes restituit); Smyrnae Stratoniceum; Trallibus porticus ex utraque parte est scaenae supra stadium; ceterisque civitatibus, quae diligentiores habuerunt architectos, circa theatra sunt  
 2 porticus et ambulationes. quae videntur ita oportere collocari, uti duplices sint habeantque exteriores columnas doricas cum epistyliis et ornamentis ex ratione modulationis perfectas. latitudines autem earum ita oportere fieri videntur, uti, quanta altitudo columnae fuerit exterioris, tantam latitudinem habeant ab inferiore parte columnarum extremarum ad medias et a medianis ad parietes, qui circumcludunt porticus ambulationes. medianae autem columnae quinta parte altiores sint quam exteriores, sed  
 3 aut ionico aut corinthio genere deformentur. columnarum autem proportionem et symmetriam non erunt isdem rationibus, quibus in aedibus sacris scripsi; aliam enim in deorum templis debent habere gravitatem, aliam in porticibus et ceteris operibus subtilitatem. itaque si dorici generis erunt columnae, dimetiantur earum altitudines cum capitulis in partes xv. ex eis partibus una constituitur et fiat modulus, ad cuius moduli rationem omnis operis erit explicatio. et in imo columnae crassitudo fiat duorum modulorum; intercolumnium quinque et moduli dimidia parte; altitudo columnae praeter capitulum xiii modulorum; capituli altitudo moduli unius, latitudo modulorum duorum et moduli sextae partis. ceteri operis modulationes, uti in aedibus sacris in libro iii scriptum est, ita  
 4 perficiantur. sin autem ionicae columnae fient, scapus praeter spiram et capitulum in octo et dimidiam partem dividatur, et ex his una crassitudini columnae detur; <spira>

1 ideo *Kr*: idem *x* 3 smyrnae (*smirne G*) hic *x* Stratoniceum *ed. Ven*: sirationiceum *x* Trallibus *ed*: trabibus *HS*, tradibus *G* 4 est *Kr*: ut *x* (*cf. 109, 20*) 8 modulationis *S*: -nes *HG* 10 exterioris *Kr*: -res *x* 16 autem *G*: *om. HS* 20 demetiantur *G*<sup>c</sup>, demetriantur *HS* 23 in imo *Joc*: in primo *x* 29 scaphus *HS* 31 una *G*: *om. HS* *add. Joc*

cum plintho dimidia crassitudine constituatur; capituli ratio ita fiat, uti in libro tertio est demonstratum. si corinthia erit, scapus et spira uti in ionica; capitulûm autem, quemadmodum in quarto libro est scriptum, ita habeant rationem. stylobatisque adiectio quae fit per scamillos inpaes, ex descriptione, quae supra scripta est in libro tertio, sumatur. epistylia, coronae ceteraque omnia ad columnarum rationem ex scriptis voluminum superiorum explicentur.

Media vero spatia, quae erunt subdiu inter porticus, 5  
adornanda viridibus videntur, quod hypaethroe ambulationes habent magnam salubritatem. et primum oculorum, quod ex viridibus subtilis et extenuatus aer propter motionem corporis influens perlimat speciem et ita auferens ex oculis umorem crassum, aciem tenuem et acutam speciem relinquit; praeterea, cum corpus motionibus in ambulatione calescat, umores ex membris aer exsugendo iminuit plenitates extenuatque dissipando quod plus inest quam corpus potest sustinere. hoc autem ita esse ex eo 6  
licet animadvertere, quod, sub tectis cum sint aquarum fontes aut etiam sub terra palustris abundantia, ex his nullus surgit umor nebulosus, sed in apertis hypaethrisque locis, cum sol oriens vapore tangat mundum, ex umidis et abundantibus excitat umores et eos conglobatos in altitudinem tollit. ergo si ita videtur, uti in hypaethris locis ab aere umores ex corporibus exsugantur molestiores, quemadmodum ex terra per nebulas videntur, non puto dubium esse, quin amplissimas et ornatissimas subdiu hypaethrusque conlocari oporteat in civitatibus ambulationes. eae autem uti sint semper siccae et non lu- 7

1 constituatur *ed*: -antur *x* 6 scabillos *HG*, scabyllus *S*  
inpaes *Joc*: inpartes *x* 11 hypaethroe *Ro*: hypetrę *x*  
12 hbent *H* 13 subtilis *G*: subtiles *H*, suptiles *S* 16 relinquit *G*: reliquit *S*, -quid *H* 17 exuendo *S* 18 extenuatque *GS*: extenuatque *HS* 24 abundantibus *rec*: abundantius *x*  
(et *om.* *S*) eos conglobatos *Mar*: exconglobatos *x* 29 hypaethrusque *Ro* (*cf.* 150, 27): hypetrisque *x*

tosae, sic erit faciendum. fodiantur et exiniantur quam altissime. dextra atque sinistra structiles cloacae fiant, inque earum parietibus, qui ad ambulationem spectaverint, tubuli instruuntur inclinati fastigio. cloacis his perfectis compleantur ea loca carbonibus, deinde insuper sabulone eae ambulationes sternantur et exaequantur. ita propter carbonum raritatem naturalem et tubulorum in cloacas instructionem excipientur aquarum abundantiae, et ita siccae et sine umore perfectae fuerint ambulationes.

- 8 Praeterea in his operibus thesauri sunt civitatibus in necessariis rebus a maioribus constituti. in conclusionibus enim reliqui omnes faciliores sunt apparatus quam lignorum. sal enim facile ante inportatur, frumenta publice privatimque expeditius congeruntur, et si deficit, holeribus, carne seu leguminibus defenditur, aquae fossuris puteorum et de caelo repentinis tempestatibus ex tegulis excipiuntur. de lignatione, quae maxime necessaria est ad cibum coquendum, difficilis et molesta est apparatus, quod et tarde comportatur et plus consumitur. in eiusmodi temporibus tunc eae ambulationes aperiuntur et mensurae tributim singulis capitibus designantur. ita duas res egregias hypaethroe ambulationes praestant, unam in pace salubritatis, alteram in bello salutis. ergo his rationibus ambulationum explicationes non solum post scaenam theatri, sed etiam omnium deorum templis effectae magnas civitatibus praestare poterunt utilitates.

Quoniam haec nobis satis videntur esse exposita, nunc insequentur balnearum dispositionum demonstrationes.

- X primum eligendus locus est quam calidissimus, id est aversus ab septentrione et aquilone. ipsa autem caldaria tepidariaque lumen habeant ab occidente hiberno, si autem natura loci impedit, utique a meridie, quod maxime

4 cloacis *Kr*: incloacis (*cum in add.*) *x* 6 hē (amb.) *G*  
 11 a maioribus *rec*: amoribus *x* 14 si desit *G<sup>c</sup>* 18 quoquendum *H* 19 comparatur *S* 20 hae (amb.) *G* 22 hypaethroe  
*Ro*: hypetra *x* ambulationes *ed*: -nem (-nē) *x* 28 balnearum *G* 30 adseptemtrione *G<sup>c</sup>*

tempus lavandi a meridiano ad vesperum est constitutum. et item est animadvertendum, uti caldaria muliebria et virilia coniuncta et in isdem regionibus sint conlocata; sic enim efficietur, ut vasaria et hypocaustis communis sit eorum utrisque. aenea supra hypocaustis tria sunt componenda, unum caldarium, alterum tepidarium, tertium frigidarium, et ita conlocanda, uti, ex tepidario in caldarium quantum aquae caldae exierit, influat de frigidario in tepidarium ad eundem modum, testudinesque alveolorum ex communi hypocausti calfaciantur. suspen- 2  
surae caldariorum ita sunt faciendae, ut primum sesquipedalibus tegulis solum sternatur inclinatum ad hypocaustis, uti pila, cum mittatur, non possit intro resistere, sed rursus redeat ad praefurnium ipsa per se; ita flamma facilius pervagabitur sub suspensione. supraque laterculis besalibus pilae struantur ita dispositae, uti bipedales tegulae possint supra esse conlocatae; altitudinem autem pilae habeant pedes duo. eaeque struantur argilla cum capillo subacta, supraque conlocentur tegulae bipedales, quae sustineant pavimentum. concamarationes vero si ex 3  
structura factae fuerint, erunt utiliores; sin autem contignationes fuerint, figlinum opus subiciatur. sed hoc ita erit faciendum. regulae ferreae aut arcus fiant, eaeque uncinis ferreis ad contignationem suspendantur quam creberrimis; eaeque regulae sive arcus ita disponantur, uti tegulae sine marginibus sedere in duabus invehique possint, et ita totae concamarationes in ferro nitentes sint perfectae. earumque camararum superiora coagmenta ex argilla cum capillo subacta liniantur; inferior autem pars, quae ad pavimentum spectat, primum testa cum calce trullizetur, deinde opere albario sive tectorio poliatur.

2 calcaria *H et a. c. S* 4 vasaria *Kr*: invasaria (*cum in add.*) *x* 8 cald<sup>1</sup> *S<sup>c</sup>* 10 calfaciantur *H*: -æntur *H<sup>c</sup>*, -entur *GS* (cafaciantur *G<sup>c</sup>*) 17 altitudines *G* 18 duo semis *Fav.*  
20 concamarationes *S* 23 regula *H* haeque *G* 28 camararum *S* 29 inferior *Fav.* (301, 5): interior *x* 31 trullizetur *G*, tulizetur *HS*

eaeque camarae in caldariis si duplices factae fuerint,  
 meliorem habebunt usum; non enim a vapore umor cor-  
 rumpere poterit materiem contignationis, sed inter duas  
 4 camaras vagabitur. magnitudines autem balneorum vi-  
 dentur fieri pro copia hominum \* \* \* \* sint ita com-  
 positae. quanta longitudo fuerit tertia dempta, latitudo  
 sit, praeter scholam labri et alvei. labrum utique sub  
 lumine faciendum videtur, ne stantes circum suis umbris  
 obscurant lucem. scholas autem labrorum ita fieri oportet  
 spatiosas, uti, cum priores occupaverint loca circum, ex-  
 pectantes reliqui recte stare possint. alvei autem lati-  
 tudo inter parietem et pluteum ne minus sit pedes senos,  
 ut gradus inferior inde auferat et pulvinus duos pedes.  
 5 laconicum sudationesque sunt coniungendae tepidario; eae-  
 que quam latae fuerint, tantam altitudinem habeant ad  
 imam curvaturam hemisphaerii. mediumque lumen in  
 hemisphaerio relinquatur, ex eoque clipeum aeneum catenis  
 pendeat, per cuius reductiones et demissiones perficietur  
 sudationis temperatura. ipsumque ad circinum fieri oport-  
 ere videtur, ut aequaliter a medio flammae vaporisque  
 vis per curvaturae rotundationes pervagetur.

XI Nunc mihi videtur, tametsi non sint italicae consue-  
 tudinis palaestrarum aedificationes, traditae tamen, expli-  
 care et, quemadmodum apud Graecos constituantur, mon-  
 strare. in palaestris peristylia quadrata sive oblonga ita  
 sunt facienda, uti duorum stadiorum habeant ambulatio-  
 nis circumitionem, quod Graeci vocant διαυλον, ex quibus  
 tres porticus simplices disponantur, quarta, quae ad meri-  
 dianas regiones est conversa, duplex, uti, cum tempestates  
 ventosae sint, non possit aspergo in interiorem partem

7 scolam  $x$  8 faciendum  $GS$  9 scholas  $H$ : scolas  $GS$   
 fieri  $GS$ : fuerit  $H$  10 expectantes  $Kr$ : spectantes  $x$  16 he-  
 misperii  $x$  17 hemisperio  $x$  clypeom<sup>v</sup>  $H$ , clypeū  $S$  18 di-  
 missiones  $HS$  22 tametsi  $ed$ : iam etsi  $HG$ , & <sup>n</sup> 1ā  $S$   
 23 aedificationes  $G$ : -nis  $HS$  26 sunt  $G$ : sint  $HS$  27 cir-  
 cuitionem  $x$  diaulam  $x$  (*corr. ed. Fl*)

pervenire. constituentur autem in tribus porticibus ex-<sup>2</sup>  
 hedrae spatiosae, habentes sedes, in quibus philosophi,  
 rhetores reliquique, qui studiis delectantur, sedentes dis-  
 putare possint. in duplici autem porticu conlocentur haec  
 membra: ephebeum in medio (hoc autem est exhedra am-  
 plissima cum sedibus) tertia parte longior sit quam lata;  
 sub dextro coryceum, deinde proxime conisterium, a conis-  
 terio in versura porticus frigida lavatio, quam Graeci  
 λουτρον vocitant; ad sinistram ephebei elaeothesium,  
 proxime autem elaeothesium frigidarium, ab eoque iter  
 in propnigeum in versura porticus. proxima autem in-  
 torsus e regione frigidarii conlocetur concamerata su-  
 datio longitudine duplex quam latitudo, quae habeat in  
 versuris ex una parte laconicum ad eundem modum, uti  
 quam supra scriptum est, compositum, ex adverso laconici  
 caldam lavationem. in palaestra peristylia, quemadmodum  
 supra scriptum est, ita debent esse [perfecta] distributa.  
 extra autem disponantur porticus tres, una ex peristylis<sup>3</sup>  
 exeuntibus, duae dextra atque sinistra stadiatae, ex quibus  
 una, quae spectaverit ad septentrionem, perficiatur duplex  
 amplissima latitudine, altera simplex, ita factae, uti in par-  
 tibus, quae fuerint circa parietes et quae erit ad colum-  
 nas, margines habeant uti semitas non minus pedum  
 denum mediumque excavatum, uti gradus sint in descensu  
 marginibus sesquipedem ad planitiem, quae planities sit  
 non minus pedes XII; ita qui vestiti ambulaverint circum  
 in marginibus, non inpedientur ab unctis se exercentibus.  
 haec autem porticus ζυκτος apud Graecos vocitatur, quod<sup>4</sup>  
 athletae per hiberna tempora in tectis stadiis exercentur.  
 proxime autem xystum et duplicem porticum designentur

1 constituentur — disputare possint (v. 4) *transp. Gal: post*  
 monstrare (127, 3) *exh. x* exedrae *x* 7 corriceum *G* co-  
 nistrum et conistro *S* 9 lytron *HS*, litron *G* 10 al(a)eo-  
 hesium *x* 11 proximā *HS* 13 hab& *S* 16 peristylia *HS*  
 7 *del. Oehmichen* 18 peristilio *G* 21 factae *Perr: facta x*  
 27 unctis *Salmasius: cunctis x* 28 xystos *HS*, xistos *G*  
 29 stadiis *H: studiis H<sup>c</sup>SG*

hypaethroe ambulationes, quas Graeci παραδρομίδας, nostri xysta appellant, in quas per hiemem ex xysto sereno caelo athletae prodeuntes exercentur. faciunda autem xysta sic videntur, ut sint inter duas porticus silvae aut platanones, et in his perficiantur inter arbores ambulationes ibique ex opere signino stationes. post xystum autem stadium ita figuratum, ut possint hominum copiae cum laxamento athletas certantes spectare.

Quae in moenibus necessaria videbantur esse, ut apte XII disponantur, perscripsi. de opportunitate autem portuum non est praetermittendum sed, quibus rationibus tueantur naves in his ab tempestatibus, explicandum. hi autem naturaliter si sint bene positi habeantque acroteria sive promunturia procurrentia, ex quibus introrsus curvaturae sive versurae ex loci natura fuerint conformatae, maximas utilitates videntur habere. circum enim porticus sive navalia sunt facienda sive ex porticibus aditus <ad> emporia, turresque ex utraque parte conlocandae, ex quibus catenae traduci per machinas possint.

- 2 Sin autem non naturalem locum neque idoneum ad tuendas ab tempestatibus naves habuerimus, ita videtur esse faciendum, uti, si nullum flumen in his locis inpedierit sed erit ex una parte statio, tunc ex altera parte structuris sive aggeribus expediantur progressus, et ita conformandae portuum conclusiones. eae autem structurae, quae in aqua sunt futurae, videntur sic esse faciendae uti portetur pulvis a regionibus, quae sunt a Cumis continuatae ad promunturium Minervae, isque misceatur
- 3 uti in mortario duo ad unum respondeant. deinde tunc

1 hypaethroe *Ro*: hypetro eae *HG*, hyp&roee *S* para-  
dromidas *HS*, parathromidas *G* 3 faciunda — stationes *transp*  
*Schn* (*duce Philandro*): post prius exercentur (128, 12) *exh. x*  
5 platanones et *Joc*: plata non esset *x* 6 signino *HG*: si-  
gnorum *S* (*in marg.* † signinos *S*<sup>c</sup>) 8 athl&an *H* 12 hi *G*  
hii *HSG*<sup>c</sup> 14 promunctoria *S* 16 sive navalia *rec*: sivena-  
lia *H*, si venalia *S*, sive nalia *G* 17 *add. Joc* 25 eae *HS*  
hae *G* 28 promunctorium *S* hisque *GS*, his quae *H*



in eo loco, qui definitus erit, arcae stipitibus robusteis et catenis inclusae in aquam demittendae destinandaeque firmiter; deinde inter ea extrastilis inferior pars sub aqua exaequanda et purganda, et caementis ex mortario materia mixta, quemadmodum supra scriptum est, ibi congerendum, doneque compleatur structurae spatium, quod fuerit inter arcae. hoc autem munus naturale habent ea loca, quae supra scripta sunt.

Sin autem propter fluctus aut impetus aperti pelagi destinae arcae non potuerint continere, tunc ab ipsa terra sive crepidine pulvinus quam firmissime struatur, isque pulvinus exaequata struatur planitia minus quam dimidiae partis, reliquum, quod est proxime litus, proclinetum latus habeat. deinde ad ipsam aquam et latera pulvino circiter 4 sesquipediales margines struantur aequilibrans ex planitia, quae est supra scripta; tunc proclinatio ea impleatur harena et exaequetur cum margine et planitia pulvini. deinde insuper eam exaequationem pila, quam magna constituta fuerit, ibi struatur; eaque, cum erit extracta, relinquatur ne minus duos menses, ut siccescat. tunc autem succidatur margo, quae sustinet harenam; ita harena fluctibus subruta efficiet in mare pilae praecipitationem. hac ratione, quotienscumque opus fuerit, in aquam poterit esse progressus.

In quibus autem locis pulvis non nascitur, his rationibus 5 erit faciendum, uti arcae duplices relatis tabulis et catenis conligatae in eo loco, qui finitus erit, constituentur, et inter destinas creta in aeronibus ex ulva palustri factis calcetur. cum ita bene calcatum et quam densissime fuerit, tunc cocleis, rotis, tympanis conlocatis locus, qui ea saeptione finitus fuerit, exinaniatur sicceturque, et ibi inter saeptiones fundamenta fodiantur. si terrena erunt,

3 extrastilis sic  $x$     4 ex(a)equenda  $HS$     6 doneque (doneque *Lachmann*): denique  $x$  compleantur  $H$     7 minus  $G$  (in marg. munus  $G^c$ )    12 planitię  $S$     17 exequetur  $S^c G^c$ : exaequatur  $H^c$ , exequatur  $HS$ , exequentur  $G$     20 mensis  $H$   
28 plaustris  $G$

usque ad solidum, crassiora quam qui murus supra futurus erit, et tunc structura ex caementis calce et harena  
 6 compleantur. sin autem mollis locus erit, palis ustilatis  
 alneis aut oleagineis configantur et carbonibus compleantur, quemadmodum in theatrorum et muri fundationibus est scriptum. deinde tunc quadrato saxo murus ducatur iuncturis quam longissimis, uti maxime medii lapides coagmentis contineantur. tunc, qui locus erit inter murum, ruderatione sive structura compleatur. ita erit uti possit turris insuper aedificari.

7 His perfectis navaliorum ea erit ratio, ut constituentur spectantia maxime ad septentrionem; nam meridianae regiones propter aestus cariem, tineam, teredines reliquaque bestiarum nocentium genera procreant alendoque conservant. eaque aedificia minime sunt materianda propter incendia. de magnitudinibus autem finitio nulla debet esse, sed faciunda ad maximum navium modum, uti, etsi maiores naves subductae fuerint, habeant cum laxamento ibi conlocationem.

Quae necessaria ad utilitatem in civitatibus publicorum locorum succurrere mihi potuerunt, quemadmodum constituentur et perficiantur, in hoc volumine scripsi; privatorum autem aedificiorum utilitates et eorum symmetrias insequenti volumine ratiocinabor.

## LIBER SEXTUS.

1 Aristippus philosophus Socraticus, naufragio cum eiectus ad Rhodiensium litus animadvertisset geometrica schemata descripta, exclamavisse ad comites ita dicitur: 'bene speremus! hominum enim vestigia video.' statimque in oppidum Rhodum contendit et recta gymnasium devenit.

2 post futurus erit ex 130, 17 rep. x exinaniatur sicceturque (del. Kr) nunc G 3 compleantur G: -atur HSG<sup>c</sup> erit HS: fuerit G 15 materianda HS 17 facienda S 21 potuerunt G: poterunt HS 27 schemata H: scemata EGS 30 recta H: recte EG, recta via S

ibique de philosophia disputans muneribus est donatus, ut non tantum se ornaret, sed etiam eis, qui una fuerunt, et vestitum et cetera, quae opus essent ad victum, praestaret. cum autem eius comites in patriam reverti voluissent interrogarentque eum, quidnam vellet domum renuntiari, tunc ita mandavit dicere: eiusmodi possessiones et viatica liberis oportere parari, quae etiam e naufragio una possent enatare. namque ea vera praesidia sunt <sup>2</sup> vitae, quibus neque fortunae tempestas iniqua neque publicarum rerum mutatio neque belli vastatio potest nocere. non minus eam sententiam augendo Theophrastus, hortando doctos potius esse quam pecuniae confidentes, ita ponit: doctum ex omnibus solum neque in alienis locis peregrinum neque amissis familiaribus et necessariis inopem amicorum, sed in omni civitate esse civem difficilesque fortunae sine timore posse despiciere casus; at qui non doctrinarum sed felicitatis praesidiis putaret se esse vallatum, labidis itineribus vadentem non stabili sed infirma conflictari vita. Epicurus vero non dissimiliter ait: <sup>3</sup> pauca sapientibus fortunam tribuere, quae autem maxima et necessaria sunt, animi mentisque cogitationibus gubernari. haec ita etiam plures philosophi dixerunt. non minus poetae, qui antiquas comoedias graece scripserunt, easdem sententias versibus in scaena pronuntiaverunt, ut Crates, Chionides, Aristophanes, maxime etiam cum his Alexis, qui Athenienses ait oportere ideo laudari, quod omnium Graecorum leges cogunt parentes <ali> a liberis, Atheniensium non omnes nisi eos, qui liberos artibus erudissent. omnia enim munera fortunae cum dantur, ab ea faciliter adimuntur; disciplinae vero coniunctae cum ani-

2 ut non tantum *HEG*: in tantum ut non solum *S*

5 donum *G* 8 enatare *EG*: enarrare *H*, enavigare *S* 9 iniqua *om. E* 12 potius doctos *S* 16 fortunae casus s. t. posse despiciere *S* ad qui *H* 17 putat eē se *E* 18 labidis *HSG*: lapidis *EG* stabilis *H et a. ras. S* 19 ait *S*: aut *HEG* 22 etiam plures *HEG*: esse plures etiam *S* 24 & easdem *S* 25 Crates *Bondam*: eucrates *x (fort. Eu<polis,> Crates)* 27 *add. rec (E)* 29 ab ea faciliter *HEG*: facile ab ea *S*

mis nullo tempore deficiunt, sed permanent stabiliter ad  
 4 summum exitum vitae. itaque ego maximas infinitasque  
 parentibus ago atque habeo gratias, quod Atheniensium  
 legem probantes me arte erudiendum curaverunt, et ea,  
 quae non potest esse probata sine litteratura encycloque  
 5 doctrinarum omnium disciplina. cum ergo et parentium (95)  
 cura et praeceptorum doctrinis auctas haberem copias  
 disciplinarum, philologis et philotechninis rebus commen-  
 tariorumque scripturis me delectans eas possessiones ani-  
 mo paravi, e quibus haec est fructuum summa: nullas plus 11  
 habendi esse necessitates eamque esse proprietatem, divi-  
 tiarum maxime nihil desiderare. sed forte nonnulli haec  
 levia iudicantes putant eos esse sapientes, qui pecunia  
 sunt copiosi. itaque plerique ad id propositum conten-  
 dentes audacia adhibita cum divitiis etiam notitiam sunt (5)  
 5 consecuti. ego autem, Caesar, non ad pecuniam parandam  
 ex arte dedi studium, sed potius tenuitatem cum bona  
 fama quam abundantiam cum infamia sequendam probavi.  
 ideo notities parum est adsecuta. sed tamen his volumi-  
 nibus editis, ut spero, etiam posteris ero notus. neque 21  
 est mirandum, quid ita pluribus sim ignotus. ceteri archi-  
 tecti rogant et ambiunt, ut architectent; mihi autem a  
 praeceptoribus est traditum: rogatum, non rogantem oportere  
 suscipere curam, quod ingenuus color movetur pu-  
 dore petendo rem suspiciosam. nam beneficium dantes, 22  
 non accipientes ambiuntur. quid enim putemus suspicari,  
 qui rogetur de patrimonio sumptus faciendos committere  
 gratiae petentis, nisi praedae compendiique eius causa  
 6 iudicet faciendum? itaque maiores primum a genere pro-  
 batis operam tradebant architectis, deinde quaerebant, si 30

5 litteratura *ed*: -rae (-e) *x* 6 parentium *HG*: parentum  
*ESG<sup>c</sup>* 7 habere *G* 8 philotechninis *x* 10 nullas *EG*:  
 nulla *HS* 12 nihil desiderar& *E*, si nihil desiderarē *E<sup>c</sup>*  
 13 putant eos esse *ed*: putantes eo esse *H*, putantes eos esse  
*EG*, putant eos tantum esse *S* 21 cur ita sim pluribus igno-  
 tus *S* 22 ambiunt *HS* architectent *EGS*: architentent *H*  
 28 petentis *rec*: -tes *x* 29 faciendum *EG* 30 tradebant *HEG*:  
 dabant *S*

honeste essent educati, ingenuo pudori, non audaciae protervitatatis permittendum iudicantes. ipsi autem artifices non erudiebant nisi suos liberos aut cognatos et eos viros bonos instituebant, quibus tantarum rerum fidei pecuniae sine dubitatione permitterentur.

Cum autem animadverto ab indoctis et inperitis tantae disciplinae magnitudinem iactari et ab iis, qui non modo architecturae sed omnino ne fabricae quidem notitiam habent, non possum non laudare patres familiarum eos, qui litteraturae fiducia confirmati per se aedificantes ita iudicant: si inperitis sit committendum, ipsos potius digniores esse ad suam voluntatem quam ad alienam pecuniae consumere summam. itaque nemo artem ullam aliam conatur domi facere, uti sutrinam, fullonicam aut ex ceteris, quae sunt faciliores, nisi architecturam, ideo quod, qui profitentur, non arte vera sed falso nominantur architecti. quas ob res corpus architecturae rationesque eius putavi diligentissime conscribendas, opinans munus omnibus gentibus non ingratum futurum. igitur, quoniam in quinto de opportunitate communium operum perscripsi, in hoc volumine privatorum aedificiorum ratiocinationes et commensus symmetriarum explicabo.

Haec autem ita erunt recte disposita, si primo animadversum fuerit, quibus regionibus aut quibus inclinationibus mundi constituentur. namque aliter Aegypto, aliter Hispania, non eodem modo Ponto, dissimiliter Romae, item ceteris terrarum et regionum proprietatibus oportere videntur constitui genera aedificiorum, quod alia parte solis cursu premitur tellus, alia longe ab eo distat, alia per medium temperatur. igitur, uti constitutio mundi ad terrae spatium inclinatione signiferi circuli et solis cursu disparibus qualitatibus naturaliter est conlocata, ad eundem modum etiam ad regionum rationes caelique varietates videntur aedificiorum debere dirigi conlocationes.

1 ingenio *E* 18 munus *G<sup>c</sup>*: inmundus (*cum in additivo*) *x*  
 25 hispanie *S* 26 item *HGS*: iterum *E* 31 inclinatione *rec*:  
 in inclinatione *x*

septentrione aedificia testudinata et maxime conclusa et non patentia, sed conversa ad calidas partes oportere fieri videntur. contra autem sub impetu solis meridianis regionibus, quod premuntur a calore, patentiora conversaque ad septentrionem et aquilonem sunt faciunda. ita, quod ultra natura laedit, arte erit emendandum. item reliquis regionibus ad eundem modum <debet> temperari, quemadmodum caelum est ad inclinationem mundi conlocatum.

- 3 Haec autem ex natura rerum sunt animadvertenda et consideranda atque etiam ex membris corporibusque gentium observanda. namque sol quibus locis mediocriter profundit vapores, in his conservat corpora temperata; quaeque proxime currendo deflagrat, eripit exurendo temperaturam umoris; contra vero refrigeratis regionibus, quod absunt a meridie longe, non exhauritur a caloribus umor, sed ex caelo roscidus aer in corpora fundens umorem efficit ampliores corporaturas vocisque sonitus graviores. ex eo quoque, <quae> sub septentrionibus nutriuntur gentes, inmanibus corporibus, candidis coloribus, directo capillo et rufo, oculis caesis, sanguine multo ab umoris plenitate caelique refrigerationibus sunt conformati;
- 4 qui autem sunt proximi ad axem meridianum subiectique solis cursui, brevioribus corporibus, colore fusco, crispo capillo, oculis nigris, [cruribus validis,] sanguine exiguo solis impetu perficiuntur. itaque etiam propter sanguinis exiguitatem timidiores sunt ferro resistere, sed ardores ac febres sufferunt sine timore, quod nutrita sunt eorum membra cum fervore; itemque corpora, quae nascuntur sub septentrione, a febris sunt timidiora et inbecilla, sanguinis autem abundantia ferro resistunt sine timore.

---

4 quia *S* 5 facienda *ES* 6 ultro *S* 7 *add. Ro* 14 deflagrat *rec: -ant x* 15 contra refrigeratas vero regiones quia *S* 16 coloribus *H* 17 fundans *H* 19 *add. Ro* 20 directo *E: directo HGS<sup>c</sup>, dimisso S* 21 caesis *HGS: caesis E* 25 *del. Nohl* 26 (impetu) sicantur *S* († *pficiuntur in marg. S<sup>c</sup>*) 28 tumore *H* 29 itemque *Kr: itaque x* 30 a febris *E*

Non minus sonus vocis in generibus gentium dispares 5  
 et varias habet qualitates, ideo quod terminatio orientis  
 et occidentis circa terrae librationem, qua dividitur pars  
 superior et inferior mundi, habere videtur libratam natu-  
 rali modo circumitionem, quam etiam mathematici οριζοντα  
 dicunt. igitur cum id habemus certum ab imo sustinens,  
 ab labro, quod est in regione septentrionali, linea tra-  
 iecta ad id, quod est supra meridianum axem, ab eoque  
 altera obliqua in altitudinem ad summum cardinem, qui  
 est post stellas septentrionum, sine dubitatione animad-  
 vertemus ex eo esse schema trigonii mundo, uti organi,  
 quam *καμβυκην* Graeci dicunt. itaque quod est spatium 6  
 proximum imo cardini ab axis linea in meridianis finibus,  
 sub eo loco quae sunt nationes, propter brevitatem alti-  
 tudinis ad mundum sonitum vocis faciunt tenuem et acu-  
 tissimum, uti in organo chorda, quae est proxima angulo.  
 secundum eam autem reliquae ad mediam Graeciam re-  
 missiones efficiunt in nationibus sonorum scansione. item  
 a medio in ordinem crescendo ad extremos septentriones  
 sub altitudines caeli nationum spiritus sonitibus gravio-  
 ribus a natura rerum exprimuntur. ita videtur mundi  
 conceptio tota propter inclinationem consonantissime per  
 solis temperaturam ad harmoniam esse composita. igitur 7  
 quae nationes sunt inter axis meridiani cardinem ac sep-  
 tentrionalis medio positae, uti in diagrammate musico  
 medianae vocis habent sonitum in sermone; quaeque pro-  
 gredientibus ad septentrionem sunt nationes, quod altio-  
 res habent distantias mundi, spiritus vocis habentes umore

4 et inferior *om. S*    5 orizonta *HGS*, rizonta *E*    6 ab  
 imo sustinens *Kr*: animo sustinentes *x*    7 a (labro) *S*  
 9 altera obliqua *Laet*: alterā obliquā *EGS*, -am *bis H*  
 10 sine dubitatione *HEG*: procul dubio *S*    12 sambucen  
 (-lē *E*) *x*    13 cardini *rec*: -ne *x*    17 autem *HGS*: axem *E*  
 remissiones *Kr*: remissionibus *x*    18 scansione *Kr*: cansiones  
*HS*, cassiones *G*, concisiones *E*    20 sonitibus *rec*: sonitus  
*HEG* (sonitu graviore . . . exprimitur *S*)    24 ac *Fea*: ab *HEG*,  
 a *S*    25 india grāmata *H*    27 quod *HGS*: quae *E*    28 mundi  
*Kr*: admundi (*cum ad add.*) *x*    umore *rec*: -rē *EG*, -rem *HS*

- repulsos ad hypatas et proslambanomenon, a natura rerum sonitu graviore coguntur uti; eadem ratione <e> medio progredientibus ad meridiem gentes paranetarum <netarum>que acutissimam sonitus vocis perficiunt tenuitatem.
- 8 hoc autem verum esse, ex umidis naturae locis graviora fieri et ex fervidis acutiora, licet ita experiendo animadvertere. calices duo in una fornace aequae cocti aequoque pondere ad crepitumque uno sonitu sumantur. ex his unus in aquam demittatur, postea ex aqua eximatur; tunc utrique tangantur. cum enim ita factum fuerit, largiter inter eos sonitus discrepabit, aequoque pondere non poterunt esse. ita et hominum corpora uno genere figurationis et una mundi coniunctione concepta alia propter regionis ardorem acutum spiritum aeris exprimunt acutum, alia propter umoris abundantiam gravissimas effundunt sonorum qualitates.
- 9 Item propter tenuitatem caeli meridianae nationes ex acuta fervore mente expeditius celeriusque moventur ad consiliorum cogitationes; septentrionales autem gentes infusae crassitudine caeli, propter obstantiam aeris umore refrigeratae stupentes habent mentes. hoc autem ita esse a serpentibus licet aspicere, quae, per calorem cum exhaustam habent umoris refrigerationem, tunc acerrime moventur, per brumalia autem et hiberna tempora ab mutatione caeli refrigeratae, inmotae sunt stupore. ita non est mirandum, si acutiores efficit calidus aer hominum
- 10 mentes, refrigeratus autem contra tardiores. cum sint autem meridianae nationes animis acutissimis infinitaque

1 hypatas *G et a. c. S*, hybatos *E* proslambanomenon  
*Phil*: -nos *x* 2 add. *Fea* 3 para |rūq̄ *S* add. *Fea*  
 6 itaq: *E* experim̄to *S* 8 sumatur *E* 9 eximatur *HEG*  
 sumatur *S* 10 fuerit factum multum inter *S* 11 discre  
 pavit *H* 12 corpora hominum *EG* 15 acutum *Kr*: tactu  
*HEG*, actu *S* 17 Item — cogitationes *om. S*; *suppl. S<sup>c</sup>*  
 18 acuta *HS*: acuto *EG* 19 septentrionalis *H* 20 obstantiū *E*  
 22 licet a serpentibus *S* qui *SG<sup>c</sup>* 25 refrigeratae inmotae  
*ed*: refrigerata inmotae *x* (immoti *G<sup>c</sup>*) 27 cum autem sint *S*



sollertia consiliorum, simul ut ad fortitudinem ingrediuntur, ibi succumbunt, quod habent exsuctas ab sole animorum virtutes; qui vero refrigeratis nascuntur regionibus, ad armorum vehementiam paratioribus sunt magnis virtutibus sine timore, sed tarditate animi sine considerantia inruentes sine sollertia suis consiliis refragantur. cum ergo haec ita sint ab natura rerum in mundo conlocata et omnes nationes inmoderatis mixtionibus disparatae, veros inter spatium totius orbis terrarum regionesque medio mundi populus Romanus possidet fines. namque 11 temperatissimae ad utramque partem et corporum membrorumque vigoribus pro fortitudine sunt in Italia gentes. quemadmodum enim Iovis stella inter Martis ferventissimam et Saturni frigidissimam media currens temperatur, eadem ratione Italia inter septentrionalem meridianamque ab utraque parte mixtionibus temperatas et invictas habet laudes. itaque consiliis refringit barbarorum virtutes, forti manu meridianorum cogitationes. ita divina mens civitatem populi Romani egregia temperataque regione conlocavit, uti orbis terrarum imperii potiretur. quodsi ita est, uti dissimiles regiones ab inclinationibus 12 caeli variis generibus sint comparatae, ut etiam naturae gentium disparibus animis et corporum figuris qualitatibusque nascerentur, non dubitemus aedificiorum quoque rationes ad nationum gentiumque proprietates apte distribuere, cum habeamus ab ipsa rerum natura sollertem et expeditam monstrationem.

Quoad potui summa ratione proprietates locorum ab natura rerum dispositas animadvertere, exposui et, quem-

1 simul ut *EG* (cf. 24, 5): simul *HS* 2 exsuctas *E*: exsuctas *H*, exustas *S*, exutas *G* a sole *S* 5 virtutibus sine *rec*: virtutibus sunt sine *x* 6 refranguntur *E* 7 ergo haec *HS*: haec ergo *EG* 9 veros *Voss*: vero *x* regionesque *Ro*: regionisque *x* 16 utroque *H* 18 (manu) consiliis *x* (*del. Joc*) 19 romani populi *EG* egregiã (-am *HE*) temperatãque (-tam *H*) regionẽ (-nem *HE*) *x* 20 imperii *HS*: imperio *EG* 25 nationẽ *S et a. c. H* gentium & prop. *S* 29 et *HSG*: om. *EG*

admodum ad solis cursum et inclinationes caeli oporteat [ad gentium figuras] constituere aedificiorum qualitates, dixi; itaque nunc singulorum generum in aedificiis commensus symmetriarum et universos et separatos breviter explicabo.

- II Nulla architecto maior cura esse debet, nisi uti proportionibus ratae partis habeant aedificia rationum exactiones. cum ergo constituta symmetriarum ratio fuerit et commensus ratiocinationibus explicati, tum etiam acuminis est proprium providere ad naturam loci aut usum aut speciem <detractionibus aut> adiectionibus temperaturas <et> efficere, cum de symmetria sit detractum aut adiectum, uti id videatur recte esse formatum in 2 aspectuque nihil desideretur. alia enim ad manum species esse videtur, alia in excelso, non eadem in concluso, dissimilis in aperto, in quibus magni iudicii est opera, quid tandem sit faciendum. non enim veros videtur habere visus effectus, sed fallitur saepius iudicio ab eo mens. quemadmodum etiam in scaenis pictis videntur columnarum proiectiones, mutulorum ephorae, signorum figurae prominentes, cum sit tabula sine dubio ad regulam plana. similiter in navibus remi, cum sint sub aqua directi, tamen oculis infracti videntur; et quatenus eorum partes tangunt summam planitiem liquoris, apparent, uti sunt, directi, cum vero sub aqua sunt demissi, per naturae perlucidam raritatem remittunt enatantes ab suis corporibus fluentes imagines ad summam aquae planitiem, atque eae ibi commotae efficere videntur infractum remorum oculis aspectum. hoc autem sive simulacrorum impulsu seu radiorum 3 ex oculis effusionibus, uti physicis placet, videmus, utraque ratione videtur ita esse, uti falsa iudicia oculorum

2 *tit. secl. Kr* (cf. 20, 24 et 116, 5) 6 nullo *G* 11 *add. Joc* (*sic*: et detractionibus vel) 12 *add. Kr* 14 species esse v. *G*: species se v. *H*, species videtur ēē *S* 17 faciendū *S* 19 scaenis *G*: caenis *HS* 20 ephorę *G*: esphorae *H*, esporę *S* 24 liquoris *G*: liquores *HS* 25 dimissi *x* 27 hae *G* 29 sine *G* 30 utraque rationē (-am -em *H*) *x*

habeat aspectus. cum ergo, quae sunt vera, falsa videantur et nonnulla aliter quam sunt oculis probentur, non puto oportere esse dubium, quin ad locorum naturas aut necessitates detractationes aut adiectiones fieri debeant, sed ita, uti nihil in his operibus desideretur. haec autem etiam ingeniorum acuminibus, non solum doctrinis efficiuntur. igitur statuenda est primum ratio symmetriarum, [a qua sumatur sine dubitatione commutatio] deinde explicetur operis futuri locorum imum spatium longitudinis <et latitudinis>, cuius cum semel constituta fuerit magnitudo, sequatur eam proportionis ad decorem apparatus, uti non sit considerantibus aspectus eurythmiae dubius. de qua, quibus rationibus efficiatur, est mihi pronuntiantum, primumque de cavis aedium, uti fieri debeant, dicam.

Cava aedium quinque generibus sunt distincta, quorum ita figurae nominantur: tuscanicum, corinthium, tetrastylon, displuviatum, testudinatum. tuscanica sunt, in quibus trabes in atrii latitudine traiectae habeant interpensiva et collicias ab angulis parietum ad angulos tignorum intercurrentes, item asscribus stillicidiorum in medium compluvium deiectus. in corinthiis isdem rationibus trabes et compluvia conlocantur, sed a parietibus trabes recedentes in circumitionis circa columnas componuntur. tetrastyla sunt, quae subiectis sub trabibus angularibus columnis et utilitatem trabibus et firmitatem praestant, quod neque ipsae magnum impetum coguntur habere neque ab interpensivis onerantur. displuviata autem sunt, in quibus deliquiae arcam sustinentes stillicidia reiciunt. haec hibernaculis maxime praestant utilitates, quod compluvia eorum erecta non obstant luminibus tricliniorum.

3 quin *GS*: quam *HS* 8 *tit. secl. Kr* aqua *HSG*<sup>c</sup>:  
 eque *G* 9 imum *ed*: unum *x* 10 *add. Joc* cum *G*:  
 om. *HS* 16 figure ita *S* 19 intercurrentes *G*: incurrentes  
*HS* 21 deiectis *G* (deiectis *G*<sup>c</sup>) corinthiis *G*: corinthii  
*HS* traues *H* 23 circumitionis (*cf. 160, 19*) *Kr*: -ne *x*  
 terrastyla *H* 29 hibernaculis *HG*: in tabernaculis *S* maxi-  
 mae *H*: maximas *GS* 30 eorum *ed*: earum *x*

sed ea habent in refectionibus molestiam magnam, quod circa parietes stillicidia defluentia, cum tument fistulae, quae non celeriter recipiunt ex canalibus aquam defluentem itaque redundantes restagnant, et intestinum et parietes in eis generibus aedificiorum corrumpunt. testudinata vero ibi fiunt, ubi non sunt impetus magni et in contignationibus supra spatiosae redduntur habitationes.

- 3 Atriorum vero latitudines ac longitudines tribus generibus formantur. et primum genus distribuitur, uti, longitudo cum in quinque partes divisa fuerit, tres partes latitudini dentur; alterum, cum in tres partes dividatur, duae partes latitudini tribuantur; tertium, uti latitudo in quadrato paribus lateribus describatur inque eo quadrato diagonios linea ducatur, et quantum spatium habuerit ea  
4 linea diagonii, tanta longitudo atrio detur. altitudo eorum, quanta longitudo fuerit quarta dempta, sub trabes extollatur; reliquum lacunariorum et arcae supra trabes spatio tribuatur.

Alis dextra ac sinistra latitudinis <spatium>, cum sit atrii longitudo ab xxx pedibus ad pedes XL, ex tertia parte eius constituatur. ab XL ad pedes L longitudo dividatur in partes tres <semis>, ex his una pars alis detur. cum autem erit longitudo ab quinquaginta pedibus ad sexaginta, quarta pars longitudinis alis tribuatur. a pedibus LX ad LXXX longitudo dividatur in partes quattuor et dimidiam, ex his una pars fiat alarum latitudo. a pedibus octoginta ad pedes centum in quinque partes divisa longitudo iustam constituerit latitudinem alarum. trabes earum limi-

2 cum tument *Kr*: continent *x* 3 aquam: quam *ante*  
*corr. H* 13 diagonios *Schn*: diagonius *x* 15 diagonii *HS*,  
 diagoni *G* 18 spatio tribuatur (*cf. 141, 15 et 22*) *Kr*: ratio  
 habeatur *x* 19 alis *G*: aliis *HS* (aleis *H<sup>c</sup> G<sup>c</sup>*) *add. Kr*  
 20 ad xxx *H* 21 ab quadraginta ad L *G* 22 *add. Ro* alis  
 IIIa  
*G<sup>S<sup>c</sup></sup>*: aliis *H* (aleis *H<sup>c</sup>*) 23 pars *H* 24 tribuatur *HG*: d&u  
*S* 25 dimidiam *G*: dimidia *H*, dimidiū *S* 26 octoginta *H*:  
 LXXX *GS* 27 centum *HS*: c. *G* quinque *HS*: v. *G* 28 earum  
*HG*: aū *S*

nares ita altae ponantur, ut altitudines latitudinibus sint  
 aequales. imagines cum suis ornamentis ad latitudinem  
 alarum sint constitutae.

Tablinum, si latitudo atrii erit pedum viginti, dempta 5  
 tertia eius spatio reliquum tribuatur. si erit ab pedibus  
 xxx ad xl, ex atrii latitudine tablino dimidium tribuatur.  
 cum autem ab xl ad lx, latitudo dividatur in partes  
 quinque, ex his duae tablino constituentur. non enim  
 atria minora maioribus easdem possunt habere symme-  
 triarum rationes. si enim maiorum symmetriis utemur  
 in minoribus, neque tablina neque alae utilitatem poterunt  
 habere, sin autem minorum in maioribus utemur, vasta  
 et inmania in his ea erunt membra. itaque generatim  
 magnitudinum rationes exquisitas et utilitati et aspectui  
 conscribendas putavi. altitudo tablini ad trabem adiecta 6  
 latitudinis octava constituatur. lacunaria eius tertia lati-  
 tudinis ad altitudinem adiecta extollantur.

Fauces minoribus atrii e tablini latitudine dempta  
 tertia, maioribus dimidia constituentur.

Latitudines ostiorum ad altitudinem; si dorica erunt, uti  
 dorica, si ionica erunt, uti ionica perficiantur, quem-  
 admodum de thyromatis in quarto libro rationes symme-  
 triarum sunt expositae.

Compluvii lumen latum latitudinis atrii ne minus quarta,  
 ne plus tertia parte relinquatur; longitudo, uti atrii pro  
 rata parte fiat.

1 altitudines *S*: -ne *HG* 2 imagines — constitutae *transp.*  
*Kr*: post constituentur (v. 19) *exh. x* (*sic*: imagines ita alte  
 cum s. orn. etc.; ita alte ut repet. ex v. 1 del. *Kr*) (2) 4 equale  
 stabilinū. Si *S* atrii *S*: atrium *HG* viginti *H*: xx *GS*  
 5 ab *G*: ad *H*, a *S* 8 duae *Joc*: duo *x* 9 maioribus *Kr*:  
 ad maioribus (*cum ad add.*) *HG<sup>c</sup>S<sup>c</sup>*, ad maiores *GS* 10 maio-  
 rum *Joc*: maioribus *x* utamur *G* 11 tablina *Joc*: -no *HS*,  
 -ni *G* 12 mino|rib| *in rasura S* (*fuit mino<sup>o</sup>*) utemur *om. S*  
 13 ea *om. S* 15 adiecta *rec*: abiecta *x* 16 eius *HS(G<sup>c</sup>)*:  
 ei *G* 18 e tablini *S*: &ablinii *H*, et tablini *G* 19 con-  
 stituantur *G*: -atur *HS* 20 ostiorum *Joc*: eorum *HG*,  
 earum *S* 22 cyromatis *S* in quarto *Ro*: in quibus  
 quarto *x* 24 conpluuii *H* latum *om. G* (*inter lineas exh. S*)

- 7 Peristyla autem in transverso tertia parte longiora sint quam introrsus. columnae tam altae quam porticus latae fuerint peristyliorum; intercolumnia ne minus trium, ne plus quattuor columnarum crassitudine inter se distent. sin autem dorico more in peristylo columnae erunt faciundae, uti in quarto libro de doriceis scripsi, ita moduli sumantur, et ad eos modulos triglyphorumque rationes disponantur.
- 8 Tricliniorum quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet. altitudines omnium conclavorum, quae oblonga fuerint, sic habere debent rationem, uti longitudinis et latitudinis mensura componatur et ex ea summa dimidium sumatur, et quantum fuerit, tantum altitudini detur. sin autem exhedrae aut oeci quadrati fuerint, latitudinis dimidia addita altitudines educantur. pinacothecae uti exhedrae amplis magnitudinibus sunt constituendae. oeci corinthii tetrastyliae quique aegyptii vocantur latitudinis et longitudinis, uti supra tricliniorum symmetriae scriptae sunt, ita habeant rationem, sed propter columnarum interpositiones spatiosiores constituantur. inter corinthios autem et aegyptios hoc erit discrimen. corinthii simplices habent columnas aut in podio positas aut in imo; supraque habent epistylia et coronas aut ex intestino opere aut albario, praeterea supra coronas curva lacunaria ad circinum delumbata. in aegyptiis autem supra columnas epistylia et ab epistyliis ad parietes, qui sunt circa, inponenda est contignatio, supra coaxationem pavimentum, subdiu ut sit circumitus. deinde supra epistylium ad perpendicularum inferiorum columnarum inponendae sunt minores quarta parte columnae. supra earum epistylia et ornamenta lacunariis ornantur, et inter columnas superiores fenestrae collocantur; ita basilicarum ea similia

---

1 peristyla *HS*: pistilia *G*    2 introrsus *H*    15 altitudine seducant turpina cothecae *HS*    17 latitudinis et longitudinis *Joc*: -nes *bis x*    20 spatiosiores *G*    23 habeant *x* in textino *S*    28 circuitus *GS*    sup *S*    30 columnę *S* columna *HG*

litudo, non corinthiorum tricliniorum videtur esse. fiunt 10  
autem etiam non italicae consuetudinis oeci, quos Graeci  
cyzicenos appellant. hi conlocantur spectantes ad septen-  
trionem et maxime viridia prospicientes, valvasque habent  
in medio. ipsi autem sunt ita longi et lati, uti duo tri-  
clinia cum circumitionibus inter se spectantia possint esse  
conlocata, habentque dextra ac sinistra lumina fene-  
strarum valvata, uti de lectis per spatia fenestrarum vi-  
ridia prospiciantur. altitudines eorum dimidia latitudinis  
addita constituuntur.

In his aedificiorum generibus omnes sunt faciendae 11  
earum symmetriarum rationes, quae sine inpeditione loci  
fieri poterunt, luminaque, parietum altitudinibus si non  
obscurabuntur, faciliter erunt explicata; sin autem in-  
pedientur ab angustiis aut aliis necessitatibus, tunc erit  
ut ingenio et acumine de symmetriis detractiones aut ad-  
iectiones fiant, uti non dissimiles veris symmetriis per-  
ficiantur venustates.

Nunc explicabimus, quibus proprietatibus genera aedi- IV  
ficiorum ad usum et caeli regiones aptas debeant spectare.  
hiberna triclinia et balnearia ad occidentem hibernum  
spectent, ideo quod vespertino lumine opus est uti, prae-  
terea quod etiam sol occidens adversus habens splendorem,  
calorem remittens efficit vespertino tempore regionem  
tepidiorem. cubicula et bybliothecae ad orientem spec-  
tare debent; usus enim matutinum postulat lumen, item  
in bybliotheccis libri non putrescent. nam quaecumque ad  
meridiem et occidentem spectant, ab tineis et umore libri

3 Hii HS    4 ualbas HS    habent HS: habentes G  
6 cum om. G    8 fen. viridia valvata uti x (viridia del. Joc)  
lectis Phil: tectis x    9 altitudinis H    12 loci ed: locis x  
14 facile S    15 tunc erit G: tenerit HS    16 adiectione S  
19 explicabimus G<sup>c</sup>: -uimus x    20 aptas Kr (Fav. 299, 9):  
actae x    spectare rec: ex(s)pectare x    fort.: quas <pro> pro-  
prietatibus genera aedificiorum ad usum caeli regiones apte  
debeant spectare    21 ad occ. rec: uti occ. x    22 spectenti !  
Ideo H    28 tineis S: tiniis H, tinşis G<sup>c</sup>

vitiantur, quod venti umidi advenientes procreant eas et alunt infundentesque umidos spiritus pallore volumina  
 2 corrumpunt. triclinia verna et autumnalia ad orientem; tum enim praetenta luminibus adversus solis impetus progrediens ad occidentem efficit ea temperata ad id tempus, quo his solitum est uti. aestiva ad septentrionem, quod ea regio, [non] ut reliquae per solstitium propter calorem efficiuntur aestuosae, eo quod est aversa a solis cursu, semper refrigerata et salubritatem et voluptatem in usu praestat. non minus pinacothecae et plumariorum textrina pictorumque officinae, uti colores eorum in opere propter constantiam luminis inmutata permaneant qualitate.

V Cum ad regiones caeli ita ea fuerint disposita, tunc etiam animadvertendum est, quibus rationibus privatis aedificiis propria loca patribus familiarum et quemadmodum communia cum extraneis aedificari debeant. namque ex his quae propria sunt, in ea non est potestas omnibus intro eundi nisi invitatis, quemadmodum sunt cubicula, triclinia, balneae ceteraque, quae easdem habent usus rationes. communia autem sunt, quibus etiam invocati suo iure de populo possunt venire, id est vestibula, cava aedium, peristylia, quaeque eundem habere possunt usum. igitur is, qui communi sunt fortuna, non necessaria magna vestibula nec tabulina neque atria, quod aliis  
 2 officia praestant ambiundo neque ab aliis ambiuntur. qui autem fructibus rusticis serviunt, in eorum vestibulis stabula, tabernae, in aedibus cryptae, horrea, apothecae ceteraque, quae ad fructus servandos magis quam ad elegantiae decorem possunt esse, ita sunt facienda. item feneratoribus et publicanis commodiora et speciosiora et

---

1 advenientes *H*      4 tum *Schn*: cum *x*      6 his solitum  
*Fav.*: opus solitum *x*      septentrionalem *G*      7 regione *G*  
*interpolationem del. Kr*      8 efficiuntur (*etiam S<sup>c</sup>*) aestuosae  
*HG*: efficitur aestuosa *S*      eo *S*: ea *HG*      11 textrina *S*:  
 extrina *HG*      12 constantia *H*      25 tabulina *S*      in aliis (*cum*  
 in *add.*) *x*      26 neque *Perr*: quae *x*      28 criptae *x*



ab insidiis tuta, forensibus autem et disertis elegantiora et spatiosiora ad conventus excipiundos, nobilibus vero, qui honores magistratusque gerundo praestare debent officia civibus, faciunda sunt vestibula regalia alta, atria et peristylia amplissima, silvae ambulationesque laxiores ad decorem maiestatis perfectae; praeterea bybliothecas, pinacothecas, basilicas non dissimili modo quam publicorum operum magnificentia <habeant> comparatas, quod in domibus eorum saepius et publica consilia et privata iudicia arbitriaque conficiuntur. ergo si his rationibus 3 ad singulorum generum personas, uti in libro primo de decore est scriptum, ita disposita erunt aedificia, non erit quod reprehendatur; habebunt enim ad omnes res commodas et emendatas explicationes. earum autem rerum non solum erunt in urbe aedificiorum rationes, sed etiam ruri, praeterquam quod in urbe atria proxima ianuis solent esse, ruri ab pseudourbanis statim peristylia, deinde tunc atria habentia circum porticus pavimentatas spectantes ad palaestras et ambulationes.

Quoad potui urbanas rationes aedificiorum summatim perscribere, proposui; nunc rusticorum expeditionum <apparationes>, ut sint ad usum commodae quibusque rationibus conlocare oporteat eas, dicam.

Primum de salubritatibus, uti in primo volumine de VI moenibus conlocandis scriptum est, regiones aspiciantur et ita villae conlocentur. magnitudines earum ad modum agri copiasque fructuum comparentur. chortes magnitudinesque earum ad pecorum numerum, atque quot iuga boum opus fuerit ibi versari, ita finiantur. in chorte culina quam calidissimo loco designetur. coniuncta autem habeat bubilia, quorum praesepia ad focum et orientis caeli regionem spectent, ideo quod boves lumen et ignem

1 desertis *a. c. G* 2 conventos *H* 4 facienda *S* atrita *H*  
 7 pinacothecas *G: om. HS* 8 *add. Kr* 10 conficiunt *GS*  
 18 pavimentatas *Joc: pavimenta x* 21 *add. Kr* 23 collocari *S* 28 quot *S: quod HG* 29 fuerit *ed: fuerint x*  
 30 desinetur *H* 31 buuilia *S*

spectando horridi non fiunt; item agricolae religione  
 inpediti non putant oportere aliam regionem caeli boves  
 2 spectare nisi ortum solis. bubiliū autem debent esse  
 latitudines nec minores pedum denūm nec maiores quin-  
 denūm; longitudo, uti singula iuga ne minus pedes occupent  
 septenos. balnearia item coniuncta sint culinae; ita enim  
 lavationi rusticae ministratio non erit longe. torcular  
 item proximum sit culinae; ita enim ad molarios fructus  
 commoda erit ministratio. habeatque coniunctam vinariam  
 cellam habentem ab septentrione lumina fenestrarum; cum  
 enim alia parte habuerit, qua sol calfacere possit, vinum,  
 quod erit in ea cella, confusum ab calore efficietur in-  
 3 becillū. olearia autem ita est conlocanda, ut habeat a  
 meridie calidisque regionibus lumen; non enim debet oleum  
 congelari, sed tepore caloris extenuari. magnitudines autem  
 earum ad fructuum rationem et numerum doliorum sunt  
 faciundae, quae, cum sint cullearia, per medium occupare  
 debent pedes quaternos. ipsum autem torcular, si non  
 cocleis torquetur sed vectibus et prelo premitur, ne minus  
 longum pedes XL constituatur; ita enim erit vectiario  
 spatium expeditum. latitudo eius ne minus pedum senūm  
 denūm; nam sic erit ad prelum opus facientibus libera  
 versatio et expedita. sin autem duobus prelis loco opus  
 4 fuerit, quattuor et viginti pedes latitudini dentur. ovilia  
 et caprilia ita sunt magna facienda, uti singula pecora  
 areae ne minus pedes quaternos et semipedem, ne plus  
 senos possint habere. granaria sublimata et ad septen-  
 trionem aut aquilonem spectantia disponantur; ita enim

1 fiant *G* religione inpediti (*cf.* 52, 2) *Kr*: regionum in-  
 periti *x* 3 bubiliū *G<sup>c</sup>*: buviliū *x* 4 quindenū *S*: v.  
 denum *HG* 6 sunt *G* 7 torclar *H et a. c. G* 8 molarios  
*Kr*: olearios *x* 10 abseptentrione *H*: asept. *S*, adsepten-  
 trionem *G* 11 qua *G*: quē *HS* calfacere *S* 15 tepore *rec*:  
 tempore *x* post extenuari *addit S*: vinaria enī cella cū aliunde  
 quā a septētrione habuerit fenestrarū lumina qua sol calfacere  
 possit unū qd erit in ea cella cōfusū ab calore effici&ur imbecillū  
 (*del. S<sup>c</sup>*) 19 premitur *ed*: premetur *x* 22 prelum *Kr*: plenum  
 (pleum *a. c. H*) *x* 23 loco *SG<sup>c</sup>*: locu *H*, locti *G* 27 sublinata *HS*

frumenta non poterint cito concalescere, sed ab flatu refrigerata diu servantur. namque ceterae regiones procreant curculionem et reliquas bestiolas, quae frumentis solent nocere. equilibus, quae maxime in villa loca calidissima fuerint, constituentur, dum ne ad focum spectent; cum enim iumenta proxime ignem stabulantur, horrida fiunt. item non sunt inutilia praesepia, quae conlocantur 5 extra culinam in aperto contra orientem; cum enim in hieme anni sereno caelo in ea traducuntur matutino boves, ad solem pabulum capientes fiunt nitidiores. horrea, fenilia, farraria, pistrina extra villam facienda videntur, ut ab ignis periculo sint villae tutiores. si quid delicatius in villis faciendum fuerit, ex symmetriis, quae in urbanis supra scriptis sunt constitutae, ita struantur, uti sine inpeditione rusticae utilitatis aedificentur. omniaque aedificia 6 ut luminosa sint, oportet curari; sed quae sunt ad villas, faciliora videntur esse, ideo quod paries nullius vicini potest obstare, in urbe autem aut communium parietum altitudines aut angustiae loci inpediundo faciunt obscuritates. itaque de ea re sic erit experiendum. ex qua parte lumen oporteat sumere, linea tendatur ab altitudine parietis, qui videtur obstare, ad eum locum, quo oporteat inmittere, et si ab ea linea, in altitudinem cum prospiciatur, poterit spatium puri caeli amplum videri, in eo loco lumen erit sine inpeditione. sin autem officient trabes 7 ea lumina aut contignationes, de superioribus partibus aperiatur et ita inmittatur. et ad summam ita est gubernandum, ut, ex quibuscumque partibus caelum prospici poterit, per eas fenestrarum loca relinquuntur; sic enim lucida erunt aedificia. cum autem in tricliniis ceterisque conclavibus maximus est usus luminum, tum etiam

1 poterunt *S* abflaturae frigeratae *H* 3 gurgulionem *S*  
 quae *HG*: quā in ras *S*<sup>c</sup> 8 in hieme *HS*: hieme *G*  
 4 scriptis ... constitutae *Kr*: scripta ... constituta *x* ut *G*  
 8 obstare potest *S* 22 quo *G*: qui *HS* 24 videre *HS*  
 16 ea *Kr*: seu *x* 29 eas *ed*: ea *x* 31 usus ē *S*

in itineribus, clivis, scalis, quod in his saepius alii aliis obviam venientes ferentes sarcinas solent incurrere.

Quoad potui, distributiones operum nostratium, ut sint aedificatoribus non obscurae, explicui; nunc etiam, quemadmodum Graecorum consuetudinibus aedificia distribuuntur, uti non sint ignota, summatim exponam.

VII Atriis Graeci quia non utuntur, neque aedificant, sed ab ianua introeuntibus itinera faciunt latitudinibus non spatiosis, et ex una parte equilia, ex altera ostiariis cellas, statimque ianuae interiores finiuntur. hic autem locus inter duas ianuas graece θυρωρών appellatur. deinde est introitus in peristylon. id peristylum in tribus partibus habet porticus inque parte, quae spectat ad meridiem, duas antas inter se spatio amplo distantes, in quibus trabes invehuntur, et quantum inter antas distat, ex eo tertia dempta spatium datur introrsus. hic locus apud non-  
 2 nullos prostas, apud alios pastas nominatur. in his locis introrsus constituuntur oeci magni, in quibus matres familiarum cum lanificis habent sessionem. in prostadis autem dextra ac sinistra cubicula sunt conlocata, quorum unum thalamos, alterum amphithalamos dicitur. circum autem in porticibus triclinia cotidiana, cubicula, etiam cellae familiaricae constituuntur. haec pars aedificii gynaecionis  
 3 appellatur. coniunguntur autem his domus ampliores habentes lautiora peristylia, in quibus pares sunt quattuor porticus altitudinibus, aut una, quae ad meridiem spectat, excelsioribus columnis constituitur. id autem peristylum, quod unam altiorem habet porticum, rhodiacum dicitur. habent autem eae domus vestibula egregia et ianuas proprias cum dignitate porticusque peristyliorum albariis et

1 in (itin.) *G: om. HS* clivis *HG<sup>c</sup>: clavis G, diuisis S*  
 alius aliis *H* 9 equilia *Joc: aequalia x osteariis x* 11 θυρω-  
 ρών *Sch: thyroron x* 13 inque *rec: in quae H, in qua GS*  
 15 distant *HS* ea *G* 16 dempta *G: adempta HS* apud  
 (nonn.) *HG: hab& S* 19 lanificii *G* prostadis *Joc: pro-*  
 stadii *x* 21 thalamus *x* amphithalamos *x (-us a. c. H)*  
 23 constituuntur *S* gin(a)econitis *x* 29 hae *G*

tectoriis et ex intestino opere lacunariis ornatas, et in porticibus, quae ad septentrionem spectant, triclinia cyzicena et pinacothecas, ad orientem autem bybliotheças, exhedras ad occidentem, ad meridiem vero spectantes oecos quadratos ita ampla magnitudine, uti faciliter in eo quattuor tricliniis stratis ministrationum ludorumque operis locus possit esse spatiosus. in his oecis fiunt virilia convivia; non enim fuerat institutum matres familiarum eorum moribus accumbere. haec autem peristylia domus andronitides dicuntur, quod in his viri sine interpellationibus mulierum versantur. praeterea dextra ac sinistra domunculæ constituuntur habentes proprias ianuas, triclinia et cubicula commoda, uti hospites advenientes non in peristylia sed in ea hospitalia recipiantur. nam cum fuerunt Graeci deliciores et fortuna opulentiores, hospitibus advenientibus instruebant triclinia, cubicula, cum penu cellas, primoque die ad cenam invitabant, postero mittebant pullos, ova, holera, poma reliquasque res agrestes. ideo pictores ea, quae mittebantur hospitibus, picturis imitantes xenia appellaverunt. ita patres familiarum in hospitio non videbantur esse peregre, habentes secretam in his hospitalibus libertatem. inter duo autem peristylia et hospitalia itinera sunt, quae mesauloe dicuntur, quod inter duas aulas media sunt interposita; nostri autem eas andronas appellant.

Sed hoc valde est mirandum, nec enim graece nec latine potest id convenire. Graeci enim ἀνδρωνας appellant oecos, ubi convivia virilia solent esse, quod eo mulieres non accedunt. item aliae res sunt similes, uti xystus, prothyrum, telamones et nonnulla alia eius modi. ζυκτος enim est graeca appellatione porticus ampla latitudine, in qua athletae per hiberna tempora exercentur; nostri

5 quadratos ita (tam *Joc*): quadrata ostia *x* 6 operas *G*  
 8 matres *G*: matris *HS* 17 postero die *S* 20 imitantes *G*:  
 imitantē *H*, -tantē *S* 22 libertatem *rec*: liberalitatem *x* 23 quem  
 mesaulo edicuntur *H* (me-saulę *G*) 27 andronas *x* 28 oecos *G*<sup>c</sup>  
 29 accedent *G* 30 thalamones *x* xystos *x*

autem hypaethrus ambulationes xysta appellant, quas Graeci παραδρομίδας dicunt. item προθυρα graece dicuntur, quae sunt ante ianuas vestibula, nos autem appellamus prothyra, quae graece dicuntur διαθυρα. item si qua virili figura signa mutulos aut coronas sustinent, nostri telamones appellant, cuius rationes, quid ita aut quare dicantur, ex historiis non inveniuntur, Graeci vero eos ατλαντας vocitant. Atlas enim formatur historia sustinens mundum, ideo quod is primum cursum solis et lunae siderumque omnium versationum rationes vigore animi sollertiaque curavit hominibus tradenda, eaque re a pictoribus et statuariis deformatur pro eo beneficio sustinens mundum, filiaeque eius Atlantides, quas nos vergilias, Graeci autem πλειάδας nominant, cum sideribus in mundo sunt dedicatae. nec tamen ego, ut mutetur consuetudo nominationum aut sermonis, ideo haec proposui, sed uti non sint ignota philologis, exponenda iudicavi.

Quibus consuetudinibus aedificia italico more et Graecorum institutis conformantur, exposui et de symmetriis singulorum generum proportiones perscripsi. ergo quoniam de venustate decoreque ante est conscriptum, nunc exponemus de firmitate, quemadmodum ea sine vitiiis permanentia ad vetustatem conlocentur.

VIII Aedificia quae plano pede instituuntur, si fundamenta eorum facta fuerint ita, ut in prioribus libris de muro et theatris a nobis est expositum, ad vetustatem ea erunt sine dubitatione firma. sin autem hypogea concamarationesque instituentur, foundationes eorum fieri debent crassiores, quam quae in superioribus aedificiis structurae sunt futurae. eorumque parietes, pilae, columnae ad perpendi-

1 xysta *ed*: xysti *x*    2 paradromidas *x*    prothyra *HS*  
 prothira *G*    3 ante ianuas *S*: ante inianuas *HG* (*cum in add.*)  
 4 graeci *H*    diathyra *x*    6 cuius *HG* (*et in marg. S<sup>c</sup>*)  
 quorū *S*    ratione *H*    8 atlantas *GS*, & lantās *H*    vocitant  
*HG*: appellant *S*    9 his *H*    11 re *Joc*: res *x*    14 pliyadas *x*  
 16 sermones *HS*    uti *Ro*: ut ei *HG* (ut ea *G<sup>c</sup>*), ut *S*    20 per  
 scripsi. Ergo *GS*: perscripsi ero *H*    25 ut *GS*: aut *H*  
 26 a *G*: *om.* *HS*    ea *G<sup>c</sup>*: eae *x*    27 ypogea *x*

culum inferiorum medio conlocentur, uti solido respondeant; nam si in pendentibus onera fuerint parietum aut columnarum, non poterint habere perpetuam firmitatem. praeterea inter lumina secundum pilas et antas postes si 2 supponentur, erunt non vitiosae. limina enim et trabes structuris cum sint oneratae, medio spatio pandantes frangunt sub lysi structuras; cum autem subiecti fuerint et subcuneati postes, non patiuntur insidere trabes neque eas laedere. item administrandum est, uti levent onus 3 parietum fornicationes cuneorum divisionibus et ad centrum respondentibus earum conclusurae. cum enim extra trabes aut liminum capita arcus cuneis erunt conclusae, primum non pandabit materies levata onere; deinde, si quod vetustate vitium ceperit, sine molitione futurarum faciliter mutabitur. itemque, quae pilatim aguntur aedificia 4 et cuneorum divisionibus coagmentis ad centrum respondentibus fornices concluduntur, extremae pilae in his latiores spatio sunt faciundae, uti vires eae habentes resistere possint, cum cunei ab oneribus parietum pressi per coagmenta ad centrum se prementes extruderent incumbas. itaque si angulares pilae erunt spatiosis magnitudinibus, continendo cuneos firmitatem operibus praestabunt.

Cum in his rebus animadversum fuerit, uti ea diligentia 5 in his adhibeatur, non minus etiam observandum est, uti omnes structurae perpendicularo respondeant neque habeant in ulla parte proclinationes. maxima autem esse debet cura substructionum, quod in his infinita vitia solet facere terrae congestio. ea enim non potest esse semper uno pondere, quo solet esse per aestatem, sed hibernis temporibus recipiendo ex imbribus aquae multitudinem crescens et pondere et amplitudine dirumpit et extrudit structurarum saeptiones. itaque, ut huic vitio medeatur, sic 6 erit faciendum, ut primum pro amplitudine congestionis

3 poterint *HS*: poterunt *G* 8 insidera *H* 9 utile ven-  
 onus *HSG<sup>c</sup>*, uti. Liventonus *G* 10 cuneorum *H*: cum eorum  
*GS* 15 facile *S* 25 perpendiculara *G*

- crassitudo structurae constituatur. deinde in frontibus anterides, sive erismae sunt, una struantur, eaeque inter se distent tanto spatio, quanta altitudo substructionis est futura, crassitudine eadem, qua substructio; procurrat autem ab imo, pro quam crassitudo constituta fuerit substructionis, deinde contrahatur gradatim, ita uti summam
- 7 habeat prominentiam, quanta operis est crassitudo. praeterea introrsus contra terrenum coniuncta muro serratim struantur, uti singuli dentes ab muro tantum distent, quanta altitudo futura erit substructionis; crassitudines autem habeant dentium structurae uti muri. item in extremis angulis cum recessum fuerit ab interiore angulo spatio altitudinis substructionis, in utramque partem signetur, et ab his signis diagonios structura conlocetur, et ab ea media altera coniuncta cum angulo muri. ita dentes et diagonioe structurae non patientur tota vi premere murum, sed dissipabunt retinendo impetum congestionis.
- 8 Quemadmodum sine vitiis opera constitui oporteat et uti caveatur incipientibus, exposui. namque de tegulis aut tignis aut asseribus mutandis non est eadem cura quemadmodum de his, quod ea, quamvis sunt vitiosa, faciliter mutantur. itaque nec, solida quia non putantur esse, quibus rationibus haec poterint esse firma et quemad-
- 9 modum instituantur, exposui. quibus autem copiarum generibus oporteat uti, non est architecti potestas, ideo quod non in omnibus locis omnia genera copiarum nascuntur, ut in primo volumine est expositum; praeterea in domini est potestate, utrum latericio an caementicio an saxo quadrato velit aedificare. itaque omnium operum probationes tripertito considerantur, id est fabrili subtilitate

---

4 crassitudine *Joc*: -nis *x*      5 pro quam *Ro*: per quam  
 (quem *a. c. H*) *x* fuerat *G*    10 crassitudinis *H*    14 diagonios  
*Joc*: -nius *HS*, -niis *G*, -nii *G<sup>c</sup>*    16 diagoniae (-e *a. c. G*) *x*  
 17 retinendo *rec*: -dum *x*    congestiones *HS*    21 fort. quod  
 a quovis, si sunt vitiosa (cf. 210, 3)    22 solida *Joc*: solidi *x*  
 quia non (cf. 149, 1 et 90, 6) *Kr*: quidem *x*    27 uti *G*    primc  
*Mar*: proximo *x*



et magnificentia et dispositione. cum magnificenter opus perfectum aspicietur, a domini potestate impensae laudabuntur; cum subtiliter, officinatoris probabitur exactio; cum vero venuste proportionibus et symmetriis habuerit auctoritatem, tunc fuerit gloria architecti. haec autem 10 recte constituuntur, cum is et a fabris et ab idiotis patiatur accipere se consilia. namque omnes homines, non solum architecti, quod est bonum, possunt probare, sed inter idiotas et eos hoc est discrimen, quod idiota, nisi factum viderit, non potest scire, quid sit futurum, architectus autem, simul animo constituerit, antequam inceperit, et venustate et usu et decore quale sit futurum, habet definitum.

Quas res privatis aedificiis utiles putavi et quemadmodum sint faciundae, quam apertissime potui, perscripsi; de expolitionibus autem eorum, uti sint elegantes et sine vitiis ad vetustatem, insequenti volumine exponam.

## LIBER SEPTIMUS.

Maiores cum sapienter tum etiam utiliter instituerunt, 1 per commentariorum relationes cogitata tradere posteris, ut ea non interirent, sed singulis aetatibus crescentia voluminibus edita gradatim pervenirent vetustatibus ad summam doctrinarum subtilitatem. itaque non mediocres sed infinitae sunt his agenda gratiae, quod non invidiose silentes praetermiserunt, sed omnium generum sensus conscriptionibus memoriae tradendos curaverunt. namque si 2 non ita fecissent, non potuissemus scire, quae res in Troia fuissent gestae, nec quid Thales, Democritus, Anaxagoras, Xenophanes reliquique physici sensissent de rerum natura, quasque Socrates, Platon, Aristoteles, Zenon, Epicurus alii-

1 magnificentur *H*      2 a domini *Meister*: ab omni *x*  
 3 gloria architecti *SG<sup>c</sup>*: gloria aia architecti *HG*      6 his  
 u. c. *G*      11 incoeperit *G*      16 expolitionibus *S*: expoliationibus  
*HG*      28 neqd cum *ras.* *S*: nequid *HG*

que philosophi hominibus agenda<sup>e</sup> vitae terminationes finissent, seu Croesus, Alexander, Darius ceterique reges quas res aut quibus rationibus gessissent, fuissent notae, nisi maiores praeceptorum comparationibus omnium memoriae ad posteritatem commentariis extulissent. itaque quemadmodum his gratiae sunt agenda<sup>e</sup>, contra, qui eorum scripta furantes pro suis praedicant, sunt vituperandi, quique non propriis cogitationibus scriptorum nituntur, sed invidis moribus aliena violantes gloriantur, non modo sunt reprehendendi, sed etiam, quia impio more vixerunt, poena condemnandi. nec tamen haec res non vindicatae curiosius ab antiquis esse memorantur. quorum exitus iudiciorum qui fuerint, non est alienum, quemadmodum sint nobis traditi, explicare. reges Attalici magnis philologiae dulcedinibus inducti cum egregiam bybliothecam Pergami ad communem delectationem instituissent, tunc item Ptolomaeus infinito zelo cupiditatisque incitatus studio non minoribus industriis ad eundem modum contenderat Alexandriae comparare. cum autem summa diligentia perfecisset, non putavit id satis esse, nisi propagationibus inseminando curaret augendam. itaque Musis et Apollini ludos dedicavit et, quemadmodum athletarum, sic communium scriptorum victoribus praemia et honores constituit. his ita institutis, cum ludi adessent, iudices litterati, qui ea probarent, erant legendi. rex, cum iam sex civitatis lectos habuisset nec tam cito septimum idoneum inveniret, retulit ad eos, qui supra bybliothecam fuerunt, et quaesivit, si quem novissent ad id expeditum. tunc ei dixerunt esse quendam Aristophanem, qui summo studio summaque dili-

2 croesus *x* 3 fuissent notae *HS*: non fuissent nocte *G*  
(notę *G<sup>c</sup>*) 5 ita *a. c. G* 6 sunt agenda<sup>e</sup>. contra *rec*: sunt  
agendaest contra *H*, agenda<sup>e</sup> *I*. sic eētra *S*, sunt agenda<sup>e</sup> (sic  
*add. G<sup>c</sup>*) econtra *G* 10 repraehendi *H* quia *ed*: qui *x*  
11 hę *S* 14 regis *H* 16 tucitem *H* 17 incitatis *H*  
18 contenderet *G* 21 apolloni *G* 22 sicommunium *H* 25 rex  
*HG*: sex *S* sex civitatis *rec*: ex civitatis *H*, ex civitate *S*  
excivitatibus *G* 26 r&tullit *H*, rettulit *S*

gentia cotidie omnes libros ex ordine perlegeret. itaque conventu ludorum, cum secretae sedes iudicibus essent distributae, cum ceteris Aristophanes citatus, quemadmodum fuerat locus ei designatus, sedit. primo poetarum 6 ordine ad certationem inducto cum recitarentur scripta, populus cunctus significando monebat iudices, quod probarent. itaque, cum ab singulis sententiae sunt rogatae, sex una dixerunt et, quem maxime animadverterunt multitudini placuisse, ei primum praemium, insequenti secundum tribuerunt. Aristophanes vero, cum ab eo sententia rogaretur, eum primum renuntiari iussit, qui minime populo placuisset. cum autem rex et universi vehementer indi- 7 gnarentur, surrexit et rogando impetravit, ut paterentur se dicere. itaque silentio facto docuit unum ex his eum esse poetam, ceteros aliena recitavisse; oportere autem iudicantes non furta sed scripta probare. admirante populo et rege dubitante, fretus memoriae certis armariis infinita volumina eduxit et ea cum recitatis conferendo coegit ipsos furatos de se confiteri. itaque rex iussit cum his agi furti condemnatosque cum ignominia dimisit, Aristophanen vero amplissimis muneribus ornavit et supra bibliothecam constituit. insequentibus annis a Macedonia Zoilus, 8 qui adoptavit cognomen, ut Homeromastix vocitaretur, Alexandriam venit suaque scripta contra Iliadem et Odyssean comparata regi recitavit. Ptolomaeus vero, cum animadvertisset poetarum parentem philologiaeque omnis duces absentem vexari et, cuius ab cunctis gentibus scripta suspicerentur, ab eo vituperari, indignans nullum ei dedit responsum. Zoilus autem, cum diutius in regno fuisset, inopia pressus summisit ad regem postulans, ut aliquid sibi tribueretur. rex vero respondisse dicitur Homerum, 9 qui ante annos mille decessisset, aevo perpetuo multa milia hominum pascere, item debere, qui meliore ingenio

8 direxerunt *G*    11 eum *HG*: cum *S*    13 impetravit *rec*  
 imperavit *x*    17 memoria *S*    20 demisit *G*    22 machedonia *x*  
 24 iliaden et odissian *x*    28 indignans *G*: indignus *HS*  
 30 pressus summisit *rec*: pressum summisit *HS*, pressus misit *G*

- se profiteretur, non modo unum sed etiam plures alere posse. et ad summam mors eius ut parricidii damnati varie memoratur. alii enim scripserunt a Philadelpho esse in crucem fixum, nonnulli Chii lapides esse coniectos, alii Zmyrnae vivum in pyram coniectum. quorum utrum ei acciderit, merenti digna constitit poena; non enim aliter videtur promereri, qui citat eos, quorum responsum, quid senserint scribentes, non potest coram indicari.
- 10 ego vero, Caesar, neque alienis indicibus mutatis interposito nomine meo id profero corpus neque ullius cogitata vituperans institui ex eo me adprobare, sed omnibus scriptoribus infinitas ago gratias, quod egregiis ingeniorum sollertiis ex aevo conlatis abundantes alius alio genere copias praeparaverunt, unde nos uti fontibus haurientes aquam et ad propria proposita traducentes facundiores et expeditiores habemus ad scribendum facultates talibusque confidentes auctoribus audemus institutiones novas comparare.
- 11 Igitur tales ingressus eorum quia ad propositi mei rationes animadverti praeparatos, inde sumendo progredi coepi. namque primum Agatharchus Athenis Aeschylo docente tragoediam scaenam fecit et de ea commentarium reliquit. ex eo moniti Democritus et Anaxagoras de eadem re scripserunt, quemadmodum oporteat ad aciem oculorum radiorumque extentionem certo loco centro constituto lineas ratione naturali respondere, uti de certa re certae imagines aedificiorum in scaenarum picturis redderent speciem et, quae in directis planisque frontibus sint figurata, alia abscedentia, alia prominentia esse videantur.
- 12 postea Silenus de symmetriis doricorum edidit volumen;

4 cruce *S* Chii *Salmasius*: cunei *HG*, cunei *S* (ex dupl. lect. <sup>ei</sup> *ei*) 5 vivom *H* 13 alius *Oudendorp*: aliis *x* 14 ut *S* 19 quia *Ro*: quae *x* 21 agatharcus *G*, -tarcus *HS* 22 scaenam *ed*: adcaenam *H* (adscaenam *H<sup>c</sup>*), adcenam *G*, adscenā *S* (*G<sup>c</sup>*) 25 extentione *HS* 26 lineas *Schn*: adlineas *x* certa *Kr*: incerta (cum in *add.*) *x*

de aede Iunonis, quae est Sami dorica, Theodorus; ionice Ephesi quae est Dianae, Chersiphron et Metagenes; de fano Minervae, quod est Priene ionicum, Pytheos; item de aede Minervae, dorice quae est Athenis in arce, Ictinos et Carpion; Theodorus Phocaeus de tholo, qui est Delphis; Philo de aedium sacrarum symmetriis et de armamentario, quod fuerat Piraei portu; Hermogenes de aede Dianae, ionice quae est Magnesia pseudodipteros, et Liberi Patris Teo monopteros; item Arcesius de symmetriis corinthiis et ionico Trallibus Aesculapio, quod etiam ipse sua manu dicitur fecisse; de Mausoleo Satyrus et Pytheos. quibus 13 vero felicitas maximum summumque contulit munus; quorum enim artes aevo perpetuo nobilissimas laudes et sempiterno florentes habere iudicantur, ei cogitatis egregias operas praestiterunt. namque singulis frontibus singuli artifices sumpserunt certatim partes ad ornandum et probandum Leochares, Bryaxis, Scopas, Praxiteles, nonnulli etiam putant Timotheum, quorum artis eminens excellentia coegit ad septem spectaculorum eius operis pervenire famam. praeterea minus nobiles multi praecepta symmetriarum conscripserunt, uti Nexaris, Theocydes, Demophilos, Pollis, Leonidas, Silanion, Melampus, Sarnacus, Euphranor. non minus de machinationibus, uti Diades, Archytas, Archimedes, Ctesibios, Nymphodorus. Philo Byzantius, Di-

1 samii *HG*, sannii *S*      zeodorus *HS*, zeodoricus *G*  
 ionice *S*, ionicae *HG*      2 chersiphon *HG*, chersiphon *S*  
 3 priene *GS*, -ne *G*<sup>c</sup>, -nae *H*      Pytheos *Schn*: phyleos *HS*,  
 phileos *G*      4 dorice *SG*<sup>c</sup>, doricae *H*, dorie *G*      ictionos *x*  
 6 armamentario *ed*: armentario *x*      8 ionice *S*, ionicae *HG*  
 9 Teo *Joc*: &eo *HS*, et eo *G*      monopteros *G*: monocteros *HS*  
 Arcesius *Ro* (*cf. pag. 90, 22*): argelius *x*      11 saturus *x*      phi-  
 teus *x*      13 sempiternos *G*      14 ei cogitatis *Kr*: & cogitatis *x*  
 15 singulis artifices *H*      17 bryaxes *HS*, brixes *G*      21 ut inexas *H*,  
 praxitelis *x*      19 cogit *G*      20 multa *G*      22 leonidas *G*: -des *HS*  
 22 leonidas *G*: -des *HS*      23 utidiates *G*      archymedes *GS*,  
 archimedas *G*      24 &esibios *HS*, et esibios *G*      phylo-  
 b(p) Syzanteos *HS*, philobizant eos *G*      diphylos *HS*

philos, Democles, Charias, Polyidos, Pyrros, Agesistratos. quorum ex commentariis, quae utilia esse his rebus animadverti, collecta in unum coegi corpus, et ideo maxime, quod animadverti in ea re ab Graecis volumina plura edita, ab nostris oppido quam pauca. Fuficius enim nimirum de his rebus primus instituit edere volumen, item Terentius Varro de novem disciplinis unum de architectura,

15 P. Septimius duo. amplius vero in id genus scripturae adhuc nemo incubuisse videtur, cum fuissent et antiqui cives magni architecti, qui potuissent non minus eleganter scripta comparare. namque Athenis Antistates et Callaeschros et Antimachides et Porinos architecti Pisistrato aedem Iovi Olympio facienti fundamenta constituerunt, post mortem autem eius propter interpellationem reipublicae incepta reliquerunt. itaque circiter annis quadringentis post Antiochus rex, cum in id opus impensam esset pollicitus, cellae magnitudinem et columnarum circa dipteron conlocationem epistyliorumque et ceterorum ornamentorum ad symmetriam distributionem magna sollertia scientiaque summa civis Romanus Cossutius nobiliter est architectatus. id autem opus non modo vulgo, sed etiam

16 in paucis a magnificentia nominatur. nam quattuor locis sunt aedium sacrarum marmoreis operibus ornatae dispositiones, [e quibus propriae de his nominationes clarissima fama nominantur] quorum excellentiae prudentesque cogitationum apparatus suspectus habent in deorum κημαντικοῖς. primumque aedes Ephesi Dianae ionico genere

1 demodes *G* charidas *x* polyidos *S* phy(i *G*)rros *x*  
 agesistratas *x* 3 collecta — animadverti *G* (*S*<sup>c</sup> in *m.*): *om.*  
*HS* 5 fuficius *HG*: sufficius *S* nimirum *Ro* (*deleto enim*;  
*cf.* 215, 10): mirum *x* 6 primus *HS*: inprimus *G* 7 terren-  
 tius *G* 8 pseptimi us *H*, Pseptimius *S*: septimis *G* 11 calles-  
 cheros *HS*, calle cheros *G* 12 porinos *G*: pormos *HS* 14 rei-  
 publice *GS*: regi publice *H* 15 quadringentis *Meurs.*: ducen-  
 tis *x* 16 anthiocus *H* 20 cuius *S* 21 vulgo *H* 24 *glos-*  
*sam del. Kr* prudentis *HS* 26 κημαντικοῖς *Kr*: sesemaneō  
*HG*, se se man& *S* (sese, maneō *G*<sup>c</sup>)

ab Chersiphronē Gnosio et filio eius Metagene est instituta, quam postea Demetrius, ipsius Dianae servus, et Paeonius Ephesius dicuntur perfecisse. Mileti Apollini item ionicis symmetriis <aedem> idem Paeonius Daphnisque Milesius instituerunt. Eleusine Cereris et Proserpinae cellam inmani magnitudine Ictinos dorico more sine exterioribus columnis ad laxamentum usus sacrificiorum pertexit. eam autem postea, cum Demetrius Phalereus 17 Athenis rerum potiretur, Philo ante templum in fronte columnis constitutis prostylon fecit; ita aucto vestibulo laxamentum initiantibus operique summam adiecit auctoritatem. in asty vero Olympium amplo modulorum comparatu corinthiis symmetriis et proportionibus, uti supra scriptum est, architectandum Cossutius suscepisse memoratur, cuius commentarium nullum est inventum. nec tamen a Cossutio solum de his rebus scripta sunt desideranda sed etiam a G. Mucio, qui magna scientia confusus aedis Honoris et Virtutis Marianae cellae columnarumque et epistyliorum symmetrias legitimis artis institutis perfecit. id vero si marmoreum fuisset, ut haberet, quemadmodum ab arte subtilitatem, sic ab magnificentia et inpensis auctoritatem, in primis et summis operibus nominaretur.

Cum ergo et antiqui nostri inveniantur non minus 18 quam Graeci fuisse magni architecti et nostra memoria satis multi, et ex his pauci praecepta edidissent, non

1 ab chersiphronē *x* metagene *HS* 2 servos *H* 3 paeonius *G* meleti *x* apolloni *G* 4 *add. Kr* idem *GS*: eidem *H* daphnis *G*: daphinis *HS* 5 cereris *GS*: ca&eris *H* 6 ictinos *H*, icti nos *S*, ictinus *G* 7 pertexit *G* 8 eam *ed*: ea *HG*, Ei *S* 11 initiantibus *G*: init(c *S*)ientibus *HS* adiecit *G*: adiecit *HS* 12 asty *G* Olympium *Schn*: ~~ad~~ adolympiom<sup>v</sup> *H*<sup>f</sup>, adolypiū *S*, adolimpiū *G* 14 cossutius *GS*: quosutiuf *H*<sup>c</sup> 16 acussutio *G* 17 .A. G. mutio *HS*, acī. mutio *G* 18 aedis *Mar*: aedes *x* marinianaē *HS*, mariniiane *G* 19 legitimas *a. c. H* 20 perficit *H* 25 nūq̄ memorię *G*

putavi silendum, sed disposite singulis voluminibus de singulis exponere rebus. itaque, quoniam sexto volumine (1) privatorum aedificiorum rationes perscripsi, in hoc, qui septimum tenet numerum, de expolitionibus, quibus rationibus et venustatem et firmitatem habere possint, exponam.

- I Primumque incipiam de ruderatione, quae principia tenet expolitionum, uti curiosius summaque providentia (1) solidationis ratio habeatur. et si plano pede eruderandum, quaeratur, solum si sit perpetuo solidum, et ita (10) exaequetur, et inducatur cum statumine rudus. sin autem omnis aut ex parte congesticius locus fuerit, fistucationibus cum magna cura solidetur. in contignationibus vero (2) diligenter est animadvertendum, ne qui paries, qui non exeat ad summum, sit extractus sub pavimentum, sed (11) potius relaxatus supra se pendentem habeat coaxationem. cum enim solidus exit, contignationibus arescentibus aut (2) pandatione sidentibus, permanens structurae soliditate dextra ac sinistra secundum se facit in pavimentis necessario (2) rimas. item danda est opera, ne commisceantur (1) axes aesculini quercu, quod quercui, simul umorem perceperunt, se torquentes rimas faciunt in pavimentis. sin (2) autem aesculus non erit et necessitas coegerit propter inopiam quercuis <uti>, sic videtur esse faciendum, ut secentur tenuiores; quo minus enim valuerint, eo facilius (21) clavis fixi continebuntur. deinde in singulis tignis extremis partibus axis bini clavi figantur, uti nulla ex parte possint se torquendo anguli excitare. namque de cerro aut fago seu farno nullus ad vestutatem potest permanere. coaxationibus factis, si erit, flex, si non, palea substernatur, (30)

1 silendum *H<sup>c</sup>SG<sup>c</sup>*: sidentum ante ras. *H*, sidiendū ante ras. *G* 2 exponere rebus *Kr*: exponeremus *x* sexto *H<sup>c</sup>SG<sup>c</sup>*: secto *H*, recto *G* 10 non solum ante ras. *H* 12 coniesticius *HS* 14 non om. *S* 18 sedentibus *x* 21 querqui *HG*, quercui *SG<sup>c</sup>* perceperint *G* 24 quaercis *H*, quercis *G<sup>s</sup>* (-cul ante ras. *S*) add. *Joc* faciendū *G* 25 minus *H* 26 clavis *G*: clavi *HS* contenebuntur *H* 30 silex *S*



3  
 4  
 5  
 6  
 7  
 8  
 9  
 10  
 11  
 12  
 13  
 14  
 15  
 16  
 17  
 18  
 19  
 20  
 21  
 22  
 23  
 24  
 25  
 26  
 27  
 28  
 29  
 30  
 31  
 32  
 33  
 34  
 35  
 36  
 37  
 38  
 39  
 40  
 41  
 42  
 43  
 44  
 45  
 46  
 47  
 48  
 49  
 50  
 51  
 52  
 53  
 54  
 55  
 56  
 57  
 58  
 59  
 60  
 61  
 62  
 63  
 64  
 65  
 66  
 67  
 68  
 69  
 70  
 71  
 72  
 73  
 74  
 75  
 76  
 77  
 78  
 79  
 80  
 81  
 82  
 83  
 84  
 85  
 86  
 87  
 88  
 89  
 90  
 91  
 92  
 93  
 94  
 95  
 96  
 97  
 98  
 99  
 100

Subdiu vero maxime idonea faciunda sunt pavimenta, quod contignationes umore crescentes aut siccitate decre-  
 scentes seu pandationibus sidentes movendo se faciunt  
 vitia pavimentis; praeterea gelicidia et pruinae non patiun-  
 tur integra permanere. itaque si necessitas coegerit, ut  
 minime vitiosa fiant, sic erit faciendum. cum coaxatum

3 inductis *ed*: -tus *x*      5 ad duo mixtionis *Ro*: ad duū  
 (-um *H*) mixtiones *x*      6 inrudus *H*      7 pistatione *Ro*: pi-  
 scatione *HS*, pinsatione *G*      8 nucleus *SG*<sup>c</sup>: nucleōs *H*, nedeus *G*  
 10 titulum *secl. Kr*      12 structa *Ro*: exstructa *x*      13 ex  
 structione *Kr*: exstructionē *S*, -nem *H*, exstrutionē *G*      16 de-  
 rectionem *H*      17 hę *G*      18 plani *Joc*: pleni *x*      20 exiēda  
 ut non *S*      21 *add. Joc*      27 sedentes *x*      28 proinae *H*

fuerit, super altera coaxatio transversa sternatur clavisque fixa duplicem praebeat contignationi loricationem. deinde ruderi novo tertia pars testae tunsae admisceatur, calcisque duae partes ad quinque mortarii mixtionibus praestent responsum. statuminatione facta rudus inducatur, idque pistum absolutum ne minus pede sit crassum. tunc autem nucleo inducto, uti supra scriptum est, pavimentum e tessera grandi circiter binum digitum caesa struatur fastigium habens in pedes denos digitos binos; quod si bene temperabitur et recte fricatum fuerit, ab omnibus vitiis erit tutum. uti autem inter coagmenta materies ab gelicidiis ne laboret, fracibus quotannis ante hiemem saturetur; ita non patietur in se recipere gelicidii pruina.

7 sin autem curiosius videbitur fieri oportere, tegulae bipedales inter se coagmentatae supra rudus substrata materia conlocentur habentes singulis coagmentorum frontibus excelsos canaliculos digitales. quibus iunctis implicetur calx ex oleo subacta, confricenturque inter se coagmenta compressa. ita calx, quae erit haerens in canalibus, dure scendo contextequae solidescendo non patietur aquam neque aliam rem per coagmenta transire. cum ergo fuerit hoc ita perstratum, supra nucleus inducatur et virgis caedendo subigatur. supra autem sive ex tessera grandi sive ex spica testacea <pavimenta> struantur fastigiis, quibus est supra scriptum, et cum sic erunt facta, non cito vitiantur.

II Cum a pavimentorum cura discessum fuerit, tunc de albariis operibus est explicandum. id autem erit recte, si glabrae calcis optimae ante multo tempore, quam opus fuerit, macerabuntur, uti, si qua glabra parum fuerit in fornace cocta, in maceratione diuturna liquore defervere

---

6 pystū *S* grassum *H* 9 digitus *HS* 12 gelicidiis *H*  
 fragibus *x* quodannis *H* 17 fort. semicanaliculos implicetur  
*Kr*: impletur *x* calix *S* (item v. 19) 20 contextequae solidescendo *Ro*: contestateque solidiscendo *G. om. HS, del. G<sup>c</sup>*  
 22 nucleus *H* 23 expica *SG<sup>c</sup>*: expica *H, om. G* 24 pavimenta *add. Kr* 31 in *om. G*

coacta uno tenore concoquatur. namque cum non penitus macerata sed recens sumitur, cum fuerit inducta habens latentes crudos calculos, pustulas emittit. qui calculi, in opere uno tenore cum permacerantur, dissolvunt et dissipant tectorii politiones. cum autem habita erit ratio 2 macerationis et id curiosius operi praeparatum erit, sumatur ascia et, quemadmodum materia dolatur, sic calx in lacu macerata ascietur. si ad eam offenderint calculi, non erit temperata; cumque siccum et purum ferrum educetur, indicabit eam evanidam et siticulosam; cum vero pinguis fuerit et recte macerata, circa id ferramentum uti glutinum haerens omni ratione probabit se esse temperatam. tunc autem machinis comparatis camerarum dispositiones in conclavibus expediantur, nisi lacunariis ea fuerint ornata.

Cum ergo camerarum postulabitur ratio, sic erit faciendum. III asseres directi disponantur inter se ne plus spatium habentes pedes binos, et hi maxime cupressei, quod abiegnei ab carie et ab vetustate celeriter vitiantur. hique asseres, cum ad formam circinationis fuerint distributi, catenis dispositis ad contignationes, sive tecta erunt, crebriter clavis ferreis fixi religentur. eaeque catenae ex ea materia comparentur, cui nec caries nec vetustas nec umor possit nocere, id est e buxo, iunipero, olea, robore, cupresso ceterisque similibus praeter quercum, cum ea se torquendo rimas faciat quibus inest operibus. asseribus dispositis 2 tum tomice ex sparto hispanico harundines graecae tunsae ad eos, uti forma postulat, religentur. item supra cameram materies ex calce et harena mixta subinde inducatur, ut, si quae stillae ex contignationibus aut tectis ceciderint,

1 tenore *Joc*: tempore *x* 6 operi *Schn*: opere *x* 12 probavit *G* se *G*: om. *HS* 16 faciendum *a. ras.* *S*: faciunda *HGS*<sup>c</sup> 18 cupr(a)essi *x* 20 circinationes *HS* 21 tecta erunt *G*: tectē *H*, tect~~o~~ *S*, tectorum *G*<sup>c</sup> crebiter *H* 24 iunipero *H*: iunipiro *HS*, iunipera *G* oleo *a. corr.* *G* 25 ea se *Joc*: eas *x* 26 faciat *Joc*: faciant *HS*, faciunt *G* 27 tomice ex *Joc*: tomices *HSG*<sup>c</sup>, tonices *G* 29 inducantur *G* 30 qua est ille *H*, qua ē ille *S*, quę astule *G*

sustineantur. sin autem harundinis graecae copia non erit, de paludibus tenues colligantur et mataxae tomice ad iustam longitudinem una crassitudine alligationibus temperentur, dum ne plus inter duos nodos [alligationibus] binos pedes distent, et hae ad asseres, uti supra scriptum est, tomice religentur cultellique lignei in eas configantur. 3 cetera omnia, uti supra scriptum est, expediuntur. cameris dispositis et intextis imum caelum earum trullissetur, deinde harena dirigatur, postea autem creta aut marmore poliatur.

Cum camerae politae fuerint, sub eas coronae sunt subiciendae, quas maxime tenues et subtiles oportere fieri videbitur; cum enim grandes sunt, pondere deducuntur nec possunt se sustinere. in hisque minime gypsum debet admisceri, sed ex creto marmore uno tenore perduci, uti ne praecipiendo non patiaturo uno tenore opus inarescere. etiamque cavendae sunt in cameris †priscorum dispositiones, quod earum planitiae coronarum gravi pondere inpendentes 4 sunt periculosae. coronarum autem sunt figurae <aliae purae>, aliae caelatae. conclavibus autem, ubi ignis aut plura lumina sunt ponenda, purae fieri debent, ut eo facilius extergeantur; in aestivis et exhedris, ubi minime fumus est nec fuligo potest nocere, ibi caelatae sunt faciendae. semper enim album opus propter superbiam candoris non modo ex propriis sed etiam alienis aedificiis concipit fumum.

5 Coronis explicatis parietes quam asperrime trullissentur postea autem supra, trullissione subarescente, deformatur directiones harenati, uti longitudines ad regulam et ad

2 colligantur *GS<sup>c</sup>*: -gatur *HS* tomicae *x* 4 duos *G*: uos *H*, .ii.os *S* del. *Kr* 6 tomice *G*: -cae *H*, tom<sup>i</sup>cæ *S* 9 derigatur *x* creca *H* 10 polliatur *H* 12 quas *Ro*: quâ *GS*, quam *H* subtilis *H* et *a. c.* *S* 14 possunse *H* 15 ex creto *Joc*: excepto *x* perduci — tenore *om.* *S* 17 fort. thricorum 19 add. *rec* 21 pure *S*: pura *HG* eo *Bondam*: ea 2 (eæ *S<sup>c</sup>*) 27 quem *H* 28 trullissione *S*: -nē *G*, -nem *H* 29 derirectiones *x* ut *S*

ineam, altitudines ad perpendicularum, anguli ad normam  
 espondentes exigantur; namque sic emendata tectoriorum  
 n picturis erit species. subarescente iterum et tertio in-  
 lucatur; ita cum fundatior erit ex harenato directura, eo  
 firmior erit ad vetustatem soliditas tectorii. cum ab arena 6  
 praeter trullissationem non minus tribus coriis fuerit de-  
 ormatum, tunc e marmore graneo directiones sunt sub-  
 gendae, dum ita materies temperetur, uti, cum subigatur,  
 non haereat ad rutrum, sed purum ferrum e mortario  
 beretur. grandi inducto et inarescente alterum corium  
 mediocre dirigatur; id cum subactum fuerit et bene frica-  
 um, subtilius inducatur. ita cum tribus coriis harenae  
 t item marmoris solidati parietes fuerint, neque rimas  
 eque aliud vitium in se recipere poterunt, sed et liacu- 7  
 rum subactionibus fundata soliditate marmorisque can-  
 ore firmo levigata, coloribus cum politionibus inductis  
 nitidos expriment splendoros. colores autem, udo tectorio  
 um diligenter sunt inducti, ideo non remittunt sed sunt  
 perpetuo permanentes, quod calx, in fornacibus excocto  
 quore facta raritatibus evanida, ieiunitate coacta corripit  
 a se quae res forte contigerunt, mixtionibusque ex aliis  
 potestatibus conlatis seminibus seu principiis una solide-  
 pendo, [in quibuscumque membris est formata] cum fit  
 rida, redigitur, uti sui generis proprias videatur habere  
 qualitates. itaque tectoria, quae recte sunt facta, neque 8  
 vetustatibus fiunt horrida neque, cum extergentur, remittunt  
 colores, nisi si parum diligenter et in arido fuerint in-  
 ducti. cum ergo ita in parietibus tectoria facta fuerint,  
 uti supra scriptum est, et firmitatem et splendorem et ad  
 vetustatem permanentem virtutem poterunt habere. cum

2 tectoriorum *Joc*: tectorum *x* 4 cõfundatior *H*  
 arenato *G*: -ta *HS* directura *x* 7 graneo (granio *Fav.*):  
 grandio *x* deredectiones *x* 9 murtario *H* 15 candore *ed*:  
 e *GS*, -rem *H* 16 levigata *Ro*: -tae *G*, -te *HS* 17 nitidus *H*  
 lo *Joc*: nudo *x* 20 evanida *G*: & evanida *HSG<sup>c</sup>* 21 porte *G*  
 principis *H* 23 *del. Kr* 24 videatur *Joc*: videtur *x* 25 recta  
 (-tae *H*) 27 inducti *Joc*: -ta *x* 28 ita *Joc*: itaq; *x*

- vero unum corium harenae et unum minuti marmoris erit inductum, tenuitas eius minus valendo faciliter rumpitur nec splendorem politionibus propter inbecillitatem crassitudinis proprium obtinebit. quemadmodum enim speculum argenteum tenui lamella ductum incertas et sine viribus habet remissiones splendoris, quod autem e solida temperatura fuerit factum, recipiens in se firmis viribus politionem fulgentes in aspectu certasque considerantibus imagines reddet, sic tectoria, quae ex tenui sunt ducta materia, non modo sunt rimosa, sed etiam celeriter evanescent, quae autem fundata harenationis et marmoris soliditate sunt crassitudine spissa, cum sunt politionibus crebris subacta, non modo sunt nitentia, sed etiam imagines expressas aspicientibus ex eo opere remittunt. Graecorum vero tectores non solum his rationibus utendo faciunt opera firma, sed etiam mortario conlocato, calce et harena ibi confusa, decuria hominum inducta ligneis vectibus pisant materiam, et ita ad certamen subacta tunc utuntur. itaque veteribus parietibus nonnulli crustas excidentis pro abacis utuntur, ipsaque tectoria abacorum et speculorum divisionibus circa se prominentes habent expressiones.
- 11 Sin autem in craticis tectoria erunt facienda, quibus necesse est in arrectariis et transversariis rimas fieri ideo quod, luto cum linuntur, necessario recipiunt umorem cum autem arescunt, extenuati in tectoriis faciunt rimas id ut non fiat, haec erit ratio. cum paries totus luto inquinatus fuerit, tunc in eo opere cannae clavis muscarii perpetuae figantur, deinde iterum luto inducto, si priore transversariis harundinibus fixae sunt, secundae erecti figantur, et ita, uti supra scriptum est, harenatum et mar-

4 optinebit *HG*: habebit *S*      5 incertas et *GS*: incertas  
 sed *H*      6 remissiones splendoris *G*: remissiores splendores *HS*  
 10 materia *G*: om. *HS*      12 soliditate *HG*: solidate *S*      cras-  
 situdines | pissa *G*, -ne pissa *S*, -ne | spissa *G*<sup>c</sup>      politionibus *H*  
 26 arescunt *Joc*: -cent *x*      30 harundibus *H*      31 ita *G*  
 om. *HS*

mor et omne tectorium inducatur. ita cannarum duplex in parietibus harundinibus transversis fixa perpetuitas nec segmina nec rimam ullam fieri patietur.

Quibus rationibus siccis locis tectoria oporteat fieri, IV dixi; nunc, quemadmodum umidis locis politiones expediantur, ut permanere possint sine vitiis, exponam. et primum conclavibus, quae plano pede fuerint, in imo pavimento alte circiter pedibus tribus pro harenato testa trullissetur et dirigatur, uti eae partes tectoriorum ab umore ne vitentur. sin autem aliqui paries perpetuos habuerit umores, paululum ab eo recedatur et struatur alter tenuis distans ab eo, quantum res patietur, et inter duos parietes canalis ducatur inferior, quam libramentum conclavis fuerit, habens nares ad locum patentem. item, cum in altitudinem perstructus fuerit, relinquuntur spiramenta; si enim non per nares umor et in imo et in summo habuerit exitus, non minus in nova structura se dissipabit. his perfectis paries testa trullissetur et dirigatur et tunc tectorio poliatur. in autem locus non patietur structuram fieri, canales fiant 2 et nares exeant ad locum patentem. deinde tegulae bipedales ex una parte supra marginem canalis inponantur, ex altera parte besalibus <laterculis> pilae substruantur, in quibus duarum tegularum anguli sedere possint, et ita a pariete eae distent, ut ne plus pateant palmum. deinde insuper erectae mammatae tegulae ab imo ad summum ad parietem figantur, quarum interiores partes curiosius ducuntur, ut ab se respuant liquorem; item in imo et in summo supra camaram habeant spiramenta. tum autem 3 calce ex aqua liquida dealbentur, uti trullissionem testa-

3 segmina *Joc*: tegmina *H*, tecmina *GS* post patietur in  
 pso textu *G* leguntur verba haec Quomodo tectoria in humidis  
 locis fiant 5 politiones *H* 8 trullissetur *HS* 9 eae *H*: hee  
 3, hae *G* 10 aliquis *G* 13 conclavi *G* 14 perstructus *S*:  
 perstrictus *HG* 18 derigatur *HG* 20 exeunt *H* 21 canales *H*  
 2 add. *Joc* 23 angulis *G* 24 distent *G*<sup>o</sup>: distant *HS*  
 5 mammatae (*Plin. 35, 159*): amatae *HS*, amatae *G* 28 came-  
 am *G* spiramenta *Joc*: stramenta *x* 29 testaceam *rec*: testae  
 am *H*, testeā *G* teste||am *S*

ceam non respuant; namque propter ieiunitatem quae est a fornacibus excocta non possunt recipere nec sustinere, nisi calx subiecta utrasque res inter se conglutinet et cogat coire. trullissatione inducta pro harenato testa dirigatur, et cetera omnia, uti supra scripta sunt in tectori rationibus, perficiantur.

- 4 Ipsi autem \* \* \* \* politionibus eorum ornatus proprios debent habere ad decoris rationes, uti et ex locis aptas et generum discriminibus non alienas habeant dignitates. tricliniis hibernis non est utilis compositione nec megalographia nec camerarum coronario opere subtilis ornatus, quod ea et ab ignis fumo et ab luminum crebris fuliginibus corrumpuntur. in his vero supra podia abaci ex atramento sunt subigendi et poliendi cuneis silaceis seu miniaceis interpositis, <et> explicandae camerae pure politae. etiam pavimentorum non erit displicens, si qui animadvertere voluerit Graecorum hibernaculorum usum, minime
- 5 sumptuosus et utilis apparatus. foditur enim infra libramentum triclinii altitudo circiter pedum binum, et solo festucato inducitur aut rudus aut testaceum pavementum ita fastigatum, ut in canali habeat nares. deinde congestis et spisse calcatis carbonibus inducitur e sabulone et calce et favilla mixta materies crassitudine semipedali. ad regulam et libellam summo libramento cote despumato redditur species nigri pavimenti. ita convivii eorum et, quod pocolis et pytismatis effunditur. simul cadit siccescitque, quique versantur ibi ministrantes, etsi nudis pedibus fuerint, non recipiunt frigus ab eius modi genere pavimenti.

4 cogitat quaire *H* 5 tectorii *S*: -rio *HG* 6 perficiantur  
*ed*: -untur *x* 7 fort. Ipsi autem <parietes perfectis> politionibus eorum 10 cōpositio *S* megalographia *Joc*: megalographia *x* 12 fuliginibus *G* 14 silaceis *Joc*: sileceis *H*, siliceis *S*, silceis *G* se omnia|ceis *H* 15 <et> explicandae *Kr* explicat(a)e *x* 17 hibernaculorum *Kr*: adhibernaculorum (*cun* ad *add.*) *x* 18 est apparatus *x* (*interpol. del. Schn*) infra *Schn* intra *x* 19 triclinii *H* 21 habeat *ed*: habeant *x* 22 esabulone *G*: & sabulone *HS* 26 pytismatis *Salm.*: sputismatis *x* effunditur *Joc*: -detur *x* siccessit *G* 28 fragus *H*



Ceteris conclavibus, id est vernis, autumnalibus, aestivis, V  
 etiam atriis et peristylis, constitutae sunt ab antiquis ex  
 certis rebus certae rationes picturarum. namque pictura  
 imago fit eius, quod est seu potest esse, uti homines, aedi-  
 ficia, naves, reliquarumque rerum, e quibus finitis certisque  
 corporibus figurata similitudine sumuntur exempla. ex eo  
 antiqui, qui initia expolitionibus instituerunt, imitati sunt  
 primum crustarum marmorearum varietates et conlocatio-  
 nes, deinde coronarum, †siliculorum, cuneorum inter sese  
 varias distributiones. postea ingressi sunt, ut etiam aedi- 2  
 ficiorum figuras, columnarum et fastigiorum eminentes pro-  
 cepturas imitarentur, patentibus autem locis, uti exhedris,  
 propter amplitudines parietum scaenarum frontes tragico  
 more aut comico seu satyrico designarent, ambulationibus  
 vero propter spatia longitudinis varietatibus topiorum orna-  
 rent ab certis locorum proprietatibus imagines exprimentes;  
 pinguntur enim portus, promunturia, litora, flumina, fontes,  
 eurypi, fana, luci, montes, pecora, pastores. nonnulli loci  
 tem signorum megalographiam habent et deorum simu-  
 acra seu fabularum dispositas explicationes, non minus  
 eroianas pugnas seu Ulixis errationes per topia, ceteraque,  
 quae sunt eorum similibus rationibus ab rerum natura  
 procreata. sed haec, quae ex veris rebus exempla sume- 3  
 antur, nunc iniquis moribus improbantur. nam pinguntur  
 aeternis monstra potius quam ex rebus finitis imagines  
 aeternae: pro columnis enim struuntur calami striati cum  
 crispis foliis et volutis, pro fastigiis appagineculi, item

2 peristylis *HS*, peristylis *G* ex certis *Joc*: & certis *x*  
 certae rationes *G*: caeterationes *H*, ceterae rationes *S* 5 finitis  
*Iar*: finibus *H*, finibus *SG<sup>c</sup>*, finibus *G* 8 primi *S* 9 fort. spe-  
 alorum (cf. 169, 12) sese *G*: se *HS* 11 fastidiorum *HS*  
 rolecturas *HS* 12 imitarentur *Joc*: imitentur *HSG<sup>c</sup>*, imi-  
 tentes *G* 16 ab certis *ed*: ad certis *x* 17 promunctoria *S*  
 eurypi *HG*, eurypi *S* nonnullis *S* loci *Kr*: locis *x*  
 habent et *Kr*: habentes *x* 21 ulixis *H* 23 veris *rec*:  
 veris *H*, veteris *S*, veteribus *G* 24 nam pinguntur *G*:  
 n. *HS* 27 pro fastigiis appagineculi *transp. Kr*: post calami  
 . 26) *exh. x* (appagine culliculi triaticū a. c. *G*)

candelabra aedicularum sustinentia figuras, supra fastigia eorum surgentes ex radicibus cum volutis teneri flores habentes in se sine ratione sedentia sigilla, non minus coliculi dimidiata habentes sigilla alia humanis, alia besti-  
 4 arum capitibus. haec autem nec sunt nec fieri possunt nec fuerunt. quemadmodum enim potest calamus vere sustinere tectum aut candelabrûm ornamenta fastigii, seu coliculus tam tenuis et mollis sustinere sedens sigillum, aut de radicibus et coliculis ex parte flores dimidiataque sigilla procreari? at haec falsa videntes homines non reprehendunt sed delectantur, neque animadvertunt, si quid eorum fieri potest necne. ergo ita novi mores coegerunt, uti inertiae mali iudices convincerent artium virtutes; iudiciis autem infirmis obscuratae mentes non valent probare, quod potest esse cum auctoritate et ratione decoris. neque enim picturae probari debent, quae non sunt similes veritati, nec, si factae sunt elegantes ab arte, ideo de his statim debet 'recte' iudicari, nisi argumentationis certas rationes habuerint sine offensionibus  
 5 explicatas. etenim etiam Tralibus cum Apaturius Alabandus eleganti manu finxisset scaenam in minusculo theatro, quod ἐκκλησιαστήριον apud eos vocitatur, in eaque fecisset columnas, signa, centauros sustinentes epistylia tholorum rotunda tecta, fastigiorum prominentes versuras coronasque capitibus leoninis ornatas, quae ora stillicidiorum e tectis habent rationem, praeterea supra ea nihilominus episcaenum, in qua tholi, pronai, semifastigii omnisque tecti varius picturis fuerat ornatus, itaque cum aspectus eius scaenae propter asperitatem eblandiretur omnium visus et iam id opus probare fuissent parati, tunc

2 voluteis *x* flores *Kr*: plures *x* 4 dimidiata *Joc*: dimidiati *x* 8 culiculus *HS* 10 adhaec *H*, ad hec *S*, Adhęc *G* 12 ergo—virtutes *transp. Kr*: post fuerunt (*v. 6*) *exh. x* 18 argumentationes *HS* 20 alabandius *x* 22 ἐκκλησιαστήριον *Joc* eglisinterion *HS*, eglis interī *G* 24 tholorum *Joc*: pholumorum *HS* *G*<sup>c</sup>, pholurū *G* 25 ora (*cf. 83, 8*) *Kr*: omnia (*scil. ona on lin. ut 101, 24*) *x* 27 episcaenum (*cf. 118, 18*) *Kr*: -nium (*epscæniū S*) proni *G*

Licymnius mathematicus prodiit et ait 'Alabandis satis 6  
 acutos ad omnes res civiles haberi, sed propter non ma-  
 gnum vitium indecentiae insipientes eos esse iudicatos,  
 quod in gymnasio eorum quae sunt statuæ omnes sunt  
 causas agentes, foro discos tenentes aut currentes seu pila  
 ludentes. ita indecens inter locorum proprietates status  
 signorum publice civitati vitium existimationis adiecit.  
 videamus item nunc, ne Apaturii scaena efficiat et nos  
 Alabandis aut Abderitas. qui enim vestrum domos supra  
 tegularum tecta potest habere aut columnas seu fastigio-  
 rum explicationes? haec enim supra contignationes po-  
 nuntur, non supra tegularum tecta. si ergo, quae non  
 possunt in veritate rationem habere facti, in picturis pro-  
 baverimus, accedemus et nos his civitatibus, quae propter  
 haec vitia insipientes sunt iudicatae.' itaque Apaturii 7  
 contra respondere non est ausus, sed sustulit scaenam et  
 ad rationem veritatis commutatam postea correctam ad-  
 probavit. utinam dii immortales fecissent, uti Licymnius  
 revivisceret et corrigeret hanc amentiam tectoriorumque  
 errantia instituta! sed quare vincat veritatem ratio falsa,  
 non erit alienum exponere. quod enim antiqui insumentes  
 laborem et industriam probare contendebant artibus, id  
 nunc coloribus et eorum eleganti specie consecuntur, et  
 quam subtilitas artificis adiciebat operibus auctoritatem,  
 nunc dominicus sumptus efficit, ne desideretur. quis enim 8  
 antiquorum non uti medicamento minio parce videtur usus  
 esse? at nunc passim plerumque toti parietes inducuntur.  
 accedit huc chrysocolla, ostrum, armenium. haec vero  
 cum inducuntur, etsi non ab arte sunt posita, fulgentes

1 Licymnius *Sillig*: lichinus *H*, lichinius *G*, liclinus *S*  
 alabandas *G*    2 haberi *G*: habere *HS*    3 indecentia *G*,  
 -tæ *S*    iudicatus *HS*    4 gipnasio *H*    5 causas *GS*<sup>c</sup>:  
 causa *HS*    7 civitati *Joc*: -tis *x*    existimationes *HS*  
 8 Apaturii *ed*: apicturis *x*    9 alabandas *x*    10 aut *G*: ad  
*HS*    11 explicationes *G*: explitionis *H*, expoliticionis *S*    con-  
 tignationis *H*    14 accedemus *ed*: -dimus *x*    17 adprobabit  
*HS*    18 uti licinius *HG*, utlicinius *S*    20 errentia *G*    23 eli-  
 ganti *GS*, aliganti *H*    27 at *GS*: ad *H*    29 nonâ parte *G*

colorum reddunt visus, et ideo quod pretiosa sunt, legibus excipiuntur, ut ab domino, non a redemptore repraesententur.

Quae commonefacere potui, ut ab errore discedatur in opere tectorio, satis exposui; nunc de apparitionibus, ut succurrere potuerit, dicam, et primum, quoniam de calce initio est dictum, nunc de marmore ponam.

VI Marmor non eodem genere omnibus regionibus procreatur, sed quibusdam locis glaebae ut salis micas per lucidas habentes nascuntur, quae contusae et molitae praestant operibus utilitatem. quibus autem locis eae copiae non sunt, caementa marmorea, sive assulae dicuntur, quae marmorarii ex operibus deiciunt, contunduntur et moluntur, <et cum> est subcretum, in operibus utuntur. aliis locis, ut inter Magnesiae et Ephesi fines, sunt loca, unde foditur <farina> parata, quam nec molere nec cernere opus est, sed sic est subtilis, quemadmodum si qua est manu contusa et subcreta.

Colores vero alii sunt, qui per se certis locis procreantur et inde fodiuntur, nonnulli ex aliis rebus tractationibus aut mixtionum temperaturis compositi perficiuntur,

VII tur, uti praestent eandem in operibus utilitatem. primum autem exponemus, quae per se nascentia fodiuntur, uti sil, quod graece  $\omega\chi\rho\alpha$  dicitur. haec vero multis locis, ut etiam in Italia, invenitur; sed quae fuerat optima, attica, ideo nunc non habetur, quod Athenis argentifodinae cum haberent familias, tunc specus sub terra fodiebantur ad argentum inveniendum. cum ibi vena forte inveniretur, nihilominus uti argentum persequebantur; itaque antiqui egregia

1 colorum *Kr*: oculorum  $x$  4 cummonefacere *H*, cōmune facere *S* ( $G^c$ ) 9 plucida *E* 10 mollitē *SE^c* 12 assilae *HG*, -le *E*, alsilē *S* 13 contunduntur et molliuntur et is qui ex his ab ignis vapore etc. (pag. 177, 10) — expolitus et aridus (178, 25)  $x$ . foliorum ordinem restituit post *Jocundum Lorentzen* 14 add. *Ro* 16 add. *Kr* 17 subtilis ed. *Fl*: subtilius  $x$  19 aliis *H* procrehentur *H* 21 mixtionum *Nohl*: mixtionibus  $x$  22 ineandem *H* et a. c. *S* primum autem bis ponit *E* 23 sil *Schn*: si  $x$  24 ochras  $x$  25 atica *HS* 29 persequebatur *HS*

copia silis ad politionem operum sunt usi. item rubricae 2  
 5) copiosae multis locis eximuntur, sed optimae paucis, uti  
 Ponto Sinope, et Aegypto, in Hispania Balearibus, non  
 minus etiam Lemno, cuius insulae vectigalia Athenien-  
 sibus senatus populusque Romanus concessit fruenda. pa- 3  
 raetonium vero ex ipsis locis, unde foditur, habet nomen.  
 eadem ratione melinum, quod eius metallum in sola  
 10) cycladi Melo dicitur esse. creta viridis item pluribus 4  
 locis nascitur, sed optima Zmyrnae; hanc autem Graeci  
 10 θεοδοτειον vocant, quod Theodotus nomine fuerat, cuius  
 in fundo id genus cretae primum est inventum. auripig- 5  
 mentum, quod αρρευικον graece dicitur, foditur Ponto.  
 5) sandaraca item pluribus locis, sed optima Ponto proxime  
 flumen Hypanim habet metallum.  
 7 Ingređiar nunc minii rationes explicare. id autem agris VIII  
 16 Ephesiorum Cilbianis primum esse memoratur inventum.  
 cuius et res et ratio satis magnas habet admirationes.  
 foditur enim glaeba quae dicitur, antequam tractationibus  
 5) ad minium perveniant, vena uti ferrum, magis subrufo  
 20 colore, habens circa se rubrum pulverem. cum id foditur,  
 ex plagis ferramentorum crebras emittit lacrimas argenti  
 vivi, quae a fossoribus statim colliguntur. hae glaebae, 2  
 cum collectae sunt, in officina propter umoris plenitatem  
 0) coiciuntur in fornacem, ut interarescant, et is qui ex his  
 25 ab ignis vapore fumus suscitatur, cum resedit in solum  
 furni, invenitur esse argentum vivum. exemptis glaebis  
 guttae eae, quae residebunt, propter brevitates non possunt  
 colligi, sed in vas aquae converruntur et ibi inter se  
 5) congruunt et una confunduntur. id autem cum sint quat-

1 usu *E et a. c. G* 7 metallum (*Ro*) in sola *Kr*: metalli  
 insulae (-la *a. c. S*) *x* 8 esse — nascitur *om. E* 9 optime *S*  
 10 theodoteū *HS*, theothoteū *EG* 12 arsenicon *x* pontos  
 andarea *H*, ponto . sandarea *S* 13 proxime fluvio *E* 16 Cil-  
 bianis *Phil*: cliuianis *HSG*<sup>c</sup>, divianis *G*, cluiiannis *E* 19 fer-  
 rum *Ro*: ferro *x* 23 officinam *H*, -nā *S* 24 interarescant  
 fuerit ceram punicam etc. (*pag. 178, 25*) *x* 27 residebunt *E*:  
 resedebunt *HGS* 28 in vasa quae (*q: E*) *x* convertuntur *G*

tuor sextariorum mensurae, cum expenduntur, inveniuntur  
 3 esse pondo centum. cum in aliquo vase est confusum, si  
 supra id lapideum centenarium pondus inponatur, natat  
 in summo neque eum liquorem potest onere suo premere  
 nec elidere nec dissipare. centenario sublato si ibi auri 5 (C)  
 scrupulum inponatur, non nabit, sed ad imum per se  
 deprimetur. ita non amplitudine ponderis sed genere  
 4 singularum rerum gravitatem esse non est negandum. id  
 autem multis rebus est ad usum expeditum. neque enim  
 argentum neque aes sine eo potest recte inaurari. cum- 10  
 que in veste intextum est aurum eaque vestis contrita 17:  
 propter vetustatem usum non habeat honestum, panni in  
 fictilibus vasis inpositi supra ignem comburuntur. is cinis  
 coicitur in aquam, et additur eo argentum vivum. id  
 autem omnes micæ auri corripit in se et cogit secum 15 (C)  
 coire. aqua defusa cum id in pannum infunditur et ibi  
 manibus premitur, argentum per panni raritates propter  
 liquorem extra labitur compressione coactum, aurum intra  
 purum invenitur.

IX Revertar nunc ad minii temperaturam. ipsae enim 20  
 glaebae, cum sunt aridae, contunduntur pilis ferreis, et (10)  
 lotionibus et cocturis crebris relictis stercorebus efficiuntur,  
 ut adveniant, colores. cum ergo emissae sint ex minio  
 per argenti vivi relictionem quas in se naturales habuerat  
 2 virtutes, efficitur tenera natura et viribus inbecillis. ita- 25  
 que cum est in expolitionibus conclavium tectis inductum, (15)  
 permanet sine vitii suo colore; apertis vero, id est peristyliis  
 aut exhedris aut ceteris eiusdem modi locis, quo sol et luna  
 possit splendores et radios inmittere, cum ab

2 alico *H* confusum *ed*: -sus *x* 3 lapideum *Kr*: lapidē  
 (-em *E*) *x* 6 scrupulū *E*, scriptulus *E*<sup>c</sup> ponatur *HS*  
 8 non negandum est *EG* 11 veste *S*: vestē *HEG* con-  
 strita *H* 14 coicitur *EG*: coigitur *H*, cogitur *S* 15 omnis *H*  
 secū ire *S* 16 defusa *Joc*: diffusa *x* 18 compr. coactum,  
 aurum *Kr*: aurum compr. coactum *x* 23 adveniat colores *E*  
 (color eius *E*<sup>c</sup>) emissae sint (*Schn*) *Ro*: emissa esset *x* minio  
*Schn*: minii *x* 24 in sese *E* 27 permanet: pesonan & *E*  
 29 posse *E* mittere *E*

his locus tangitur, vitiatur et amissa virtute coloris deni-  
 30) gratatur. itaque cum et alii multi tum etiam Faberius  
 scriba, cum in Aventino voluisset habere domum eleganter  
 expolitam, peristyllis parietes omnes induxit minio, qui  
 5 post dies xxx facti sunt invenusto varioque colore. itaque  
 primo locavit inducendos alios colores. at si qui 3  
 subtilior fuerit et voluerit expolitionem miniaceam suum  
 5) colorem retinere, cum paries expolitus et aridus fuerit,  
 9 ceram ponticam igni liquefactam paulo oleo temperatam  
 10 saeta inducat; deinde postea carbonibus in ferreo vase  
 compositis eam ceram una cum pariete calfaciundo sudare  
 cogat lietque, ut peraequetur; deinde tunc candela centun-  
 5) culisque puris subigat, uti signa marmorea nuda curan-  
 tur (haec autem γάνωσις graece dicitur): ita obstans cerae 4  
 5 ponticae lorica non patitur nec lunae splendorem nec  
 solis radios lambendo eripere ex his politionibus colo-  
 rem. quae autem in Ephesiorum metallis fuerunt officinae,  
 10) nunc traiectae sunt ideo Romam, quod id genus venae  
 postea est inventum Hispaniae regionibus, <e> quibus  
 6 metallis glaebae portantur et per publicanos Romae curan-  
 tur. eae autem officinae sunt inter aedem Florae et  
 Quirini.

Vitiatur minium admixta calce. itaque si qui velit 5  
 5) experiri id sine vitio esse, sic erit faciendum. ferrea  
 5 lamna sumatur, eo minium inponatur, ad ignem conlocetur,  
 donec lamna candescat. cum e candore color mutatus  
 fuerit eritque ater, tollatur lamna ab igni, et sic refrige-  
 ratum si restituatur in pristinum colorem, sine vitio esse

3 aventino rec: adventino x 4 introduxit G 5 triginta E  
 6 at EG: ad HS 7 miniaciam HG, -tiam S, minaciã E  
 8 et aridus est subcretum etc. (pag. 175, 22) 9 ponticam Ro:  
 pumicam x 11 una (scil. 1<sup>a</sup>) Kr: aprimo x cumparate E  
 12 liet Kr: fiat x centunculis Kr: cunctis (scil. cētis) x 13 puris  
 ed: pluris x (plurib, a. e. E) ut S 14 γάνωσις Welcker:  
 gnosis x 15 pumicae HS, -ceę EG 16 lambendo ed:  
 labendo x 19 e (ex) add. Schn 23 minimum H 24 faciu-  
 dum G 25 inponatur HG: adponatur S (app. G<sup>c</sup>), im-  
 poni E 26 lamina E 27 igne E 28 si EG: om. HS

probabitur; sin autem permanserit nigro colore, significabit (20) se esse vitiatum.

- 6 Quæ succurrere potuerunt mihi de minio, dixi. chrysocolla adportatur a Macedonia; foditur autem ex îs locis, qui sunt proximi aerariis metallis. armenium et indicum 5 nominibus ipsis indicatur, quibus in locis procreatur.
- X Ingrediari nunc ad ea, quae ex aliis generibus tracta- 11 tionum temperaturis commutata recipiunt colorum proprietates. et primum exponam de atramento, cuius usus in operibus magnas habet necessitates, ut sint notae, quem- 10 admodum praeparentur certis rationibus artificiorum, ad (5) 2 id temperaturae. namque aedificatur locus uti laconicum et expolitur marmore subtiliter et levigatur. ante id fit fornacula habens in laconicum nares, et eius praefurnium magna diligentia comprimitur, ne flamma extra dissipetur. 15 in fornace resina collocatur. hanc autem ignis potestas (10) urendo cogit emittere per nares intra laconicum fuliginem, quae circa parietem et camerae curvaturam adhaerescit. inde collecta partim componitur ex gummi subacta ad usum atramenti librarii, reliquum tectores glutinum admiscentes 20 3 in parietibus utuntur. si autem hae copiae non fuerint paratae, ita necessitatibus erit administrandum, ne expectatione morae res retineatur. sarmenta aut taedae schidiae comburantur; cum erunt carbones, extinguantur, deinde in mortario cum glutino terantur: ita erit atramentum 25 4 tectoribus non invenustum. non minus si faex vini arefacta (20) et cocta in fornace fuerit et ea contrita cum glutino in opere inducetur, atramenti suavitatis superque efficiet colorem; et quo magis ex meliore vino parabitur, non modo atramenti, sed etiam indici colorem dabit imitari. 30
- XI Caeruli temperationes Alexandriae primum sunt in- (20) ventae, postea item Vestorius Puteolis instituit faciendum.

1 probabit *H*, ppabit *S*      3 chryssocolla *H*, chrisocolla  
*EGS*    5 proxime *G*    armenium *Schn*: minium *x*    6 nomi-  
nibus *EG*: inomnibus *HS*    procreantur *E*    15 nec *H* et *a*.  
*ras*. *S*    16 collocetur *HS*    19 subacta *Schn*: subacto *x*  
25 glotino *H*    28 superque atramenti suavitatis *x* (*transp. Kr*)



ratio autem eius, e quibus est inventa, satis habet admirationis. harena enim cum nitri flore conteritur adeo subtiliter, ut efficiatur quemadmodum farina; ea aes cyprum  
 0) limis crassis uti scobis facta mixta conspargitur, ut con-  
 1) glomeretur; deinde pilae manibus versando efficiuntur et  
 6) ita conligantur, ut inarescant; aridae componuntur in urceo fictili, urcei in fornace: ita aes et ea harena ab ignis  
 0) vehementia confervescendo cum coaluerint, inter se dando  
 0) et accipiendo sudores a proprietatibus discedunt suisque  
 0) viribus per ignis vehementiam confectis caeruleo rediguntur colore. usta vero, quae satis habet utilitatis in 2  
 operibus tectoriis, sic temperatur. glaeba silis boni coquitur, ut sit in igni candens; ea autem aceto extinguitur et efficitur purpureo colore.

5) De cerussa aerugineque, quam nostri aerucam vocitant, XII non est alienum, quemadmodum comparetur, dicere. Rhodo enim doliis sarmenta conlocantes aceto suffuso supra sarmenta conlocant plumbeas massas, deinde ea operculis obturant, ne spiramento obturatum emittatur. post certum  
 0) tempus aperientes inveniunt e massis plumbeis cerussam. eadem ratione lamellas aereas conlocantes efficiunt aeruginem, quae aëruca appellatur. cerussa vero, cum 2  
 in fornace coquitur, mutato colore ad ignem [incendi] efficitur sandaraca — id autem incendio facto ex casu didicerunt homines — et ea multo meliorem usum praestat,  
 5) quam quae de metallis per se nata foditur.

Incipiam nunc de ostro dicere, quod et carissimam et XIII excellentissimam habet praeter hos colores aspectus suavitatem. id autem excipitur e conchylio marino, e quo

3 eā *Kr*: et *x*    4 facta *Kr*: factam (factā *ES*) *x*    6 uti nares cantaridae *HE* et *a. c. G*    7 ita *Schn*: sita ut *H*, sit ut *S*, (sitaut *S<sup>c</sup>*), sit aut *EG* (ut = ut)    8 coaluerint *E*: coaruerint *HGS*    10 viribus *Ro* (*in adn. pr. ed.*): rebus *x* confectis *Rode*: -ti *x*    12 silis *rec*: silix *HGS*, silicis *EG<sup>c</sup>* quoquitur *H*    13 igne *E*    17 doleis *x*    19 spiramento *Kr*: -tū (-tum) *x*    23 *del. Nohl* (incendii *EG*)    28 praeroscollores *H*    29 & conchylio *E*

purpura efficitur, cuius non minores sunt quam ceterarum  
 <rerum> naturae considerantibus admirationes, quod habet  
 non in omnibus locis, quibus nascitur, unius generis colo-  
 2 rem, sed solis cursu naturaliter temperatur. itaque quod  
 legitur Ponto et Gallia, quod hae regiones sunt proximae  
 ad septentrionem, est atrum; progredientibus inter septen-  
 trionem et occidentem invenitur lividum; quod autem  
 legitur ad aequinoctialem orientem et occidentem, inveni-  
 tur violaceo colore; quod vero meridianis regionibus ex-  
 cipitur, rubra procreatur potestate, et ideo hoc Rhodo  
 1 etiam insula creatur ceterisque eiusmodi regionibus, quae  
 3 proximae sunt solis cursui. ea conchyliis, cum sunt lecta,  
 ferramentis circa scinduntur, e quibus plagis purpurea  
 sanies, uti lacrima profluens, excussa in mortariis terendo  
 comparatur. et quod ex concharum marinarum testis ex-  
 1 imitur, ideo ostrum est vocitatum. id autem propter sal-  
 1 suginem cito fit siticulosum, nisi mel habeat circa fusum.  
 XIV Fiunt etiam purpurei colores infecta creta rubiae radice  
 et hysgino, non minus et ex floribus alii colores. itaque  
 tectores, cum volunt sil atticum imitari, violam aridam  
 2 coicientes in vas cum aqua, confervefaciunt ad ignem,  
 2 deinde, cum est temperatum, coiciunt <in> linteum, et inde  
 manibus exprimentes recipiunt in mortarium aquam ex  
 violis coloratam, et eo cremam infundentes et eam terentes  
 2 efficiunt silis atticum colorem. eadem ratione vaccinium  
 2 temperantes et lacte miscentes purpuram faciunt elegan-  
 2 tem. item qui non possunt chrysocolla propter caritatem  
 uti, herba, quae luteum appellatur, caeruleum inficiunt, et  
 utuntur viridissimum colorem; haec autem infectiva appel-

1 purpura *HS* efficitur *S*: inficitur *HEG* sunt *om. S*  
*add. Joc* 9 violacio *HEG*, -tio *SG<sup>c</sup>* 13 purporea *HS*  
 14 ut *E* excursa *E* 18 rubiae *Joc*: rubra *x* 19 et hysgino  
*Joc (Plin. 35, 45)*: et excyigno (cigno *EG*) *x* 20 sil atticum  
*H a. c. et E<sup>c</sup>* 21 concientes *E* vas cum aqua *EG*: vas cum  
 quā *H*, vas quā *S* confervefaciunt *Ro*: confervere faciunt *x*  
 22 *add. ed* 25 silacticum *E* 26 lacte *Ro*: lactē *GS*, -tem *HE*  
 27 raritatem *E* 29 iniactiva *E*

latur. item propter inopiam coloris indici cretam selin-  
siam aut anulariam vitro, quod Graeci ἰκατιν appellant,  
inficientes imitationem faciunt indici coloris.

Quibus rationibus et rebus ad dispositionem firmitates 3  
quibusque decoras oporteat fieri picturas, item quas habe-  
ant omnes colores in se potestates, ut mihi succurrere  
potuit, in hoc libro perscripsi. itaque omnes aedificationum  
perfectiones, quam habere debeant opportunitatem ratio-  
cinationis, septem voluminibus sunt finitae; insequenti  
autem de aqua, si quibus locis non fuerit, quemadmodum  
inveniat et qua ratione ducatur quibusque rebus, si erit  
salubris et idonea, probetur, explicabo.

## LIBER OCTAVUS.

De septem sapientibus Thales Milesius omnium rerum 1  
principium aquam est professus, Heraclitus ignem, Mago-  
rum sacerdotes aquam et ignem, Euripides, auditor Anaxa-  
gorae, quem philosophum Athenienses scaenicum appella-  
verunt, aera et terram, eamque e caelestium imbrium  
conceptionibus inseminatam fetus gentium et omnium ani-  
malium in mundo procreavisse, et quae ex ea essent  
prognata, cum dissolverentur temporum necessitate coacta,  
in eandem redire, quaeque de aere nascerentur, item in  
caeli regiones reverti neque interitiones recipere et dissolu-  
tione mutata in eam recidere, in qua ante fuerant, pro-  
prietatem. Pythagoras vero, Empedocles, Epicharmos alii-  
que physici et philosophi haec principia esse quattuor  
proposuerunt: aerem, ignem, terram, aquam, eorumque

1 selinusiam *Joc (Plin. 35, 46):* sinysiam *H*, synisiā *S*, sini-  
siam *EG* 2 vitro *Schn:* vitroque (-q) *x* ἰκατιν *Turnebus:*  
insallim (-ī *S*) *x* 4 firmitatis *x* 7 aedificationum *HS:* edi-  
ficatorū *G* 11 ducatur *HS:* inducatur *G* 18 & (caelestium) *E*  
11 necessitate *ES:* -tē *HG* 22 eandem *EG:* eadem *HS*  
de aere nascentur *EG*, de haere nascentur *H*, de hac renasce-  
rentur *S* 24 in eam — proprietatem *om. E* fuerant *G:*  
uerat *H*, fuit *S* 24 proprietates *G*

inter se cohaerentiam naturali figuratione e generum dis-  
 2 criminibus efficere qualitates. animadvertimus vero non  
 solum nascentia ex his esse procreata, sed etiam res om-  
 nes non ali sine eorum potestate neque crescere nec tueri.  
 namque corpora sine spiritus redundantia non possunt  
 habere vitam, nisi aer influens cum incremento fecerit  
 auctus et remissiones continenter. caloris vero si non  
 fuerit in corpore iusta comparatio, non erit spiritus ani-  
 malis neque erectio firma, cibique vires non poterunt  
 habere coctionis temperaturam. item si non terrestri cibo  
 3 membra corporis alantur, deficient et ita a terreni prin-  
 cipii mixtione erunt deserta. animalia vero si fuerint sine  
 umoris potestate, exsanguinata et exsucata [a principiorum  
 liquore] interarescent. igitur divina mens, quae proprie  
 necessaria essent gentibus, non constituit difficilia et cara,  
 uti sunt margaritae, aurum, argentum ceteraque, quae ne-  
 que corpus nec natura desiderat, sed sine quibus mortali-  
 um vita non potest esse tuta, effudit ad manum parata  
 per omnem mundum. itaque ex his, si quid forte deficit in  
 corpore spiritus, ad restituendum aer adsignatus id prae-  
 stat. apparatus autem ad auxilia caloris solis impetus et  
 ignis inventus tutiorem efficit vitam. item terrenus fruc-  
 tus escarum praestans copiis supervacuis desiderationibus  
 alit et nutrit animales pascendo continenter. aqua vero  
 non solum potus sed infinitas usu praebendo necessitates,  
 4 gratas, quod est gratuita, praestat utilitates. ex eo etiam  
 qui sacerdotia gerunt moribus Aegyptiorum, ostendunt  
 omnes res e liquoris potestate consistere. itaque cum hy-  
 dria aqua ad templum aedemque casta religione refertur,  
 tunc in terra procumbentes manibus ad caelum sublatis  
 inventionis gratias agunt divinae benignitati.

1 cohaerentiam *Gal*: -tia *x* 4 aliter sine *E* 5 spiritus  
*Schn*: spiritu *x* 7 continentur *G* 11 deficientur *H* 13 *del.*  
*Kr* 17 neque natura *EG* 18 effudit *S*: efudit *H*, fudit *EG*  
 19 desit *E* 25 usui *S* 28 hydriâ aqua *Ro*: hidria quâ *G*, idria  
 quam *E*, hydrio quem *H*, ydria quæ *S* 31 inventionis *Ro*: -nib:  
*EGS*, -nibus *H* benignitati *HEG*: bonitati *S*

Cum ergo et a physicis et philosophis et ab sacerdotibus iudicetur ex potestate aquae omnes res constare, putavi, quoniam in prioribus septem voluminibus rationes aedificiorum sunt expositae, in hoc oportere de inventionibus aquae, quasque habeat in locorum proprietatibus virtutes, quibusque rationibus ducatur, et quemadmodum ante probetur, scribere. est enim maxime necessaria et ad vitam et ad delectationes et ad usum cotidianum. 1

Ea autem erit facilior, si erunt fontes aperti et fluentes. sin autem non profluent, quaerenda sub terra sunt capita et colligenda. quae sic erunt experienda, uti procumbatur in dentes, antequam sol exortus fuerit, in locis, quibus erit quaerendum, et in terra mento conlocato et fulto prospiciantur eae regiones; sic enim non errabit excelsius quam oporteat visus, cum erit inmotum mentum, sed librata altitudinem in regionibus certa finitione designabit. tunc, in quibus locis videbuntur umores con crispantes et in aera surgentes, ibi fodiatur; non enim in sicco loco hoc potest signum fieri.

Item animadvertendum est quaerentibus aquam, quo genere sint loca; certa enim sunt, in quibus nascitur. in creta tenuis et exilis et non alta est copia; ea erit non optimo sapore. item sabulone soluto tenuis, sed inferioris loci invenietur; ea erit limosa et insuavis. terra autem nigra sudores et stillae exiles inveniuntur, quae ex hibernis tempestatibus collectae in spissis et solidis locis subsidunt; haec habent optimum saporem. glarea vero mediocres et non certae venae reperiuntur; hae quoque sunt egregia suavitate. item sabulone masculo harenaque carbunculo certiores et stabiliores sunt copiae; eaeque sunt bono 2

1 a sacerdotibus *S* 2 & potestate *H* 3 in *om. G* in superiorib, vii vol. *S* 7 ante *Ro*: inte *H*, int̄ *E*, inter *G*, in terra *S* 8 delectationes *H et a. c. G* 19 signum potest *S* 20 quaerentibus aquam animadvertendum est *S* 24 invenitur *S* 25 sudoris *H* 27 hec *G* 28 non certae *Joc (Fav., Plin.)*: non incertae (*cum in add.*) *x* hec quoque egregia sunt *S* 30 et stabiliores *G*: *om. HS* eaeque *G*: aequae *H*, hec *S*

- sapore. rubro saxo et bonae et copiosae, si non per intervenia dilabantur et liquescant. sub radicibus autem montium et in saxis silicibus uberiores et affluentiores; eaeque frigidiores sunt et salubriores. campestribus autem fontibus salsae, graves, tepidae, non suaves, nisi quae ex montibus sub terra submanantes erumpunt in medios campos ibique arborum umbris contectae praestant montanorum fontium suavitatem. signa autem, quibus terrarum generibus supra scriptum est, ea inveniuntur nascentia: tenuis iuncus, salix erratica, alnus, vitex, harundo, hedera aliaque, quae eiusmodi sunt, quae non possunt nasci per se sine umore. solent autem eadem in lacunis nata esse, quae sidentes praeter reliquum agrum excipiunt ex imbribus et agris per hiemem propterque capacitatem diutius conservant umorem. quibus non est credendum, sed quibus regionibus et terris, non lacunis, ea signa nascuntur, non sata, sed naturaliter per se procreata, ibi est quaerenda.
- 4 in quibus si eae significabuntur inventiones, sic erunt experiundae. fodiatur quoquoersus locus latus ne minus pedes <tres, altus pedes> quinque, in eoque conlocetur circiter solis occasum scaphium aereum aut plumbeum aut pelvis. ex his quod erit paratum, id intrinsecus oleo un-gatur ponaturque inversum, et summa fossura operiatur harundinibus aut fronde, supra terra obruatur; tum postero die aperiat, et si in vaso stillae sudoresque erunt, is
- 5 locus habebit aquam. item si vasum ex creta factum non coctum in ea fossione eadem ratione opertum positum fuerit, si is locus aquam habuerit, cum apertum fuerit, vas umidum erit et iam dissolvetur ab umore. vellusque lanae si conlocatum erit in ea fossura, insequenti autem

1 et bonae et copiosae *Kr*: et copiosae et bonae *x* 4 aequae *H*, *heq* *S*, atque *G* 5 suavis *H* 6 medio campo sibi que *HS*  
 9 ea *om. S* 13 sedentes *x* 17 quaerenda est *S* 18 eae *HS*:  
*he* *G* 20 *add. Phil (ex Fav.)* 21 scapiū *G* 22 id *S*: idque  
*HG (nisi est: idque ex his, quod erit paratum)* 23 un-gatur  
*S* opereatur *H* 25 vase *S* sudoris *H* 26 vasum  
*HG: invas S* 28 cum apertum fuerit *om. S (del. G<sup>c</sup>)* 29 ab  
 (umore) *om. S* 30 autem *om. S*

die de eo aqua expressa erit, significabit eum locum habere copiam. non minus si lucerna concinnata oleique plena et accensa in eo loco operta fuerit conlocata et postero die non erit exusta, sed habuerit reliquias olei et enychnii ipsaque umida invenietur, indicabit eum locum habere aquam, ideo quod omnis tepor ad se ducit umores. tem in eo loco ignis factus si fuerit et percalefacta terra et adusta vaporem nebulosum ex se suscitaverit, is locus habebit aquam. cum haec ita erunt pertemptata et, quae 6 supra scripta sunt, signa inventa, tum deprimendus est puteus in eo loco, et si erit caput aquae inventum, plures circa sunt fodiendi et per specus in unum locum omnes conducendi.

Haec autem maxime in montibus et regionibus septentrionalibus sunt quaerenda, eo quod in his et suaviora et alubriora et copiosiora inveniuntur. aversi enim sunt colis cursui, et in his locis primum crebrae sunt arbores et silvosae, ipsique montes suas habent umbras obstantes et radii solis non directi perveniunt ad terram nec possunt umores exurere. intervallaque montium maxime recipiunt 7 umbres et propter silvarum crebritatem nives ab umbris arborum et montium ibi diutius conservantur, deinde quatae per terrae venas percolantur et ita perveniunt ad infimas montium radices, ex quibus profluentes fontium rumpunt ructus. campestribus autem locis contrario non possunt habere copias. nam quaecumque sunt, non possunt habere salubritatem, quod solis vehemens impetus propter nullam obstantiam umbrarum eripit exhauriendo fervens et planitie camporum umorem, et si quae sunt aquae apparentes, ex his, quod est levissimum tenuissimumque et subtili salubritate, aer avocans dissipat in impetum caeli, quaeque gravissimae duraeque et insuaves sunt partes,

1 eō locōm *H*<sup>c</sup> 4 inlychni *HS*, =lychni *G*<sup>c</sup> 6 ducit *HG*:  
 abhit *S* 7 percalfacta *H et a. c. G* 12 per specus *ed*: per-  
 picuus *HS*, ppsicuus *G* 14 et regionibus *om. E* 25 ructus  
*G*: fructus *H (i. marg. G<sup>c</sup>)*, fluctus *S* 30 apparantes *H*  
 quaque *H* dure (om. que) *S*

- II eae in fontibus campestribus relinquuntur. itaque, quae ex imbris aqua colligitur, salubriores habet virtutes, quod eligitur ex omnibus fontibus levissimis subtilibusque tenuitatibus, deinde per aeris exercitationem percolata tempestatibus liquescendo pervenit ad terram. etiamque non crebriter in campis confluunt imbres, sed in montibus aut ad ipsos montes, ideo quod umores ex terra matutino solis ortu moti cum sunt egressi, in quamcumque partem caeli sunt proclinati, trudunt aera; deinde, cum sunt moti, propter vacuitatem loci post se recipiunt aeris ruentis
- 2 undas. aer autem, qui ruit, trudens quocumque umorem per vim spiritus impetus et undas crescentes facit ventorum. a ventis autem quocumque feruntur umores conglobati ex fontibus et fluminibus et paludibus et pelago, cum tepores solis colligunt et exhauriunt et ita tollunt in altitudinem nubes. deinde cum aeris unda nitentes, cum perventum ad montes, ab eorum offensa et procellis propter plenitatem et gravitatem liquescendo disparguntur et ita diffunditur in terras.
- 3 Vaporem autem et nebulas et umores ex terra nasci haec videtur efficere ratio, quod ea habet in se et calores fervidos et spiritus inmanes refrigerationesque et aquarum magnam multitudinem. ex eo, cum refrigeratum noctu sol oriens impetu tangit orbem terrae et ventorum flatus oriuntur per tenebras, ab umidis locis egrediuntur in altitudinem nubes. aer autem cur a sole percalefactus cum
- 4 rationibus tollit ex terra umores, licet ex balineis exemplum capere. nullae enim camerae, quae sunt caldariorum supra se possunt habere fontes, sed caelum, quod est ibi ex praefurniis ab ignis vapore percalefactum, corripit ex

1 frontibus *H* 3 eo quod *S* 4 deinde — tempestatibus  
*om. E* 10 ruentis *Ro*: ruentes *x* 13 feruntur *H<sup>c</sup>SE<sup>c</sup>G<sup>c</sup>*  
feruuntur *H*, ferentur *EG* 14 & fl. *S*: ex fl. *HEG* 15 te-  
pores *Kr*: tēpore *E*, tempore *HG*, tēpore *S* 18 disparguntur  
*a. c. E*: dispargunt *HSE<sup>c</sup>G* (dispargunt *G<sup>c</sup>*) 21 et (calores  
*om. E* et *a. c. G* 25 oriundus *E* 26 nubis *EG* cur *Kr*  
cum *x* percalcefactus *HG* (percalefectus *a. c. S*) 27 balneis *G<sup>c</sup>*  
29 ibi *ed*: ubi *x*



pavimentis aquam et aufert secum in camararum curvaturas et sustinet, ideo quod semper vapor calidus in altitudinem se trudit. et primo non remittit propter brevitate[m], simul autem plus umoris habet congestum, non potest sustinere propter gravitatem, sed stillat supra lavantium capita. item eadem ratione caelestis aer, cum ab sole percepit calorem, ex omnibus locis hauriendo tollit umores et congregat ad nubes. ita enim terra fervore tacta eicit umores, <ut> etiam corpus hominis ex calore emittit sudores. indices autem sunt eius rei venti, ex quibus qui a frigidissimis partibus veniunt procreati, septentrio et aquilo, extenuatos siccitatibus in aere flatus spirant; auster vero et reliqui, qui a solis cursu impetum faciunt, sunt umidissimi et semper adportant imbres, quod percalefacti ab regionibus fervidis adveniunt et omnibus terris lambentes eripiunt umores et ita eos profundunt ad septentrionales regiones.

Haec autem sic fieri testimonio possunt esse capita luminum, quae orbe terrarum chorographiis picta itemque scripta plurima maximaque inveniuntur egressa ad septentrionem. primumque in India Ganges et Indus ab Caucaso monte oriuntur; Syria Tigris et Euphrates; Asiae tem Ponto Borysthenes, Hypanis, Tanais; Colchis Phasis; Gallia Rhodanus; Celtica Rhenus; citra Alp[is] Timavos et Padus; Italia Tiberis; Maurusia, quam nostri Mauretanium appellant, ex monte Atlante Dyris, qui ortus ex septentrionali regione progreditur per occidentem ad lacum Eptagonum et mutato nomine dicitur Agger, deinde ex

1 camerarum *S* 6 item *S*: idem *HEG* 7 a sole *S*  
 percipit *ESG<sup>c</sup>* 9 add. *Mar* 10 emittit *SG<sup>c</sup>*: emit ut *HEG*  
 emit ut sudores emit ut sudore indices aut eius *E*) 12 aquilo:  
 quibus *E* & tenuatos (et ten. *G*) *x* 13 spirans *E* et  
 . c. *G* 14 adportent *H* 15 et *Ro*: ex *x* omnis *H* 16 lam-  
 entes *Joc*: labentes *x* 19 chorographus *E* et a. c. *G* 21 Indus:  
 solus *E* a caucaso *S* 23 item *SG<sup>c</sup>*: idem *HEG* colchys *EG*,  
 onchis *H*, chonchis *S* 24 alp[is] *HG*: alpes *ES* 25 maurussia  
 l, marussia *G* mauritania *S* 26 anthlante *EG* dryis *HG*,  
 rys *E* 27 locum *E*

- lacu Eptabolo sub montes desertos subterfluens per meridia-  
 niana loca manat et influit in Paludem quae appellatur,  
 circumcingit Meroen, quod est Aethiopum meridianorum  
 regnum, ab hisque paludibus se circumagens per flumina  
 Astansobam et Astoboam et alia plura pervenit per montes  
 ad cataractam ab eoque se praecipitans per septentrionalem  
 pervenit inter Elephantida et Syenen Thebaicosque in  
 7 Aegyptum campos et ibi Nilus appellatur. ex Mauretania  
 autem caput Nili profluere ex eo maxime cognoscitur,  
 quod ex altera parte montis Atlantis alia capita item pro-  
 fluentia ad occidentem Oceanum <petunt>, ibique nascun-  
 tur ichneumones, crocodili, aliae similes bestiarum piscium-  
 que naturae praeter hippopotamos.
- 8 Ergo cum omnia flumina magnitudinibus in orbis ter-  
 rarum descriptionibus a septentrione videantur profluere  
 Afrique campi, qui sunt in meridianis partibus subiecti  
 solis cursui, latentes penitus habeant umores nec fontes  
 crebros amnesque raros, relinquitur, uti multo meliora  
 inveniantur capita fontium, quae ad septentrionem aut  
 aquilonem spectant, nisi si inciderint in sulphureosum lo-  
 cum aut aluminosum seu bituminosum. tunc enim per-  
 mutantur <et> aut calidae aquae aut frigidae odore malo  
 9 et sapore profundunt fontes. neque enim calidae aquae  
 est ulla proprietas, sed frigida aqua, cum incidit percur-  
 rens in ardentem locum, effervescit et percalefacta egre-  
 ditur per venas extra terram. ideo diutius non potest  
 permanere, sed brevi spatio fit frigida. namque si natura-  
 liter esset calida, non refrigeraretur calor eius. sapor autem  
 et odor et color eius non restituitur, quod intinctus et  
 commixtus est propter naturae raritatem.

3 aethioporū *E* 5 astansoban *EG*, hastansoban *H*, -bā *S*  
 astoboam *G*<sup>c</sup>: adstoboam *x* 7 suenen *x* 8 egypti *S* 10 ex  
 om. *S* atlantis *E* et a. c. *G* 11 add. *Kr* 12 crocodili  
*H*: -dilli *EG*, -drilli *S* 13 hippotamos *E*, inpropotamos *G*  
 15 aseptentrionē *H* 17 habeant *Joc*: -bent *x* 18 amnosque  
*E* et a. c. *G* 21 aluminatosum *E* et a. c. *HG* 22 add. *Joc*  
 23 pfundunt *S*, produnt *E* 27 sed *HSG*<sup>c</sup>: sub *EG* 28 cal-  
 coleius *H* 29 color *E*: calor *HGS*

Sunt autem etiam nonnulli fontes calidi, ex quibus III  
 profluit aqua sapore optimo, quae in potione ita est sua-  
 vis, uti nec fontalis ab Camenis nec Marcia saliens desi-  
 deretur. haec autem ab natura perficiuntur his rationibus.  
 cum in imo per alumen aut bitumen seu sulphur ignis  
 excitatur, ardore percandefacit terram, quae est supra  
 se; item fervidum emittit in superiora loca vaporem, et  
 ita, si qui in îs locis, qui sunt supra, fontes dulcis aquae  
 nascuntur, offensi eo vapore effervescunt inter venas et  
 ita profluunt incorrupto sapore. sunt etiam odore et sa- 2  
 pore non bono frigidi fontes, qui ab inferioribus locis  
 penitus orti per loca ardentia transeunt et ab eo per  
 longum spatium terrae percurrentes refrigerati perveniunt  
 supra terram sapore, odore coloreque corrupto, uti in  
 Tiburtina via flumen Albula et in Ardeatino fontes fri-  
 gidi eodem odore, qui sulphurati dicuntur, et reliquis  
 locis similibus. hi autem, cum sunt frigidi, ideo videntur  
 aspectu fervere, quod, cum in ardentem locum alte peni-  
 tus inciderunt, umore et igni inter se congruentibus of-  
 fensa vehementi fragore validos recipiunt in se spiritus,  
 et ita inflati vi venti coacti bullientes crebre per fontes  
 egrediuntur. ex his autem qui non sunt aperti, sed <grumis>  
 aut saxis continentur, per angustas venas vehementia  
 spiritus extruduntur ad summos grumorum tumulos. ita- 3  
 que qui putant se altitudine, qua sunt grumi, capita fon-  
 tium posse habere, cum aperiunt fossuras latius, decipiuntur.  
 namque uti aeneum vas non in summis labris plenum  
 sed aquae mensurae suae capacitatis habens <e> tribus duas  
 partes operculumque in eo conlocatum, cum ignis vehe-  
 menti fervore tangatur, percalefieri cogit aquam, ea autem  
 propter naturalem raritatem in se recipiens fervoris vali-

1 etiam om. S 2 est suavis H: suavis est EGS 3 de  
 camenis S 7 item Kr: autem x 14 super EG 19 offensi S  
 21 et ed: ut x crebrae H, crebre EGS 22 add. Kr 24 itaque  
 — proprietatem (193, 18) om. E 25 qui putant rec: quuant  
 HG, qui tanta SG<sup>c</sup> 26 posse Joc: fosse H, fosse GS  
 fort. fossura os 28 add. ed 29 operculum ed: opertum x

dam inflationem non modo implet vas, sed spiritibus extollens operculum et crescens abundat, sublato autem operculo emissis inflationibus in aere patenti rursus ad suum locum residit: ad eundem modum ea capita fontium cum sunt angustiis compressa, ruunt in summo spiritus aquae bullitus, simul autem sunt latius aperti, exanimati per raritates liquidae potestatis residunt et restituuntur in libramenti proprietatem.

- 4 Omnis autem aqua calida ideo [quod] est medicamentosa, quod in pravis rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum. namque sulphurosi fontes nervorum labores reficiunt percalefaciendo exurendoque caloribus e corporibus umores vitiosos. aluminosi autem, cum dissoluta membra corporum paralyti aut aliqua vi morbi receperunt, fovendo per patentes venas refrigerationem contraria caloris vi reficiunt, et hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. bituminosi autem interioris corporis vitia potionibus purgando solent mederi. est autem aquae frigidae genus nitrosum, uti Pinnae Vestinae, Cutiliis aliisque locis similibus, quae potionibus depurgat per alvumque transeundo etiam strumarum minuit tumores. ubi vero aurum, argentum, ferrum, aes, plumbum reliquaeque res earum similes fodiuntur, fontes inveniuntur copiosi, sed hi maxime sunt vitiosi. habent enim, uti aquae calidae sulphur alumen bitumen, faecem, quae, per potiones cum in corpus iniit et per venas permanendo nervos attingit et artus, eos durat inflando. igitur nervi inflatione turgentes e longitudine contrahuntur et ita aut nervicos aut podagricos efficiunt homines, ideo quod ex durissimis

---

4 resedit *x*      5 compressa ruunt *G*: conpraesserunt *H*,  
 cōpresserunt *S*    8 proprietatem *ed*: -te *x*    9 *del. rec*    15 re-  
 frigerationem *ed*: -ne *x*      caloribus vi *Joc*: calores vi *G*, calore  
 sui *HES*    16 recipiunt *S*    restituunt antiquam membrorum  
 conversationem *Ro*<sup>2</sup> (*del. in add. et interpolatione; cf. 86, 19*  
*et 241, 23*)    19 pinnae *E*    24 uti *Ro*: vitia *x*    25 faecem,  
 quae *Kr*: eademque *HSG*<sup>c</sup>, Ea denique *G*, hædenique *E*  
 26 init *E*<sup>c</sup>    27 turgente se *HS*

et spissioribus rigidissimisque rebus intinctas habent venarum raritates. aquae autem species est, quae cum habeat 6 non satis perlucidas \* \* \* \* et ipsa uti flos natat in summo, colore similis vitri purpurei. haec maxime considerantur Athenis. ibi enim ex eiusmodi locis et fontibus in asty et ad portum Piraeum ducti sunt salientes, e quibus bibit nemo propter eam causam, sed lavationibus et reliquis rebus utuntur, bibunt autem ex puteis et ita vitant eorum vitia. Troezeni non potest id vitari, quod omnino aliud genus aquae non reperitur, nisi quod Cibdeli habeant; itaque in ea civitate aut omnes aut maxima parte sunt pedibus vitiosi. Cilicia vero civitate Tarso flumen est nomine Cydnos, in quo podagrici crura macerantes levantur dolore.

Sunt autem et alia multa genera, quae habent suas 7 proprietates, ut in Sicilia flumen est Himeras, quod, a fonte cum est progressum, dividitur in duas partes; quae pars profluit contra Etruriam, quod per terrae dulcem sucum percurrit, est infinita dulcedine, quae altera parte per eam terram currit, unde sal foditur, salsum habet saporem. item Paraetonio et quod est iter ad Ammonem et Casio ad Aegyptum lacus sunt palustres, qui ita sunt salsi, ut habeant insuper se salem congelatum. sunt autem et aliis pluribus locis et fontes et flumina <et> lacus, qui per salifodinas percurrentes necessario salsi perficiuntur. alii autem per pingues terrae venas profluentes uncti oleo 8 fontes erumpunt, uti Solis, quod oppidum est Ciliciae, flumen nomine Liparis, in quo natantes aut lavantes ab ipsa aqua unguuntur. similiter Aethiopiae lacus est, qui unctos homines efficit, qui in eo nataverint, et India, qui

1 spissioribus *ed*: spissionibus *x* rigidissimis *Kr*: frigidissimis *x* 4 consideratur *G<sup>c</sup>* 5 huiusmodi *E* 6 pureum *E*, pyreū *S* 7 hanc causam *S* labationibus *H* 9 quia omnino *S* 10 n̄ reperitur aquę *S* cibi deli *G* 12 civitate *Joc*: civitas *x* tharso *HG*, thirso *E* 18 quia per *S* 19 quae aū altera p. *S* 21 pareconio *S* 22 cassio *HS* 24 *add. ed* 29 unguuntur *S* 30 nataverit *H* in india *S* qui *HS*: que *EG*

sereno caelo emittit olei magnam multitudinem, item Carthagini fons, in quo natat insuper oleum, odore uti scobe citreo; quo oleo etiam pecora solent ungeri. Zacyntho et circa Dyrrachium et Apolloniam fontes sunt, qui picis magnam multitudinem cum aqua evomunt. Babylonice lacus amplissima magnitudine, qui λιμνη αφαλτιτικη appellatur, habet supra natans liquidum bitumen; quo bitumine et latere testaceo structum murum Samiramidis circumdedit Babylo. item Iope in Syria Arabiaque Nomadum lacus sunt inmani magnitudine, qui emittunt bituminis maximas moles, quas diripiunt qui habitant circa.

9 id autem non est mirandum; nam crebrae sunt ibi lapidicinae bituminis duri. cum ergo per bituminosam terram vis erumpit aquae, secum extrahit et, cum sit egressa extra terram, secernitur et ita reicit ab se bitumen. etiamque est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazaca et Tyana, lacus amplus, in quem lacum pars sive harundinis sive alii generis si demissa fuerit et postero die exempta, ea pars, quae fuerit exempta, invenietur lapidea, quae autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate.

10 ad eundem modum Hierapoli Phrygiae effervet aquae calidae multitudo, e quibus circum hortos et vineas fossis ductis inmittitur; haec autem efficitur post annum crusta lapidea. ita quotannis dextra ac sinistra margines ex terra faciundo inducunt eam et efficiunt his crustis in agris saepta. hoc autem ita videtur naturaliter fieri, quod in his locis et ea terra, quibus [is] nascitur, sucus subest coaguli naturae similis; deinde cum commixta vis egre-

1 magnā olei S 2 fons ē in quo S 3 quo SE<sup>2</sup>G<sup>c</sup>: quod HEG ungeri Kr: ungeri H, ungueri EG, ungui S zachinto x 4 dirrachium x 5 babilone x 6 limnea spartacis x (corr. Schott) 7 quo SE<sup>c</sup>G<sup>c</sup>: quod HEG 8 testatio x sameramis HEG, sameranis S 9 Babylo Müller-Str.: -nem (-nē) x Iope Joc: tope x 10 Nomadum Rode: numidarum x 15 a se S Est etiam in C. S 16 capodocia EG 17 tuana x inquā lacū G, inquo lacu G<sup>c</sup> 18 demissa G<sup>c</sup>: dimissa x postera E 25 his Joc: inhis (cum in add.) x 26 ita om. S 27 del. Ro (fort. id)

ditur per fontes extra terram, a solis et aeris calore cogitur congelari, ut etiam in areis salinarum videtur. item 11 sunt ex amaro suco terrae fontes exeuntes vehementer amari, ut in Ponto est flumen Hypanis. <is> a capite profluit circiter milia XL sapore dulcissimo; deinde, cum pervenit ad locum, qui est ab ostio ad milia CLX, admiscetur ei fonticulus oppido quam parvulus. is cum in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram, ideo quod per id genus terrae et venas, unde sandaracam fodiunt, ea aqua manando perficitur amara.

Haec autem dissimilibus saporibus a terrae proprietate 12 perficiuntur, uti etiam in fructibus videtur. si enim radices arborum aut vitium aut reliquorum seminum non ex terrae proprietatibus sucum capiendo ederent fructus, uno genere essent in omnibus locis et regionibus omnium sapes. sed animadvertimus insula Lesbo vinum protropum, Maeonia Catacecaumeniten, Lydia Tmoliten, Sicilia Mamertinum, Campania Falernum, Terracina et Fundis Caecubum reliquisque locis pluribus innumerabili multitudine genera vini virtutesque procreari. quae non aliter possunt fieri, nisi, cum terrenus umor suis proprietatibus saporis in radicibus sit infusus, enutrit materiam, per quam egrediens ad cacumen profundat proprium loci et generis sui <in> fructus saporem. quodsi terra generibus umo- 13 rum non esset dissimilis et disparata, non tantum in Syria et Arabia in harundinibus et iuncis herbisque omnibus essent odores, neque arbores turiferae, neque piperis darent

1 calor *H* 2 salinariis *EG* 4 hipanis *HSG<sup>c</sup>*: inpanis *EG*  
*add. Ro* 7 fonticulos *H* parvulus *H* 8 tunc: tertiam *E*  
 tanta magnitudine *H* 9 vena *E*, venæ *E<sup>c</sup>* sandaraca *EG*  
 10 fodiunt *Müller-Str.*: fodiuntur *x* ea *Joc*: & (et) *x* 16 insulam (-ā) lesbon ... maloniam (-ā; Maeoniam *Phil*) ... lidiam (-ā) ... siciliam ... campaniam (-ā) *x* (*ablativos restituit Mar*)  
 protropum *Joc*: protyrum *x* 17 catacecaumeniten *Mar*: catacecaumen. Item *x* Tmoliten *Phil*: moliton *x* 18 Terracina. *Kr*: interracinam (-ā) (*cum in add.*) *x* sundis *E* 19 Caecubum *ed*: caesibum *x* 21 proprietatis *E et a. c. G* 22 saporis *ec*: -res *x* 24 *add. Kr* 26 iuncis *Joc*: uineis *x* 27 fort. dantes.

- bacas, nec murræ glaebulae, nec Cyrenis in ferulis laser  
 nasceretur, sed in omni terra regionibus eodem genere  
 omnia procrearentur. has autem varietates terrae umoris  
 qualitatis regionibus et locis inclinatio mundi et solis im-  
 petus propius aut longius cursum faciendo talēs efficit.  
 nec solum in his rebus, sed etiam in pecoribus et armentis  
 haec non ita similiter efficerentur, nisi proprietates singu-  
 14 statem temperarentur. sunt enim Boeotiae flumina Cephisos  
 et Melas, Lucanis Crathis, Troia Xanthus inque agris Cla-  
 zomeniorum et Erythraeorum et Laodicensium fontes. ad  
 <ea> flumina cum pecora suis temporibus anni parantur ad  
 conceptionem partus, per id tempus adiguntur eo cotidie  
 potum, ex eoque, quamvis sint alba, procreant aliis locis  
 leucophaea, aliis locis pulla, aliis coracino colore. ita  
 proprietates liquoris, cum inī in corpus, prosemīnat intinctam  
 sui cuiusque generis qualitatem. igitur quod in campis  
 Troianis proxime flumen armenta rufa et pecora leucophaea  
 nascuntur, ideo id flumen Ilienses Xanthum appellavisse  
 dicuntur.
- 15 Etiamque inveniuntur aquae genera mortifera, quae  
 per maleficum sucum terrae percurrentia recipiunt in se  
 vim venenatam, uti fuisse dicitur Terracinae fons, qui  
 vocabatur Neptunius, ex quo qui biberant imprudentes,  
 vita privabantur; quapropter antiqui eum obstruxisse di-  
 cuntur. et Chrobsi Thracia lacus, ex quo non solum qui

---

1 myrrae EG    2 eodem genera H, eadem genera S  
 3 terrae umoris qualitatis *transp. Kr: post efficit v. 5 exh. x sic:*  
 terrae (h S)umoresquae (Que EG) qualitates x    5 propius E<sup>c</sup> G<sup>c</sup>:  
 propius x    aut E: ut HGS    6 nec: n̄ S    (armentis) dis-  
 cernuntur *add. (postea del.) S*    7 dissimiliter S    8 *add. Ro*  
*inregionibus EG: ingeneribus HS (sed † regionib' in marg. S<sup>c</sup>)*  
 9 temperarentur S G<sup>c</sup>: perarentur H, pararentur EG    enim:  
 &iā S boetiae x cephisos H S G<sup>c</sup>: zephisos E, zephiros G  
 10 Crathis *ed: aeraris x*    12 *add. Ro (deleto eo v. 13)*  
 13 adiguntur E: adicuntur HG, adiciuntur S    14 qua vis HG  
 15 caracino S    19 nilienses HS    21 Inveniuntur etiam S  
 23 terrae cinae x    26 crobsi E    thratia HS



iberint, moriuntur, sed etiam qui laverint. item in Thes-  
 alia fons est profluens, ex quo fonte nec pecus ullum  
 ustat nec bestiarum genus ullum propius accedit; ad  
 uem fontem proxime est arbor florens purpureo colore.  
 on minus in Macedonia quo loci sepultus est Euripides, 16  
 extra ac sinistra monumenti aduenientes duo rivi con-  
 arrunt in unum, e quibus ad unum accumbentes viatores  
 ransitare solent propter aquae bonitatem, ad rivum autem,  
 ui est ex altera parte monumenti, nemo accedit, quod  
 ortiferam aquam dicitur habere. item est in Arcadia  
 onacris nominata terrae regio, quae habet in montibus  
 x saxo stillantes frigidissimos umores. haec autem aqua  
 τυρος υδωρ nominatur, quam neque argenteum neque  
 eneum nec ferreum vas potest sustinere, sed dissilit et  
 issipatur. conservare autem eam et continere nihil aliud  
 otest nisi mulina ungula, qua etiam memoratur ab Anti-  
 atro in provinciam, ubi erat Alexander, per Iollam filium  
 perlata esse et ab eo ea aqua regem esse necatum. item 17  
 lpibus in Cottii regno est aqua, ex qua qui gustant,  
 atim concidunt. agro autem Falisco via Campana in  
 ampo Corneto est lucus, in quo fons oritur, ibique avium  
 lacertarum reliquarumque serpentium ossa iacentia  
 pparent.

Item sunt nonnullae acidae venae fontium, uti Lyn-  
 esto et in Italia Velino, Campania Teano aliisque locis  
 luribus, quae hanc habent virtutem, uti calculos, in vesi-  
 sis qui nascuntur in corporibus hominum, potionibus discu-  
 ant. fieri autem hoc naturaliter ideo videtur, quod acer 18  
 acidus succus subest in ea terra, per quam egredientes

1 laberint *H* 3 proprius *H* 4 fonte *S* 5 quo loci *S*:  
 quod loci *H*, quo loco *EG* 7 e quibus ad unum *EG*: *om. HS*  
 ransitare *Joc*: transitare *x* 9 quod *HG*: quia *ES* 11 non  
 gris *x* 12 aqua styglos hydor *GS*, aquas tyglos hydor *HE*  
*orr. ed*) 13 argentum *H* 16 qua *Ro*: quae *x* 17 provinciam  
 l: -cia *HEG*, -tia *S* 18 perlata *Laet*: -tā *S*, -tum *HEG*  
 Cottii *Ro* (*Cotti Joc*): crobi *x* ex qua *EG*: *om. HS*  
 ibique *EG*: ubique *H*, ubi *S* 25 Velino *Budaeus* (*Plin.*  
*L, 9*): vienna *x* theano *x* 26 uti *HS*: ut *EG* vessicis *S*

venae intinguntur acritudine, et ita, cum in corpus inierunt, dissipant quae ex aquarum subsidentia in corporibus et concrenentia offenderunt. quare autem discutiantur ex acidis eae res, sic possumus animadvertere. ovum in aceto si diutius positum fuerit, cortex eius mollescit et dissolvitur. item plumbum, quod est lentissimum et gravissimum, si in vase conlocatum fuerit et in eo acetum suffusum, id autem opertum et oblitum erit, efficietur, uti  
 19 plumbum dissolvatur et fiat cerussa. eisdem rationibus aes, quod etiam solidiore est natura, similiter curatum si fuerit, dissipabitur et fiet aerugo. item margarita. non minus saxa silicea, quae neque ferrum neque ignis potest per se dissolvere, cum ab igni sunt percalefacta, aceto sparso dissiliunt et dissolvuntur. ergo cum has res ante oculos ita fieri videamus, ratiocinemur isdem rationibus ex acidis propter acritudinem suci etiam calculosos et natura rerum similiter posse curari.

20 Sunt autem etiam fontes uti vino mixti, quemadmodum est unus Paphlagoniae, ex quo eam aquam sine vino potantes fiunt temulenti. Aequiculis autem in Italia et in Alpibus natione Medullorum est genus aquae, quam qui  
 21 bibunt, efficiuntur turgidis gutturibus. Arcadia vero civitas est non ignota Clitor, in cuius agris est spelunca profluens aqua, e qua qui biberint, fiunt abstemii. ad eum autem fontem epigramma est in lapide inscriptum hac sententia versibus graecis: eam non esse idoneam ad lavandum, sed etiam inimicam vitibus, quod apud eum fontem Melampus sacrificiis purgavisset rabiem Proeti filiarum restituissetque earum virginum mentes in pristinam sanitatem. epigramma autem est id, quod est subscriptum:

---

1 intinguuntur *S* inierint *E<sup>c</sup>* 3 offenderint *E<sup>c</sup>* 4 he  
 res *S* 5 mollescit *HS* 9 fiet *H* cerosa *S* 13 igne *S*  
 18 autem *om. S* 19 ex quo eam aquam sine *EG*: exco eam  
 sine *H* (ex quo potantes sine vino fiunt tem. *S*) 21 natione]  
 Medullorum — rationibus [bellissime (*pag. 208, 25*) *om. S*  
 23 clitori *x* 24 aquae . quaqui *E*, aque . quo qui *G*, aquae  
 qui *H* 25 hac sententia *Joc*: haec sententiae *x*

ἀγρότα, cὺν ποίμναις τὸ μεσημβρινὸν ἦν σε βαρύνῃ  
 δίψος ἀν' ἐσχατιᾶς Κλείτορος ἐρχόμενον,  
 ταῖς μὲν ἀπὸ κρήνης ἄρυσαι πόμα καὶ παρὰ νύμφαις  
 ὑδριάσιν στήσον πᾶν τὸ cὸν αἰπόλιον·  
 ἀλλὰ cὺ μῆτ' ἐπὶ λουτρὰ βάλης χροί, μὴ σε καὶ αὔρη  
 πη<μή>νη <τερπνῆς> ἐντὸς ἐόντα μέθης·  
 φεῦτε δ' ἐμὴν πηγὴν μισάμπελον, ἔνθα Μελάμπος  
 λυκάμενος λύσσης Προϊτίδας ἀρτεμέας  
 πάντα καθαρὸν ἔβαψεν ἀπόκρυφον, <εὐτ' ἄρ' ἀπ' Ἄργουc  
 οὔρεα τρηχεῖς ἤλυθεν Ἀρκαδίας>.

item est in insula Cia fons, e quo qui imprudentes biberint, 22  
 fiunt insipientes, et ibi est epigramma insculptum ea  
 sententia: iucundam eam esse potionem fontis eius, sed  
 qui biberit, saxeos habiturum sensus. sunt autem ver-  
 sus hi:

1 *Epigrammata quae sequuntur eadem graece extant in Ec-  
 logis Florentinis (de mirabilibus) quae sub ficto Sotionis nomine  
 (ex cod. Laur. LVI, 1) olim edidit H. Stephanus (cf. V. Rose,  
 Anecdota 1, 9sq. et ed. prioris praef. p. VII). ea hic plane omisit  
 E. (Rose). — singulae litterae quibus discedit G ab H adscriptae  
 sunt supra singulas lectionum codicis H* ΑΓΡΑΤΑ H (et om. a

fin.) G <sup>N</sup> ΗΝΕΕΒΑΡΥΗΝ 2 δίψος: ΛΙΥΟΣ G <sup>Λ</sup> ΚΑΙΤΟΡΟΣ 3 ταῖς  
 Kr: τας HG ἀπο: ατιο HG κρηνηκαρυσαι HG καπαρα G

4 ὑδριασιν: ὑδρεασιν H στήσον: στήπ|νον G πᾶν: τσαν G

αἰποολιον H (αἰνο ὀμον G) 5 <sup>Λ</sup> <sup>Λ</sup> <sup>N</sup> ΝΑΜΑΣΙΜΗΤΕΠΙΔΟΥΤΡΑΒΑΤΙΤΕΧΡΑ-  
 ΜΗCΗΚΑΙΔΥΡΗ 6 πημηνη — ἐμην om. G πη<μη>νη  
 <τερπνῆς> ἐντος: πηνησντυς H 7 δ' ἐμην: δετη H πηγην:

ιτηγην G <sup>ιτ</sup> <sup>α</sup> ΜΕΙCΑΜΠΕΛΟΝ Μελάμπος: μεαμμι|τους G 8 λυκα-  
 μενος λυσσης: λυσαμενο|συσσης H, αμενο σατ σενς G (λουκάμενος

Laur.) <sup>ιτ</sup> ΠΡΟΙΤΙΑΑCΑΡΤΕΜΕΙΑC (ἀρτεμέας Sch: ἀργαλέης Laur.)

ἔβαψεν Schäfer <sup>α</sup> <sup>τι</sup> ΚΛΘΑΡΜΟΝΕΚΟΨΕΝΕΠΑΧΡΥΨΟΝ (hoc verbo finitur  
 epigr. in HG, reliqua ex Ecl. Flor. addiderunt edd.) 11 chia  
 HEG (cea Plin.) equo H: exquo EG 13 iocundum EG

14 sensus E: sensos HG 15 hii H

ἡδεῖα ψυχροῦ πόματος λιβάς, ἣν ἀναβάλλει  
 <πηγή, ἀλλ' ἄνοος> πέτρος ὁ τῆςδε πιών.

- 23 Susis autem, in qua civitate est regnum Persarum, fonticulus est, ex quo qui biberint, amittunt dentes. item in eo est scriptum epigramma, quod significat hanc sententiam: egregiam esse aquam ad lavandum, sed ea si bibatur, excutere e radicibus dentes. et huius epigrammatos sunt versus graece:

ὔδατα κρανάεντα βλέπεις, ξένε, τῶν ἄπο χερσίν  
 λουτρὰ μὲν ἀνθρώποι<ς ἀβλαβῆ ἔστιν ἔχειν>  
 ἦν δὲ λάβης κοίλου βοτανήδεος ἀγλαὸν ὕδωρ  
 <ἄκρα μόνον δολιχοῦ χεῖλεος ἀψάμενος,>  
 αὐτῆμαρ πριςτῆρες ἐ<πὶ χθονὶ δαιτὸς ὀδόντες>  
 πίπτουσιν, γενύων ὄρφανα θέντες ἔδη.

- 24 Sunt etiam nonnullis locis fontium proprietates, quae procreant qui ibi nascuntur egregiis vocibus ad cantandum, uti Tarso, Magnesiae, aliis eiusmodi regionibus. etiamque Zama est civitas Afrorum, cuius moenia rex Iuba duplici muro saepsit ibique regiam domum sibi constituit. ab ea milia passus xx est oppidum Ismuc, cuius agrorum regiones incredibili finitae sunt terminatione. cum esset enim Africa parens et nutrix ferarum bestiarum,

1—2: Η<sup>a</sup> α ε λ π ο ψ υ χ ρ ο υ π ο μ α τ ο σ α ι β α σ α α ν α β α ι ν σ ι π ε π  
 τ ο ρ α β τ α σ α α ν (om. G) I N C I N E N  
 ρ ο σ ο τ ἡ ν α ε π ι ω ν H G. ἀναβάλλει *cod. Laur. pro αναβαινει Vitruv.*  
 πηγή, ἀλλ' ἄνοος *Sch: πηγή, ἀλλὰ νόω cod. Laur. (om. HG)* 3 sue-  
 sis H 5 significat E: -cant H G 9 Υ<sup>M</sup> α λ τ α κ ρ α ν α ε ν τ α β α ε π ε ι σ  
 τ ι  
 ξ ε ν σ τ ω ν α π ο χ ε ρ σ ι ν (ὑδ. ταῦτα βλέπεις φοβερά *Laur. et sic Joc*)  
 10 λ ο υ τ ρ α μ ε ν α ν τ ρ ο π ο ι η ν α ε μ β η ο κ ο | λ ο υ β ο τ α ν η ε ο σ α τ μ ο ν υ δ ω ρ  
 11 ἦν δὲ βάλης κοίλης ποτὶ νηδύος *Laur. (corr. Sch)* 12 om. H G  
 13 α υ τ ἡ μ ε ρ τ ρ ι σ | τ ἡ ρ ε σ ε π ε ι π τ ο υ σ ι ν τ ε ν υ ω ν ο ρ φ α ν α θ ε ν τ ε σ α η H G  
 17 uti tharso H G; ut in tharso E 21 regiones H: -nis E G  
 finitae *ed: -ti x*

maxime serpentium, in eius agris oppidi nulla nascitur, et si quando adlata ibi ponatur, statim moritur; neque id solum, sed etiam terra ex his locis si alio translata fuerit, et ibi. id genus terrae etiam Balearibus dicitur esse. sed aliam mirabiliorem virtutem ea habet terra, quam ego sic accepi. Gaius Iulius Masinissae filius, cuius erant 25 totius oppidi agrorum possessiones, cum patre Caesare militavit. is hospitio meo est usus. ita cotidiano convictu necesse fuerat de philologia disputare. interim cum esset inter nos de aquae potestate et eius virtutibus sermo, exposuit esse in ea terra eiusmodi fontes, ut, qui ibi procrearentur, voces ad cantandum egregias haberent, ideoque semper transmarinos catlastros emere formosos et puellas naturas eosque coniungere, ut, qui nascerentur ex his, non solum voce egregia sed etiam forma essent non invenusta.

Cum haec tanta varietas sit disparibus rebus natura 26 distributa \* \* \* \* quod humanum corpus est ex aliqua parte terrenum, in eo autem multa genera sunt umorum, uti sanguinis, lactis, sudoris, urinae, lacrimarum. ergo si in parva particula terreni tanta discrepantia invenitur vaporum, non est mirandum, si tanta in magnitudine terrae innumerabiles sucorum reperientur varietates, per quarum venas aquae vis percurrens tincta pervenit ad fontium ingressus, et ita ex eo dispares variique perficiuntur in propriis generibus fontes propter locorum discrepantiam et regionum qualitates terrarumque dissimiles proprietates. ex his autem rebus sunt nonnulla, quae ego per 27 ne perspexi, cetera in libris graecis scripta inveni, quorum scriptorum hi sunt auctores: Theophrastos, Timaeus, Posidonios, Hegesias, Herodotus, Aristides, Metrodorus, qui magna vigilantia et infinito studio locorum proprietates, regionum qualitates, aquarum virtutes ab inclinatione

7 patre *EG*<sup>c</sup>: patres *HG* (cf. pag. 273, 18) 18 formon-  
 os *H* 17 fort. <quid> quod 18 sunt genera *EG*  
 h)umorum *E*<sup>c</sup>*G*<sup>c</sup>: morum *x* 21 tanta *ed*: tam *x* 22 in-  
 numerabilis *H* 23 aquae *rec*: quae *x* 32 virt. ab inclinatione  
 aelique (que *del. E*<sup>n</sup>) regionum qualitates ita etc. *x* (*transp. Schn*)

caeli ita esse distributas scriptis dedicaverunt. quorum secutus ingressus in hoc libro perscripsi quae satis esse putavi de aquae varietatibus, quo facilius ex his praescriptionibus eligant homines aquae fontes, quibus ad usum salientes possint ad civitates municipiaque perducere.

28 nulla enim ex omnibus rebus tantas habere videtur ad usum necessitates, quantas aqua, ideo quod omnium animalium natura, si frumenti fructu privata fuerit, arbustivo aut carne aut piscatu aut etiam qualibet ex his reliquis rebus escarum utendo poterit tueri vitam, sine aqua vero nec corpus animalium nec ulla cibi virtus potest nasci nec tueri nec parari. quare magna diligentia industriaque quaerendi sunt et eligendi fontes ad humanae vitae salubritatem.

IV Expertiones autem et probationes eorum sic sunt providendae. si erunt profluentes et aperti, antequam duci incipientur, aspiciantur animoque advertantur, qua membratura sint qui circa eos fontes habitant homines; et si erunt corporibus valentibus, coloribus nitidis, cruribus non vitiosis, non lippis oculis, erunt probatissimi. item si fons novus fossus fuerit, et in vas corinthium sive alterius generis, quod erit ex aere bono, ea aqua sparsa maculam non fecerit, optima est. itemque in aeneo si ea aqua defervefacta et postea requieta et defusa fuerit, neque in eius aenei fundo harena aut limus invenietur, ea

2 aqua erit item probata. item si legumina in vas cum ea aqua coniecta ad ignem posita celeriter percocta fuerint, indicabunt aquam esse bonam et salubrem. non etiam minus ipsa aqua, quae erit in fonte, si fuerit limpida et perlucida, quoque pervenerit aut profluxerit, muscus non nascetur neque iuncus, neque inquinatus ab aliquo inquinamento is locus fuerit, sed puram habuerit

---

1 esse distributas *H*: distributas esse *EG* 6 videretur *G*  
 7 adeo quia *E* 8 arbustivo *H*: arbustino *EG* 11 cui *H*  
 21 novos *a. corr.* *H* 27 coiecta *H* 29 limpida — profluxerit  
*bis ponit H* 31 iuncus *ed*: iuncum *x* 32 his locus *H*

speciem, in<dica>bitur his signis esse tenuis et summa salubritate.

Nunc de perductionibus ad habitationes moeniaque, ut V fieri oporteat, explicabo. cuius ratio est prima perlibratio. libratum autem dioptris aut libris aquariis aut chorobate, sed diligentius efficitur per chorobaten, quod dioptrae libraeque fallunt. chorobates autem est regula longa circiter pedum viginti. ea habet ancones in capitibus extremis aequali modo perfectos inque regulae capitibus ad normam coagmentatos, et inter regulam et ancones a cardinibus compacta transversaria, quae habent lineas ad perpendiculum recte descriptas pendentiaque ex regula perpendiculara in singulis partibus singula, quae, cum regula est conlocata aequae, tangendo aequae ac pariter lineas descriptionis indicant libratam conlocationem. sin autem ventus 2 interpellaverit et motionibus lineae non potuerint certam significationem facere, tunc habeat in superiore parte canalem longum pedes v, latum digitum, altum sesquidigitum, eoque aqua infundatur, et si aequaliter aqua canalisis summa labra tanget, scietur esse libratum. item eo chorobate cum perlibratum ita fuerit, scietur, quantum habuerit fastigii. fortasse, qui Archimedis libros legit, 3 dicet non posse fieri veram ex aqua librationem, quod ei placet aquam non esse libratam, sed sphaeroides habere schema et ibi habere centrum, quo loci habet orbis terrarum. hoc autem, sive plana est aqua seu sphaeroides, necesse est, <ad> extrema capita dextra ac sinistra, cum librata regula erit, pariter sustinere regulam aquam; sin autem proclinatorum habuerit regulae canalem, erit ex una

1 in<dica>bitur Kr: inbuitur H, imbuitur EG summa  
Kr: insumma (cum in add.) x 5 diobtris x 8 xx G  
9 aequalis modi G 10 coagmentatus H 11 compactat H  
14 aequae, tangendo Kr: eaque (H, ea que G) tangentur x  
ac pariter H: pariter ac G descriptiones H 20 labra rec:  
libra x item Ro: ita x 24 sphaeroides G<sup>c</sup>: ph(a)eroides x  
haberi G 25 scema G et ibi Joc: sed ibi x 27 add. Ro  
dextra — librata om. H 29 habuerit regulae canalem transp.  
Kr: post altior, non (inseq. v.) ex. x

parte, quae erit altior, non in summis labris aqua; necesse est enim, quocumque aqua sit infusa, in medio inflationem curvaturamque habere, sed capita dextra ac sinistra inter se librata esse. exemplar autem chorobati erit in extremo volumine descriptum. et si erit fastigium magnum, facilior erit decursus aquae; sin autem intervalla erunt lacunosa, substructionibus erit succurrendum.

VI Ductus autem aquae fiunt generibus tribus: rivis per canales structiles, aut fistulis plumbeis, seu tubulis fictilibus. quorum hae sunt rationes. si canalibus, ut structura fiat quam solidissima, solumque rivi libramenta habeat fastigata ne minus in centenos pedes sicilico. eaeque structurae confornicentur, ut minime sol aquam tangat. cumque venerit ad moenia, efficiatur castellum et castello coniunctum ad recipiendam aquam triplex inmissarium, conlocenturque in castello tres fistulae aequaliter divisae intra receptacula coniuncta, uti, cum abundaverit ab extremis, in medium receptaculum redundet. ita in medio ponentur fistulae in omnes lacus et salientes, ex altero in balneas † vectigal quotannis populo praestent, ex quibus tertio in domus privatas, ne desit in publico, non enim poterint avertere, cum habuerint a capitibus proprias ductiones. haec autem quare divisa constituerim, hae sunt causae, uti qui privatim ducent in domos vectigalibus tueantur per publicanos aquarum ductus. sin autem medii montes erunt inter moenia et caput fontis, sic erit faciendum, uti specus fodiantur sub terra librenturque ad

1 aqua *Kr*: aquam *x* necesse *H* 5 et si *G*: et sic *H*  
 9 ficti *G* (fictib<sup>9</sup> *G*<sup>o</sup>) 12 sicilico *Ro* (*Plin.* 31, 57): semipede *x*  
 (pede semis *Fav.*, sesquipede *Pall.*) aequae *H*, eque *G* 18—25 haec  
 verba dedi sicut exstant in *x*. videntur autem sic ordinanda esse:  
 ita in medio ponentur fistulae in omnes lacus et salientes, ne  
 desit in publico; ex altero in balneas, non enim poterint avertere,  
 cum habuerint a capitibus proprias ductiones; ex tertio in domus  
 privatas, uti, qui privatim ducent in domos, vectigal quotannis  
 populo praestent, quibus vectigalibus tueantur per publicanos  
 aquarum ductus. haec autem quare divisa constituerim, hae  
 sunt causae 27 fodientur *H* liberenturque *G*



fastigium, quod supra scriptum est. et si tofus erit aut saxum, in suo sibi canalis excidatur, sin autem terrenum aut harenosum erit, solum et parietes cum camara in specu struantur et ita perducatur. puteique ita sint facti, uti inter duos sit actus.

Sin autem fistulis plumbeis ducetur, primum castellum <sup>4</sup> ad caput struatur, deinde ad copiam aquae lumen fistularum constituatur, eaeque fistulae <e> castello conlocentur ad castellum, quod erit in moenibus. fistulae ne minus longae pedum denūm fundantur. quae si centenariae erunt, pondus habeant in singulas pondo MCC; si octogenariae, pondo DCCCCLX; si quinquagenariae, pondo DC; quadragenariae pondo CCCCLXXX; tricenariae pondo CCCLX; vicenariae pondo CCXL; quinūm denūm pondo CLXXX; denūm pondo CXX; octonūm pondo C; quinariae pondo LX. e latitudine autem lamnarum, quot digitos habuerint, antequam in rotundationem flectantur, magnitudinum ita nomina concipiunt fistulae. namque quae lamna fuerit digitorum quinquaginta, cum fistula perficietur ex ea lamna, vocabitur quinquagenaria similiterque reliquae. ea autem ductio, <sup>5</sup> quae per fistulas plumbeas est futura, hanc habebit expeditionem. quodsi caput habeat libramenta ad moenia montesque medii non fuerint altiores, ut possint interpellare, sed intervalla, necesse est substruere ad libramenta, quemadmodum in rivis et canalibus. sin autem non longa erit circumitio, circumductionibus, sin autem valles erunt perpetuae, in declinato loco cursus dirigentur. cum venerint ad imum, non alte substruitur, ut sit libramentum quam longissimum; hoc autem erit venter, quod Graeci appellant κοιλίαν. deinde cum venerit adversus clivum, ex longo spatio ventris leniter tumescit, <ut> exprimatur

3 camera *H* 7 ad copiam aquae *ed*: ad copia quae x  
 8 eaeque: aeq; *H*, eque *G* *add. Ro* 9 neminus longae *H*:  
 om. *G* 15 cxx *G*: ccxx *H* 16 laminarū *G* 17 magnitudinem  
 i. c. *G* 18 (et 19) lāmina *G* L *G* 19 fistulę *G* 20 reli-  
 quae *ed*: reliqua x 28 libramentum *Joc*: libratū x 30 coelian  
*H*, cęlian *G* 31 *add. Ro*

- 6 in altitudinem summi clivi. quodsi non venter in vallibus factus fuerit nec substructum ad libram factum, sed geniculus erit, erumpet et dissolvit fistularum commissuras. etiam in ventre colliquiaria sunt facienda, per quae vis spiritus relaxetur. ita per fistulas plumbeas aquam qui ducent, his rationibus bellissime poterunt efficere, quod et decursus et circumductiones et ventres et expressus hac ratione possunt fieri, cum habebunt a capitibus ad moenia
- 7 fastigii libramenta. item inter actus ducentos non est inutile castella conlocari, ut, si quando vitium aliqui locus fecerit, non totum omneque opus contundatur et, in quibus locis sit factum, facilius inveniatur; sed ea castella neque in decursu neque in ventris planitia neque in expressionibus neque omnino in vallibus, sed in perpetua <fiant> aequalitate.
- 8 Sin autem minore sumptu voluerimus, sic est faciendum. tubuli crasso corio ne minus duorum digitorum fiant, sed ita hi tubuli ex una parte sint lingulati, ut alius in alium inire convenireque possint. coagmenta autem eorum calce viva ex oleo subacta sunt inlinienda, et in declinationibus libramenti ventris lapis est ex saxo rubro in ipso geniculo conlocandus isque perterebratus, uti ex decursu tubulus novissimus in lapide coagmentetur et primus [ex] librati ventris; ad eundem modum adversum clivum et novissimus librati ventris in cavo saxi rubri haereat et
- 9 primus expressionis ad eundem modum coagmentetur. ita librata planitia tubulorum ad decursus et expressiones non extolletur. namque vehemens spiritus in aquae ductione solet nasci, ita ut etiam saxa perrumpat, nisi primum leniter et parce a capite aqua inmittatur et in geniculis

---

1 clivi *G<sup>c</sup>*: clevi *x*    3 commissuras *rec*: commixturas *x*  
 4 colliquiaria *Gundermann*: colliviaria *x*    7 expressus *ed*:  
 -sis *x*    9 fastigii *ed*: adfastigii (*cum ad add.*) *x*    10 ali-  
 quis *S*    15 *add. Joc*    16 est faciendum *HG*: erit faciendum *S*  
 18 ita *Oehmichen*: uti *x*    23 *del. Kr*    25 novissimū *S*  
 27 ad *Mar*: aut *HSG<sup>c</sup>*, ut *G*    et *om. S*    expr(a)essionis *x*  
 29 solet *S*: solent *HG*    uti *S*

aut versuris alligationibus aut pondere saburra contineatur. reliqua omnia uti fistulis plumbeis ita sunt collocanda. item cum primo aqua a capite inmittitur, ante favilla inmittetur, uti coagmenta, si qua sunt non satis oblita, favilla oblinantur. habent autem tubulorum ductiones ea commoda. primum in opere quod si quod vitium factum fuerit, quilibet id potest reficere. etiamque multo salubrior est ex tubulis aqua quam per fistulas, quod plumbum videtur esse ideo vitiosum, quod ex eo cerussa nascitur; haec autem dicitur esse nocens corporibus humanis. ita quod ex eo procreatur, <si> id est vitiosum, non est dubium, quin ipsum quoque non sit salubre. exemplar autem ab artificibus plumbariis possumus accipere, quod palloribus occupatos habent corporis colores. namque cum fundendo plumbum flatur, vapor ex eo insidens corporis artus et in diem exurens eripit ex membris eorum sanguinis virtutes. itaque minime fistulis plumbeis aqua duci videtur, si volumus eam habere salubrem. saporemque meliorem ex tubulis esse cotidianus potest indicare victus, quod omnes, et structas cum habeant vasorum argenteorum mensas, tamen propter saporis integritatem fictilibus utuntur.

Sin autem fontes <non sunt>, unde ductiones aquarum faciamus, necesse est puteos fodere. in puteorum autem fossionibus non est contemnenda ratio, sed acuminibus sollertiaque magna naturales rerum rationes considerandae, quod habet multa variaque terra in se genera. est enim uti reliquae res ex quattuor principiis composita. et primum est ipsa terrena habetque ex umore aquae fontes, item calores, unde etiam sulphur, alumen, bitumen nasci-

5 oblinantur *ed*: -nentur *x* 9 plumbum *Ro*: per plumbum *x*  
 10 cerusa *EG* (quia ex plumbo nascitur cerosa *S*) 11 ita quod  
*HG*: itaque *E*, ita ergo cum quod *S* si *add. Joc* (post ita)  
 id *om. S* 12 quin *GE<sup>c</sup>S*: qui in *H* 15 flatus *S* 16 in diem  
*Ro*: indie *x* 20 et structas *Kr*: ex(s)tructas *x* 23 *add. ed*  
 24 faciam *E* 25 fossionibus *E<sup>c</sup>*: possessionibus *x* est *om. E*  
 27 quia *E* (ut supra v. 6, 9 bis, 14, 20)

tur, aerisque spiritus inmanes, qui, cum graves per inter-  
 venia fistulosa terrae perveniunt ad fussionem puteorum  
 et ibi homines offendunt fodientes, vi naturali vaporis  
 obturant eorum naribus spiritus animales; ita, qui non  
 13 celerius inde effugiunt, ibi interimuntur. hoc autem qui- 5  
 bus rationibus caveatur, sic erit faciendum. lucerna accensa 2  
 demittatur; quae si permanserit ardens, sine periculo de-  
 scendetur. sin autem eripietur lumen a vi vaporis, tunc se-  
 cundum puteum dextra ac sinistra defodiantur aestuaria;  
 ita quemadmodum per nares spiritus ex aestu(ariis) dissi- 10  
 pabuntur. cum haec sic explicata fuerint et ad aquam  
 erit perventum, tunc saepiatur as(sa) structura, ne ob-  
 turentur venae.

14 Sin autem loca dura erunt aut nimium venae penitus 15  
 fuerint, tunc signinis operibus ex tectis aut superioribus 15  
 locis excipiendae sunt copiae. in signinis autem operibus (10  
 haec sunt facienda. uti harena primum purissima asperri-  
 maque paretur, caementum de silice frangatur ne gravius  
 quam librarium, calx quam vehementissima mortario mixta,  
 ita ut quinque partes harenae ad duas respondeant. eorum 20  
 fossa ad libramentum altitudinis, quod est futurum, calce-  
 15 tur vectibus ligneis ferratis. parietibus calcatis, in medio (15  
 quod erit terrenum, exinaniatur ad libramentum infimum  
 parietum. hoc exaequato solum calcetur ad crassitudinem,  
 quae constituta fuerit. ea autem si duplicia aut triplicia 25  
 facta fuerint, uti percolationibus transmutari possint, multo  
 salubriorem et suaviorem aquae usum efficient; limus enim (20  
 cum habuerit, quo subsidat, limpidior fiet et sine odoribus

1 intervena *EG* 3 vi *Mar*: ut *x* 4 obturant *Joc*: ob-  
 turante *HS*, obdurante *EG* 5 interemuntur *HG* hoc  
 quibus autem *EGS* 9 defodiantur aestuaria *ed*: defodianturque  
 aestuaria *HS*, defodiantur quae ē uaria *G*, defodiantur quae  
 est uaria *E* 10 aestuariis *Joc*: aestu *H*, aestu *ESG<sup>c</sup>*  
 12 saepiaturas structura *H*, sepiatur structura *EGS* (*corr.*  
*Detlefsen*) ne *Joc*: nec *x* obdurentur *EG* 13 venae *ed*:  
 venas *x* 15 signis *H* tectis *Joc*: testis *x* aut *H*: a *EGS*  
 20 duas *EG*: duos *HS* 23 infimum *HS*: infirmum *EG* 27 et  
 suaviorum *EG*: *om.* *HS* 28 quo *om.* *G*

conservabit saporem. si non, salem addi necesse erit et extenuari.

Quae potui de aquae virtute et varietate, quasque habeat utilitates quibusque rationibus ducatur et probetur, in hoc volumine posui; de gnomonicis vero rebus et horologiorum rationibus insequenti perscribam.

## LIBER NONUS.

Nobilibus athleticis, qui Olympia, Pythia, Isthmia, Nemea vicissent, Graecorum maiores ita magnos honores constituerunt, uti non modo in conventu stantes cum palma et corona ferant laudes, sed etiam, cum revertantur in suas civitates cum victoria, triumphantes quadrigis in moenia et in patrias invehantur e reque publica perpetua vita constitutis vectigalibus fruuntur. cum ergo id animadvertam, admiror, quid ita non scriptoribus eidem honores etiamque maiores sint tributi, qui infinitas utilitates aevo perpetuo omnibus gentibus praestant. id enim magis erat institui dignum, quod athletae sua corpora exercitationibus efficiunt fortiora, scriptores non solum suos sensus, sed etiam omnium, <cum> libris ad discendum et animos exacuendos praeparant praecepta. quid enim Milo Crotoniates, quod fuit invictus, prodest hominibus aut ceteri, qui eo genere fuerunt victores, nisi quod, dum vixerunt ipsi, inter suos cives habuerunt nobilitatem. Pythagorae vero praecepta, Democriti, Platonis, Aristotelis ceterorumque sapientium cotidiana perpetuis industriis culta non solum suis civibus, sed etiam omnibus gentibus recentes et floridos edunt fructus. e quibus qui a teneris aetatibus doctrinarum abundantia satiantur, optimos habent sapientiae sensus, instituunt civitatibus humanitatis

5 gnomonicis *HGS*, gnomonicis *E* 8 phithia *EG*: *om. HS*  
 (pithia *i. marg. S<sup>2</sup>*) 11 ferant *S<sup>2</sup>*: fuerant *x* 13 e *om. EG*  
 15 idem *E et a. c. G* 18 athla&e *H*, adhlete *S* 20 *add. Ro*  
 24 inter uos *H*

mores, aequa iura, leges, quibus absentibus nulla potest  
 3 esse civitas incolumis. cum ergo tanta munera ab scrip-  
 torum prudentia privatim publiceque fuerint hominibus  
 praeparata, non solum arbitror palmas et coronas his tri-  
 bui oportere, sed etiam decerni triumphos et inter deorum  
 sedes eos dedicandos iudicari.

Eorum autem cogitata utiliter hominibus ad vitam ex-  
 plicandam e pluribus singula paucorum uti exempla pon-  
 nam, quae recognoscentes necessario his tribui honores  
 4 oportere homines confitebuntur. et primum Platonis e  
 multis ratiocinationibus utilissimis unam, quemadmodum  
 ab eo explicata sit, ponam. locus aut ager paribus late-  
 ribus si erit quadratus eumque oportuerit duplicare, quod  
 opus fuerit genere numeri, quod multiplicationibus non  
 invenitur, eo descriptionibus linearum emendatius reperitur.  
 est autem eius rei haec demonstratio. quadratus locus,  
 qui erit longus et latus pedes denos, efficit areae pedes c.  
 si ergo opus fuerit eum duplicare id est pedum cc item  
 e paribus lateribus facere, quaerendum erit, quam magnum  
 latus eius quadrati fiat, ut ex eo cc pedes duplicationibus  
 areae respondeant. id autem numero nemo potest invenire.  
 namque si XIII constituentur, erunt multiplicati pedes  
 5 CXCVI, si XV, pedes CCXXV. ergo quoniam id non explicatur  
 numero, in eo quadrato, longo et lato pedes x quod fuerit,  
 linea ab angulo ad angulum diagonios perducatur, uti  
 dividantur duo trigona aequa magnitudine, singula areae  
 pedum quinquagenum, ad eiusque lineae diagonalis longitu-  
 dinem locus quadratus paribus lateribus describatur. ita  
 quam magna duo trigona in minore quadrato quinquagenum  
 pedum linea diagonio fuerint designata, eadem  
 magnitudine et eodem pedum numero quattuor in maiore

13 duplicare *HS*: -ri *EG* quod opus *HEG*: quo opus *S*  
 14 quod mult. *HS*: quo mult. *EG* 15 emendatius *Kr*: emen-  
 datis *x* 18 duplicare id est pedum *Kr*: duplicari pedum *x*  
 (*scil.* duplicare<sup>2</sup> pedum) 24 quod *HGS*: que *E* 25 diagonios  
*Joc*: diagonis *x* 30 designata *ed*: -tae *H*, -te *EGS* 31 quat-  
 tuori maiore *H*

erunt effecta. hac ratione duplicatio grammicis rationibus ab Platone, uti schema subscriptum est in ima pagina, explicata est.

Item Pythagoras normam sine artificis fabricationibus 6 inventam ostendit, et quod magno labore fabri normam facientes vix ad verum perducere possunt, id rationibus et methodis emendatum ex eius praeceptis explicatur. namque si sumantur regulae tres, e quibus una sit pedes III, altera pedes IIII, tertia pedes V, eaeque regulae inter se compositae tangant alia aliam suis cacuminibus extremis schema habentes trigoni, deformabunt normam emendatam. ad eas autem regularum singularum longitudines si singula quadrata paribus lateribus describantur, quod erit trium latus, areae habebit pedes VIII, quod IIII, XVI, quod V erit, XXV. ita quantum areae pedum numerum duo quadrata 7 ex tribus pedibus longitudinis laterum et quattuor efficiunt, aequae tantum numerum reddit id unum ex quinque descriptum. id Pythagoras cum invenisset, non dubitans a Musis se in ea inventione monitum, maximas gratias agens hostias dicitur his immolavisse. ea autem ratio, quemadmodum in multis rebus et mensuris est utilis, etiam in aedificiis scalarum aedificationibus, uti temperatas habeant graduum librationes, est expedita. si enim altitudo con- 8 tignationis ab summa coaxatione ad imum libramentum divisa fuerit in partes tres, erit earum quinque in scalis scaporum iusta longitudine inclinatio. <quare> quam magnae fuerint inter contignationem et imum libramentum altitudinis partes tres, quattuor a perpendiculo recedant et ibi conlocentur inferiores calces scaporum. ita si erunt

2 scema  $x$  in ima pagina, explicata est *Ro*: explicata est in ima pagina  $x$  5 quod *Ro*: quam  $x$  9 tertia: terua *H* eaeque *HS*: haeque *EG* 13 quod *ed. Fl*: cum  $x$  (*scil. quom*) 16 longitudines *H* 17 reddit id *Kr*: reddidit  $x$  18 amuisse in *H* 20 immolasse *S* 23 librationes *S*: -nis *HEG* 24 coaxatione *SG<sup>c</sup>*: coaxatione *HEG* 25 v *EG* 26 iuxta longitudinē (-nem *E*) *EG* *add. Kr* 28 III. IIII. *EG* 29 inferiores *Gal*: interiores  $x$  si *Ro*: sic  $x$

temperatae, <libratae> et graduum ipsarum scalarum erunt conlocationes. item eius rei erit subscripta forma.

- 9 Archimedis vero cum multa miranda inventa et varia fuerint, ex omnibus etiam infinita sollertia id, quod exponam, videtur esse expressum. nimirum Hiero enim Syracusis auctus regia potestate, rebus bene gestis cum auream coronam votivam diis immortalibus in quodam fano constituisset ponendam, manupretio locavit faciendam et aurum ad sacomam adpendit redemptori. is ad tempus opus manu factum subtiliter regi adprobavit et ad sacomam
- 10 pondus coronae visus est praestitisse. posteaquam indicium est factum dempto auro tantundem argenti in id coronarium opus admixtum esse, indignatus Hiero se contemptum esse neque inveniens, qua ratione id furtum reprehenderet, rogavit Archimeden, uti in se sumeret sibi de eo cogitationem. tunc is, cum haberet eius rei curam, casu venit in balineum, ibique cum in solium descenderet, animadvertit, quantum corporis sui in eo insideret, tantum aquae extra solium effluere. idque cum eius rei rationem explicationis ostendisset, non est moratus, sed exsiluit gaudio motus de solio et nudus vadens domum <uni>versis significabat clara voce invenisse, quod quaereret; nam
- 11 currens identidem graece clamabat  $\epsilon\upsilon\eta\kappa\alpha \epsilon\upsilon\eta\kappa\alpha$ . tum vero ex eo inventionis ingressu duas fecisse dicitur massas aequo pondere, quo etiam fuerat corona, unam ex auro et alteram ex argento. cum ita fecisset, vas amplum ad summa labra implevit aquae, in quo demisit argenteam massam. cuius quanta magnitudo in vasum depressa est, tantum aquae effluxit. ita exempta massa quanto minus factum fuerat, refudit sextario mensus, ut eodem modo,

1 *add. Kr* (cf. 214, 24) scala *E* 5 nimirum *Ro* (*priore ed.*; cf. 160, 8) nimium est  $x$  ( $\bar{n}$  minimū est in *marg. S*<sup>2</sup>) 14 furtum *HSG*<sup>c</sup>: futurum *EG* 15 archimedē *S* 16 is *S*: his *HEG* 17 balineum *HS*: balneum *EGS*<sup>c</sup> 18 corporis *S*: incorporis *HEG* (*cum* in *add.*) 19 solū *S* idque *Ro*: itaque  $x$  eius rei *HSG*<sup>c</sup>: eius ei *G*, ei eius *E* 20 exiluit *H*, exiliuit *ES* 21 universis: verius  $x$  27 libra *H* demisit *G*<sup>c</sup>: dimisit  $x$  28 vas *S* 30 mensus *Joc*: mensus ē (est *H*)  $x$



0) quo prius fuerat, ad labra aequaretur. ita ex eo invenit,  
 quantum pondus argenti ad certam aquae mensuram re-  
 sponderet. cum id expertus esset, tum auream massam 12  
 similiter pleno vaso demisit et ea exempta, eadem ratione  
 5 mensura addita invenit ex aquae numero sextantum minore,  
 5) quanto minus magno corpore eodem pondere auri massa  
 esset quam argenti. postea vero repleto vaso in eadem  
 aqua ipsa corona demissa invenit plus aquae defluxisse in  
 corona quam in aurea eodem pondere massa, et ita ex eo,  
 0) quod fuerat plus aquae in corona quam in massa, ratio-  
 5) cinatus reprehendit argenti in auro mixtionem et mani-  
 festum furtum redemptoris.

Transferatur mens ad Archytae Tarentini et Erato- 13  
 sthenis Cyrenaei cogitata; hi enim multa et grata a  
 5 mathematicis rebus hominibus invenerunt. itaque cum in  
 ceteris inventionibus fuerint grati, in eius rei cogitationibus  
 7 maxime sunt suspecti. alius enim alia ratione explica-  
 verunt, quod Delo imperaverat responsis Apollo, uti arae  
 eius, quantum haberent pedum quadratorum, id duplica-  
 0) rentur, et ita fore uti, qui essent in ea insula, tunc re-  
 5) ligione liberarentur. itaque Archytas cylindrorum descri- 14  
 ptionibus, Eratosthenes organica mesolabi ratione idem  
 explicaverunt. cum haec sint tam magnis doctrinarum iu-  
 cunditatibus animadversa et cogamur naturaliter inven-  
 5) tionibus singularum rerum considerantes effectus moveri,  
 0) multas res attendens admiror etiam Democriti de rerum  
 natura volumina et eius commentarium, quod inscribitur

2 quantum adcertum pondus  $x$  (adcertum ut antecip. ex  
 seqq. del. Schn) 4 dimisit  $EG$  5 numero sextantum  $Kr$ : non  
 tantum se (sed  $E^c S^2$ )  $x$  (scil.  $\bar{n}o$  tantum) 7 vase  $S$  8 di-  
 missa  $EG$  9 coronā (-nam  $H$ )  $x$  aurea  $S^c$ : aureā  $x$  massa  
 $G$ : massā  $HESG^c$  10 fuerat  $Kr$ : fuerit  $x$  11 mittionem  $H$   
 13 tarenti  $S$  16 fuerint  $HSG^c$ : fuerunt  $EG$  cogitationibus  
 $Ro$ : concitationibus  $x$  17 explicaverunt  $rec$ : explicarentur  $x$   
 (explicarent  $S^c$ ) 18 imperaverat  $S^c$ : impetraverat  $x$  areę  $EG$   
 19 duplicarent  $S^c$  20 fore uti  $Ro$ : forenti  $HS$ , forent hi  $EG$   
 27 inscribitur  $ed$ : scribitur  $x$

χειροκτητων, †in quo etiam utebatur anulo signaretur amolcie est expertus.

- 15 Ergo eorum virorum cogitata non solum ad mores corrigendos, sed etiam ad omnium utilitatem perpetuo sunt praeparata, athletarum autem nobilitates brevi spatio cum suis corporibus senescunt. itaque neque cum maxime sunt florentes neque posteritati hi, quemadmodum sapientium cogitata hominum vitae, prodesse possunt. cum vero neque moribus neque institutis scriptorum praestantibus tribuantur honores, ipsae [autem] per se mentes aeris altiora prospicientes memoriarum gradibus ad caelum elatae aevo immortali non modo sententias sed etiam figuras eorum posteris cogunt esse notas. itaque, qui litterarum iucunditatibus instinctas habent mentes, non possunt non in suis pectoribus dedicatum habere, sicuti deorum, sic Ennii poetae simulacrum; Accii autem carminibus qui studiose delectantur, non modo verborum virtutes sed etiam figuram eius videntur secum habere praesentem [esse].
- 17 item plures post nostram memoriam nascentes cum Lucretio videbuntur velut coram de rerum natura disputare, de arte vero rhetorica cum Cicerone, multi posteriorum cum Varrone conferent sermonem de lingua latina, non minus etiam plures philologi cum Graecorum sapientibus multa deliberantes secretos cum his videbuntur habere sermones, et ad summam sapientium scriptorum sententiae corporibus absentibus vetustate florentes cum insunt inter consilia et disputationes, maiores habent, quam praesentium sunt, auctoritates omnes. itaque, Caesar, his auctoribus fretus sensibus eorum adhibitis et consiliis ea volumina conscripsi, et prioribus septem de aedificiis, octavo de aquis, 30

1 χειροκτητων HEG, χειροκτημερον S 6 itaque neque cum maxime sunt EG: om. HS 10 del. Ro aeris HG: aeri≡s E, <sup>a</sup>aeris S<sup>2</sup> 11 elatae Joc: -ti x 12 aevo immortali EG: aeuum immortalitati H, euū immortalitati S 15 pectoribus: corporibus G (pectorebus G<sup>c</sup>) dedicatum Joc: -tas x 16 enni H 18 praesentem esse. Item x (esse del. Joc: cf. 96, 17; 222, 23; 230, 1 et 13; 231, 13; 251, 13; 253, 26; 266, 2)

n hoc de gnomonicis rationibus, quemadmodum de radiis solis in mundo sunt per umbras gnomonis inventae quibusque rationibus dilatentur aut contrahantur, explicabo.

Ea autem sunt divina mente comparata habentque I admirationem magnam considerantibus, quod umbra gnomonis aequinoctialis alia magnitudine est Athenis, alia Alexandriae, alia Romae, non eadem Placentiae ceterisque urbibus terrarum locis. itaque longe aliter distant descriptiones horologiorum locorum mutationibus. umbrarum enim aequinoctialium magnitudinibus designantur analemmatorum formae, e quibus perficiuntur ad rationem locorum et umbrae gnomonum horarum descriptiones. αναγμα est ratio conquisita solis cursu et umbrae crescentis ad brumam observatione inventa, e qua per rationes architectonicas circinique descriptiones est inventus effectus in mundo. mundus autem est omnium naturae rerum 2 conceptio summa caelumque sideribus et stellarum cursibus conformatum. id volvitur continenter circum terram atque mare per axis cardines extremos. namque in his locis naturalis potestas ita architectata est conlocavitque cardines tamquam centra, unum a terra inmani <spatio> in summo mundo ac post ipsas stellas septentrionum, alterum trans contra sub terra in meridianis partibus, ibique circum eos cardines orbiculos circum centra uti in orno perfecit, qui graece πολοι nominantur, per quos revolvit sempiterno caelum. ita media terra cum mari centri loco naturaliter est conlocata. his natura dispositis 3 a, uti septentrionali parte a terra excelsius habeat altitudinem centrum, in meridiana autem parte in inferiori

7 placentinæ *S* 8 descriptiones *EGS*<sup>c</sup>: -nis *HS* 10 designantur *EG*: desidesignantur *H*, si designantur *SG*<sup>c</sup> 11 locorum *rec*: longorum *HGS*, longarum *E* († horologiorum in *arg. S*<sup>2</sup>) 12 gnomoniū *HS*  $\Lambda\text{N}\Lambda\text{HMM}\Lambda$  *E* 14 ad brumam *o*: abrumae *H*, a, brumæ *S*, abrumæ *E*, abruinæ *G* 17 et stellarum cursibus *EG*: *om. HS* 18 conformatum *G*<sup>c</sup>: -tus *x* architecta *HS* 21 cardines: ordines *E* *add. Kr* circa eos *S* 25  $\pi\acute{o}\lambda\omicron\iota$  *Joc*: pasde *x* (poli in *marg. S*<sup>2</sup>) altitudinē *HSG*<sup>c</sup>: -ne *EG*

bus locis subiectum a terra obscuretur, tunc etiam per medium transversa et inclinata in meridiem [circuli de lata zona XII signis est conformata. eorum species stellis dispositis XII partibus peraequatis exprimit depictam a natura figurationem. itaque lucentia cum mundo reliquisque sideribus ornatu circum terram mareque pervolantibus 4 cursus perficiunt ad caeli rotunditatem. omnia autem visitata et invisitata temporum necessitate sunt constituta ex quis sex signa numero supra terram cum caelo pervagantur, cetera sub terram subeuntia ab eius umbra obscurantur. sex autem ex his semper supra terram nituntur. quanta pars enim novissimi signi depressione coactione subiens sub terram occultatur, tantumdem eius contraria e conversationis necessitate suppressa rotatione circumacta trans locis patentibus ex obscuris egreditur ad lucem; namque vis una et necessitas utrimque simul orientem et occidentem perficit. ea autem signa cum sin- 5 numero XII partesque duodecimas singula possideant mundum versenturque ab oriente ad occidentem continenter, tunc per ea signa contrario cursu luna, stella Mercurii, Veneris ipse sol itemque Martis et Iovis et Saturni ut per graduum ascensionem percurrentes alius alia circumitionis magnitudine ab occidente ad orientem in mundo pervagantur luna die octavo et vicesimo et amplius circiter hora caeli circumitionem percurrentes, ex quo signo coeperit ire, ad id 6 signum revertendo perficit lunarem mensem. sol autem signi spatium, quod est duodecima pars mundi, mensurante vadens transit; ita XII mensibus XII signorum intervalla pervagando cum redit ad id signum, unde coe-

id ē

2 glossam (scil. circuli) del. Kr      3 conformata quae  
 (quae del. Kr)      6 ornatū HGS, -tum E      10 subeunt E  
 ab eis HG<sup>c</sup>      13 subiciens H, -tiens S      14 rotatione Joc  
 notatione x      15 ex Ro: & x      16 una om. G      et om. E  
 18 duodecimas EGS (item v. 27)      mundum E      19 conti-  
 nentes E et a. c. G      20 mercuri H      22 ascensione H  
 24 vicesimo G      horam E, -rā a. ras. G      25 circumitionem x  
 29 coepit E et a. c. G

perit, perficit spatium vertentis anni. ex eo, quem circulum luna terdecies in XII mensibus percurrit, eum sol eisdem mensibus semel permetitur. Mercurii autem et Veneris stellae circa solis radios uti per centrum eum itineribus coronantes regressus retrorsus et retardationes faciunt, etiam stationibus propter eam circinationem morantur in spatiis signorum. id autem ita esse maxime cognoscitur 7 ex Veneris stella, quod ea, cum solem sequatur, post occasum eius apparens in caelo clarissimeque lucens vesperugo vocitatur, aliis autem temporibus eum antecurrens et oriens ante lucem lucifer appellatur. ex eoque nonnumquam plures dies in <uno> signo commorantur, alias celerius ingrediuntur in alterum signum. itaque quod non aeque peragunt numerum dierum in singulis signis, quantum sunt moratae prius, transiliendo celerioribus itineribus perficiunt iustum cursum. ita efficitur, uti, quod demorentur in nonnullis signis, nihilominus, cum eripiant se ab necessitate morae, celeriter consequantur iustam circumitionem. iter autem in mundo Mercurii stella ita 8 pervolitat, uti trecentesimo et sexagesimo die per signorum spatia currens perveniat ad id signum, ex quo priore circumlacione coepit facere cursum, et ita peraequatur eius iter, ut circiter tricenos dies in singulis signis habeat numeri rationem. Veneris autem, cum est liberata ab in- 9 peditione radiorum solis, xxx diebus percurrit signi spatium. quod minus quadragenos dies in singulis signis patitur, eum stationem fecerit, restituit eam summam numeri in uno signo morata. ergo totam circinationem in caelo quadringentesimo et octogesimo et quinto die permensa

2 cum sole isdem *H* 3 mercuri *H* 4 eum *rec*: cum *x*  
retardationes *EG*: -ne *H*, -nē *S* 12 *add. Joc* 16 iustum —  
fficitur *EG*: *om. HS* 19 circuitionem *x* mercuri *H* 20 tre-  
centissimo *G* sexagesimo *H*: -gesimo *ES*, -gessimo *G*  
2 circumlacione *Ro* (*cf. 224, 6*): circulatione *x* 23 tricenos *S*  
6 quod *Martini*: quo *HGS*, qm *E* 28 ergo totam *EGS*:  
rgotam *H* circinationem *Ro*: circitionem *HG*, circionē *S*,  
circuitionem *E* 29 octogesimo *ES* permansa *H*

iterum init signum, ex quo signo prius iter facere coepit. (15)  
 10 Martis vero circiter sexcentesimo octogensimo tertio siderum spatia pervagando pervenit eo, ex quo initium faciendo cursum fecerat ante, et in quibus signis celerius percurrit, cum stationem fecit, explet dierum numeri rationem. Iovis autem placidioribus gradibus scandens contra (20) mundi versationem, circiter CCCLX diebus singula signa permetitur, et consistit post annum XI et dies CCCXIII et redit in id signum, in quo ante XII annos fuerat. Saturni vero, mensibus undetriginta et amplius paucis diebus pervadens per signi spatium, anno nono et vicensimo et circiter diebus CLX, in quo ante tricensimo fuerat anno, in (25) id restituitur, ex eoque, quo minus ab extremo distat mundo, tanto maiorem circinationem rotae percurrendo tardior videtur esse. ei autem, qui supra solis iter circinationes (30) peragunt, maxime cum in trigono fuerint, quod is inierit, tum non progrediuntur, sed regressus facientes morantur, doneque [cum idem] sol de eo trigono in aliud signum transitionem fecerit. id autem nonnullis sic fieri placet, quod aiunt solem, cum longius absit abstancia quadam, non (35) lucidis itineribus errantia per ea sidera obscuritatis morationibus impedire. nobis vero id non videtur. solis enim splendor perspicibilis et patens sine ullis obscurationibus est per omnem mundum, ut etiam nobis appareant, cum faciant eae stellae regressus et morationes. ergo si tantis (40) intervallis nostra species potest id animadvertere, quid ita divinitatibus splendoribusque astrorum iudicamus obscuritates obici posse? ergo potius ea ratio nobis constabit, quod, fervor quemadmodum omnes res evocat et (45)

1 inid *H*, in id *EGS* 2 sescentesimo *HG<sup>c</sup>* 7 CCCXL *EG*  
 singula *G<sup>c</sup>*: insingula (*cum* in *add.*) *x* 8 annum *HS*: annos *EG*  
 CCCXIII *Mar*: CCCXIII *x* 9 annos *HS*: annis *EG* 11 per  
 idē  
 om. *S* (*G<sup>c</sup>*) 18 denique *x* (deinque *G<sup>c</sup>*) glossam (*scil.* cum  
 qui voluit donicum) *del. Kr* 22 impedire *Schn*: -ri *x* 23 per-  
 spicabilis *EG* 25 faciant *Ro*: -cient *x* hae *EG* 27 divi-  
 nitatibus *EG* (*et in marg. S*): divinationibus *HS* (*et supra G<sup>c</sup>*)  
 obscuritatis *x* 28 ratio nobis *HSG<sup>c</sup>*: rationibus *EG*

ad se ducit, ut etiam fructus e terra surgentes in altitudinem per calorem videmus, non minus aquae vapores a fontibus ad nubes per arcus excitari, eadem ratione solis impetus vehemens radiis trigoni forma porrectis insequentes stellas ad se perducit et ante currentes veluti refrenando retinendoque non patitur progredi, sed ad se regredi in alterius trigoni signum [esse].

Fortasse desiderabitur, quid ita sol quinto a se signo potius quam secundo aut tertio, quae sunt propiora, facit in his fervoribus retentiones. ergo, quemadmodum id fieri videatur, exponam. eius radii in mundo uti trigoni paribus lateribus formae lineationibus extenduntur. id autem nec plus nec minus est ad quintum ab eo signo. igitur si radii per omnem mundum fusi circinationibus vagarentur neque extentionibus porrecti ad trigoni formam linearentur, propiora flagrant. id autem etiam Euripides, Graecorum poeta, animadvertisse videtur. ait enim, quae longius a sole essent, haec vehementius ardere, propiora vero eum temperata habere. itaque scribit in fabula Phaethonte sic:  $\kappa\alpha\iota\epsilon\iota\ \tau\alpha\ \pi\omicron\omicron\rho\rho\omega,\ \tau\alpha\gamma\gamma\upsilon\theta\epsilon\nu\ \delta'\ \epsilon\upsilon\kappa\rho\alpha\tau'\ \epsilon\chi\epsilon\iota$ . si ergo res et ratio et testimonium poetae veteris id ostendit, non puto aliter oportere iudicari, nisi quemadmodum de ea re supra scriptum habemus.

Iovis autem inter Martis et Saturni circinationem currens maiorem quam Mars, minorem quam Saturnus pervolat cursum. item reliquae stellae, quo maiore absunt spatio ab extremo caelo proxumamque habent terrae cir-

4 radiis trigoni *rec*: ad iis trigoni *HEG*, a distrigoni *S*  
 5 et ante *Joc*: tantae *HEG*, ante *S* 6 r&enendoq; *H* ad  
*om. S* (in marg. à) 7 signum esse *x* (esse del. Kr: cf. 218, 4)  
 9 propiora *S*: propiora *HEG* 12 lateribus *EG*: lateribus-  
 que *HSG*<sup>c</sup> lineationibus *x* 13 quintum *Joc*: quintā *x* 15 linia-  
 rentur *HGS*, limarentur *E* 16 propiora *H<sup>c</sup>S*: propiora *HEG*  
 18 ardere *a. corr. om. G* propiora *SE<sup>c</sup>*: propiora *HEG*  
*om. S om. S*  
 19 phaetonte *H*, phetonte *EGS* 20  $\kappa\alpha\iota\epsilon\iota\tau\alpha\ \tau\omicron\omicron\rho\rho\omega\tau\alpha\ \nu\gamma\gamma\iota\ \nu\alpha\iota\epsilon\iota\epsilon\upsilon\chi\rho\alpha\tau\alpha\ \epsilon\chi\epsilon\iota$  *x*, nisi quod  $\wedge$  pro *a* semper habet *E* 24 cir-  
 citionem *H* 27 proxumam *H*: proximam *EGS* circitionem *H*

cinationem, celerius <pervagari> videntur, quod quaecum-  
 que earum minorem circinationem peragens saepius subiens  
 15 praeterit superiorem. quemadmodum, si in rota, qua figuli (2)  
 utuntur, inpositae fuerint septem formicae canalesque  
 totidem in rota facti sint circum centrum imo ad crescentes  
 ad extremum, in quibus hae cogantur circinationem facere,  
 verseturque rota in alteram partem, necesse erit eas contra  
 rotae versationem nihilominus adversus itinera perficere, (3)  
 et quae proximum centrum habuerit, celerius pervagari, 2  
 quaeque extremum orbem rotae peragat, etiamsi aequae  
 celeriter ambulet, propter magnitudinem circinationis multo  
 tardius perficere cursum: similiter astra nitentia contra  
 mundi cursum suis itineribus perficiunt circumitum, sed (4)  
 caeli versatione redundationibus referuntur cotidiana tem-  
 poris circumlacione.

16 Esse autem alias stellas temperatas, alias ferventes,  
 etiamque frigidas haec esse causa videtur, quod omnis  
 ignis in superiora loca habet scandentem flammam. ergo  
 sol aethera, qui est supra se, radiis exurens efficit can-  
 dentem, in quibus locis habet cursum Martis stella; itaque  
 fervens ab ardore solis efficitur. Saturni autem, quod  
 est proxima extremo mundo tangit<que> congelatas caeli  
 regiones, vehementer est frigida. ex eo Iovis, cum inter  
 utriusque circumitones habeat cursum, a refrigeratione  
 caloreque earum medio convenientes temperatissimosque  
 habere videtur effectus.

De zona XII signorum et septem astrorum contrario  
 opere ac cursu, quibus rationibus et numeris transeunt e  
 signis in signa, et circumitum eorum, uti a praeceptoribus  
 accipi, exposui; nunc de crescenti lumine lunae deminu-  
 tioneque, uti traditum est nobis a maioribus, dicam.

---

1 *add. Ro* (percurrere *Joc*)    2 earum *ed*: eorum *x*    5 imo  
*Ro*: inimo (*cum in add.*) *x*    8 nihil minus *HS*    10 rote  
 orbem *S*    13 circumitum *E*: circuitum *HGS*    19 efficit *H*  
 22 *add. Joc*    24 circuitiones *x*    habet *Joc*: hab& *x*  
 25 earum *Mar*: eorum *x*    29 circuitum *x*



Berosus, qui ab Chaldaeorum civitate sive natione pro- II  
gressus in Asia etiam disciplinam Chaldaicam patefecit,  
ta est professus: pilam esse ex dimidia parte candentem,  
reliqua habere caeruleo colore. cum autem cursum iti-  
neris sui peragens subierit sub orbem solis, tunc eam  
radiis et impetu caloris corripit convertique candentem  
propter eius proprietatem luminis ad lumen. cum autem  
a vocata ab solis orbi superiora spectent, tunc inferiorem  
partem eius, quod candens non sit, propter aeris simili-  
tudinem obscuram videri. cum ad perpendicularum ea sit  
ad eius radios, totum lumen ad superiorem speciem reti-  
neri, et tunc eam vocari primam. cum praeteriens vadat 2  
ad orientis caeli partes, relaxari ab impetu solis extre-  
mamque eius partem candentiae oppido quam tenui linea  
ad terram mittere splendorem, et ita ex eo eam secundam  
vocari. cotidiana autem versationis remissione tertiam,  
quartam in dies numerari. septimo die, <cum> sol sit ad  
occidentem, luna autem inter orientem et occidentem me-  
dias caeli teneat regiones, quod dimidia parte caeli spatio  
distet a sole, item dimidiam candentiae conversam habere  
ad terram. inter solem vero et lunam cum distet totum  
mundi spatium et lunae orienti sol trans contra sit ad  
occidentem, eam, quo longius absit, a radiis remissam  
tertium die plena rota totius orbis mittere splendorem, reli-  
quosque dies decrescentia cotidiana ad perfectionem lunaris  
versationibus et cursu a sole revocationibus subire  
ad rotam radiosque eius, et ita menstruas dierum efficere  
rationes.

2 asia *H*: asiam *EGS* chaldaeicam *H*, caldeicam *EG*  
subierit *Schn*: subiret *x* 8 ad solis orbis *x* (*corr. Ro*)  
videre *E* ea sit *Ro*: esset *x* 11 retinere *E* 14 quam  
quamquam *x* linea *H* 15 eam: ani *E* 16 tertiam in  
is quartam *E* 17 *add. Joc* 18 luna — occidentem *EG*:  
*HS* 20 distet *Joc*: distaret *x* dimidiam *E*: -dia *HGS*  
orienti *E*: -tis *HGS* sol trans contra sit *Ro* (*cf. 219, 7*):  
trans cum transit *HS*, sol cū transit *G*, sol transit *E*  
absit *EG*: arsit *HS* 27 et ita *Oehmichen*: etiam *x*

- 3 Uti autem Aristarchus Samius mathematicus vigore magno rationes varietatis disciplinis de eadem <re> reliquit, exponam. non enim latet lunam <non> suum propriumque habere lumen, sed esse uti speculum et ab solis impetu recipere splendorem. namque luna de septem astris circum proximum terrae in cursibus minimum pervagatur. ita quot mensibus sub rotam solis radiosque uno die, antequam praeterit, latens obscuratur. cum est cum sole, nova vocatur. postero autem die, quo numeratur secunda, praeteriens ab sole visitationem facit tenuem extremae rotundationis. cum triduum recessit ab sole, crescit et plus inluminatur. cotidie vero discedens cum pervenit ad diem septimum, distans a sole occidente circiter medias caeli regiones, dimidia lucet, et eius quae ad solem pars spectat,
- 4 ea est inluminata. quarto autem decimo die, cum in diametro spatio totius mundi absit ab sole, perficitur plena et oritur, cum sol sit ad occidentem, ideo quod totum spatium mundi distans consistit contra et impetu solis totius orbis in se recipit splendorem. septimo decimo die cum sol oriatur, ea pressa est ad occidentem. vicensimo et altero die cum sol est exortus, luna tenet circiter caeli medias regiones, et id quod spectat ad solem, id habet lucidum reliquis obscura. item cotidie cursum faciendo circiter octavo et vicensimo die subit sub radios solis, et ita menstruas perficit rationes.

Nunc, ut in singulis mensibus sol signa pervadens auget III et minuit dierum et horarum spatia, dicam. namque cum

1 aristarchus *G*: -cus *ES*, arhistartus *H*    2 varietates *HG<sup>c</sup>*  
*add. Ro* reliquid *H*, re aliquid *E*    3 non *add. Joc* (*ant*  
habere) proprium (*om. que*) *S*    7 quod *HS*    8 prodierit *E*  
9 qđ *H*    10 a sole *E*    14 lucet *Joc*: luce *x*    15 quarto *HS*  
quarta *EG*    decimo *H*: decimo *S*, -ma *EG*    16 a sole *EG*  
17 ideo quod: ideoq: *E*    18 contra et *EG*: contrah& *H*  
ctrah&q *S*    impetu *H*: -tus *EGS*    19 totiusq *S*    recipit *E*  
recepit *HGS*    septimo decimo *H*: septimo decimo *EGS*  
20 vicensimo *H*: vicesimo *EGS* (*item v. 24*)    23 reliquis *SG<sup>c</sup>*  
reliquus *HEG*    octidie *E*    24 subit *HS*: 'subiit *EG*  
26 auget *EG*: augit *HS*

arietis signum iniit et partem octavam pervagatur, perficit aequinoctium vernum. cum progreditur ad caudam tauri sidusque vergiliarum, e quibus eminet dimidia pars prior tauri, in maius spatium mundi quam dimidium procurrit procedens ad septentrionalem partem. e tauro cum ingreditur in geminos exorientibus vergiliis, magis crescit supra terram et auget spatia dierum. deinde <e> geminis cum iniit ad cancerum, qui brevissimum tenet caeli spatium, cum pervenit in partem octavam, perficit solstitiale tempus, et peragens pervenit ad caput et pectus leonis, quod eae partes cancro sunt attributae. e pectore autem leonis et finibus canceri solis exitus percurrens reliquas partes leonis inminuit diei magnitudinem et circinationis reditque in geminorum aequalem cursum. tunc vero a leone transiens in virginem progrediensque ad sinum vestis eius contrahit circinationem et aequat ad eam, quam taurus habet, cursus rationem. e virgine autem progrediens per sinum, qui sinus librae partes habet primas, in librae parte viii perficit aequinoctium autumnale; qui cursus aequat eam circinationem, quae fuerat in arietis signo. scorpionem autem cum sol ingressus fuerit occidentibus vergiliis, minuit progrediens meridianas partes longitudes dierum. e scorpione cum percurrendo init in sagittarium ad femina eius, contractiorem diurnum pervolat cursum. cum autem incipit a feminibus sagittarii, quae pars est attributa capricorno, ad partem octavam, brevissimum caeli percurrit spatium. ex eo a brevitate diurna bruma ac dies brumales appellantur. e capricorno autem transiens in aquarium adauget et aequat sagittarii longitudine diei spatium. ab aquario cum ingressus est

1 iniit *HS*: init *EG* 7 auget *EG*: augit *HS* add. *Joc*  
 10 pervenit *Joc*: perveniens *x* 11 quia *ES* eae *HS*: hae *EG*  
 cancro *S*: cancro *HEG* 13 (item v. 16 et 20) circinationis *S*:  
 circitionis *HGE<sup>c</sup>*, circionis *E* 15 sinum *E*: signum *HGS*  
 16 contra id *EG* (it *E<sup>c</sup>G<sup>c</sup>*) 17 cursus *EG*: cursū *HS*  
 19 octava *S* autumnale *S*: autem tale *HEG* 23 iniit *S*  
 29 et aequat: exaequat *x*

in pisces favonio flante, scorpionis comparat aequalem cursum. ita sol ea signa circum pervagando certis temporibus auget aut minuit dierum et horarum spatia.

Nunc de ceteris sideribus, quae sunt dextra ac sinistra zonam signorum meridiana septentrionalique parte mundi stellis disposita figurataque, dicam. namque septentrio, quem Graeci nominant αρκτον sive ελικην, habet post se conlocatum custodem. ab eo non longe conformata est virgo, cuius supra umerum dextrum lucidissima stella nititur, quam nostri providemiatores, Graeci προτρουγητην vocant; candens autem magis spica eius est colorata. item alia contra est stella media genuorum custodis arcti: 2 qui arcturus dicitur est ibi dedicatus. e regione capitis septentrionis transversus ad pedes geminorum auriga stat in summo cornu tauri — ita quae in summo cornu laevo est, aurigae pedis una tenet partem stella — et adplicantur aurigae manus haedi, capra laevo umero. tauri quidem et arietis insuper Perseus — dexterioribus subter currentis basem vergiliis, at sinisterioribus caput arietis — et manu dextra innitens Cassiepieae simulacro, laeva supra tauri tenet gorgoneum, ad summum caput subiciens Andromedae pedibus. 3 item pisces supra Andromedam ex aequis [ventris] ex aequisque sunt supra spinam equi, cuius ventris lucidissima stella finit ventrem equi et caput Andromedae. manus Andromedae dextra supra Cassiepieae simulacrum est constituta, laeva <supra> aquilonalem piscem. item

5 zona *S* 7 arctum sive helicen (-cem *E*) *x* 8 ab eo  
*EG: om. HS* 10 providemiatores *Scaliger*: providentiā maiores *x* προτρουγητην *Scal.*: propygethon *HG*, ππιγeton *E*,  
 propygedion *S* 11 spica *Phil*: species *x* 12 genorum *E*  
 13 dedicatus *rec*: delicatus *x* 15 ita quae *Kr*: itemque *x*  
 16 est aurigae pedis *Kr*: et auriga pedes *x* partem stella *Ro*:  
 parte stellam *x* adplicantur *Ro*: appellantur (-latur *S*) *x*  
 17 manus *Ro*: manus *x* 18 dexterioribus subter currens basem  
 vergilias a (*om. EG*) sinisterioris *x* (*ci. Kr*) 20 inmittens *EG*  
 cassiepieę *S*: cassiopiae *HEG* supra tauri *Ro*: supra aurigā  
 (-am *E*) *x* tenent *E* et a. c. *G* 21 subiciensque *x* (que *del. Mar*)  
 22 s. andromedam et eius ventris et equique (que *ES*) sunt *x*  
 (*ci. Kr*) 25 cassiepieę *S*: cassiopiae *EG*, -pae *H* 26 add. *Schn*

9 aquarii supra equi caput est. equi unguulae attingunt  
 aquarii <e regione volucrem. inter Cepheum et Andro-  
 medae> genua Cassiepia media est dedicata. capricorni  
 supra in altitudinem aquila et delphinus. secundum eos  
 5 est sagitta. ab ea autem <non longe> volucris, cuius  
 5 pinna dextra Cephei manum attingit et sceptrum, laeva  
 supra Cassiepieae innititur. sub avis cauda pedes equi  
 sunt subiecti. inde sagittarii, scorpionis, librae insuper 4  
 serpens summo rostro coronam tangit. eum medium ophi-  
 0 uchos in manibus tenet serpentem, laevo pede calcans  
 mediam frontem scorpionis. a parte ophiuchi capitis non  
 0 longe positum est caput eius, qui dicitur nisus in genibus.  
 eorum autem faciliores sunt capitum vertices ad cogno-  
 scendum, quod non obscuris stellis sunt conformati. pes 5  
 5 ingeniculati adit fulcitur capitis tempus serpentis, cuius  
 per vipereos flexus minor arctorum, qui septentriones di-  
 5 cuntur, implicatur. delphinum contra volucris rostro est pro-  
 posita lyra. inter umeros custodis et geniculati corona est  
 ordinata. in septentrionali vero circulo duae positae sunt  
 0 arctoe scapularum <e regione> dorsis inter se compositae  
 et pectoribus aversae. e quibus minor κυβοῦρα, maior  
 0 ελικη a Graecis appellatur. earumque capita inter se dispi-  
 cientia sunt constituta, caudae capitibus earum adversae  
 contra dispositae figurantur; utrarumque enim superando  
 0 eminent. in summo per caudas earum [esse dicitur] item 6

1 caput est *Thiele*: capitis *x* 2 *add. Kr* 3 cassiope *H*,  
 cassiope *EG*, cassiepie *S* 5 *add. Kr* volucris *S*: volueris  
*HEG* 6 penna *SE<sup>c</sup>G<sup>c</sup>* cephei *H*: zephei *GE<sup>c</sup>*, cephea *S*  
 7 cassiopeiae *x* 8 subiecti *Phil*: subiecti *x* 9 eum *Kr*: ad-  
 eum (*cum ad add.*) *x* 11 a parte *Ro*: partem *x* 12 nisus *Phil*:  
 nessus *x* 13 eorum autem *Phil*: autem eorum *x* 15 ing.  
 adid fulcitur capitis t. s. cuius arcturum qui septentriones di-  
 cuntur implicatus parve pereos flectitur *x* (*ci. Kr*) 17 del-  
 phinum *Kr*: delphinus *x* volucris *S*: volueris *HEG* rostro  
*Kr*: rostrum (-ū) *x* 18 est *EG*: *om. HS* geniculati *S*:  
 genuclati *HEG* 19 corona *ed*: coronatā (-tam *E*) *x* ordi-  
 nata *rec*: orinata *HS*, ornata *EG* 20 arctē *EG* *add. Kr*  
 21 cynosura *x* 22 helice *x* 24 utrarumque . . . (25) earum  
*Heringa*: utrorumque . . . eorum *x* 25 *del. Kr* (*cf. 218, 4*)

serpens est porrecta, e qua stella quae dicitur polus elucet contra caput maioris septentrionis; namque qua est proxime draconem, circum <polum> caput eius involvitur. ima vero circum cynosurae caput iniecta est flexu porrectaque proxime eius pedes. haec autem intorta replicataque se attollens reflectitur a capite minoris ad maiorem, circa rostrum et capitis tempus dextrum \* \* \* \* item supra caudam minoris pedes sunt Cephei, ibique ad summum cacumen facientes stellae sunt trigonum paribus lateribus. insuper arietis signum septentrionis † autem minoris et Cassiepieae simulacri complures sunt stellae confusae.

Quae sunt ad dextram orientis inter zonam signorum et septentrionum sidera in caelo disposita, dixi [esse]; nunc explicabo, quae ad sinistram orientis meridianisque partibus ab natura sunt distributa.

V Primum sub capricorno subiectus piscis austrinus caudam prospiciens ceti. ab eo ad sagittarium locus est inanis. turibulum sub scorpionis aculeo. centauri priores partes proximae sunt librae et scorpioni. tenet in manibus simulacrum, id quod bestiam astrorum periti nominaverunt. virginem et leonem et cancrum anguis porrigens agmen stellarum intortus succingit, regione cancri erigens rostrum, ad leonem medioque corpore sustinens craterem ad manumque virginis caudam subiciens. in qua inest corvus; quae sunt autem supra scapulas, peraeque sunt lucentia ad anguis inferius ventris. sub caudam subiectus est centaurus. iuxta cratera et leonem navis est, quae nominatur Argo, cuius prora obscuratur, sed malus et quae sunt circa gubernacula eminentia videntur, ipsaque navicula et puppis per

1 polus *rec*: post plus *x* 2 contra *Kr*: circum *x* quae est proxu(i *EGS*)ma *x* 3 *add. Kr* ima *Kr*: una *x* 4 fluxu *x* 5 se *adt.* reflectitur a *EG*: *om. HS* 10 cassiopae *HS*, -pię *EG* 11 simulacrum *S*<sup>c</sup> 13 septentrionum *HS**G*<sup>c</sup>: -nem *EG* *del. Joc* (cf. 218, 4) 15 ob natura *H*, ob naturā *GS*, a natura *E* 17 ceti *Phil*: cephei *x* 18 scorpioni *Phil*: -nem *x* 19 tenet *Barbarus*: tenent *x* 21 advirginem (*cum ad add.*) *x* 22 rostrum *SG*<sup>c</sup>: nostrum *HEG* 24 corvos *H* 25 lugentia *x* ad *om. EG* 26 inferius *Mar*: interius *x* iuxta *H* 27 craterā *S*

summam caudam canis iungitur. geminos autem minusculus  
 canis sequitur contra anguis caput. maior item sequitur  
 minorem. Orion vero transversus est subiectus, pressus  
 ungula tauri, manu laeva <pellem> tenens, clavam altera  
 ad geminos tollens. apud eius vero basim canis parvo  
 intervallo insequens leporem. arieti et piscibus cetus est  
 subiectus, a cuius crista ordinate utrisque piscibus dispo-  
 sita est tenuis fusio stellarum, quae graece vocitantur  
 ἀρπεδῶναι. magnoque intervallo introrsus pressus nodus  
 serpentium attingit summam ceti cristam [esse fuit]. per  
 speciem stellarum flumen profluit, initium fontis capiens  
 a laevo pede Orionis. quae vero ab aquario fundi memo-  
 ratur aqua, profluit inter piscis austrini caput et cau-  
 dam ceti.

Quae figurata conformataque sunt siderum in mundo  
 simulacra, natura divinaque mente designata, ut Demo-  
 crito physico placuit, exposui, sed tantum ea, quorum  
 ortus et occasus possumus animadvertere et oculis con-  
 tueri. namque uti septentriones circum axis cardinem ver-  
 santes non occidunt neque sub terram subeunt, sic circa  
 meridianum cardinem, qui est propter inclinationem mundi  
 subiectus terrae, sidera versabunda latentiaque non habent  
 egressus orientis supra terram. itaque eorum figurationes  
 propter obstantiam terrae non sunt notae. huius autem  
 rei index est stella Canopi, quae his regionibus est ignota,  
 renuntiant autem negotiatores, qui ad extremas Aegypti  
 regiones proximasque ultimis finibus terrae terminationes  
 fuerunt.

De mundi circa terram pervolitantia duodecimque si-  
 gnorum ex septentrionali meridianaque parte siderum

1 minusculus *E<sup>c</sup>*: -los *x* 4 tauri *Phil*: centauri *x* *add.*  
*Mar* altera *Gal*: -rā *x* 5 apud *Phil*: caput *x* vero eius *S*  
 6 (et in seqq.) coetus *x* 8 graeci *H* 9 ἀρπεδῶναι *Turnebus*:  
 herm(a)edon(a)e *x* nodus *EG*: om. *HS* 10 serentium *Kr*:  
 serpentium *x* *del. Ro* (cf. 218, 4 etc.) 19 septemtrionis *HS*  
 versantes *Joc*: -tur *x* 20 si circa *HS* 22 terrae *HSG<sup>c</sup>*:  
 terra *EG* 30 ex *EG*: & *HS*

dispositione, ut sit perspecta, docui. namque ex ea mundi  
 versatione et contrario solis per signa cursu gnomonum-  
 que aequinoctialibus umbris analemmatorum inveniuntur  
 2 descriptiones. cetera ex astrologia, quos effectus habeant  
 signa XII, stellae V, sol, luna ad humanae vitae rationem,  
 Chaldaeorum ratiocinationibus est concedendum, quod pro-  
 pria est eorum genethliologiae ratio, uti possint ante facta  
 et futura ex ratiocinationibus astrorum explicare. eorum  
 autem inventiones reliquerunt inque <ea re> sollertia acumi-  
 nibusque fuerunt magnis, qui ab ipsa natione Chaldaeorum  
 proflexerunt. primusque Berosus in insula et civitate Coo  
 consedit ibique aperuit disciplinam, post ei studens Anti-  
 pater iterumque Athenodorus, qui etiam non e nascentia  
 sed ex conceptione genethliologiae rationes explicatas re-  
 3 liquit. de naturalibus autem rebus Thales Milesius, Ana-  
 xagoras Clazomenius, Pythagoras Samius, Xenophanes  
 Colophonius, Democritus Abderites rationes, quibus e re-  
 bus natura rerum gubernaretur quemadmodum quaeque  
 effectus habeat, excogitatas reliquerunt. quorum inventa  
 secuti siderum <ad ortus> et occasus tempestatum signi-  
 ficatus Eudoxus, Euctemon, Callippus, Meto, Philippus,  
 Hipparchus, Aratus ceterique ex astrologia paraepemato-  
 rum disciplinis invenerunt et eas posteris explicatas reli-  
 querunt. quorum scientiae sunt hominibus suspiciendae,  
 quod tanta cura fuerunt, ut etiam videantur divina mente

1 perspecta *Mar*: p̄spectus *x* 2 v. econtrario *E* gno-  
 minum *x* 3 analemmatorum *HSG<sup>c</sup>*, annalē natorum *E*, analē  
 natorum *G* 5 humanae *S*: -nā *HEG* vitē ē rationē *S*  
 6 quia *E* 7 (et 14) genethliologiae *Joc*: gentililogiae *x*  
 9 in quae *H*, inque *G<sup>c</sup>* *add. Kr* 10 magis *S* 11 choo *S*  
 12 post ei *Ro*: postea *x* 13 Athenodorus *Ro*: achinapolis  
*HEG*, archinapolis *S* enascentiā *HS* 16 Clazomenius  
*Joc*: glagomeus *x* xenophanes *x* 18 naturē *S* gubernarentur  
*x* quaeque *Kr*: cūq̄ (*pro* q̄q) *x* 19 excogitatas *ed*: ex-  
 cogitatus *x* *add. Kr* (*Barbarus*) 20 tempestatumque *x* (que  
*del. Kr*) significatus *HS*: significatos *EG* 21 euehemon *HS*,  
 euzemon *EG* callistus *x* mello *x* (*nomina restituit Rode*)  
 22 hipparcus *E*, hypparcus *GS*, hyparcus *H* 23 disciplinis  
*Joc*: disciplinas *x*



tempestatium significatus post futuros ante pronuntiare. quas ob res haec eorum curis studiisque sunt concedenda.

Nobis autem ab his separandae sunt rationes et ex-VII  
plicandae menstruae dierum brevitates itemque dilatationes. namque sol aequinoctiali tempore ariete libraque versando, quas e gnomone partes habet novem, eas umbrae facit VIII in declinatione caeli, quae est Romae. itemque Athenis quam magnae sunt gnomonis partes quattuor, umbrae sunt tres, ad VII Rhodo V, ad XI Tarenti IX, ad quinque <Alexandriae> tres, ceterisque omnibus locis aliae alio modo umbrae gnomonum aequinoctiales a natura rerum inveniuntur disparatae. itaque in quibuscumque 2  
locis horologia erunt describenda, eo loci sumenda est aequinoctialis umbra, et si erunt quemadmodum Romae gnomonis partes novem, umbrae octo, linea describatur in planitia et e media  $\pi\rho\sigma$   $\sigma\rho\theta\alpha\varsigma$  erigatur [ut sit ad normam] quae dicitur gnomon. et a linea, quae erit planities, in linea gnomonis circino novem spatia dimetiantur; et quo loco nonae partis signum fuerit, centrum constituatur, ubi erit littera A; et diducto circino ab eo centro ad lineam planitiae, ubi erit littera B, circinatio circuli describatur, quae dicitur meridiana. deinde ex novem partibus, quae 3  
sunt a planitia ad gnomonis centrum, VIII sumantur et signentur in linea, quae est in planitia, ubi erit littera C. haec autem erit gnomonis aequinoctialis umbra. et ab eo signo et littera C per centrum, ubi est littera A, linea per-

1 tempestatum (ut supra) EGS significatus ed: -tos x  
3 et EG: om. HS 4 itemque Joc: idemque x dilatationes  
Mar: depalationes HS, depalationes EG 6 habet Joc: habent x  
7 itemque ed: idemque x 8 quam Joc: quae x  
8 .III. EG 9 III. EGS adquinq̄ (v. EG) II. rhodo xv.  
adtaranti .XI. (undecim E) quinque (v. EG) adtres (III. EG) x;  
correxit Joc (Mar) 10 ceteris S<sup>c</sup>: coterris HS, terris EG  
lonis H 15 VIII EG octo, linea Kr: octogen(a)e x  
describatur Joc: -bantur x 16 planitia HS: -tiae E, -tię G  
e om. E prosorthas x glossam eiec. Kr 18 circino Joc:  
circini x demetiantur x 19 partes HS 20 deducto x  
ad lineam (ed) planitiae Joc: ablinea planitia x 23 a Joc:  
in x 24 qua est H

ducatur, ubi erit solis aequinoctialis radius. tunc a centro diducto circino ad lineam planitiae aequilatatio signetur, (1) ubi erit littera E sinisteriore parte et D ulteriore in extremis lineae circinationis. et per centrum perducendum, ut aequa duo hemicyclia sint divisa. haec autem linea a 5  
 4 mathematicis dicitur horizon. deinde circinationis totius sumenda pars est XV; et circini centrum conlocandum in (1) linea circinationis, quo loci secat eam lineam aequinoctialis radius, ubi erit littera F; et signandum dextra sinistra, ubi sunt litterae GH. deinde ab his <et per centrum> lineae 10 usque ad lineam planitiae perducendae sunt, ubi erunt litterae IK. ita erit solis radius unus hibernus, alter aestivus. contra autem <E> littera D erit, qua secat circinationem linea, quae est traiecta per centrum, ubi <est littera A; et contra G> erunt litterae I et M; et contra H 15 litterae erunt K et L; et contra C et F et A erit littera N.  
 5 tunc perducendae sunt διαμετρῶ ab G ad L et ab H <ad M>. quae erit superior, partis erit aestivae, inferior hibernae. eaeque διαμετρῶ sunt aequae mediae dividendae, ubi erunt litterae O et P, ibique centra signanda. et per 20 ea signa et centrum A lineae ad extrema lineae circinationis sunt perducendae, ubi erunt litterae Q et R. haec erit linea προς ὀρθῶν radio aequinoctiali. vocabitur autem (5) haec linea mathematicis rationibus axon. et ab eisdem centris diducto circino ad extremas diametros describantur hemicyclia, quorum unum erit aestivum, alterum hiber-

3 e. littera G et D ulteriore Kr: et inde (cum in add.) alteriore x 4 lineae Ro: lineis x 5 lineā H 6 orizon S 8 quo G: quod H, qd S 9 F Joc: .c. x 10 <et per centrum> lineae Joc: lineis x 12 IK Kr: TR x 13 E add. Joc D erit Kr: .i. erit x qua Kr: qui x 14 linea Joc: lineae x add. Joc (Mar) 15 litterae I et M; et contra H litterae erunt K et L Kr: litterae I. K. L. M. et contra K lineae erunt K. H. X. I x 17 diametro ab .c. ad .i. et ab .h. x 18 quae erit inferior partis erit aestiv(a)e superior hibernae x (corr. Mar) 19 aequ(a)e diametro x 20 signenda H 21 centrum .c. lineae ad extremas lineae circinationes sunt perducendae x 22 Q et R Kr: G. P. T. R. H, .g. p. t. r GS 22 pros(h)ort(h)as x 25 deducto x 26 emicyclia † icydia S, icyclia H, icyclia G

num. deinde in quibus locis secant lineae paralleloae lineam 6  
 ) eam quae dicitur horizon, in dexteriore parte erit littera  
 s, in sinistiore τ. et ab littera s ducatur linea parallelas  
 axoni ad extremum <dextrum> hemicyclium, ubi erit lit-  
 5 ) tera v; et ab τ ad sinistram hemicyclium item parallelas  
 linea ducatur ad litteram x. haec autem paralleloae lineae  
 vocitantur †locothomus. et tum circini centrum conlo-  
 ) candum est eo loci, quo secat circinationem aequinoctialis  
 radius, ubi erit littera f; et diducendum ad eum locum,  
 ) quo secat circinationem aestivus radius, ubi est littera h.  
 e centro aequinoctiali intervallo aestivo circinatio circuli  
 menstrui agatur, qui menaeus dicitur. ita habebitur ana-  
 ) lemmatos deformatio. cum hoc ita sit descriptum et ex- 7  
 plicatum, sive per hibernas lineas sive per aestivas sive  
 ; per aequinoctiales aut etiam per menstruas in subiectioni-  
 ; bus rationes horarum erunt ex analemmatos describendae,  
 subiciunturque in eo multae varietates et genera horolo-  
 giorum et describuntur rationibus his artificiosis. omnium  
 autem figurarum descriptionumque earum effectus unus,  
 uti dies aequinoctialis brumalisque itemque solstitialis in  
 duodecim partes aequaliter sit divisus. quas ob res non  
 pigritia deterritus praetermisi, sed ne multa scribendo  
 offendam, a quibusque inventa sunt genera descriptiones-  
 ) que horologiorum, exponam. neque enim nunc nova genera  
 invenire possum nec aliena pro meis praedicanda videntur.  
 itaque quae nobis tradita sunt et a quibus sint inventa,  
 dicam.

1 paralleloae Ro: parallelon & x 3 littera s Joc: littera  
 .e. x 4 axoni Joc: axon x in seqq. codices malui quam Jocun-  
 dum sequi add. Kr 5 ab τ Kr: ab .c. x ad sinistram  
 hemicyclium Kr: ad sinistram hemicyclii x 6 ad littera .x. H  
 9 littera f Kr: littera .e. x deducendum x 12 menaeus Turn.:  
 manaeus HS, maneus G analemmatos HG 14 post lineas  
 sive in x repetuntur verba aequinoctialis radius — secat cir-  
 cinationem (v. 8—10); pro et diducendum praebent sed dedu-  
 cendum HS, sed ducendum G 16 anallēatios H, analemmatios  
 G, analemmatios S 17 subiciuntur Ro: -antur x 20 item-  
 que Joc: idemque x 21 XII G divisū H et a. c. S 22 prae-  
 termisi rec: -missis x 23 inventi H

VIII Hemicyclium excavatum ex quadrato ad enclimaque succisum Berosus Chaldaeus dicitur invenisse; scaphen sive hemisphaerium Aristarchus Samius, idem etiam discum in planitia; arachnen Eudoxus astrologus, nonnulli dicunt Apollonium; plinthium sive lacunar, quod etiam in circo Flaminio est positum, Scopinas Syracusius;  $\pi\rho\sigma$   $\tau\alpha$   $\iota\sigma\tau\omicron\rho\omicron\upsilon\mu\epsilon\nu\alpha$  Parmenion,  $\pi\rho\sigma$   $\pi\alpha\nu$   $\kappa\lambda\iota\mu\alpha$  Theodosius et Andrias, Patrocles pelecinum, Dionysodorus conum, Apollonius pharetram, aliaque genera et qui supra scripti sunt et alii plures inventa reliquerunt, uti conarachnen, conicum plinthium, antiboreum. item ex his generibus viatoria pensilia uti fierent, plures scripta reliquerunt. ex quorum libris, si qui velit, subiectiones invenire poterit, dummodo sciat analemptos descriptiones.

- 2 Item sunt ex aqua conquisitae ab eisdem scriptoribus horologiorum rationes, primumque a Ctesibio Alexandrino, qui et vim spiritus naturalis pneumaticasque res invenit. sed uti fuerint ea exquisita, dignum studiosis agnoscere. Ctesibius enim fuerat Alexandriae natus patre tonsore. is ingenio et industria magna praeter reliquos excellens dictus est artificiosis rebus se delectare. namque cum voluisset in taberna sui patris speculum ita pendere, ut, cum duceretur susumque reduceretur, linea latens pondus deduceret, ita conlocavit machinationem. canalem ligneum sub tigno fixit ibique trocleas conlocavit; per canalem lineam in angulum deduxit ibique tubulos struxit; in eos pilam plumbeam per lineam demittendam curavit.

2 berossus *H* scaphen *G* 3 dicitur arist(h *H*)arcus *x*  
 (dicitur *del. ed*) 4 arachanen *x* 5 plinthium *Joc: pan-*  
 thium *x* lacunar *GS<sup>c</sup>: lacunas HS* 6 prosta historumena  
*HS, psta hystoromena G* 7 prospanclema *x* 8 andrias *x*  
 dioniso porusconum *HG*, dionisius porusconū *S (corr. Mach)*  
 9 pharetram *x* 10 alia *S* conarachnen *Mar: conarchenen x*  
 11 conicum *Ro: conatum x* item *ed: idem x* 12 pensilia *HG<sup>c</sup>*  
 ut *S* 16 a Ctesibio *ed. Fl: aclesbio x* 17 et vim *Ro: etiam x*  
 pneumaticasque *ed: ineū atticasq x* 18 fort. studiosius (*cf.*  
 5, 21) 19 clesbius *x* 25 ligneam *S et a. c. H* 27 dimittendam *G*

ita pondus cum decurrendo in angustias tubulorum premeret caeli crebritatem, vehementi decursu per fauces frequentiam caeli compressione solidatam extrudens in aerem patentem effusione acuti sonitus expresserat claritatem. ergo Ctesibius cum animadvertisset ex tractu caeli et expressionibus spiritus <sonitus> vocesque nasci, his principiis usus hydraulicas machinas primus instituit. item aquarum expressiones automatopoetasque machinas multaque deliciarum genera, in his etiam horologiorum ex aqua comparationes explicuit. primumque constituit cavum ex auro perfectum aut ex gemma terebrata; ea enim nec teruntur percussu aquae nec sordes recipiunt, ut obturentur. namque aequaliter per id cavum influens aqua sublevat scaphium inversum, quod ab artificibus phellos sive tympanum dicitur. in quo conlocata est regula <iuxta> versatile tympanum. denticulis aequalibus sunt perfecta, qui denticuli alius alium inpellentes versationes modicas faciunt et motiones. item aliae regulae aliaque tympana ad eundem modum dentata una motione coacta versando faciunt effectus varietatesque motionum, quibus moventur sigilla, vertuntur metae, calculi aut ova proiciuntur, bucinæ canunt, reliquaque parerga. in his etiam aut in columna aut parastatica horae describuntur, quas sigillum egrediens ab imo virgula significat in diem totum. quarum brevitates aut crescentias cuneorum adiectus aut exemptus in singulis diebus et mensibus perficere cogit. praeclusiones aquarum ad temperandum ita sunt constitutae. metae fiunt duae, una solida, una cava, ex torno ita perfectae, ut alia in aliam inire convenireque possit et eadem regula laxatio earum aut coartatio efficiat aut vehementem

3 confessione *HS*      4 effusione acuti *Kr* (cf. 137, 8):  
 offensionē tactu *x*      5 clesbius *HS*, -bies *G*      6 add. *Ro*  
 7 instituit *HSG<sup>c</sup>*: instruxit *G*      8 automato pictasque *HS*,  
 a. pitasque *G* (corr. *Turnebus*)      11 terre brata *G*      12 sordes nec  
 a. c. *G* obdurentur *G*      14 scaphium *Turn*: scaphum (-ū *G*) *x*  
 15 add. *Kr*      20 quibus *Kr*: inquibus (cum in add.) *x*      23 quas  
*Joc*: quae *x*      24 quarum *Joc*: quorum *x*

aut lenem in ea vasa aquae influentem cursum. ita his  
 rationibus et machinatione ex aqua componuntur horolo-  
 7 giorum ad hibernum usum conlocationes. sin autem cu-  
 neorum adiectionibus et detractationibus correptiones dierum  
 aut crescentiae † ex cuneis non probabuntur fieri, quod  
 cunei saepissime vitia faciunt, sic erit explicandum. in  
 columella horae ex analemmatos transverse describantur,  
 menstruaeque lineae columella signentur. eaque columna  
 versatilis perficiatur, uti ad sigillum virgulamque, qua  
 2 virgula egrediens sigillum ostendit horas, columna versando  
 10 continenter suis cuiusque mensibus brevitates et crescentias  
 faciat horarum.

8 Fiunt etiam alio genere horologia hiberna, quae ana-  
 phorica dicuntur perficiunturque rationibus his. horae dis-  
 ponuntur ex virgulis aeneis ex analemmatos descriptione  
 1 ab centro dispositae in fronte; in ea circuli sunt circum-  
 dati menstrua spatia finientes. post has virgulas tympanum,  
 in quo descriptus et depictus est mundus signiferque  
 circulus [descriptioque ex XII caelestium signorum fit  
 1 figurata], cuius ex centro deformatio \* \* \* \* unum maius,  
 alterum minus. posteriori autem parte tympano medio  
 axis versatilis est inclusus inque eo axi aenea mollis catena  
 est involuta, ex qua pendet ex una parte phellos (sive  
 tympanum), qui ab aqua sublevatur, altera aequo pondere  
 9 phelli sacoma saburrale. ita quantum ab aqua phellos  
 2 sublevatur, tantum saburrae pondus infra deducens versat  
 axem, axis autem tympanum. cuius tympani versatio  
 alias efficit, uti maior pars circuli signiferi, alias minor in  
 versationibus suis temporibus designet horarum proprie-

1 leuē *G* vasa aquae *S*: vasaquae *H*, vas aquae *G*  
 11 continenter *G*: -t̄ *H*, -tur *S* 12 faciat *Joc*: facer& *HS*,  
 -ret *G* 13 anaporica *x* 14 perficiuntur *rec*: -ciunt (-tiunt  
*S*) *x* 15 aenis *G* 19 glossam (scil. descriptio, quae ex XII  
 (duodecim *S*) caelestium signorum fit figura) eiecit *Kr* 20 ex  
 (e) *Joc*: & (et) *x* 21 parte *G*: parti *HS* 22 inquae *H*  
 24 altera *Joc*: -ro *x* 25 phellis (sac.) *G* saburrale *Joc*: -li *x*  
 28 signi fieri *H* minor *Joc*: minus *x* 29 honorarum *H*

tates. namque in singulis signis sui cuiusque mensis dierum numeri cava sunt perfecta, cuius bulla, quae solis imaginem horologiis tenere videtur, significat horarum spatia. ea translata ex terebratione in terebrationem mensis verterentis perficit cursum suum. itaque quemadmodum sol per 10 siderum spatia vadens dilatatur et contrahiturque dies et horas, sic bulla in horologiis ingrediens per puncta contra centri tympani versationem, cotidie cum transfertur aliis temporibus per latiora, aliis per angustiora spatia, mensuris finitionibus imagines efficit horarum et dierum.

De administratione autem aquae, quemadmodum se temperet ad rationem, sic erit faciendum. post frontem 11 horologii intra conlocetur castellum in idque per fistulam saliat aqua et in imo habeat cavum. ad id autem adfixum sit ex aere tympanum habens foramen, per quod ex castello in id aqua influat. in eo autem minus tympanum includatur cardinibus ex torno masculo et femina inter se coartatis, ita uti minus tympanum quemadmodum epitonium in maiore circumagendo arte leniterque versetur. maioris autem tympani labrum aequis intervallis CCCLXV 12 puncta habeat signata, minor vero orbiculus in extrema circinatione fixam habeat lingulam, cuius cacumen dirigat ad punctorum regiones, inque eo orbiculo temperatum sit foramen, quia in tympanum aqua influit per id et servat administrationem. cum autem in maioris tympani labro fuerint signorum caelestium deformationes, id autem sit inmotum et in summo habeat deformatum cancri signum, ad perpendicularum eius in imo capricorni, ad dextram spectantis librae, ad sinistram arietis signum, ceteraque inter eorum spatia designata sint, uti in caelo videntur: igitur cum sol fuerit in capricorni, orbiculi lingula in 13

1 cuiusque *ed*: usque *x*      6 oras *H*      10 imagines *G*:  
 -nis *HS*    11 administrationē *H*    14 saliat quae *H*    15 ex  
*ed*: & (et) *x*    20 maiores *H*    21 designata *S*    22 lingulam *x*  
 24 quia *HS*: qua *G*    25 libro *H et a. c. S*    27 cancri signū  
*S*: cancri signorū *G*, caneri signorū *H*    29 spectantis *ed*: -tes *x*  
 signum *rec*: signi *x*    31 orbiculi *Perr*: -lo *x*    lingula *x*

maioris tympani parte ex capricorni cotidie singula puncta tangens, ad perpendiculum habens aquae currentis vehemens pondus, celeriter per orbiculi foramen id extrudit ad vasum excipiens eam. cum brevi spatio impletur, corripit et contrahit dierum spatia et horarum. cum autem cotidiana versatione minoris tympani lingula ingrediatur in aquarii puncta, discedens foramen a perpendiculo et aquae vehementi cursu cogitur tardius emittere salientem. ita quo minus celeri cursu vas excipit aquam, dilatatur 14 horarum spatia. aquarii vero pisciumque punctis uti gradibus scandens orbiculi foramen in ariete tangendo octavam partem aqua temperate salienti praestat aequinoctiales horas. ab ariete per tauri et geminorum spatia ad summa cancri puncta partis octavae foramen se tympani versationibus peragens et in altitudinem eo rediens viribus extenuatur, et ita tardius fluendo dilatatur morando spatia et efficit horas in cancri signo solstitiales. a cancro cum proclinat et peragitur per leonem et virginem ad librae partis octavae puncta revertendo et gradatim corripiendo spatia contrahit horas, et ita perveniens ad puncta librae 15 aequinoctiales rursus reddit horas. per scorpionis vero spatia et sagittarii proclivius deprimens se foramen rediensque circumactione ad capricorni partem VIII, restituit celeritate salientis brumales horarum brevitates.

Quae sunt in horologiorum descriptionibus rationes et apparatus, ut sint ad usum expeditiores, quam apertissime potui, perscripsi. restat nunc de machinationibus et de

---

1 ex *Kr*: & (et) *x* 4 vasum *Mar*: vastum *x* 5 dierum minoris spatia *x* (minoris *del. Ro*; *cf. v. 6*) 6 minoris *Barb*: maioris *x* 7 in aquarii puncta *Ro*: in aquario cuncta *x* discedens *Kr*: descendent (-dænt *H*<sup>o</sup>) *x* foramen a *Barb*: foramina *x* 9 comminus *S* 11 formamen *H* 12 aqua *Ro*: aquae (-ę *GS*) *x* 14 se *Ro*: seu *x* 16 dilatatur *G*: -tet *HS* 17 cancris *H et a. ras. S* 21 aequinoctialis *HS* 23 octavam *S* restituit . . . brumales *Kr*: restituitur . . . ad brumales (*cum ad add. et interpolatione*) *x* 26 apertissime (*scil. aptissime*) *Kr* (*cf. 83, 9; 110, 20; 154, 26; 259, 18*): aptissime *x*



earum principiis ratiocinari. itaque de his, ut corpus emendatum architecturae perficiatur, insequenti volumine incipiam scribere.

## LIBER DECIMUS.

Nobili Graecorum et ampla civitate Ephesi lex vetusta dicitur a maioribus dura condicione sed iure esse non iniquo constituta. nam architectus, cum publicum opus curandum recipit, pollicetur, quanto sumptu id sit futurum. tradita aestimatione magistratui bona eius obligantur, donec opus sit perfectum. absoluto autem, cum ad dictum impensa respondit, decretis et honoribus ornatur. item si non amplius quam quarta ad aestimationem est adicienda, de publico praestatur, neque ulla poena tenetur. cum vero amplius quam quarta in opere consumitur, ex eius bonis ad perficiendum pecunia exigitur. utinam dii immortales fecissent, ea lex etiam P. R. non modo publicis sed etiam privatis aedificiis esset constituta! namque non sine poena grassarentur inperiti, sed qui summa doctrinarum subtilitate essent prudentes, sine dubitatione profiterentur architecturam, neque patres familiarum inducerentur ad infinitas sumptuum profusiones, ut et e bonis eicerentur, ipsique architecti poenae timore coacti diligentius modum impensarum ratiocinantes explicarent, uti patres familiarum ad id, quod praeparavissent, seu paulo amplius adicientes, aedificia expedirent. nam qui quadringenta ad opus possunt parare, si adicient centum, habendo spem perfectionis delectationibus tenentur; qui autem adiectione dimidia aut ampliore sumptu onerantur, amissa spe et impensa abiecta, fractis rebus et animis desistere coguntur. nec solum id vitium in aedificiis, sed etiam in

8 sumptu id sit *Joc*: sumptui adsit *x* 12 post quarta *ex*  
*v. 14 anticipantur in x verba* in opere consumitur (*del. Schn*  
*cum rec*) 21 ut et *Ro*: et ut *x* 22 ipsique *HSG<sup>c</sup>*: ipsis-  
 que *EG* poena *E*, pena *G* (penæ *G<sup>c</sup>*) 25 quadringenta *ed*:  
 quadraginta *x*

muneribus, quae a magistratibus foro gladiatorum scaenisque ludorum dantur, quibus nec mora neque expectatio conceditur, sed necessitas finito tempore perficere cogit, id est sedes spectaculorum velorumque inductiones et ea omnia, quae scaenicis moribus per machinationem ad spectationes populo comparantur. in his vero opus est prudentia diligens et ingenii doctissimi cogitata, quod nihil eorum perficitur sine machinatione studiorumque  
 4 vario ac sollerti vigore. igitur quoniam haec ita sunt tradita et constituta, non videtur esse alienum, uti caute summaque diligentia, antequam instituantur opera, eorum expendantur rationes. ergo quoniam neque lex neque morum institutio id potest cogere et quotannis et praetores et aediles ludorum causa machinationes praeparare debent, visum mihi est, imperator, non esse alienum, quoniam de aedificiis in prioribus voluminibus exposui, in hoc, quod finitionem summam corporis habet constitutam, quae sint principia machinarum, ordinata praeceptis explicare.

I Machina est continens e materia coniunctio maximas ad onerum motus habens virtutes. ea movetur ex arte circularum rotundationibus, quam Graeci κυκλικήν κινήσιν appellant. est autem unum genus scansorium, quod graece ακροβατικόν dicitur; alterum spirabile, quod apud eos πνευματικόν appellatur; tertium tractorium, id autem Graeci βαρουλκόν vocitant. scansorium autem <est, cum> machinae ita fuerint conlocatae, ut ad altitudinem tignis statutis et transversariis conligatis sine periculo scandatur [ad apparatus spectatione]; at spirabile, cum spiritus

---

1 scenisque *ed*: scenicisq; *x*      4 (inductiones) sunt *x* (*del. Joc*)    6 spectationis *HS*    17 quod *Schn*: qui *x*    20 <sup>ex</sup> materia *S*  
 21 arce *S*      22 quam *EG*: quē *H* (quam Graeci *om. S*)  
 cyclicen cinesin *x*    24 acrobaticon *x*    25 pneumaticon *x*  
 26 βαρουλκόν *Voss.*: baruison *x*    scansorium (*additis ceteris*) *Joc*:  
 scansoriū *x*    27 fuerint *ed*: fuerunt (fueŕ *H*) *x*    29 *del. Kr*  
 at *Ro*: ut *x*    29 spirabile *G*: -lē *H*, -lem *S*

5) ex expressionibus impulsus et plagae vocesque οργανικως  
 exprimantur; tractorium vero, cum onera machinis per- 2  
 trahuntur, ut ad altitudinem sublata conlocentur. scansoria  
 ratio non arte sed audacia gloriatur; ea catenationibus  
 5 et transversariis et plexis conligationibus et erismatorum  
 0) fulturis continentur. quae autem spiritus potestate ad-  
 sumit ingressus, elegantes artis subtilitatibus consequetur  
 effectus. tractoria autem maiores et magnificentia plenas  
 habet ad utilitatem opportunitates et in agendo cum pru-  
 0) dentia summas virtutes. ex his sunt quae μηχανικως, 3  
 alia οργανικως moventur. inter machinas et organa id  
 5) videtur esse discrimen, quod machinae pluribus operis vel  
 vi maiore coguntur effectus habere, uti ballistae torcular-  
 riorumque prela; organa autem unius operae prudenti  
 5) tactu perficiunt quod est propositum, uti scorpionis seu  
 anisocyclorum versationes. ergo et organa et machinarum  
 0) ratio ad usum sunt necessaria, sine quibus nulla res potest  
 esse non impedita. omnis autem est machinatio rerum 4  
 natura procreata ac praeceptrice et magistra mundi ver-  
 5) satione instituta. namque animadvertamus primum et  
 1) aspiciamus continentem solis, lunae, quinque etiam stella-  
 rum natura \* \* \* \* machinata versarentur, non ha-  
 buissemus interdum lucem nec fructum maturitates. cum  
 ) ergo maiores haec ita esse animadvertissent, e rerum  
 5) natura sumpserunt exempla et ea imitantes inducti rebus  
 divinis commodas vitae perfecerunt explicationes. itaque  
 comparaverunt, ut essent expeditiora, alia machinis et

1 ex *Kr*: et (&) *x* organicos *x* 3 ut *SG*<sup>c</sup>: aut *HG*  
 5 et transversariis — conligationibus *G*: *om. HS* erisma-  
 torum (erismatum *Joc*): chrismatorum *x* 6 potestate *Joc*:  
 -tē *x* 7 consequetur *G*: -quentur *HS* 10 mechanicos *x*  
 11 organicos *x* 12 operis *Schn*: operib; (-ibus *S*) *x* vel  
 (*scil. ut*) *Kr*: ut *x* 13 habere uti *rec*: habenti *H*, habet (-& *S*)  
 uti *GS* balistę *S*: uallistae *HG* 16 anisocyclorum *Joc*:  
 latinis osei(y *S*)clorum *x* 20 Namque enim advertamus *HG*,  
 Nam ni advertamus *S* 22 natura *HG*: naturā quam *S*  
 (*unde* naturam, quae ni machinata *ed*) 23 maturitatis *x*  
 25 divinis rebus *S*

earum versationibus, nonnulla organis, et ita quae anim-  
 adverterunt ad usum utilia esse studiis, artibus, insti-  
 5 tutis, gradatim augenda doctrinis curaverunt. attendamus  
 enim primum inventum de necessitate, ut vestitus, quem-  
 admodum telarum organicis administrationibus conexus  
 staminis ad subtemen non modo corpora tegendo tueatur,  
 sed etiam ornatus adiciat honestatem. cibi vero non ha-  
 buissemus abundantiam, nisi iuga et aratra bubus iumen-  
 tisque omnibus essent inventa. sicularumque et prelorum  
 et vectium si non fuisset torculariis praeparatio, neque  
 olei nitorem neque vitium fructum habere potuissemus ad  
 iucunditatem, portationesque eorum non essent, nisi plo-  
 6 strorum seu serracorum per terram, navicularum per  
 aquam inventae essent machinationes. trutinorum vero  
 librarumque ponderibus examinatio reperta vindicat ab  
 iniquitate iustis moribus vitam. non minusque sunt innu-  
 merabili modo rationes machinationum, de quibus non  
 necesse videtur disputare, quod non sunt <ignotae sed>  
 ad manum cotidianae, ut sunt molae, folles fabrorum,  
 raedae, cisia, torni ceteraque, quae communes ad usum  
 consuetudinibus habent opportunitates.

Itaque incipiemus de îs, quae raro veniunt ad manus,  
 II ut nota sint, explicare. primumque instituemus de îs, quae  
 aedibus sacris ad operumque publicorum perfectionem ne-  
 cessitate comparantur. quae fiunt ita. tigna duo ad one-  
 rum magnitudinem ratione expediuntur. a capite ea fibula  
 coniuncta et in imo divaricata eriguntur, funibus in capi-  
 tibus conlocatis et circa dispositis erecta retinentur. alli-  
 gatur in summo troclea, quem etiam nonnulli rechamum  
 dicunt. in trocleam induntur orbiculi <II> per axiculos

1 itaq̄ x      6 tueatur Schn: -antur x      10 torcularis x  
 12 plaustorum GS<sup>c</sup>      15 exanimatio G      umdicat H  
 16 minus quae (quę GS) x      innumerabiles moderationes G  
 18 add. Kr      19 molae Ro: motae x      21 oportunitates GS<sup>c</sup>:  
 opportunitatib: H      23 sint S: sunt HG      26 magnitudinē GS:  
 magnitudine HS<sup>c</sup>      ea fib. Ro: afib. x      28 alligatur... troclea  
 Joc: alligantur... trocleae x      29 quem ed: quae H, quę SG<sup>c</sup>,  
 q̄ G      30 induntur Joc: induuntur x      II (duo) add. Joc

versationes habentes. per orbiculum <summum> traicitur  
 ductarius funis, deinde demittitur et traducitur circa orbi-  
 culum trocleae inferioris. refertur autem ad orbiculum  
 imum trocleae superioris et ita descendit ad inferiorem  
 et in foramine eius religatur. altera pars funis refertur  
 inter imas machinae partes. in quadris autem tignorū 2  
 posterioribus, quo loci sunt divaricata, figuntur chelonia,  
 in quae coiciuntur sucularum capita, ut faciliter axes ver-  
 sentur. eae suculae proxime capita habent foramina bina  
 ita temperata, ut vectes in ea convenire possint. ad recham-  
 um autem imum ferrei forfices religantur, quorum dentes  
 in saxa forata accommodantur. cum autem funis habet  
 caput ad suculam religatum et vectes ducentes eam ver-  
 sant, funis <se involvendo circum suculam extenditur et  
 ita sublevat onera ad altitudinem et operum conlocationes.  
 haec autem ratio machinationis, quod per tres orbiculos 3  
 circumvolvitur, trispastos appellatur. cum vero in ima  
 troclea duo orbiculi, in superiore tres versantur, id penta-  
 spaston dicitur. sin autem maioribus oneribus erunt ma-  
 chinae comparandae, amplioribus tignorū longitudinibus  
 et crassitudinibus erit utendum <et> eadem ratione in  
 summo fibulationibus, in imo sucularum versationibus  
 expediendum. his explicatis antarii funes ante laxi conlo-  
 centur, retinacula super scapulas machinae longe dispo-  
 nantur, et si non erit, ubi religetur, pali resupinati defodian-  
 tur et circum fistucatione solidentur, quo funes alligentur.  
 troclea in summo capite machinae rudenti contineatur, 4  
 et ex eo funis perducatur ad palum et quae est in palo  
 trocleam inligata. circa eius orbiculum funis indatur et  
 referatur ad eam trocleam, quae erit ad caput machinae

1 summum *add. Joc*      2 dimittitur *G*      5 religatur *ed:*  
 gantur *x*      6 interim has *GS et a. c. H*      7 chelonia *ed:* he-  
 onia *x*      13 ad *HG: ac S*      14 *add. Joc*      18 pentas paston  
*HS, pentas paston G*      21 grassitudinibus *H*      *add. Joc*  
 2 sucularum *H*      versationibus *Joc:* venationibus *x*      23 an-  
 erii *S*      28 funis perducatur *Rode:* funes pducantur *x*  
 9 indatur *HS: inducatur G*

reliata. circum autem orbiculum ab summo traiectus funis descendat et redeat ad sunculam, quae est in ima machina, ibique religetur. vectibus autem coacta <cum> suncula versabitur, eriget per se machinam sine periculo. ita circa dispositis funibus et retinaculis in palis haerentibus ampliore modo machina conlocabitur. trocleae et ductarii funes, uti supra scriptum est, expediuntur.

- 5 Sin autem colossicoterā amplitudinibus et ponderibus onera in operibus fuerint, non erit sunculae committendum, sed quemadmodum suncula chelonis retinetur, ita axis includatur habens in medio tympanum amplum, quod nonnulli rotam appellant, Graeci autem ἀμφήρην, alii περι-  
6 θήκιον vocant. in his autem machinis trocleae non eodem sed alio modo comparantur. habent enim et in imo et in summo duplices ordines orbiculorum. ita funis ductarius traicitur in inferioris trocleae foramen, uti aequalia duo capita sint funis, cum erit extensus, ibique secundum inferiorem trocleam resticula circumdata et contenta utraeque partes funis continentur, ut neque <in dextram neque> in sinistram partem possint prodire. deinde capita funis referuntur in summa troclea ab exteriori parte et deiciuntur circa orbiculos imos et redeunt ad imum coiciunturque infimae trocleae ad orbiculos ex interiori parte et referuntur dextra sinistra <et> ad caput circa orbiculos summos redeunt. traiecti autem ab exteriori parte feruntur dextra sinistra tympanum in axe ibique, ut haereant, conligantur. tum autem circa tympanum involutus alter funis refertur ad ergatam, et is circumactus tympanum et axem \* \* \* \* se involvendo pariter extendunt, et ita leniter levant onera sine periculo. quodsi

---

1 ab summo *Joc*: ad summo *x* (a s. *G*<sup>o</sup>)      3 *add. Kr* (versabitur et *Joc*)      7 est *om. G*      10 chelonis *x*      11 medio *Joc*: mediū *x*      12 ἀμφήρην *Sch*: amphieren *HG*, amphien *S* peritheciū *x*      16 inferioris *G*: -res *H*, inferius *S*      19 *add. Joc*      22 coniciuntur *HS*      23 orbiculos exteriori parte *S*      24 *add. Ro*      25 exteriori *G*      27 inuoluitur *S*      28 is *GS*<sup>c</sup>: his *HS* circumactus *x*

maius tympanum conlocatum aut in medio aut in una parte extrema fuerit, sine ergata <per> calcantes homines expeditiores habere poterit operis effectus.

Est autem aliud genus machinae satis artificiosum et ad usum celeritatis expeditum, sed in eo dare operam non possunt nisi periti. est enim tignum, quod erigitur et distenditur retinaculis quadrifariam. sub retinaculo chelonia duo figuntur, troclea funibus supra chelonia religatur, sub troclea regula longa circiter pedes duos, lata digitos sex, crassa quattuor supponitur. trocleae ternos ordines orbiculorum in latitudine habentes conlocantur. ita tres ductarii funes in <summa> machina religantur. deinde referuntur ad imam trocleam et traiciuntur ex interiore parte per eius orbiculos summos. deinde referuntur ad superiorem trocleam et traiciuntur ab exteriori parte in interiorem per orbiculos imos. cum descenderint ad summum, ex interiore parte et per secundos orbiculos traduntur in extremum et referuntur in summum ad orbiculos secundos; traiecti redeunt ad imum et ab imo referuntur ad caput; traiecti per summos redeunt ad machinam imam. in radice autem machinae conlocatur tertia troclea; eam autem Graeci επαγοντα, nostri artemonem appellant. ea troclea religatur ad [trocleae] radicem habens orbiculos tres, per quos traiecti funes traduntur hominibus ad duendum. ita tres ordines hominum ducentes sine ergata celeriter onus ad summum perducunt. hoc genus machinae polyspaston appellatur, quod multis orbiculorum circumventionibus et facilitatem summam praestat et celeritatem. una autem statutio tigni hanc habet utilitatem, quod ante

2 *add. Kr* (poterunt *pro* poterit *Mar*)      3 expeditiores  
*ec:* expeditores *x*    7 celonia *x*    8 funibus *Joc:* funis *x*  
 celonia *x*    9 regula *ed:* aregula *x*    12 in machina *x* (in  
 summo machinae *Joc*)    15 ab: ad *x*    16 ininteriore *S* de-  
 scenderint *H<sup>c</sup>S:* descenderent *G<sup>c</sup>,* discenderent *G*    17 ex in-  
 teriore *Joc:* exteriori *x*    19 et ab imo (ex imo *Joc*): & primo  
*I,* et primo *G,* & primo *S*    22 epagonta *x*    23 *del. Kr*  
 machinae *substituit Joc*)    27 polyspastion *x*

quantum velit et dextra ac sinistra ab latere proclinando onus deponere potest.

Harum machinationum omnium, quae supra sunt scriptae, rationes non modo ad has res, sed etiam ad onerandas et exonerandas naves sunt paratae, aliae erectae aliae planae in carchesiis versatilibus conlocatae. non minus sine tignorum erectionibus in plano etiam eadem ratione et temperatis funibus et trocleis subductiones navium efficiuntur.

- 11 Non est autem alienum etiam Chersiphronos ingeniosam rationem exponere. is enim scapos columnarum et lapidicinis cum deportare vellet Ephesi ad Dianae fanum, propter magnitudinem onerum et viarum campestrum mollitudinem non confisus carris, ne rotae devorarentur, sic est conatus. de materia trientali scapos quattuor, \* \* \* duos transversarios interpositos, quanta longitudo scapi fuerat, complectit et compegit et ferreos cnodacas uti subscudes in capitibus scaporum inplumbavit et armillas in materia ad cnodacas circumdandos infixit; cnodaces autem in armillis inclusi liberam habuerunt versationem. iamiam ita, cum boves ducerent subiuncti, scapi versando
- 12 in cnodacibus et armillis sine fineolvebantur. cum autem scapos omnes ita vexerant et instabant epistyliorum vecturae, filius Chersiphronos Metagenes transtulit ex scaporum vectura etiam in epistyliorum deductione. fecit enim rotas circiter pedum duodenum et epistyliorum capita in medias rotas inclusit; item bucculis ligneis capita religavit; eadem

---

1 adlatere *x* (adlatera *G*<sup>c</sup>)      6 carchesis *HS*, carthesis *G*  
 10 crestiphonos *x*      14 carris *SG*<sup>c</sup>: caris *HG*      16 interpositos  
*ed*: interpostios *x*      17 fuerat *ed*: fuerit *x*      complectit *rec*:  
 -tet *G*, -t& *HS*      cōnpeget *G*      chodacas *HS*, codacas *G*  
 19 chodacas *x*      chodaces *x*      21 iamiam *Kr*: tantam *x*  
 subiuncti *G*: -tis *HS*      scapi *Joc*: scapo *x*      22 codacibus  
*HG*, -tibus *S*      23 vexerant *Ro*: -runt *x*      24 cresiphonos *x*  
 ex scaporum *S*<sup>c</sup>: excaporum *x*      27 item — religavit *transp.*  
*Kr*: post infixit (*v. 19*) *exh. x sic*: item bucculis (*S*, bacculis  
*HS*<sup>c</sup>, bucculis *G*, baculis *in marg. G*<sup>c</sup>) ligneis (*G*<sup>c</sup>, tigneis *HS*  
 digneis *G*) capita religavit



ratione cnodaces in capitibus armillis inclusit: ita cum  
trientes a bubus ducerentur, in armillis inclusi cnodaces  
versabant rotas, epistylia vero inclusa uti axes in rotis  
eadem ratione, qua scapi, sine mora ad opus pervenerunt.

5 exemplar autem erit eius, quemadmodum in palaestris,  
cylindri exaequant ambulationes. neque hoc potuisset  
fieri, nisi primum propinquitas esset — non enim plus sunt  
1 ab lapidicinis ad fanum milia passuum octo — nec ullus  
est clivus sed perpetuus campus.

0 Nostra vero memoria cum colossici Apollinis in fano 13  
basis esset a vetustate diffracta, [et] metuentes, ne caderet  
5 ea statua et frangeretur, locaverunt ex eisdem lapidicinis  
basim excidendam. conduxit quidam Paconius. haec autem  
basis erat longa pedes duodecim, lata pedes VIII, alta  
5 pedes sex. quam Paconius gloria fretus non uti Metagenes  
adportavit, sed eadem ratione alio genere constituit ma-  
0 chinam facere. rotas enim circiter pedum xv fecit et in 14  
his rotis capita lapidis inclusit, deinde circa lapidem fusos  
sextantales ab rota ad rotam ad circinum compegit, ita  
0 uti fusus a fuso non distaret pedem [esse] unum. deinde  
circa fusos funem involvit et bubus iunctis funem ducebant.  
5 ita cum explicaretur,olvebat rotas, sed non poterat ad  
lineam via recta ducere, sed exhibat in unam partem. ita  
necesse erat rursus retroducere. sic Paconius ducendo et  
5 reducendo pecuniam contricavit, ut ad solvendum non  
esset.

Pusillum extra progrediar et de his lapidicinis, quem- 15  
0 admodum sint inventae, exponam. Pixodarus fuerat pastor.  
is in his locis versabatur. cum autem cives Ephesiorum  
10 cogitarent fanum Dianae ex marmore facere decernerent-

1 chodaces *x* in capitibus armillis *Kr*: et armillas in  
capitibus *x* 2 triantes *S* chodaces *x* 3 versabant *ed*: -banē  
*HG*, -bantur *S* 4 rationem *a. c. H*, -nē *a. rus. S* 7 *ess& G*:  
esse *H*, ee *S* 8 lapidicinis *G<sup>c</sup>*: -nes *x* 9 est *om. G* 11 *del.*  
*Ro* caderet *S*: cederet *HG* 14 *xii GS* 19 sextantales *Joc*:  
sextantes *x* 20 *del. rec (cf. 218, 4 etc.)* 21 et *ed*: ut *x*  
24 paconius *G<sup>c</sup>*: paeonius *HG*, peonius *S* 25 *fort. solvendo*  
*cum ad additivo*

que, a Paro, Proconneso, Heraclea, Thaso uti marmor peteretur, propulsis ovibus Pixodarus in eodem loco pecus pascebat, ibique duo arietes inter se concurrentes alius (25) alium praeterierunt et impetu facto unus cornibus percussit saxum, ex quo crusta candidissimo colore fuerat (5) deiecta. ita Pixodarus dicitur oves in montibus reliquisse et crustam cursim Ephesum, cum maxime de ea re ageretur, detulisse. ita statim honores decreverunt ei et (6) nomen mutaverunt: pro Pixodaro Euangelus nominaretur. hodieque quotmensibus magistratus in eum locum proficiscitur et ei sacrificium facit, et si non fecerit, poena tenetur.

III De tractoriis rationibus quae necessaria putavi, breviter exposui. quorum motus et virtutes duae res diversae et inter (10) se dissimiles <efficiunt>, ubi congruentes uti principia pariunt eos perfectus: una porrecti, quam Graeci ευθειαν vocitant, altera rotunditatis, quam Graeci κυκλωτην appellant. sed vero neque sine rotunditate motus porrecti nec sine porrecto rotationis versationes onerum possunt facere levationes. id autem ut intellegatur, exponam. inducuntur uti (15) 2 centra axiculi in orbiculos et in trocleis conlocantur, per quos orbiculos funis circumactus directis ductionibus et in sucula conlocatus vectium versationibus onerum facit egressus in altum. cuius suculae cardines uti centra porrecti in cheloniis, foraminibusque eius vectes conclusi capitibus ad circinum circumactis torni ratione versando faciunt oneris elationes. quemadmodum etiam ferreus vectis cum est admotus ad onus, quod manuum multitudo non potest movere, supposita uti centro <ultra> cito porrecta (25) 27 pressione, quod Graeci υπομοχλιον appellant, et lingua 28

1 proconneso *x* Thaso *ed*: thasii *HG*, *tasu* *S* marmor peteretur *Mar*: marmo|rep&aē *H*, marmore petatur *GS* 4 petierunt *G<sup>c</sup>* 6 reliquiss& crustam *H* 15 *add. Kr* ubi *Kr*: uti *x* 16 unā *x* eutheia (-am) *x* 17 rotunditatis *S*: tutunditatis *H*, rotutunditatis *G* Graeci *om. S* κυκλωτην *Joc*: cycletoen *HG*, cycleon *S* 25 cheloniis *S*: caeloniis *HG* 27 vectis *G*: -tes *HS* 29 <ultra> cito *Kr*: cito *x* 30 hypamoelion *HG*, -clyon *S*

sub onus subdita, caput eius unius hominis viribus pressum id onus extollit. id autem <eo facilius fit>, quo brevior 3 pars prior vectis ab ea pressione, quod est centrum, subit sub onus, et quo longius ab eo centro distans caput eius deducitur. per id faciundo motus circinationis cogit pressionibus examinare paucis manibus oneris maximi pondus. item si sub onus vectis ferrei lingula subiecta fuerit neque eius caput pressione in imum, sed adversus in altitudinem extolletur, lingula fulta in areae solo habebit eam pro onere, oneris autem ipsius angulum pro pressione. ita non tam faciliter quam per oppressionem, sed adversus nihilominus pondus oneris erit excitatum. igitur si plus lingula vectis supra hypomochlion posita sub onus subierit et caput eius propius centrum pressionibus habuerit, non poterit onus elevare, nisi, quemadmodum supra scriptum est, examinatio vectis longitudinis per caput neque <in imum> ductionibus fuerit facta.

Id autem ex trutinis, quae staterae dicuntur, licet considerare. cum enim ansa propius caput, unde lancula pendet, ibi ut centrum est conlocata et aequipondium in alteram partem scapi, per puncta vagando quo longius paulatim ad extremum perducitur, paulo et impari pondere amplissimam pensionem parem perficit per scapi librationem, et examinato longius ab centro recedens ista inbecillior aequipondii brevis maior vim ponderis momento deducens sine vehementia molliter ab imo susum versum egredi cogit [futurum]. quemadmodum etiam navis 5 onerariae maximae gubernator ansam gubernaculi tenens,

1 subposita *S*    2 *add. Kr (Schn)*    quo *Kr*: quod *x*  
 5 deducitur per id *Ro*: per id deducitur *x*    7 ferreis *S* et *a. c.* *G*  
 9 extolletur *rec*: -litr *x*    12 pondus *Kr*: inpondus (*cum* in  
*add.*) *x*    excitatum *Joc*: exercitatum *x*    13 hypomochliū *x*  
 14 proprius *H*    16 *add. Kr (cf. v. 8)*    19 lancula *H*: lanuncula *S*,  
 lingula *G*    20 ibi *Mar*: ubi *x*    22 paulatim *Kr*: aut etiam *x*  
 et impari *Rode*: etiam pari *x*    23 parem *Joc*: parte *x*  
 24 examinato *Kr*: -tio *x*    ista *Kr*: ita *x*    25 inbecilliora  
 equipondii *H*, imbecilliora equipondii *GS*    27 *del. Joc (cf.*  
 218, 4)    sursum *a. c.* *G*    navis *HG<sup>c</sup>*: naves *H<sup>c</sup>GS*

qui οίαξ a Graecis appellatur, una manu momento per centrum ratione pressionibus aptis agitans, versat eam amplissimis et inmanibus mercis et penus ponderibus onerata. eiusque vela cum sunt per altitudinem mediam mali pendentia, non potest habere navis celerem cursum, cum autem in summo cacumine antennae subductae sunt, tunc vehementiore progreditur impetu, quod non proxime calcem mali, quod est loco centri, sed in summo longius et ab eo progressa recipiunt in se vela ventum. itaque uti vectis sub onere subiectus, si per medium premitur, durior est neque incumbit, cum autem caput eius summum deducitur, faciliter onus extollit, similiter vela, cum sunt per medium temperata, minorem habent virtutem, quae autem in capite mali summo conlocantur discedentia longius a centro, non acriore sed eodem flatu, pressione cacuminis vehementius cogunt progredi navem. etiam remi circa scalmos strophis religati, cum manibus impelluntur et reducuntur; extremis progredientibus a centro † parvis maris undis spumam impulsu vehementi protrudunt porrectam navem, secante prora liquoris raritatem. onerum vero maxima pondera, cum feruntur a phalangariis hexaphoris et tetraphoris, examinantur per ipsa media centra phalangerum, uti diviso oneris solido pondere certa quadam divisionis ratione aequas partes collis singuli ferant operarii. mediae enim partes phalangerum, quibus lora tetraphororum invehuntur, clavis sunt finitae, ne labantur in unam partem. cum enim extra finem centri promoventur, premunt eum locum, ad quem propius accesserunt, quemadmodum in statera pondus, cum examine progreditur ad fines ponderationum. eadem ratione iumenta, cum

1 οίαξ *Joc*: nox *x*    2 aptis *Kr*: artis *x*    3 penus *ed*: pinus *x*    4 mediam mali *Joc*: mediā ali *H*, media mali *GS*  
 9 vela ventum *Joc*: velamentū *x*    17 struppis *G<sup>c</sup>*    21 exaphoris et raphoris *x*    23 diviso *Ro*: indiviso (*cum* in *add.*) *x*  
 24 partis *HS*    25 mediae *G<sup>c</sup>*: media *x*    26 tetraphororum ≡ *cum ras. S*    ne labantur *Joc*: nec labuntur *x*    28 proprius *H* et *a. c. S*

(5) iuga eorum subiugiis loris per medium temperantur, aequaliter trahunt onera. cum autem impares sunt eorum virtutes et unum plus valendo premit alterum, loro trajecto fit una pars iugi longior, quae inbecilliori auxiliatur  
 5 iumento. ita in phalangis et iugis cum in medio lora non sunt conlocata sed in una parte, qua progreditur lorum  
 10 ab medio, unam brevior, alteram efficit partem longior. ea ratione si per id centrum, quo loci perductum est lorum, utraque capita circumaguntur, longior pars  
 10 ampliore, brevior minorem agit circinationem. quemadmodum vero minores rotae duriores et difficiliore habent  
 15 motus, sic phalangeae et iuga, in quibus partibus habent minora a centro ad capita intervalla, premunt duriter colla, qua autem longiora habent ab eodem centro spatia,  
 15 levant oneribus et trahentes et ferentes. cum haec ita ad centrum porrectionibus et circinationibus recipere  
 20 motus, tunc vero etiam plostra, raedae, tympana, rotae, cocleae, scorpiones, ballistae, prela ceteraque machinae eisdem rationibus per porrectum centrum et rotationem  
 20 circum versantem faciunt ad propositum effectus.

Nunc de organis, quae ad hauriendam aquam inventa IV  
 25 sunt, quemadmodum variis generibus comparentur, exponam. et primum dicam de tympano. id autem non  
 56 alte tollit aquam, sed exhaurit expeditissime multitudinem  
 25 magnam. ad tornum aut circinum fabricatus <axis,> capitibus lamina ferratis, habens in medio circa se tympanum  
 (5) ex tabulis inter se coagmentatis, conlocatur in stipitibus habentibus in se sub capita axis ferreas laminas. in eius

1 subiugiis *Ro* (cf. *Cato* 63, 135): subiugiorum *x* 4 inbecilliori *G<sup>c</sup>*: -lior *x* 5 phalangis *S*: palangis *HG* 6 progreditur *G* et *a. ras*. *S*: progredit *HS<sup>c</sup>* 7 ad medio *H* et *a. ras* *S*, a medio *GS<sup>c</sup>* alteram *G om. HS* 9 circumaguntur (-gentur *Joc*): -gentes *HG*, -gantes *S* 11 rotae *ed*: notae *x* 14 colla, qua *Schn*: colla *q. x* 15 et trahentes *Mar*: extrahentes *x* 16 recipere *x* (cf. 203, 5) 17 motos *H* 18 scorpionis *HS* 19 isdem *H* 20 circum versantem *Kr*: circini versantu *HS*, circini versantur *tū G* 25 *add. Joc* 26 lamina *S* se *om. G* 28 laminas *S*

tympani cavo interponuntur octo tabulae transversae tan-  
 gentes axem et extremam tympani circumitionem, quae  
 2 dividunt aequalia in tympano spatia. circa frontem eius  
 figuntur tabulae, relictis semipedalibus aperturis ad aquam (10)  
 intra concipiendam. item secundum axem columbaria 5  
 fiunt excavata in singulis spatiis ex una parte. id autem  
 cum est navali ratione picatum, hominibus calcantibus  
 versatur et hauriendo per aperturas, quae sunt in fronti-  
 bus tympani, reddit per columbaria secundum axem sup- (15)  
 posito labro ligneo habente una secum coniunctum cana- 10  
 lem. ita hortis ad inrigandum vel salinis ad temperandum  
 3 praebetur aquae multitudo. cum autem altius extollendum  
 erit, eadem ratio communicabitur sic. rota fiet circum axem  
 eadem magnitudine, ut ad altitudinem, quae opus fuerit, (20)  
 convenire possit. circum extremum latus rotae figentur 15  
 modioli quadrati pice et cera solidati. ita cum rota a cal-  
 cantibus versabitur, modioli pleni ad summum elati rursus  
 ad imum revertentes infundent in castellum ipsi per se  
 4 quod extulerint. sin autem magis altis locis erit prae-  
 bendum, in eiusdem rotae axe involuta duplex ferrea 20  
 catena demissaque ad imum libramentum conlocabitur,  
 habens situlos pendentes aereos congiales. ita versatio 25  
 rotae catenam in axem involvendo efferet situlos in sum-  
 mum, qui <cum> super axem pervehuntur, cogentur in-  
 verti et infundere in castellum aquae quod extulerint. 25  
 V Fiunt etiam in fluminibus rotae eisdem rationibus, qui- (5)  
 bus supra scriptum est. circa earum frontes adfiguntur  
 pinnae, quae, cum percutiuntur ab impetu fluminis, cogunt  
 progredientes versari rotam, et ita modiolis haurientes et  
 in summum referentes sine operarum calcatura ipsius 30

3 aequali *H et a. c. S* 9 reddit et (&) *x* (et *del. Schn*)  
 11 salinis *Kr*: adsalinas (*cum ad add.*) *x* 13 cōminicabitur *S*  
 14 ad *om. G* 17 elati *rec*: &lati *HS*, adlati *G*, allati *G<sup>c</sup>*  
 19 extulerint *S*: extullerint *H* (*it. v. 25*), extulerunt *G* altis  
*Joc*: aliis *x* 20 voluta *G* 24 *add. Joc* 26 iisdem *G<sup>c</sup>*:  
 eiusdē *x* 27 sup *G* 28 ab impetu foraminis fluminis *S*  
 29 haurientes *G*: -tis *HS*

(10) fluminis impulsu versatae praestant, quod opus est ad usum.

Eadem ratione etiam versantur hydraletae, in quibus 2 eadem sunt omnia, praeterquam quod in uno capite axis 5 tympanum dentatum est inclusum. id autem ad perpendiculum conlocatum in cultrum versatur cum rota pariter. (15) secundum id tympanum maius <minus> item dentatum planum est conlocatum, quo continetur \* \* \* \* ita dentes tympani eius, quod est in axe inclusum, inpellendo 10 dentes tympani plani cogunt fieri molarum circinationem. in qua machina inpendens infundibulum subministrat molis (20) frumentum et eadem versatione subigitur farina.

Est autem etiam cocleae ratio, quae magnam vim haurit VI aquae, sed non tam alte tollit quam rota. eius autem ratio 15 sic expeditur. tignum sumitur, cuius tigni quanta paratur pedum longitudo, tanta digitorum expeditur crassitudo. (25) id ad circinum rotundatur. in capitibus circino dividuntur circumitiones eorum tetrantibus et octantibus in partes 58 octo, eaeque lineae ita conlocentur, ut plano posito tigno 20 utriusque capitis ad libellam lineae inter se respondeant, et quam magna pars sit octava circinationis tigni, tam magna spatia decidantur in longitudinem. item tigno (5) plano conlocato lineae ab capite ad alterum caput perducantur ad libellam convenientes. sic et in rotundatione 25 et in longitudine aequalia spatia fient. ita quo loci describuntur lineae, quae sunt in longitudinem spectantes, faciunt decusationes et in decusationibus finita puncta. (10) his ita emendate descriptis sumitur saligna tenuis aut 2 de vitice secta regula, quae uncta liquida pice figitur in

3 hydraletae Schn: hydraulae (ydr. S) x 5 est Schn: et (&) x 7 add. Ro 8 lacunam sic expl. Joc: quo continetur axis habens in summo capite subscudem ferream, qua mola continetur 10 plani Joc: plane x molarum S: malarum HG 11 infundibulum x 15 paratur Kr: ratur HG, ratur S 18 partes Joc: pedes x 20 utriusque — [crassitudo (pag. 267, 21) om. S 21 octava Joc: -vae x 22 decidantur HG<sup>c</sup>, dividantur G 25 quo G: quod H 26 longitudinem Schn: -ne x 28 aut G: ut H

primo decusis puncto. deinde traicitur oblique ad in-  
 sequentis longitudinis et circumitionis decusis, item ex or-  
 dine progrediens singula puncta praetereundo et circum  
 involvendo conlocatur in singulis decusationibus, et ita (15)  
 pervenit et figitur ad eam lineam recedens a primo in 5  
 octavum punctum, in qua prima pars est eius fixa. eo  
 modo quantum progreditur oblique spatium et per octo  
 puncta, tantundem et longitudine procedit ad octavum  
 punctum. eadem ratione per omne spatium longitudinis  
 et rotunditatis singulis decusationibus oblique fixae re- 10  
 gulae per octo crassitudinis divisiones involutos faciunt  
 3 canales et iustam cocleae naturalemque imitationem. ita  
 per id vestigium aliae super alias figuntur unctae pice  
 liquida, et exaggerantur ad id, uti longitudinis octava pars  
 fiat summa crassitudo. supra eas circumdantur et figuntur 15  
 tabulae, quae pertegant eam involutionem. tunc eae 25  
 tabulae pice saturantur et lamminis ferreis conligantur,  
 ut ab aquae vi ne dissolvantur. capita tigni ferrea. dextra  
 autem ac sinistra cocleam tigna conlocantur in capitibus  
 utraque parte habentia transversaria confixa. in his fora- 20  
 mina ferrea sunt inclusa inque ea inducuntur styli, et ita  
 4 cocleae hominibus calcantibus faciunt versationes. erectio  
 autem eius ad inclinationem sic erit conlocanda, uti, quem-  
 admodum Pythagoricum trigonum orthogonium describitur,  
 sic id habeat responsum, id est uti dividatur longitudo 25  
 in partes v, earum trium extollatur caput cocleae; ita erit  
 ab perpendicularo ad imas naris spatium earum partium iii.  
 qua ratione autem oporteat id esse, in extremo libro eius  
 forma descripta est in ipso tempore.

Quae de materia fiunt organa ad hauriendam aquam, 30  
 quibus rationibus perficiantur quibusque rebus motus reci-

1 insequentis (*Kr*) longitudinis et circumitionis *Mar*: in-  
 sequentes longitudines et circumitiones *x*      2 decussis *G*  
 3 singula *ed*: -li *x*      puncto *G*      6 in prima qua *G* (*corr.*  
*i. m. G<sup>c</sup>*)      21 ferrea *Ro*: ferret *x*      27 a perpendicularo *Joc*:  
 adperpendiculū *x*      partium *Mar*: pedes *x*      29 in ipso tempore *x*  
 (*cf. Morgan, Harvard Studies vol. XXI (1910) pag. 18*)



pientia praestent versationibus infinitas utilitates, ut essent  
 notiora, quam apertissime potui, perscripta sunt in illo VII  
 tempore. insequitur nunc de Ctesibica machina, quae in  
 altitudinem aquam educit, monstrare. ea fit ex aere. cuius  
 in radicibus modioli fiunt gemelli paulum distantes, ha-  
 bentes fistulas furcillae figura similiter cohaerentes, in  
 medium catinum concurrentes. in quo catino fiunt asses  
 in superioribus naribus fistularum coagmentatione subtili  
 conlocati, qui praeobturantes foramina narium non pa-  
 tiuntur <redire>, quod spiritu in catinum est expressum.  
 supra catinum paenula ut infundibulum inversum est 2  
 attemperata et per fibulam cum catino cuneo traiecto  
 continetur, ne vis inflationis aquae eam cogat elevari.  
 insuper fistula, quae tuba dicitur, coagmentata in altitu-  
 dine fit erecta. modioli autem habent infra nares inferiores  
 fistularum asses interpositos supra foramina eorum, quae  
 sunt in fundis. ita de supernis in modiolis emboli masculi 3  
 torno politi et oleo subacti conclusique regulis et vectibus  
 cum molientur qui erit aer ibi cum aqua, assibus obtu-  
 rantibus foramina cogent et trudent inflando pressionibus  
 per fistularum nares aquam in catinum, e quo recipiens  
 paenula spiritu exprimit per fistulam in altitudinem, et  
 ita ex inferiore loco castello conlocato ad saliendum aqua  
 subministratur.

Nec tamen haec sola ratio Ctesibii fertur exquisita, 4  
 sed etiam plures et variis generibus ab eo liquore pres-  
 sionibus coactae spiritus efferre ab natura mutuatos  
 effectus ostenduntur, uti merularum [quae motu] voces

1 infinitas *Phil*: adinfinitas (*cum ad add.*) *x*      4 fit *rec*:  
 sit *x*    5 gemelli *G<sup>c</sup>*: gememelli *x*      6 furcillae sunt figura *x*  
 (*sunt del. Ro*)    7 fiunt *Schn*: fiant *x*      9 praeobdurantes *x*  
 foraminariū *H*      10 *add. Ro*      spiritu *Joc*: -tus *x*  
 11 infudibulū *x*    13 elevari *Schn*: -re *x*      14 altitudinē *G*  
 19 cum molientur *Kr*: conmoluntur *x*      obdurantibus *x*  
 20 et trudent: extrudent *x*      22 spiritu *Perr*: spiritus *x*  
 23 inferiore *Joc*: interiore *x*      25 &hesibi *H*, et he sibi *G*  
 28 ostenduntur *ed*: -dentur *x*      merularum (aquae) *Turn*: meru-  
 lerūque (quae *G*) *x*    *del. Kr*      vocis *G*

atque acrobatae bibentiaque et eadem moventia <se> sigilla  
 ceteraque, quae delectationibus oculorum et aurium usu  
 5 sensus eblandiantur. e quibus quae maxime utilia et nec-  
 cessaria iudicavi selegi, et in priore volumine de horologiis,  
 in hoc de expressionibus aquae dicendum putavi. reliqua,  
 quae non sunt ad necessitatem sed ad deliciarum volup-  
 tatem, qui cupidiores erunt eius subtilitatis, ex ipsius  
 Ctesibii commentariis poterunt invenire.

VIII De hydraulis autem, quas habeant ratiocinationes, quam  
 brevissime proximeque attingere potero et scriptura con-  
 sequi, non praetermittam. de materia compacta basi, ara  
 in ea ex aere fabricata conlocatur. supra basim eriguntur  
 regulae dextra ac sinistra scalari forma compactae, qui-  
 bus includuntur aerei modioli, fundulis ambulatilibus ex  
 torno subtiliter subactis habentibus fixos in medio ferreos  
 ancones et verticulis cum vectibus coniunctos, pellibusque  
 lanatis involutis. item in summa planitia foramina cir-  
 citer digitorum ternum. quibus foraminibus proxime in  
 verticulis conlocati aerei delphini pendentia habent catenis  
 2 cymbala ex ore infra foramina modiolorum calata. intra  
 aram, quo loci aqua sustinetur, inest pniigeus uti infundibulum  
 inversum, quem subter taxilli alti circiter digitorum  
 ternum suppositi librant spatium imum ima inter labra pni-  
 geos et arae fundum. supra autem cerviculam eius coag-  
 mentata arcula sustinet caput machinae, qui graece κανων  
 μουσικος appellatur. in cuius longitudine canales, si tetra-

1 acrobatae *Kr*: angubatae *H*, angabatę *G* moventia *Mar*:  
 movent ea *x add. Kr* 4 iudica uis elegi *H*, iudicabis elegi *G*  
 6 voluptatem *Joc*: voluntatem *x* 8 ethesibi *H*, et hes ibi *G*  
 9 hydraulis *Mar*: hydraulicis *x* 11 ara *Degering*: arca *G*,  
 aerea *H G<sup>c</sup>* 13 scalari formę *G*, scalarum forma *G<sup>c</sup>*  
 14 modioli *ed* moduli *H*, modoli *G* 16 ancones *x* 17 in-  
 volutis *Mar*: -tos *x* 19 dulpini *x* 20 cymbala *Joc*: -li *x*  
 modiolorum *Joc*: modiorum *x* 21 quodloci *H* pniigeus  
*Turn*: inid genus *x* 22 subter *Joc*: sup *x* 23 ima *Ro*:  
 una *x* pniigeos: phiga eos *x* 24 cerviculam *ed*: -la *x*  
 25 qui *Ro*: quae *x* canon musicus *x* 26 canales, si *Joc*:  
 sicanales *H*, si canalis *G*

chordos est, fiunt quattuor, si hexachordos, sex, si octo-  
 1) chordos, octo. singulis autem canalibus singula epitonia 3  
 sunt inclusa, manubriis ferreis conligata. quae manubria,  
 2) cum torquentur, ex arca patefaciunt nares in canales. ex  
 5) canalibus autem canon habet ordinata in transverso foramina  
 respondentia naribus, quae sunt in tabula summa,  
 quae tabula graece  $\pi\nu\alpha\zeta$  dicitur. inter tabulam et ca-  
 3) nona regulae sunt interpositae ad eundem modum foratae  
 et oleo subactae, ut faciliter inpellantur et rursus introrsus  
 1) reducuntur, quae obturant ea foramina plinthidesque ap-  
 pellantur. quarum itus et redivus alias obturat alias aperit-  
 terebrationes. haec regulae habent ferrea choragia fixa et 4  
 1) iuncta cum pinnis, quarum pinnarum tactus motiones  
 efficit regularum continenter. supra tabulam foramina-  
 5) <que, per> quae ex canalibus habent egressum spiritus,  
 sunt anuli adglutinati, quibus lingulae omnium includuntur  
 organorum. e modiolis autem fistulae sunt continentes  
 coniunctae pnigeos cervicibus pertinentesque ad nares,  
 1) quae sunt in arcula. in quibus asses sunt ex torno subacti  
 et ibi conlocati, <ubi fistulae modiolis sunt coniunctae,>  
 qui, cum recepit arcula animam, spiritum non patientur  
 obturantes foramina rursus redire. ita cum vectes ex 5  
 tolluntur, ancones deducunt fundos modiolorum ad imum  
 delphinique, qui sunt in verticulis inclusi, calcantes in eos  
 cymbala, aere implent spatia modiolorum, atque ancones  
 extollentes fundos intra modiolos vehementi pulsus cre-  
 bitate et obturantes foramina cymbalis superiora, aera,  
 qui est ibi inclusus, pressionibus coactum in fistulas cogunt,  
 per quas in pnigea concurrit et per eius cervices in

1 exachordos      2 Canalib; autē singulis *G*      3 con-  
 ligata *Degering*: conlocata *x*      7 pinax *x*      9 et oleo *Joc*:  
 ex oleo *x*      11 aperit *Joc*: operit *x*      12 hae reg. *G*      14 con-  
 tinenter *Ro*: -tur (- $\tilde{t}$ ) *x*      15 add. *Degering*      18 pnigeos  
*Turn*: ligneis *x*      cervicibus *H*      20 add. *Degering*      21 reci-  
 pit *x*      patientur *ed*: patietur *x*      23 deducunt *Joc*: dedu-  
 cunt *x*      24 calcantes *G*      25 cymbala, aere *Rode*: cym-  
 baliare *x*      28 inclusus *Ro*: clusus *x*      29 pnigea *Turn*:  
 lignea *x*

arcam. motione vero vectium vehementiore spiritus frequens compressus epitoniorum aperturis influit et replet animae canales. itaque cum pinnae manibus tactae propellant et reducunt continenter regulas alternis obturando foramina alternis aperiundo, e musicis artibus multiplicibus modulorum varietatibus sonantes excitant voces.

Quantum potui niti, ut obscura res per scripturam dilucide pronuntiaretur, contendi, sed haec non est facilis ratio neque omnibus expedita ad intellegendum praeter eos, qui in his generibus habent exercitationem. quodsi qui parum intellexerit ex scriptis, cum ipsam rem cognoscet, profecto inveniet curiose et subtiliter omnia ordinata.

IX Transfertur nunc cogitatio scripturae ad rationem non inutilem sed summa sollertia a maioribus traditam, qua in via raeda sedentes vel mari navigantes scire possimus, quot milia numero itineris fecerimus. hoc autem erit sic. rotae, quae erunt in raeda, sint latae per medium diametrum pedum quaternum [et sextantes], ut, cum finitum locum habeat in se rota ab eoque incipiat progrediens in solo viae facere versationem, perveniendo ad eam finitionem, a qua coeperit versari, certum modum spatii habeat peractum pedes XII s. his ita praeparatis tunc in rotae modiolio ad partem interiorem tympanum stabiliter includatur habens extra frontem suae rotundationis extantem denticulum unum. insuper autem ad capsum raedae loculamentum firmiter figatur habens tympanum versatile in cultro collocatum et in axiculo conclusum, in cuius tympani fronte denticuli perficiantur aequaliter divisi numero quadringenti convenientes denticulo tympani inferioris. praeterea superiori tympano ad latus figatur alter den-

1 vehementiore *Joc*: -res *x*      4 obturando *Phil*: opturant  
*H*, obdurant *G*      5 aperiendo *G*      8 delucide *x*      18 interpolationem intrusam ex lectione corrupta et male intellecta pag. 264, 25 del Perrault      22 xv. s *E* in om. *E*      23 interiorum *Joc*: inferiorem *x*      26 versatile *ed*: -lem *HE*, -lê *G*      28 fronte *Schn*: frontem (-tê *G*) *x*      29 denticulo *rec*: -los *x*

ticulus prominens extra dentes. super autem <tympanum> 3  
 planum eadem ratione dentatum inclusum in altero locu-  
 lamento conlocetur, convenientibus dentibus denticulo, qui  
 in secundi tympani latere fuerit fixus, in eoque tympano  
 foramina fiant, quantum diurni itineris miliariorum numero  
 cursus raedae possit exire. minus plusve rem nihil inpedit.  
 et in his foraminibus omnibus calculi rotundi conlocentur,  
 inque eius tympani theca, sive id loculamentum est, fiat  
 foramen unum habens canaliculum, qua calculi, qui in eo  
 tympano inpositi fuerint, cum ad eum locum venerint, in  
 raedae capsum et vas aeneum, quod erit suppositum, sin-  
 guli cadere possint. ita cum rota progrediens secum agat 4  
 tympanum imum et denticulum eius singulis versationibus  
 tympani superioris denticulos impulsu cogat praeterire,  
 efficiet, <ut,> cum cccc imum versatum fuerit, superius tym-  
 panum semel circumagatur et denticulus, qui est ad latus  
 eius fixus, unum denticulum tympani plani producat. cum  
 ergo cccc versationibus imi tympani semel superius ver-  
 sabitur, progressus efficiet spatia pedum milia quinque  
 id est passus mille. ex eo quot calculi deciderint, sonando  
 singula milia exisse monebunt. numerus vero calculorum  
 ex imo collectus summa diurni <itineris> miliariorum  
 numerum indicabit.

Navigationibus vero similiter paucis rebus commutatis 5  
 eadem ratione <eadem> efficiuntur. namque traicitur per la-  
 tera parietum axis habens extra navem prominentia capita,  
 in quae includuntur rotae diametro pedum quaternum,  
 extantes habentes circa frontes adfixas pinnas aquam tan-  
 gentes. item medius axis in media navi <habet> tym-

1 *add. Joc*      2 in alterū loculamentū *H*      5 diurni *ed.*  
*Fl:* diurni *x*      6 cursus *Praun:* cum *x*      7 et *H:* *om. EG*  
 8 est *om. E*      foramen ē fiat *G*      11 singula *EG*      14 tym-  
 panis *E et a. c. G*      denticulas *E et a. c. G*      15 *add. Joc*  
 cccc *rec:* ecce *x*      16 circumagatur *Joc:* -gitur *x*      18 imi  
 tympani *H:* intympani *EG*      semel *rec:* simul *x*      20 deci-  
 derit *E*      22 imo *ed:* uno *x*      summā *G<sup>c</sup>*      *add. Ro*  
 25 *add. Kr*      28 extantes *Kr:* & (et) sextantae (-te *EG*) *x*  
 29 *add. Joc*

panum cum uno denticulo extanti extra suam rotunditatem. ad eum locum conlocatur loculamentum habens inclusum in se tympanum, peraequatis dentibus cccc convenientibus (5) denticulo tympani, quod est in axe inclusum, praeterea ad latus adfixum extantem extra rotunditatem alterum den- 5  
 6 tem unum. insuper in altero loculamento cum eo confixo inclusum tympanum planum ad eundem modum dentatum, quibus dentibus <convenit> denticulus, qui est ad latus fixus (1) tympano, quod est in cultro conlocatum, ut eos dentes, qui sunt plani tympani, singulis versationibus singulos 10 dens inpellendo in orbem planum tympanum verset. in plano autem tympano foramina fiant, in quibus foramini- bus conlocabuntur calculi rotundi. in theca eius tympani, (1) sive loculamentum est, unum foramen excavetur habens canaliculum, qua calculus liberatus ab obstantia cum ce- 15  
 7 ciderit in vas aereum, sonitu significet. ita navis cum habuerit impetum aut remorum aut ventorum flatu, pinnae, quae erunt in rotis, tangentes aquam adversam vehementi retrorsus impulsu coactae versabunt rotas; eae autem in- (2) volvendo se agent axem, axis vero tympanum, cuius dens circumactus singulis versationibus singulos secundi tym- 20 pani dentes inpellendo modicas efficiet circumitiones. ita cum cccc ab pinnis rotae fuerint versatae, semel tym- panum circumactum inpellet dente, qui est ad latus fixus, (2) plani tympani dentem. igitur circumitio tympani plani 22 quotienscumque ad foramen perducet calculos, emittet per canaliculum. ita et sonitu et numero indicabit miliaria spatia navigationis.

Quae pacatis et sine metu temporibus ad utilitatem 2 et delectationem paranda, quemadmodum debeant fieri, 3

8 *add. Kr*      9 (ita) ut eos *Schn:* in eos *x*      11 dens  
*Ro* (denticulus *Mar*): dentes *x*      planum *Joc:* plenum *x*  
 13 *techa G*      tympano *E et a. c. G*      16 sonitu *Ro:* -tū *G,*  
 -tum *HE*      19 involvendo *x* (fort. volvendo cum in *add.*)  
 22 efficiet *Kr:* efficit *x*      circumitiones *x*      23 ab | inpinnis *E*  
 24 circumpell& dente (*om. actum in*) *E*      25 circumitio *x*  
 26 calculo *E*

peregi [esse futurum]. nunc vero quae ad praesidia pe- X  
riculi et necessitatem salutis sunt inventa, id est scorpio-  
num et ballistarum rationes, quibus symmetriis comparari  
possint, exponam.

Omnes proportionum eorum organorum ratiocinandorum  
<sumuntur> ex proposita sagittae longitudine, quam id orga-  
num mittere debet, eiusque nonae partis fit foraminis in capi-  
tulis magnitudo, per quae tenduntur nervi torti, qui brachia  
continere debent. ipsûm tamen eorum foraminum capituli  
<e magnitudine omnis> deformatur altitudo et latitudo.  
tabulae, quae sunt in summo et in imo capituli, peritretoe  
quae vocantur, fiant crassitudine unius foraminis, latitudine  
unius et eius dodrantis, in extremis foraminis unius et  
eius <s>. parastatica dextra ac sinistra praeter cardines  
altae foraminum III, crassae foraminum † quinum; car-  
dines foraminis dimidia. <a> parastatica ad foramen spa-  
tium foraminis  $s\bar{9}$ , a foramine ad medianam parastaticam  
item foraminis  $s\bar{9}$ . latitudo parastados mediae unius fora-  
minis et eius  $\bar{\tau}\kappa$ , crassitudo foraminis unius. intervallum,  
ubi sagitta conlocatur in media parastade, foraminis par-  
tis quartae. anguli quattuor, qui sunt circa, in lateribus  
et frontibus lamnis ferreis aut stylis aereis et clavis con-  
figantur. canaliculi, qui graece  $\kappa\upsilon\pi\upsilon\zeta$  dicitur, longitudo  
foraminum XVIII. regularum, quas nonnulli bucculas ap-  
pellant, quae dextra ac sinistra canalem figuntur, <longi-  
tudo> foraminum XVIII, altitudo foraminis unius et crassi-  
tudo. et adfiguntur regulae duae, in quas inditur sacula,  
habentes longitudinem foraminum trium, latitudinem di-

1 peregi esse futurum *x*; esse futurum *del. Ro* (cf. 218, 4)  
5 ratiocinandorum <sumuntur> *Kr*: ratiocinatorum *x* 6 ex  
*Joc*: & (et) *x* 7 foraminis *x* (cf. 196, 14; 266, 12; 270, 5)  
8 quae *ed*: quas *x* 9 debent. ipsûm tamen *additis ceteris*  
*Kr*: ipsum tamen debent *x* 11 peritretoe quae *Ro*: operae  
reliq; *H*, opere reliquæ *G* 12 latitudine *G*: *om. H* 13 fora-  
minibus unius et eius parastatice (parastice *G*) *x* 15 qui-  
num *x* (quincuncis *Hultsch*) cardinis *x* 16 parastatica *x*  
18 medius *x* 22 lamnis *G* 23 graece strix *x* 25 *add.*  
*Mar* 28 habentes *Phil*: habens *x*

midium foraminis. crassitudo bucculae, quae adfigitur  
 (vocitatur scamillum seu, quemadmodum nonnulli, locula-  
 mentum) securiclatis cardinibus fixa, foraminis I, altitudo  
 foraminis s<sup>-</sup>. suculae longitudo foraminum : : , crassitudo (10  
 4 suculae foraminis VIII. epitoxidos longitudo foraminis s<sup>-</sup>,  
 crassitudo :—. item chelonii. cheles, sive manucla dicitur,  
 longitudo foraminum trium, latitudo et crassitudo s : .  
 canalis fundi longitudo foraminum XVI, crassitudo fora-  
 minis O, altitudo s ÷. columellae basis in solo foraminum VIII, (11  
 latitudo in plinthide, in qua statuitur columella, foraminis 10  
 s<sup>-</sup>, crassitudo FZ, columellae longitudo ad cardinem fora-  
 minum XII, latitudo foraminis s ÷, crassitudo CCQ. eius  
 capreoli tres, quorum longitudo foraminum VIII, latitudo  
 dimidium foraminis, crassitudo Z. cardines longitudinis (20  
 foraminis; columellae capitis longitudo ISK; antefixi lati- 15  
 5 tudo foraminis ΔSQ, crassitudo I. posterior minor columna,  
 quae graece dicitur αντιβασις, foraminum VIII, latitudo  
 foraminis SI, crassitudinis FZ. subiectio foraminum XII,  
 latitudinis et crassitudinis eiusdem, cuius minor columna (21  
 illa. supra minorem columnam chelonium, sive pulvinus 2  
 dicitur, foraminum IIS, altitudinis IIS, latitudinis SI<sup>-</sup>. 31  
 cherolabae sucularum foraminum II s<sup>-</sup>, crassitudo fora-  
 minis sī, latitudo IS. transversarii cum cardinibus longi-  
 tudo foraminum O, latitudo IS et crassitudo. brachii lon- (6  
 gitudo [IS] foraminum VII, crassitudo ab radice foraminis 25  
 FZ, in summo foraminis CCZ; curvaturae foraminis VIII.  
 6 haec his proportionibus aut adiectionibus aut detractio-  
 nibus comparantur. nam si capitula altiora, quam erit lati-  
 tudo, facta fuerint, quae anatona dicuntur, de brachiiis

1 buculę G    2 camillū x    3 fixā (-am G) x    4 .s<sup>-</sup> H,  
 .S. G    suculę G    crassitudo scutulę foraminum .VIII. x  
 5 foraminum .s<sup>-</sup> x    6 crassitudo :— (crassitudo. G) item  
 chelo. item geloni sive manucla d. x    8 foraminis .xvi x  
 9 latitudo .s ÷ x    columella & (et G) basis x    10 inplen-  
 thidē G    14 cardinis x    15 antefixa x    17 ante basis x  
 18 subiectio Turn: -to x    22 cherolabae Köchly: carchebi x  
 .II s. I (1 G, om. S) x    25 del. Mar    28 capitula G<sup>c</sup>: -li x  
 29 fuerint ed: fuerit x



0) demetur, ut, quo mollior est tonus propter altitudinem  
 capituli, bracchii brevitatis faciat plagam vehementiorem.  
 <si> minus altum capitulum fuerit, quod catatonum dicitur,  
 propter vehementiam bracchia paulo longiora con-  
 5 stituentur, uti facile ducantur. namque quemadmodum  
 5) vectis, cum est longitudine pedum quinque, quod onus  
 III hominibus extollit, id, qui est x, duobus elevat, eodem  
 modo bracchia, quo longiora sunt, mollius, quo breviora,  
 durius ducuntur.

0) Catapultarum rationes, e quibus membris ex portio-  
 nibus componantur, dixi. ballistarum autem rationes va- XI  
 0) riae sunt et differentes unius effectus causa comparatae.  
 aliae enim vectibus suculis, nonnullae polyspastis, aliae  
 ergastis, quaedam etiam tympanorum torquentur rationibus.  
 5 sed tamen nulla ballista perficitur nisi ad propositam  
 9) magnitudinem ponderis saxi, quod id organum mittere  
 debet. igitur de ratione earum non est omnibus expeditum,  
 nisi qui geometricis rationibus numeros et multiplicationes  
 habent notas. nam quae fiunt in capitibus foramina, per 2  
 0) quorum spatia contenduntur capillo maxime muliebri vel  
 nervo funes, magnitudine ponderis lapidis, quem debet  
 ea ballista mittere, ex ratione gravitatis proportionem  
 sumuntur, quemadmodum catapultis de longitudinibus  
 sagittarum. itaque ut etiam qui geometricen non noverunt,  
 5 habeant expeditum, ne in periculo bellico cogitationibus  
 0) detineantur, quae ipse faciundo certa cognovi quaeque ex  
 parte accepi a praeceptoribus, finita exponam, et quibus  
 <ponde>ribus Graecorum pensiones ad modulos habeant rati-  
 onem, ad eam ut etiam nostris ponderibus respondeant, tra-  
 0) dam explicata. nam quae ballista duo pondo saxum mittere 3

3 *add. ed* catatonum *ed*: catonum *x* 6 quinque . . .  
 III *Köchly*: III . . . quinque *x* 7 id, qui *Kr*: idque *x*  
*x*, duobus elevat *Köchly*: ex duobus elevatum *x* 8 bracchii  
 à quo *G<sup>c</sup>* quo brev. *G<sup>c</sup>*: quod brev. *x* 13 succulis *G*  
 14 ergastis *x* 15 ppositū *S* 19 namq; *x* 22 proportionem  
*Kr*: -ne *x* 24 geometricen *Sch*: -cę *x* 25 habeant *ed*: ha-  
 bent *x* 27 accepta praec. *x* 28 ponderibus *Kr*: rebus *x*

debet, foramen erit in eius capitulo digitorum v; si pondo (15) III, digitorum sex et \* \* \* \* digitorum VII; decem pondo digitorum VIII; viginti pondo digitorum x; XL pondo digitorum XII SK; LX pondo digitorum XIII et digiti octava (20) parte; LXXX pondo digitorum xv; CXX pondo I pedis et 5 sesquidigiti; C et LX pedis 19; C et LXXX pedis et digitorum (25) v; CC pondo pedis et digitorum VI; CC et x(L pondo) 4 pedis I et digitorum VII; CCCLX \* \* \* \* pedis I s. cum ergo foraminis magnitudo fuerit instituta, describatur scutula, quae graece περιτρητος appellatur, cuius longi- (10) tudo foraminum † vel, latitudo duo et sextae partis. divi- 2 datur medium lineae descriptae et, cum divisum erit, contrahantur extremae partes eius formae, ut obliquam deformationem habeat longitudinis sexta parte, latitudinis, (15) ubi est versura, quarta parte. in qua parte autem est curvatura, in quibus procurrunt cacumina angulorum, eo foramina convertantur, et contractura latitudinis redeat introrsus sexta parte, foramen autem oblongius sit tanto, (20) quantam epizygis habet crassitudinem. cum deformatum fuerit, circum levigatur, extremam ut habeat curvaturam 5 molliter circumactam. crassitudo eius foraminis si con- (11) stituatur. modioli foraminum duo, latitudo 189, crassitudo praeterquam quod in foramine inditur foraminis sr, ad extremum autem latitudo foraminis II-. parastatarum lon- (25) gtitudo foraminis vsf; curvatura foraminis pars dimidia; 25 crassitudo foraminis CC et partis LX. adicitur autem ad mediam latitudinem, quantum est prope foramen factum in descriptione, latitudine et crassitudine foraminis v,

2 sex H: vi GS      5 pondo 18 et sesq. x      6 C et LX pedes II. x (C et LXXX) pes & et digiti W H, pedes & digiti cv S, pedes et digiti v G      7 pedes x ccx G      8 ped. .1. s & digitorum VI HS, pedes .18. et digitorum VI G      ccclx .18 HS, ccclx pedes .1 s. G (corr. Hultsch)      10 peritr&os H, peritreos GS      12 descripta HS, disscripta G      13 contrahatur x      15 quartam (-tā G) partem (-tē GS) x      16 eo Köchly: et x      17 convertuntur x      redeant x      19 opytigis HS, opizigiis G      20 levigatur (laevigentur Turn): dividatur x      21 crassitudo — [pars VIII κ (271, 3) om. G      24 parastatarum x

altitudo parte III. regulae, quae est in mensa, longitudo 6  
 foraminum VIII; latitudo et crassitudo dimidium foraminis.  
 0) cardines IIZ, crassitudo foraminis  $\overline{199}$ . curvatura regulae  
 $\overline{FC}$ K. exterioris regulae latitudo et crassitudo tantundem;  
 5) longitudo, quam dederit ipsa versura deformationis et  
 parastaticae latitudo ad suam curvaturam K. superiores  
 autem regulae aequales erunt inferioribus K. mensae trans-  
 1) versarii foraminis  $\overline{CCC}$ K. climacidos scapi longitudo fora- 7  
 minum XIII, crassitudo  $\overline{1K}$ , intervallum mediūm latitudo  
 0) foraminis et parte quarta, crassitudo pars VIIIK. clima-  
 cidos superioris pars quae est proxima brachiiis, quae  
 5) coniuncta est mensae, tota longitudine dividatur in partes  
 v. ex his dentur duae partes ei membro, quod Graeci  
 $\chi\eta\lambda\eta\nu$  vocant, latitudo  $\overline{r}$ , crassitudo  $\overline{9}$ , longitudo fora-  
 5) minum III et semis K; extantia cheles foraminis S; † plenti-  
 gomatos foraminis  $\overline{z}$  et sicilicus. quod autem est ad axona,  
 quod appellatur frons transversarius, foraminum trium.  
 0) interiorum regularum latitudo foraminis  $\overline{r}$ , crassitudo 8  
 $\overline{z}$ K. chelonii replum, quod est operimentum, securiculae  
 0) includitur K. scaporum climacidos latitudo  $\overline{\simeq C}$ , crassi-  
 tudo foraminis XII K. crassitudo quadrati, quod est ad  
 climacida, foraminis  $\overline{FC}$ , in extremis K, rotundi autem  
 5) axis diametros aequaliter erit cheles, ad claviculas autem  
 minus parte sexta decuma K. anteridon longitudo forami- 9  
 5) num † eius, latitudo in imo foraminis  $\overline{r}$ , in summo crassi-  
 tudo  $\overline{rK}$ . basis, quae appellatur  $\epsilon\chi\chi\alpha\rho\alpha$ , longitudo fora-  
 minum ::::, antibasis foraminum III, utriusque crassitudo  
 0) et latitudo foraminis :::: compingitur autem dimidia altitu-  
 dinis K. columna, latitudo et crassitudo  $\overline{1}$  s. altitudo autem  
 0) non habet foraminis proportionem, sed erit quod opus  
 erit ad usum. brachii longitudo foraminum VI, crassitudo  
 in radice foraminis, in extremis F.

1 .III H: .III. S 3 curvaturę S 6 & suam x 10 et  
 Köchly: ex x partis H et a. c. G 14  $\chi\eta\lambda\eta\nu$  Turn: chelon x  
 15 pterygomatos ci. Turn 19 cheloni HG, Echeroni S  
 20 scapos x 21 foraminum x 26 schara x 27 ante  
 basis x 30 proportionem x

De ballistis et catapultis symmetrias, quas maxime expeditas putavi, exposui. quemadmodum autem contentio-  
 nibus eae temperentur e nervo capilloque tortis ruden-  
 tibus, quantum comprehendere scriptis potuero, non prae-  
 XIII termittam. sumuntur tigna amplissima longitudine; supra  
 figuntur chelonia, in quibus includuntur suculae. per media  
 autem spatia tignorum insecantur <et> exciduntur formae,  
 in quibus excisionibus includuntur capitula catapultarum,  
 cuneisque distinentur, ne in contentionibus moveantur.  
 tum vero modioli aerei in ea capitula includuntur et in  
 eos cuneoli ferrei, quas ἐπιζυγίδας Graeci vocant, conlo-  
 2 cantur. deinde ansae rudentum induntur per foramina  
 capitulorum, in alteram partem traiciuntur, deinde in su-  
 culas coiciuntur <et> involvuntur, uti vectibus per eas  
 ext<enti> rudentes, cum manibus sunt tacti, aequalem  
 utrique sonitus habeant responsum. tunc autem cuneis  
 ad foramina concluduntur, ut non possint se remittere.  
 ita traieci in alteram partem eadem ratione vectibus per  
 suculas extenduntur, donec aequaliter sonent. ita cuneo-  
 rum conclusionibus ad sonitum musicis auditionibus cata-  
 pultae temperantur.

De his rebus quae potui dixi. restat mihi de oppugna-  
 toriis rebus, quemadmodum machinationibus et duces  
 XIII victores et civitates defensae esse possint. primum ad  
 oppugnationes aries sic inventus memoratur esse. Car-  
 thaginienses ad Gadis oppugnandas castra posuerunt. cum  
 autem castellum ante cepissent, id demoliri sunt conati.  
 posteaquam non habuerunt ad demolitionem ferramenta,  
 sumpserunt tignum idque manibus sustinentes capiteque

1 De ballistas *H* 3 rudentibus *rec*: rutudentibus *HG*,  
 rotundationibus *S* 6 cheloniae *x* includuntur *S<sup>c</sup>*: cludun-  
 tur *x* 7 *add. Joc* 9 distinentur *x* 11 ἐπιζυγίδας *Turn*:  
 epyscidas *HG*, epistylas *S* 13 pari&e *H* suculas *Joc*:  
 -lam *x* 14 *add. rec* 15 extenti rudentes *Joc*: extrudentes *x*  
 aequale *G* 16 utrique *Kr*: inutroque (*cum in add.*) *x*  
 habeant *Joc*: habent *x* 20 catapulta *x* 25 oppugnationis *HS<sup>c</sup>*  
 chartaginienses *H*, -nenses *GS<sup>c</sup>*, -nensis *S* 21 gades *G<sup>c</sup>*  
 27 coepissent *x* demolliri *H*, emoliri *G*

eius summum murum continenter pulsantes summos lapidum ordines deiciebant, et ita gradatim ex ordine totam communionem dissipaverunt. postea quidam faber Tyrius 2  
 5) nomine Pephrasmenos hac ratione et inventione inductus  
 5 malo statuto ex eo alterum transversum uti trutinam suspendit et reducendo et inpellendo vementibus plagis deiecit Gaditanorum murum. Geras autem Chalcedonius de materia primum basim subiectis rotis fecit supraque  
 0) compegit arrectariis et iugis varas et in his suspendit  
 10 arietem coriisque bubulis textit, uti tutiores essent, qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent conlocati. is autem, quod tardos conatus habuerat, testudinem arietariam appellare coepit. his tunc primis gradibus 3  
 5) positis ad id genus machinationis, postea cum Philippus,  
 5 Amyntae filius, Byzantios oppugnaret, Polyidos Thettalos pluribus generibus et facilioribus explicavit, a quo receperunt doctrinam Diades et Charias, qui cum Alexandro militaverunt.

Itaque Diades scriptis suis ostendit se invenisse turres  
 0) ambulatorias, quas etiam dissolutas in exercitu circumferre solebat, praeterea terebram et ascendentem machinam, qua ad murum plano pede transitus esse posset, etiam corvum demolitorem, quem nonnulli gruem appellant. non 4  
 minus utebatur ariete subrotato, cuius rationes scriptas  
 5 reliquit. turrem autem minimam ait oportere fieri ne minus altam cubitorum LX, latitudinem XVII, contracturam  
 1) autem summam imae partis quintam, arrectaria turris in imo dodrantalia, in summo semipedalia. fieri autem ait

4 pephrasmenos *G* hac *G*: ac *HS* 6 reducendo *Kr*:  
 inreducendo (*cum in add.*) *x* vementibus *Lachm*: venientibus *x*  
 7 Γήρακ *Ath*: caeteras *x* chalchedonius *x* (Καρχηδότιος *Ath*)  
 9 et varias *G*, et iugis variis *G<sup>c</sup>* 12 is *Kr* (*cf. Ath*): id *x*  
 14 machinationes *HS* 15 Byzantios *Ro* (Βυζαντίου *Ath*): byzantio *H*, bizantio *GS* pholydos *H*, pholidos *GS* thethalos  
*HS*, thetalos *G* 17 carias *x* 25 turrim *G<sup>c</sup>* 26 alta *G*  
 LX *Joc* (ξ *Ath*): novem *x* 27 turris *Kr*: inturris (*cum in add.*) *x*

oportere eam turrem tabularum decem, singulis partibus  
 5 in ea fenestratis. maiorem vero turrem altam cubitorum  
 CXX, latam cubitorum XXIII <s>, contracturam item quinta (5)  
 parte, arrectaria pedalia in imo, in summo sedigitalia.  
 hanc magnitudinem turris faciebat tabularum xx, cum 5  
 haberent singula tabulata circumitionem cubitorum ternum.  
 tegebat autem coriis crudis, ut ab omni plaga essent  
 6 tutae. testudinis arietariae comparatio eadem ratione (10)  
 perficiebatur. habuerat autem intervallum cubitorum xxx,  
 altitudinem praeter fastigium XIII s, fastigii autem altitudo 10  
 ab strato ad summum cubita XVI. exhibat autem in altum  
 et supra medium tectum fastigium non minus cubita duo,  
 et supra extollebatur turricula III tabularum, inque (15)  
 tabulato summo statuebantur scorpiones et catapultae, in-  
 ferioribus congerebatur aquae magna multitudo ad ex- 15  
 tingendum, si qua vis ignis inmitteretur. constituebatur  
 autem in ea arietaria machina, quae graece dicitur κρι-  
 δοκικ, in qua conlocabatur torus perfectus in torno, in  
 quo insuper constitutus aries rudentium ductionibus et (20)  
 reductionibus efficiebat magnos operis effectus. tegebatur 20  
 7 autem is coriis crudis quemadmodum turris. de terebra 2  
 has explicuit scriptis rationes. ipsam machinam uti testu-  
 dinem in medio habentem conlocatum in orthostatis cana-  
 lem, quemadmodum in catapultis aut ballistis fieri solet,  
 longitudine cubitorum L, altitudine cubiti, in quo con- 25  
 stituebatur transversa sucula. in capite autem dextra ac  
 sinistra trocleae duae, per quas movebatur quod inerat

1 tabularum *ed. Fl:* tabularum x 3 CXXX et XIII a. c. G  
*add. ex Ath.* contracturam *ed:* contra fracturam HG, c. fac-  
 turam SG<sup>c</sup> 4 sedigitalia Ro (*Ath*): semipedalia x 10 XIII s  
 (*Ath*): XVI x 11 ab strato *ed:* abstracto x XVI (15 *Ath*):  
 VII x exhibat SG<sup>c</sup>: exhibat H, exhibit G 13 turricula cubi-  
 torum (cubitum G) x (cubitorum *del. Schn*) trium tabula-  
 torum Ro (πυργίον τρίτερον *Ath*): quattuor (III GS) tabula-  
 torum x inque Kr: in quo x 14 scorpionis HS 15 magnae x  
 16 si qua *rec:* siq; H, siq; S: si que G 17 autem om. G  
 varietaria HG criodocis x 19 rudentium *Joc:* pruden-  
 tium x 27 trochiae x

in eo canali capite ferrato tignum. sub eo autem in ipso canali inclusi tori crebriter celeriores et vehementiores efficiabant eius motus. supra autem tignum, quod inibi erat, arcus tegebantur ad canalē crebriter, uti sustinerent corium crudum, quo ea machina erat involuta. de corace nihil putavi scribendum, quod animadverterest eam machinam nullam habere virtutem. de accessu, quae επιβαθρα graece dicitur, et de marinis machinationibus, † quae per navium aditus habere posse scripsit, tantum pollicitum esse vehementer animadverti neque rationes eorum eum explicavisse.

Quae sunt ab Diade de machinis scripta, quibus sint comparationibus, exposui. nunc quemadmodum a praeceptoribus accepi et utilia mihi videntur, exponam.

Testudo, quae ad congestionem fossarum paratur (eaeque etiam accessus ad murum potest habere), sic erit facienda. basis compingatur, quae graece εκχαρα dicitur, quadrata habens quoque versus latera singula pedum XXI et transversaria III. haec autem contineantur ab alteris duobus crassis RS, latis S; distent autem transversaria inter se circiter pedes III S. supponanturque in singulis intervallis eorum arbusculae, quae graece αναξοποδες dicuntur, in quibus versantur rotarum axes conclusi lamnis ferreis. eaeque arbusculae ita sint temperatae, ut habeant cardines et foramina, quo vectes traieci versationes earum expediant, uti ante et post et ad dextrum seu sinistrum latus, sive oblique ad angulos opus fuerit, ad id per arbusculas versatis progredi possint. conlocentur autem insuper basim tigna duo in utramque partem proiecta pedes senos, quorum circa proiecturas figantur altera pro-

2 inclusi tori *Laet*: inclusit uti (ut *S*) x    3 tignum *Kr*:  
 adtignum (cum ad *add.*) x    5 quo *G<sup>c</sup>*: quod x    6 putavi  
 (οὐ φημι *Ath*): putavit x animadverterest (cf. 57, 17) *Kr*: anim-  
 adverteret x    7 epibathra *HS*, epithra *G*    9 aditū *S* posse  
*G*: poss& *HS*    10 earum *S*    11 a Diade *Joc*: ademade x  
 13 accepi et *S<sup>c</sup> G<sup>c</sup>*: accipiet x    16 εκχαρα *Joc* (εκχάριον *Ath*):  
 thera x    17 XXI (πηχῶν ἰδ̄ *Ath*): xxv x    18 contineantur *Joc*:  
 -atur x    20 pedes III S (δύο πήχεις καὶ παλαιστήν ἓνα *Ath*):  
 pede & S x    21 anaxopodes x

iecta duo tigna ante frontes pedes XII, crassa et lata uti in basi sunt scripta. insuper hanc compactionem erigantur postes compactiles praeter cardines pedum VIII, crassitudine quoquo versus palmopedaes, intervalla habentes inter se sesquipedis. ea concludantur superne intercardinatis trabibus. supra trabes conlocentur capreoli cardinibus alius in alium conclusi, in altitudine excitati pedes XII. supra capreolos conlocetur quadratum tignum, quo capreoli coniungantur. ipsi autem laterariis circa fixis contineantur teganturque tabulis maxime palmeis, si non, ex cetera materia, quae maxime habere potest virtutem, praeter pinum aut alnum; haec enim sunt fragilia et faciliter recipiunt ignem. circum tabulata conlocentur crates ex tenuibus virgis creberrime textae maximeque recentibus. percrudis coriis duplicibus consutis, fartis alga aut paleis in aceto maceratis, circa tegatur machina tota. ita ab his reicientur plagae ballistarum et impetus incendiorum.

XV Est autem et aliud genus testudinis, quod reliqua omnia habet, quemadmodum quae supra scripta sunt, praeter capreolos, sed habet circa pluteum et pinnas ex tabulis et superne subgrundas proclinas, supraque tabulis et coriis firmiter fixis continentur. insuper vero argilla cum capillo subacta ad eam crassitudinem inducatur, ut ignis omnino non possit ei machinae nocere. possunt autem, si opus fuerit, eae machinae ex VIII rotis esse, si ad loci naturam ita opus fuerit temperare. quae autem testudines ad fodiendum comparantur (ορυκτιδες graece dicuntur), cetera omnia habent, uti supra scriptum est, frontes vero earum fiunt quemadmodum anguli trigoniorum, uti a muro tela cum in eas mittantur, non planis frontibus excipiant

1 XII (πήχεις ἦ Ath): VII x 2 erigantur *Joc*: exigantur x  
 5 sesquipedes x intercardinatis *HSG<sup>c</sup>*: interordinatis *GS<sup>c</sup>*  
 7 alius an alium x XII (πήχεις ἦ Ath): VIII x 10 palmeis  
*ed* (φοινικίνας Ath): primis x 13 crates *S<sup>c</sup>G<sup>c</sup>*: grates x  
 14 textae *rec*: texta x recentibus *G* 15 salga *G* 17 re-  
 iciantur *GS* 25 hę mach. *G* si ad *Joc*: sed ad x  
 27 ορυκτιδες *Ro*: origines x gr(a)eci *HS*



plagas sed ab lateribus labentes, sine periculoque fodientes, qui intus sunt, tueantur.

Non mihi etiam videtur esse alienum de testudine, <sup>2</sup> quam Hegetor Byzantius fecit, quibus rationibus sit facta, exponere. fuerat enim eius baseos longitudo pedum LXIII, latitudo XLII. arrectaria, quæ supra compactionem erant quattuor conlocata, ex binis tignis fuerant compacta, in altitudinibus singula pedum xxxvi, crassitudine palmopedali, latitudine sesquipedali. basis eius habuerat rotas viii, quibus agebatur. fuerat autem earum altitudo pedum vi s ÷, crassitudo pedum iii, ita fabricata triplici materia: alternis se contra subscudibus inter se coagmentatae lamnisque ferreis ex frigido ductis alligatae, eae in ar- <sup>3</sup> busculis, sive amaxopodes dicuntur, habuerant versationes. ita supra transtrorum planitiem, quae supra basim fuerat, postes erant erecti pedes xviii ÷, latitudine s ÷, crassitudine FZ, distantes inter se is ÷. supra eos trabes circumclusae continebant totam compactionem latae pede i ÷, crassae s ÷. supra eam capreoli extollebantur altitudine pedum xii; supra capreolos tignum conlocatum coniungebat capreolorum compactiones. item fixa habuerant lateraria in transverso, quibus insuper contabulatio circumdata contegebat inferiora. habuerat autem mediam contabulationem <sup>4</sup> supra trabiculas, ubi scorpiones et catapultae conlocabantur. erigebantur et arrectaria duo compacta pedum xxxv, crassitudine sesquipedali, latitudine PII, coniuncta capitibus transversario cardinato tigno et altero mediano

2 tueantur *Joc*: intuentur (*cum in add.*) *x* 4 Hegetor (*Ath*)

*Schn*: hector *x* 5 longitudo *G*: -dine *HS* LXIII (πηχῶν μβ  
*Ath*): LX *x* 6 XLII (κῆ *Ath*): XIII *x* 8 singula *rec*: singulo  
*HS*<sup>c</sup>, singulorum *GS* 11 triplici *S*: tripliei *HG* 12 subsu-  
 dibus *x* coagmentata elamnisque *x* 13 eae *HS*: ηῆ *G*  
 14 amaxopodes *G*, amoxopodes *HS* 16 xviii *Joc* (δωδεκαπήχεις  
*Ath*): xxviii. *HS*, xxviii *G* latitudine (*Ro*) s ÷ *Joc* (πα-  
 λαιτὰς ᾱ *Ath*): latitudinis ÷ *x* 17 eas *G* 21 habue-  
 runt *G* 25 et erigebantur *x* (*et del. Joc*) 26 xxxv (τριά-  
 κοντα πήχεις *Ath*): xxxv *x* P II *H*, ᾱ·II· *GS* (τριπαλαιστιαίων  
*Ath* = *palmus maior*?)

inter duos scapos cardinato et lamnis ferreis religato. quo insuper conlocata erat alternis materies inter scapos et transversarium traiecta e cheloniis et anconibus firmiter inclusa. in ea materia fuerunt ex torno facti axiculi duo, 5 e quibus funes alligati retinebant arietem. supra caput eorum, qui continebant arietem, conlocatum erat pluteum turriculae similitudine ornatum, uti sine periculo duo milites tuto stantes prospicere possent et renuntiare, quas res adversarii conarentur. aries autem eius habuerat longitudinem pedum CLXXX, latitudine in imo palmopedali, 10 crassitudine <bi>pedali, contracto capite in latitudine † pes, 2 crassitudine s ∞. is autem aries habuerat de ferro duro rostrum, ita uti naves longae solent habere, et ex ipso rostro laminae ferreae IIII circiter pedum xv fixae fuerant in materia. a capite autem ad imam calcem tigni con- 15 tenti fuerunt funes III crassitudine digitorum VIII, ita religati, quemadmodum naves a puppi ad proram continentur, eique funes praecinctorum e transversis erant religati habentes inter se palmipedalia spatia. insuper coriis crudis totus aries erat involutus. ex quibus autem funibus pende- 20 bat, eorum capita fuerunt ex ferro factae quadruplices catenae, et ipsae coriis crudis erant involutae. item habuerat proiectorum eius ex tabulis arcam compactam et confixam, in qua \* \* \* \* rudentibus maioribus extentis, per quarum asperitates non labentibus pedibus faciliter ad murum per- 25 veniebatur. atque ea machina sex modis movebatur: progressu, <regressu,> item latere dextra et sinistra, porrectiones non minus in altitudinem extollebantur et in imum

1 duas S      lamnis SG<sup>c</sup>      3 traiectae chelonis et an-  
gonibus x      10 CLXXX (πήχεις ρκ Ath): civ x      11 bipedali  
(ποδῶν β Ath): pedali x      contracto Kr: -tū x      latitudine Joc:  
altitudine x      pes :: (O S) x (τριπαλαικτιαῖον Ath; fort. P II =  
pag. 278, 15. πάχος ποδιαῖον Ath)      16 III Ro (τριπί Ath): III x  
17 navis x      18 praecinctorum (-ε GS) transv. x      ligati G  
20 pendebat Mar: -bant x      21 ex facte ferro S      22 erant  
SG<sup>c</sup>: erat HG      23 proiectorum rec: protectura x      24 rete  
(δίκτυον Ath) add. Ro      25 labentibus Joc: habentibus x  
26 progressu x      27 regressu (εἰς τὸ ὀπίω Ath) add. Ro

inclinacione demittebantur. erigebatur autem machina in altitudinem ad disiciendum murum circiter pedes c, item  
 20) a latere dextra ac sinistra procurrendo praestringebat non minus pedes c. gubernabant eam homines c habentem pondus talentum quattuor milium, quod fit CCCCLXXX pondo.

De scorpionibus et catapultis et ballistis etiamque testu- XVI  
 30) dinibus et turribus, quae maxime mihi videbantur idonea et a quibus essent inventa et quemadmodum fieri deberent, explicui. scalarum autem et carchesiorum et eorum, quorum rationes sunt inbecilliores, non necesse habui  
 5) scribere. haec etiam milites per se solent facere. neque ea ipsa omnibus locis neque eisdem rationibus possunt utilia esse, quod differentes sunt munitiones munitionibus  
 15) nationumque fortitudines. namque alia ratione ad audaces et temerarios, alia ad diligentes, aliter ad timidos machinationes debent comparari. itaque his praescriptionibus 2  
 si qui attendere voluerit <et> ex varietate eorum eligendo in unam comparationem conferre, non indigebit auxiliis,  
 30) sed quascumque res ex rationibus aut locis opus fuerit, sine dubitatione poterit explicare. de repugnatoriis vero non est scriptis explicandum. non enim ad nostra scripta  
 5) hostes comparant res oppugnatorias, sed machinationes eorum ex tempore sollerti consiliorum celeritate sine machinis saepius evertuntur. quod etiam Rhodiensibus memoratur usu venisse. Diognetus enim fuerat Rhodius archi- 3  
 tectus, et ei de publico quotannis certa merces pro artis  
 0) dignitate tribuebatur ad honorem. eo tempore quidam architectus ab Arado nomine Callias Rhodum cum venisset, 0  
 acroasin fecit exemplarque protulit muri et supra id ma-

1 eligebatur *S*      2 pedes c: p. c *H*, p. c. *G*, pedū c *S*  
 (item v  $\frac{1}{2}$ )      3 a latere *Joc*: altera *x*      procurrenda *G*  
 5 pondos *HS*      7 catapultis *S*      13 ea om. *S*      nec eisdem *G*  
 14 monitiones monitionibus *HS*      18 quis *S*      add. *Degering*  
 elegendo *G*      20 ex *Ro*: & (et) *x*      22 scriptura *S*      26 diogenes *x*      27 artis *G*: arti *HES*, arte *S*<sup>c</sup>      28 dignitate *EG*:  
 om. *HS*      30 exemplarque *Rode*: exempla; *x*

chinam in carchesio versatili constituit, quae helepolim ad moenia accedentem corripuit et transtulit intra murum. hoc exemplar Rhodii cum vidissent, admirati ademerunt (25) Diogneto, quod fuerat quotannis constitutum, et eum  
 4 honorem ad Calliam transtulerunt. interea rex Deme- 281  
 trius, qui propter animi pertinaciam Poliorcetes est appel- 6  
 latus, contra Rhodum bellum comparando Epimachum Atheniensem nobilem architectum secum adduxit. is autem comparavit helepolim sumptibus inmanibus industria labo- (5)  
 reque summo, cuius altitudo fuerat pedum cxxxv, latitudo 10  
 pedum LX. ita eam ciliciis et coriis crudis confirmavit, ut posset pati plagam lapidis ballista inmissi pondo cclx;  
 ipsa autem machina fuerat milia pondo cclx. cum autem Callias rogaretur ab Rhodiis, contra eam helepolim ma- (10)  
 chinam pararet, ut illam, uti pollicitus erat, transferret 15  
 5 intra murum, negavit posse. non enim omnia eisdem rationibus agi possunt, sed sunt alia, quae exemplaribus non magnis similiter magna facta habent effectus; alia autem exemplaria non possunt habere, sed per se constituuntur; nonnulla vero sunt, quae in exemplaribus viden- 20 (15)  
 tur veri similia, cum autem crescere coeperunt, dilabantur. ut etiam possumus sic animum advertere. terebratur terebra foramen semidigitale, digitale, sesquidigitale. si eadem ratione voluerimus palmare facere, non habet explicationem, semipedale autem <aut> maius ne cogitandum 25 (20)  
 6 quidem videtur omnino. sic item in nonnullis exemplaribus

1 carchesio *ed*: carceso *x* quae (qua) helepolim *Joc*: quem lepidolim (lempidoli *S*) *x* 3 adimer *S* 4 diogeni *x* constitutum et *S*: et constitutum *HEG* 5 galliam *x*  
 6 pertinaciam *a. c. H* poliorcetes *x* 9 heliopolim (eliopoli *S*) *x* 10 pedū *S*: *P. H, p EG* cxxxv *Ro* (πῆχεις ἄθ) *Ath*: cxxv *x* 11 pedū *HS*: *p. EG* 12 pondo: *P H, p EG*, inmersi pedū *S* 18 pondo: *P HS*, ped *EG*  
 14 gallias *x* heliopoliam *x* 15 ut *EG*: et ut *HSG<sup>c</sup>* (*ex dupl. lect.*) 17 alia quae *Ro*: aliqua quae *S*, alique *H*, alique *EG* 18 magna facta *HSG<sup>c</sup>*: magnificata *EG* alia *HS*: alii *EG* 22 sic *Kr*: hic *x* anim<sup>u</sup>advertere *S*, animo advertere *G<sup>c</sup>* 23 si *E<sup>c</sup>S<sup>c</sup>*: sic *x* 25 *add. Kr*

2 videntur, quae admodum in minimis fieri videntur, absque  
 eodem modo in maioribus. ideo eodem modo Rhodii ea  
 de ratione decepti iniuriam cum contumelia Diogneto  
 fecerunt. itaque posteaquam viderunt hostem pertinaciter  
 5 infestum, machinationem ad capiendam urbem comparatam,  
 periculum servitutis, vastitatem civitatis expectandam, pro-  
 cubuerunt Diogneto rogantes, ut auxiliaretur patriae. is 7  
 primo negavit se facturum. posteaquam ingenuae virgines  
 et ephebi cum sacerdotibus venerunt ad deprecandum,  
 10 tunc est pollicitus his legibus, uti, si eam machinam cep-  
 11) pissent, sua esset. his ita constitutis, qua machina accessura  
 erat, ea regione murum pertudit et iussit omnes publice  
 et privatim quod quisque habuisset aquae, stercoris, luti  
 per eam fenestram per canales progredientes effundere  
 5 ante murum. cum ibi magna vis aquae, luti, stercoris  
 5) nocte profusa fuisset, postero die helepolis accedens, ante-  
 quam adpropinquaret ad murum, in umido voragine facta  
 consedit nec progredi nec egredi postea potuit. itaque  
 Demetrius, cum vidisset sapientia Diogneti se deceptum  
 10 esse, cum classe sua discessit. tunc Rhodii Diogneti sol- 8  
 11) lertia liberati bello publice gratias egerunt honoribusque  
 omnibus eum et ornamentis exornaverunt. Diognetus eam  
 helepolim reduxit in urbem et in publico conlocavit et  
 12) inscripsit 'Diognetus e manubiis id populo dedit munus'.  
 13) ita in repugnatoriis rebus non tantum machinae, sed etiam  
 maxime consilia sunt comparanda.

Non minus Chio cum supra naves sambucarum machi- 9  
 nas hostes comparavissent, noctu Chii terram, harenam,

1 quae *Kr*: quem *x* absque *Kr*: atq; *x* 2 ideo *Ro*:  
 id *x* ea de *Kr*: eadē (-em) *x* 3 diognito *x* 4 fecerunt  
*ES*: fecerint *HGS* postea quam *HSE<sup>c</sup>G<sup>c</sup>*: p̄tea quā *G*,  
 preterea quā *E* 6 periculum servitutis post infestum (v. 5)  
*exh. x* 7 patriaeis *H*, patria.eis *EGS* 8 se *HSG<sup>c</sup>*: sed *EG*  
 postea quam *HSE<sup>c</sup>G<sup>c</sup>*: p̄tea aquā *G*, preterea quā *E* 10 uti  
 his legibus *S* coepisset *H*, suscepiss& *S* 11 Is *H* 12 ptulit *S*  
 13 aq̄e *S*: aqua *HEG* 16 heliopolis *x* 23 heliopolim (-lī) *x*  
 24 manibus *ES* 28 Chii *ed*: hii *HSG<sup>c</sup>*, hi *EG*

lapides progresserunt in mare ante murum. ita illi postero (5)  
 die cum accedere voluissent, naves supra aggerationem,  
 quae fuerat sub aqua, sederunt nec ad murum accedere  
 nec retrorsus se recipere potuerunt, sed ibi malleolis con-  
 fixae incendio sunt conflagratae. Apollonia quoque cum 5  
 circum sederetur et specus hostes fodiendo cogitarent sine (10)  
 suspitione intra moenia penetrare, id autem a speculato-  
 ribus esset Apolloniatibus renuntiatum, perturbati nuntio  
 propter timorem consiliis indigentes animis deficiebant,  
 quod neque tempus neque certum locum scire poterant, 10  
 10 quo emersum facturi fuissent hostes. tum vero Trypho (15)  
 Alexandrinus ibi fuerat architectus. <is> intra murum plu-  
 res specus designavit et fodiendo terram progrediebatur  
 extra murum dumtaxat extra sagittae missionem et in  
 omnibus vasa aenea suspendit. ex his in una fossura, quae 15  
 contra hostium specus fuerat, vasa pendentia ad plagas (20)  
 ferramentorum sonare coeperunt. ita ex eo intellectum  
 est, qua regione adversarii specus agentes intra penetrare  
 cogitabant. sic lineatione cognita temperavit aenea aquae  
 ferventis et picis de superne contra capita hostium et 20  
 stercoris humani et harenae coctae candentis. dein noctu  
 pertudit crebra foramina et per ea repente perfundendo (25)  
 11 qui in eo opere fuerunt hostes omnes necavit. item  
 Massilia cum oppugnaretur et numero supra xxx specus  
 tum agerent, Massilitani suspicati totam quae fuerat ante 25  
 murum fossam altiore fossura depresserunt. ita specus 26  
 omnes exitus in fossam habuerunt. quibus autem locis  
 fossa non potuerat fieri, intra murum barathrum amplissima

1 pgresserunt *S et a. ras. E* postero die — accedere  
 nec [retrorsus (*v. 4*) *om. S* 3 fuerat *rec: -rant x* 4 malleonis  
*E et a. c. G* 5 appollonia *H*, appollonia *S* 8 nuntio *HS*:  
 nuntii *EG* 11 tunc *EG* 12 *add. Ro* 13 specus *HSG<sup>c</sup>*:  
 species *E*, speties *G*, speciis *in marg. S<sup>c</sup>* 14 sagittę missionē  
*S*: sagitta · emissionem *H*, sagittę emissionem *EG* 19 linia-  
 tione *x* temperavit *EG*: temperaret *HS* 20 desupnae *H*,  
 -ne *S*, -na *EG* 22 pertuditerebra *H*, ptudit terebra *S*  
 pfundendo *HG<sup>c</sup>*: pfudendo *EGS* 24 specus tum *Joc*: spe-  
 culatū (-tum) *x* 25 masilitani *EG et a. c. H*

(5) longitudine et amplitudine uti piscinam fecerunt contra  
 eum locum, qua specus agebantur, eamque e puteis et e  
 portu impleverunt. itaque cum specus esset repente nari-  
 bus apertis, vehemens aquae vis inmissa supplantavit ful-  
 5 turas, quique intra fuerunt, et ab aquae multitudine et ab  
 (10) ruina specus omnes sunt oppressi. etiam cum agger ad 12  
 murum contra eos compararetur et arboribus excisis eoque  
 conlocatis locus operibus exaggeraretur, ballistis vectes  
 ferreos candentes in id mittendo totam munitionem coege-  
 10 runt conflagrare. testudo autem arietaria cum ad murum  
 (15) pulsandum accessisset, permiserunt laqueum et eo ariete  
 constricto, per tympanum ergata circumagentes suspenso  
 capite eius non sunt passi tangi murum. denique totam  
 machinam malleolis candentibus et ballistarum plagis dissi-  
 15 paverunt. ita eae [victoriae civitatum] <civitates> non  
 machinis, sed contra machinarum rationem architectorum  
 (20) sollertia sunt liberatae.

Quas potui de machinis expedire rationes pacis belli-  
 que temporibus et utilissimas putavi, in hoc volumine  
 20 perfecti. in prioribus vero novem de singulis generibus et  
 partibus comparavi, uti totum corpus omnia architecturae  
 (25) membra in decem voluminibus haberet explicata.

---

1 ut *E*      7 comparetur *S*      10 conflagrare *E<sup>c</sup>S*: con-  
 flagrare *HEG*      12  $\bar{c}$ scripto *S*      13 deinceps *G<sup>c</sup>*      15 hae *EG*  
 civitatē *S*      *tit. del. lac. expl. Kr*      22 in *om. S*

# M. CETI FAVENTINI

## LIBER ARTIS ARCHITECTONICAE

De artis architectonicae peritia multa oratione Vitruvius 28  
Polio aliique auctores scientissime scripsere. verum ne  
longa eorum disertaque facundia humilioribus ingeniis 5  
alienum faceret studium, pauca ex his mediocri licet ser-  
mone privatis usibus ordinare fuit consilium. quae partes (5)  
itaque caeli et regiones ventorum salubres aedificiis vide-  
antur, et qua subtilitate nocivi flatus avertantur, aditusque  
ianuarum et lumina fenestris utiliter tribuantur, quibusve 10  
mensuris aedificiorum membra disponantur, quibus signis  
tenuis abundansque aqua inveniatur, alia etiam quae aedi- (10)  
ficandi gratia scire oportet, brevi succinctaque narratione  
cognosces.

I. De  
principiis  
artis archi-  
tectonicae.  
Vitr. 1, 2.

Primo ergo quae principia ad architecturam pertinere 15  
debeant, studiose attendere convenit. omnia enim pulchro  
decore ac venusta utilitate fieri poterunt, si ante huius  
artis peritus ordo discatur. nam architecturae partes (15)  
sunt octo, quae sunt ordinatio, dispositio, venustas, men-  
sura, distributio, aedificatio, conlocatio, machinatio. ex 20  
his Graeci quinque vocabulis studium architecturae esse  
docuerunt. nam ordinationem ταξιν, dispositionem δια-  
θεσιν, venustatem et decorem ευρυθμιαν, modulorum men- (20)  
suras συμμετριαν, distributionem οικονομιαν appellaverunt.  
ordinatio est ergo membrorum dispositio, et constat ex 25  
quantitate, quam Graeci ποσοτητα vocant. quantitas est 28  
modus singulorum membrorum universo respondens operi.  
dispositio est apta rebus conclavium institutio, et operis  
futuri forma tribus figuris divisa, quae a Graecis ιδεα

7 ordinare S: ornare codd.

22 taxin S: ac codd.



(5) appellatur. haec sunt ergo tres figurae: ichnographia, orthographia, scenographia. ichnographia est areae vel soli et fundamentorum descriptio. orthographia est laterum et altitudinis extractio. scenographia est frontis et totius  
5 operis per picturam ostensio.

Ferunt quidam philosophorum Eratosthenen mathe-  
10 maticis rationibus et geometricis methodis aequinoctiali tempore per gnomonicas umbras orbis terrae spatia esse metitum et sic certos ventorum didicisse flatus. tenere  
10 ergo orientem aequinoctialem <subsolanum, meridiem austrum, occidentem aequinoctialem> favonium, <septentrionale> septentrionem. inter ceteros tamen Andronicus  
15 Cyrrestes, cum octo ventis orbem terrae regi adseverasset, exempli causa Athenis turrem marmoream octagonam instituit, in qua imagines ventorum sculptas contra suos  
15 cuiusque flatus ordinavit, supraque ipsam turrem metam marmoream posuit et Tritonem aeneum conlocavit et ita  
20 est modulatus, ut, cum ventus aliquis adspirasset, quodam momento in gyro ageretur et supra caput eius resisteret  
20 et dextera manu virgam tenens ipsum esse flantem monstraret. itaque esse inter subsolanum et austrum ad orientem  
25 hibernum eurum, inter austrum et favonium ad occidentem hibernum africanum, inter favonium et septentrionem caurum, quem quidam corum vocant, inter septentrionem  
25 et subsolanum aquilonem. hoc modo et nomina et partes et 9 numeros ventorum scire coeptum est. sed plerique duodecim ventos esse adseverant, ut est in urbe Roma Triton aeneus cum totidem thoracibus ventorum factus ad exemplum Andronici Cyrrestae. is simili modo supra caput venti  
30 virgam tenens eundem esse flantem ostendit. observabis 5) ergo, ne ianuas aut fenestras contra nocivos flatus facias. nocivi enim sunt flatus, ubi aut nimis incumbunt aut acer-

II. De ventis. Vitr. 1, 6.

10 (sub)solanum — aequinoctialem *S: om. codd.* 11 septentrionalē *S: om. codd.* 12 androgeus cyrenensis *codd. (S)*  
21 ab oriente hiberno *S* 22 ab occidente hiberno *S* 28 ad exemplum *S: ad templum codd.* 29 A. Cyrrestae. is: androgei cyrenensis *codd. (S)* simili modo *S: similitudo codd.*

rima frigora faciunt, ut et homines et animalia laedant. frigidioris ergo regionibus a meridie aut ab occasu hiberno ianuas et fenestras facies, aestuosius vero a borea et septentrione fieri ordinabis.

III. De aquae inventione. Quoniam usibus omnium maxime necessariae aquae videntur, primo quae genera terrae tenues aut abundantes venas emittant, quibus etiam signis altius depressae inveniuntur, quomodo ex fontibus vel puteis ducantur, quae nocivos aut salubres habeant liquores, studiose scire oportet. aquae ergo fontanae aut sponte profluunt aut saepe de puteis abundant. quodsi tales copiae non erunt, signis infra scriptis quaerenda sunt sub terra capita aquarum et proxima fontibus, altiora puteis colligenda. ante solis itaque ortum in locis, quibus aqua quaeritur, aequaliter in terra procumbatur et mento deposito per eam prospiciatur. mox videbis, in quibuscumque locis aqua latebit, umores in aere supra terram crispantes et in modum tenuis nebulae rorem spargentes, quod in siccis et aridis locis fieri non potest. quaerentibus ergo aquam diligenter erit considerandum, quales terrae sint. certa enim genera sunt, in quibus aut abundans aut tenuis aqua nascatur. in creta tenuis et exilis nec optimi saporis invenitur. in sablone soluto tenuis, limosa et insuavis, altioribus locis mersa. in terra nigra stillarum umores exiles magis ex hibernis liquoribus collecti saporis optimi spissis et solidis locis subsidentes. glareae vero mediocres et incertas venas habent sed egregia suavitate. in sabulone masculino et harena carbunculo certiores et salubriores et abundantiores sunt copiae aquarum. in rubro saxo et copiosae et bonae inveniuntur, sed providendum erit, ne inter rimas saxorum, quoniam suspensae sunt, decurrant. sub radicibus montium et in saxis silicibus uberiores et salubriores et frigidiores aquae inveniuntur. campestribus autem fontibus salsae et graves et tepidae et non suaves erunt, sed si sapor

11 quodsi: cuius si *codd.* (S), si *om. g*  
latebat (lateat *g*) *codd.* 26 subsistentes *pg*

16 latebit *S*:

bonus invenitur, scito eas de montibus sub terra venire  
 (10) in medios campos, ibique umbris arborum contectae prae-  
 stabunt montanorum fontium suavitatem.

Signa autem investigandae aquae alia huiusmodi in-  
 5 venientur, tenuis iuncus, salix erratica, alnus, vitex, harundo,  
 hedera, alia quoque, quae sine umore nasci non possunt.  
 (15) quoniam autem in lacunis similia nascuntur, facile his  
 credendum non est. itaque sic inventiones aquae probabis.  
 fodiatur ergo, ubi haec signa fuerint inventa, ne minus in  
 10 latitudinem pedes III, in altitudinem pedes V, et circa solis  
 occasum vas plumbeum aut aeneum mundum intrinsecus  
 (20) perunctum oleo in imam fossuram inversum conlocetur,  
 supraque fossuram frondibus vel harundinibus missis terra  
 inducatur. item alia die aperiatur, et si sudores aut  
 15 stillae in vaso invenientur, is locus sine dubitatione aquam  
 habebit. item si vas ex creta siccum non coctum eadem  
 25 ratione positum et opertum fuerit, si is locus aquam  
 habebit, alio die vas umore solutum invenietur. vellus  
 lanae similiter in eo loco positum si tantum umoris colle-  
 20 gerit, ut alia die exprimi possit, magnam copiam aquae  
 locum habere significat. lucerna plena oleo incensa si  
 30 in eodem loco similiter adoperta alia die lucens fuerit  
 inventa, indicabit eum locum aquam habere, propterea  
 01 quod omnis calor ad se trahit umorem. item in eodem  
 25 loco si focum feceris et vaporata terra umidum nebulo-  
 sumque fumum suscitaverit, ostendit locum aquam habere.  
 cum haec ita fuerint reperta certis signis, in altitudinem  
 putei defodiendi erunt, quousque caput aquae inveniatur,  
 (5) aut si plura fuerint, in unum colligantur. maxime tamen  
 30 sub radicibus montium in regione septentrionali signa  
 aquae sunt quaerenda. in his enim locis suaves et salu-  
 bres et abundantiores inveniuntur, quoniam naturae bene-  
 ficio a solis cursu separantur et arborum aut montium  
 0) umbris velatae frigida gratia aestate, hiberno tepida sua-  
 35 vitate profluent.

IV. De puteorum fossionibus et structuris.

Vitr. 8, 6  
(Pall. 9, 9).

In puteorum autem fossionibus diligenter est cavendum, ne fodientibus periculum fiat, quoniam ex terra sulphur, alumen et bitumen nascitur, quae res cum in se convenerint pestiferos spiritus emittunt. et primo (15) occupatis naribus tetro odore reprimunt animas corporibus, et si non inde cito fugerint, celerius moriuntur. hoc autem malum ubicumque fuerit, hac ratione vitabis. lucerna accensa in eo loco demittatur. quae si ardens remanserit sine periculo descendes. quod si ereptum ei lumen fuerit, (20) cavendum erit, ne in eo loco descendatur. sed si alio loco aqua non invenietur, dextra ac sinistra usque ad libramentum aquae putei fodiantur et per structuram foramina quasi nares intus in puteum demittantur, qua nocivus spiritus evaporet. sed cum aqua inventa fuerit, [signi- (25) nis operibus] parietes struantur ita, ne venarum capita excludantur. in signinis autem operibus haec servare debebis. primo ut harena aspera paretur et caementum de silice vel lapide toficio calcisque proxime extinctae duae partes ad quinque harenae mortario misceantur. (29) puteum ergo fodere debebis latum pedibus octo, ut a binis pedibus structura in circuitu surgat et quattuor cavo relinquat. structuram vero cum facere coeperis, vectibus ligneis densabis, sic ut nitorem frontis non laedas. sic (5) enim solidata structura adversus umorem fortior erit. quod si limosa aqua fuerit, salem ei miscebis et insuavitatem saporis mutabit. [sed licet auctores ad quinque (10) partes harenae duas partes calcis mitti docuerint, isdem mensuris et redivivas inpensas fieri monstraverint, melius tamen inventum est, ut ad duas harenae una calcis misceatur, quo pinguior inpensa fortius caementa ligaret. simili- (30) liter et in testaceis operibus facies.] puteum autem cum fodere coeperis, si terra solida non fuerit aut harena lubrica aut sabulo fluidus aut exsudans umor fossionem (15)

25 miscebis: mices *codd.* (immittes *S*) insuavitatem saporē mutabit *S*: suavitatē (-te *vp*) saporēs (-rē *pg*) mutabit (sutabit *p*, suscitabit *g*<sup>o</sup>) *codd.* 28 inpensas *S*: & pensas *codd.* 33 lubrica *S*: rub(r)ica *codd.*

resolvēt, tabulas axium directas fodiendo submittes et eas vectibus ligneis transversis destinabis, ne labens terra ruina ponderis periculum fodientibus faciat.

Quoniam ergo ante omnia aquae usus necessarius habetur, his experimentis utilitas eius probanda erit. itaque que si naturaliter fontes profluent, considerandum erit prius, quales homines et quam salubri corpore circa eos fontes habitent. itaque si corporibus valentibus, cruribus non vitiosis, coloribus nitidis, non lippientibus oculis, purgatos salubresque fontes probabis. quodsi novi fontes aut putei fossi fuerint, aquam eximes, in vas aeneum nitidum sparges, et si maculam non fecerit, optima et probabilis erit. missa etiam in vaso aeneo nitido si decocta fuerit et limum vel harenam in fundo non reliquerit, legumen in ea si cito coquatur, bona erit. non minus si perlucidi fontes fuerint et sine musco aut quibusdam inquinamenti signis, mundam, salubrem perpetuamque aquam futuram significabit.

V. De utilitate aquae probanda.

Vitr. 8, 4  
(Pall. 9, 10).

Ductus autem aquae quattuor generibus fiunt, aut forma structili aut fistulis plumbeis aut tubis vel canalibus ligneis aut tubis fictilibus. si per formam aqua ducetur, structura eius diligenter solidari debet, ne per rimas pereat. canaliculus formae iuxta magnitudinem aquae dirigatur. si planus locus fuerit, infra caput aquae structura conlocetur et, si longior planitia fuerit, pede semis inter centenos vel LX pedes structura submittatur, ut animata aqua non pigro impetu decurrat. nam si intervalla montium fuerint, ad libramentum capitis aquae specus sub terra erit <fodiendus et> structura aut roboreis canalibus aquae ductus componatur. quodsi concavae vallium demissiones impediunt, structura solida vel arcuatili ad

VI. De aquae inductione.

Vitr. 8, 6  
(Pall. 9, 11).

1 resolvēt S: -vit *codd.* submittes S: -tis *codd.* 12 optima et S: optime *codd.* 17 inquinamenti ignem monitam (non itā p) *codd.* inquinamenti signis munitam S 22 ducetur S: ducitur *codd.* 24 fuerit pede semis intra c. *codd.* f. pede & semis infra a capite S (pede semis post alterum fuerit v. 25 posuit Mar) 31 structuras solidas vel arcuatales *codd.*

libramentum aquae occurratur, aut fistulis plumbeis aut canalibus librate cursus dirigatur. verum si altior locus fuerit, unde aqua ducitur, aliquanto inferius planitia inflexa libretur, ut veniens aqua fracto impetu lenius decurrat. quodsi longius de monte ducitur, saepius flexuosas planities facies. minori etiam sumptu et utilius tubis fictilibus inducitur. cum a figulo ergo fient, ne minus duorum digitorum grossitudine corium habeant. sed ipsi tubuli ex una parte angustiores fiant, ut alter in alterum per ordinem ad palmum ingrediantur. iuncturae autem eorum calce viva oleo subacta inliniantur. et antequam a capite aqua demittatur, favilla per eos cum parvo liquore laxetur, ut, si qua vitia tubuli habuerint, excludantur. salubrior enim gustus tubulorum materia invenitur. ex plumbo enim cerussa nascitur, quae corporibus humanis nociva est. exemplum autem huius plumbariorum deformitas probat, qui tractando plumbum exsucati sanguine foedo pallore mutantur. nam cum fere omnes structas vasorum argenteorum vel aeneorum habeant mensas, tamen propter saporis integritatem fictilibus vasculis utuntur. non alienum videtur etiam conceptacula locis oportunitis facere, ut, si aquae exhaustae solis ardoribus fuerint aut venas sitiens terra consumpserit, nihilominus de receptaculis aqua ministretur. canalium vero et tubulorum ligneorum facilis et usitata aquae inductio videtur.

VII. De mensuris et pondere fistularum. *Fistulae ergo plumbeae pro magnitudine aquae hanc soliditatem et mensuram accipere debent. si centenariae fundentur denum pedum, M et CC lib. fusurae octogenariae denum pedum, DCCCCLX lib. accipiant. quinquagenariae denum pedum, DC lib. accipiant. quadragenariae denum pedum, CCCCLXXX lib. tricenariae x pedum, CCCLX lib. vicenariae x pedum, CCXL lib. octonariae c lib.*

2 libr(a)e *codd.* 5 quodsi *S:* aut si *codd.* 10 ad *S:* vel *codd.* 14 gustus: *uscos codd.* 28 cc (*om. pg*) &  $\overline{cc}$  *codd.* 29 DCCCCXL *codd.* 30 DCLXXX *codd.* (quinquagenariae — accipiant *om. g*) 31 DC *codd.* 32 CCCLX: CCCCL *codd.*

Harenae fossiciae genera sunt tria: nigra, rubra, carbunculus. ex his quae manu comprehensa stridorem fecerit, optima et purgata erit. quae autem terrosa fuerit, <non habebit asperitatem>. etiamque in vestimentum candidum si miseris et effusa si nihil sordis reliquerit, idonea, erit. si vero non fuerit, unde harenae fodiantur, tunc de fluminibus aut de glareis excernenda erit aut de litore marino. sed marina harena in structuris hoc vitium habet: tarde siccatur; unde onerari se continenter non patitur. nisi intermissionibus requieverit opus, pondere gravata structura rumpetur. cameris etiam salsum umorem remittendo tectorium opus saepe resolvit. fossiciae vero celeriter siccescunt et tectoria non laedunt et concamarationes utiliter obligant. sed fossiciae recentes statim in structuras mitti debent; fortius enim comprehendunt caementa. nam si sub sole diutius fuerint aut imbribus pruinisque solutae, et terrosae et evanidae fiunt. fossiciae itaque cum recentes sunt, tectorio operi propter pinguedinem <non> conveniunt. fluviaticae autem propter macritatem signino operi incongruentes sunt, sed iaculorum subactionibus in tectorio opere recipiunt soliditatem. in caementiciis autem structuras pura harena mittatur.

Calx itaque de albo saxo vel tiburtino aut columbino fluviatili coquatur aut rubro aut sfungia. quae enim erit ex spisso et duro saxo, utiliter structuris conveniet. quae autem ex fistuloso aut exiliore lapide fuerit, conveniet operi tectorio. in commixtione ad duas partes harenae una calcis mittatur. in fluviatili autem harena si tertiam partem testae cretae addideris, miram soliditatem operis praestabit.

Faciendi autem lateres sunt ex terra alba vel creta vel rubrica aut sablone masculo. haec genera terrae propter levitatem fortiora sunt operi. cetera genera quoniam aut gravia sunt aut paleas non continent aut umore sparsa cito solvuntur, propterea fabricis inutilia

VIII. De harenae natura probanda.

Vitr. 2, 4  
(Pall. 1, 10).

IX. De calcis utilitate probanda.

Vitr. 2, 5  
(Pall. 1, 10).

X. De lateribus faciendis.

Vitr. 2, 3  
(Pall. 6, 12).

3 muta erit *add. S*    9 siccant *codd.*    17 vanidae *codd.*  
(humidae S)    20 iaculorum *codd.*

videntur. ducendi autem sunt lateres verno tempore, ut ex lento siccescant. qui enim solstitiali tempore parantur, vitiosi fiunt, quoniam calor solis torridus corium in summo cito desiccat, et quasi integri videntur; posteaumor (5) interaneus dum siccatur, contrahit frontes et scissuris 5 dividit et inutiles operi lateres facit. maxime tamen tectorio operi inutiles erunt, si ante biennium inducantur. non enim possunt ante penitus siccari. fiunt autem laterum genera tria. unum, quod graece Lydium appellatur, longum sesquipede, latum pede, quo nostri utuntur. sunt et 10 alia duo laterum genera, unum πενταδωρον et alterum τετραδωρον. δωρον autem Graeci palmum appellant. itaque artifices quinque palmorum publica opera extruere consuerunt et in privatorum. fieri debebunt et semilateria, remissis quae laterum iuncturis interposita reparent. ita 15 enim fiet, ut, cum alter alterius protegit coniunctionem, firma structurae soliditas surgat.

XI. De parietibus latericiis tectorio operi parandis. Latericii parietes tribus inductionibus prius solidentur, ut opus tectorium sine vitio accipiant. nam si recentes structurae et inductiones fuerint et non ante 20 siccaverint, cum aescere coeperint, scissuris venustatem operis corrumpent. in urbe autem propter multitudinem hominum parietes caementicii altius struuntur, ne latius soli magnitudinem occupent. merito ergo latericium habere non potuit, ne pondere cito corrupta fabrica 25 laberetur. latericiis ergo parietibus vitia quae solent accidere, ne fiant, hoc modo erit providendum. in summitate parietum structura testacea cum prominentibus coronis altitudine sesquipedali extruatur, ut, si corruptae tegulae aut imbrices erunt, parietes tamen solidi permaneant. 30

XII. De generibus arborum et utilitate caesionis. Caesio arborum, quae ad utilitatem fabricae parabitur, autumnii tempore, antequam favonii flare incipiant, utiliter caeditur. prius tamen usque ad medullam securibus circumcisae stantes intermittantur, ut inutilis umor decurrat et venarum raritas exsiccata solidetur. 35

9 lidon *codd.* 14 ex simili lateria r. qui l. i. interpositis repararent *codd.* 21 venustatem S: vetustatem *codd.*



sed genera arborum has inter se vires et differentias habent. abies ergo habens aeris plurimum et ignis, minimum terreni <et> umoris, merito non est ponderosa et naturali rigore non cito flectitur a pondere. laricis vero materia in omni fabrica maximas habet utilitates, primo quod ex ea adfixae tabulae sub grunda ignis violentiam prohibent, neque enim flammam recipiunt neque carbonem faciunt. larix vero a castello Laricino est dicta. quercus terrenis satietatibus abundans, parum habens umoris, cum in terrenis operibus obruitur, perpetuam servat utilitatem. aesculus apta aedificiis materies, et <nisi est> in umore posita, perpetuam exhibet utilitatem. fagus, quod aequalem habet mixtionem umoris et ignis, in umore cito marcescit, siccis locis utilis est. populus alba et nigra, salix et tilia ignis et aeris habent satietatem; in fabrica inutiles, in sculpturis gratae inveniuntur. alnus, qui proximus aquae nascitur, tener et mollis materia extra aquam fabricae inutilis est, sed hoc mirum in se habet, quod in umore palationes spisse defixae structuram supra se factam sine vitio servant. ulmus et fraxinus in omni opere cito flectuntur, sed cum aruerint, rigidae sunt, lentoris causa catenis utiles. carpinus in omni opere tractabilis et utilis invenitur. cupressus et pinus admirandas habent virtutes, quod non cito pondere curvantur; durant enim integrae semper. cedrus, si umore non corrumpatur, eandem habet virtutem. sed quomodo de pino resina decurrit, sic et ex ea oleum, quod cedria dicitur. si libri aut †clusa eo inungantur, numquam tineis aut carie solventur. multis itaque templis propter aeternitatem ex ea lacunaria sunt facta. nam folia eius cupresso similia sunt. nascitur maxime in Creta et in Africa et in Syriae regionibus. quaecumque ergo ex parte meridiana caeduntur, utiliores erunt, ex parte autem septentrionali proceriores sunt arbores, sed cito vitiantur.

2 habens: habet *codd.* (S)  
cuius *codd.*

10 aesculus S: ex (*om. pg*)

XIII. De  
 fabrica vil-  
 lae rusticae  
 disponenda.  
 Vitr. 6, 6  
 (Pall. 1, 21.  
 18—20).

Primo ita cortes et culinae calidis locis designentur. (10)  
 bubilia in parte meridiana, ita ut ad ortum aut ad focum  
 boves spectent; nitidiorem enim cultum recipiunt, si ad  
 lumen attendant. latitudo xv pedibus disponatur et  
 singulis paribus viii pedes relinquuntur. equilia calidis  
 locis ordinentur et obscuriora fiant, ut securi equi pabu- (15)  
 lentur. ovilia et caprilia pro magnitudine agri disponan-  
 tur. cella vinaria contra frigidissimas caeli plagas conlo-  
 cetur. lumen fenestris a septentrione tribuatur, ut undique  
 frigidus aer vina incolumbia servet. vapore enim omnia 10  
 corrumpuntur. torcular huius in septentrione ponatur. (20)  
 cella autem olearis in meridie constituenda est. fenestrae  
 ab eadem parte tribuantur, ne frigore oleum cum sordi-  
 bus stringatur et suavitas saporis pereat. torcular huius  
 in meridie statuatur. magnitudo pro abundantia rei fiat. 15  
 granaria ad septentrionem vel aquilonem spectent, ut (25)  
 aere gelidiori fruges tutius serventur. vaporatae enim 20  
 regiones curculiones et alia genera bestiolarum nutriunt,  
 quae fruges corrumpunt. horrea, fenilia, pistrina extra  
 villam sunt constituenda, ut ab ignis periculo villae sint 20  
 tutiores. si quid vero melius et nitidius facere volueris, (5)  
 exempla de urbanis fabricis sumes.

XIV. De  
 dispositione  
 operis ur-  
 bani.  
 Vitr. 6, 4.

Urbani itaque operis gratiam luminosam esse oportet,  
 praesertim cum nulli vicini parietes inpediant. dispo-  
 nendum erit tamen ante, ut certa genera aedificiorum 25  
 caeli regiones apte possint spectare. hiberna ergo triclinia  
 hibernum occidentem spectare debent, quoniam vesper- (10)  
 tino lumine opus est. nam sol occidens non solum in-  
 luminat, sed pro vi caloris tepidas facit regiones. cubi-  
 cula et bibliothecae ad orientem spectare debent; usus 30  
 enim matutinum postulat lumen. nam quaecumque loca  
 africanum spectant, umore vitiantur, quoniam venti umidi (15)  
 spirantes madidos flatus omnia pallore corrumpunt. tri-

3 spectent S: expectent *codd.* 5 insingulis (*cum in add.*)  
*codd.* paribus S: parietibus *codd.* 14 stringatur Ro: retineat-  
 tur *codd.* (congeletur S) 19 pistrina: *hic desinit S* 29 pro vi:  
 proximi *codd.* 32 frigida spectantur umorem videantur *codd.*

clinia verna <et> autumnalia ad orientem spectare debent, ut gratiora sint, quando his uti solitum est. aestiva trichinia ad septentrionem spectare debent, quod ea regio praeter ceteras frigidior est et solstitiali tempore iocundam sanitatis voluptatem corporibus praestat. pinacothecae (25) et plumariorum officinae in parte septentrionali sunt constituendae, ut colores et purpurae sine vitio reserventur; de vaporatis enim regionibus corruptelae nascuntur.

(21) Trichiniorum et conclavium quanta latitudo et longitudo fuerit in uno computata mensura, ex ea medietas altitudini tribuatur. si autem exedrae aut oeci quadrati fuerint, media pars mensurae in altitudinem struatur.

(28) Balneis locus eligendus est contra occasum hibernum aut partem meridianam, ut sole decedente vaporem usque ad vesperum habeat, quod tempus ad lavandum tributum est. suspensurae calidarum cellarum ita sunt faciendae, ut primum area sesquipedalibus tegulis consternatur, inclinata ad fornacem, ut pila missa intro resistere (5) non possit, sed redeat ad praefurnium. flamma enim sursum adsurgens calidiores efficit cellas. supraque laterculis bessalibus [vel rotundis] pilae struantur ex capillo argilla subacta, in privato pedibus binis semis, in publico ternis. tegulae bipedales super constituentur, quae pavementum (10) dirigant. plumbeum vas, quod patenam aeream habet, supra fornacem collocetur, alterum simile frigidarium secus, ut quantum caldae ex eo in solio admittatur, tantum frigidae infundatur. magnitudines autem balnearum pro hominum copia aut voluntatis gratia fieri debebunt, dummodo cellae sic disponantur, ut, quanta longitudo fuerit, (5) tertia dempta latitudo disponatur; melius enim ignis per angustiora latitudinis cellarum operabitur. lumen fenestris ab hibernis aut meridianis partibus tribuatur aestivis bal-

XV. De mensuris aedificiorum.

Vitr. 6, 3. 4 (Pall. 1, 12).

XVI. De fabrica balnearum.

Vitr. 5, 10 (Pall. 1, 40).

2 quando: quod *codd.* 5 pinacothecae — nascuntur in fine inseq. cap. (post struatur) *exh. codd.* 14 vaporetur *codd.* (corr. *g<sup>o</sup>*) 20 calidiores: calores eius *codd.* 21 struantur: in- struantur (cum in *add.*) *codd.* capillo et argilla *codd.* 25 for- nace *codd.* 26 calda *codd.*

neis. hypocausteria pro loci magnitudine cum piscinis in septentrione vel aquilone constituentur, et ab eadem parte maxime lumen fenestris admittatur, ut salubriorem (20) et corporibus iocundiorem gratiam praestet. in villa rustica balneum culinae coniungatur, ut facilius a rusticis 5 ministerium exhiberi possit.

XVII. De Camerae structiles fortiores erunt. figulinae autem ad contignationem suspendantur, ita ut catenis anco- (25) ratis fixae tegulas [vel paliola], quae cameram circinent, sustineant. eadem ratione et planas cameras facies. 301 utilius autem disponetur, si regulae vel arcus ferrei fiant 11 et uncis ferreis ad contignationem suspendantur, ita ut tegularum iuncturae super regulas vel arcus recumbant. superiores ergo iuncturae ex capillo argilla subacta linan- (5) tur. inferior autem pars iuncturae, quae ad pavementum 15 spectabit, primo calce cum testa temperata trullizetur, deinde albario sive tectorio opere inducatur. maior tamen et diligentiae et utilitatis ratio videtur, si duplices balnearum camerae fiant, inferior caementicia et superior (10) suspensa; inter duas enim cameras umor retentus num- 20 quam vitiabit contignationes. sudationes etiam praestabuntur meliores.

XVIII. De Considerandum erit, ut solum firmum sit et aequale. tunc rudus inducatur et vectibus ligneis contusum cal- 25 (15) cetur. supra inpensa testacea crassior inducatur et iterum vectibus contusa solidetur. tertio nucleus, id est inpensa mollior, inducatur, et politionibus insistas, ne rimas inutiles operi relinquat.

XIX. De In contignationibus diligenter respiciendum est, ut aequalitas soli dirigatur. item danda est opera, ne axes 30 quercei cum aesculinis commisceantur. nam quercus (20) cum accepto umore siccescere coeperit, arcuatur et rimas inutiles operi efficiet, aesculus diligenter composita ad perpetuitatem durabit. verum si inopia loci aesculus

14 capillo et argilla *codd.* (cf. 300, 7) 27 insistat *codd.*  
34 perpetuitatem operis durabit *pg*

defuerit, in tenuissimos axes quercus secetur, et primum  
 (25) in directo iactatis axibus, sequentibus in transverso stratis,  
 binis clavis crebro ad contignationem confixis utiliter operi  
 subicientur. de cerro aut fago seu farno coaxationes haut  
 5 ad vetustatem poterunt permanere. iactatis in ordinem  
 302 et compositis axibus filix aut paleae aequaliter superster-  
 nantur, ut calcis umor ad axes pervenire non possit. tunc  
 insuper statuminetur saxo ne minori, quam qui possit ma-  
 num implere. statuminibus <inductis> ruderi seu novo  
 ) 10 sive redivivo ad duas partes una calcis misceatur. rudus  
 [est maiores lapides contusi cum calce mixti] inpena  
 crassiori induci debet ne minus crassitudine digitos vi.  
 exacto pavimento ad regulam et libellam supra inpena  
 testacea mollior inducatur et siccet. tum aut marmor  
 15 sectile aut tesserae aut scutula aut trigona aut favi super-  
 (10) inponantur, et usque eo fricetur, ut iuncturae vel anguli  
 inter se convenient; tunc erit perfecta fricatura. quodsi  
 facultas non erit, unde superfigatur, ne aut lacunae aut  
 cumuli sint, ad regulam fricatura extendatur et supra  
 20 marmor tunsum incernatur aut harena cum calce inducta  
 (15) poliatur. sub divo maxime vitanda sunt finita pavimenta,  
 quoniam frigore et umore saepe corrumpuntur. sed si  
 necessitas aut voluntas facere hortatur, hanc operis sub-  
 tilitatem servabis. missas in ordinem tabulas et alias in  
 25 transversum, sicut supra monstratum est, ad tignationem  
 (20) configes et paleam aut filicem super aequaliter sternes et  
 loricabis de saxo, qui manum possit implere. super rudus  
 pedaneum induces et vectibus ligneis frequenter densabis  
 et, antequam rudus siccescat, tegulas quadratas bipedales,  
 30 quae per omnia latera canaliculos habent digitales. calce  
 (25) viva ex oleo temperata frontes tegularum, qua canaliculi  
 erunt, implebis et sic iunctas supra rudus compones, ut  
 margines tegularum cum calce comprehendere possint.

4 haut: aut *codd.*    8 statuminetur *codd.*    12 crassior  
*codd.*    18 superfigatur *codd.*    21 finita *om. vg* (pavimento *g*)  
 26 sternens et ludicabis *codd.*

quae res cum siccaverit, quasi unum corpus facit et nullum **303**  
 umorem ad inferiora admittet. postea nucleum sex digi-  
 torum induces, et frequenter fricabis, ne setas faciat, et  
 tesseram duorum aut trium digitorum latam supra in-  
 primes aut tabulas quammagnasumque marmoreas, ut **5**  
 nullo modo fabrica vitiari possit. si quis autem diligen- (5)  
 tius facere volet, omnibus annis ante hiemem iuncturas  
 saxum faecibus perungui faciat. testacea spicata tiburtina  
 pari modo fricaturis et politionibus exerceantur.

XX. De  
 calce pro-  
 banda operi  
 albario.  
 Vitr. 7, 2  
 (Pall. 1, 14). In albario opere calcem sic probare debebis. in fossa **10**  
 calcem, quae multo ante tempore fuerit macerata, de (10)  
 ascia quasi lignum dolabis, et aciem si nusquam in-  
 pegeris atque adhaerens asciae viscosa videbitur, optima  
 erit operi albario. recenter extincta et calculosa si fuerit,  
 dum siccescere coeperit, calculi crepant et inutiles rimae **15**  
 operi efficientur. unde proxime extinctam in opus albarium (15)  
 mittere non oportet.

XXI. De  
 cameris  
 cannicis.  
 Vitr. 7, 3  
 (Pall. 1, 13). Camerae ergo canniciae sic erunt disponendae. asse-  
 res† abstinei ad lineam aut regulam aequaliter diri-  
 gantur. ne plus habeant grossitudinis quam digitos **20**  
 tres. hos inter se sesquipedali mensura divisos ordinabis  
 et catenis ad contignationem suspendes, ita ut binae per- (20)  
 ticae graciliores inter eos sint missae et faciant tomices  
 ligaturas. catenae autem parentur aut de iunipero aut  
 oliva aut buxo aut cupresso. camerae ex harundine graeca **25**  
 vel palustri vel grossiori rasa et contusa sic contexantur,  
 ut fasciculi aequalis admodum grossitudinis et longitu- (25)  
 dinis ante ligentur, qui possint aequalem nitorem osten- **304**  
 dere, aut si quam cultiorem gratiam emutare volueris,  
 fasciculi mollioris cannae facilius flexi ducantur. postea **30**  
 primo manu inducatur inpensa pumicea, <et> trullizetur, ut  
 canna subligetur; deinde harena et calce dirigatur; tertio (5)  
 marmor tunsum super calce inducatur et poliatur. sic et  
 nitorem gratum et virtutem solidam facies. si quid autem

8 axium *codd.* 12 impigeres *codd.* 23 sint missae et:  
 simissales *codd.* 27 hiscirculi quales *codd.* 29 aut: ut *codd.*  
 31 prima *codd.* 32 sublig& *codd.* 34 gratum: gram (gramen v) *codd.*

urbanus cameris addere volueris, fasciculos de canna facies et laquearis operis [vel delicatae] aut arcuatilis camerae exemplis uteris.

- (10) Parietes uno corio tenui et alio grossiori <si> fuerint  
 5 inducti et politi, macritate inpensae cito corrumpentur. XXII. De politionibus parietum caementiciorum. Vitr. 7, 3 (Pall. 1, 15).  
 exemplum huius ex speculis sumere debemus, quorum  
 tenues lamminae falsas et deformes exprimunt imagines,  
 solidae autem lamminae veras et suae pulchritudinis  
 (15) formas designant. prima ergo inductione trullizata, cum  
 10 arescere coeperit, iterum ac tertio loricationes dirigantur.  
 cum tribus coriis opus fuerit deformatum, tunc ex marmore  
 granio trullizationes sunt subigendae. sed ipsa species sic  
 paretur, ut ante inductiones tamdiu subigatur, ut rutrum  
 (20) ex ea mundum levetur. inarescente inductione alterum  
 15 corium subtilius inducatur, ut marmoris candore et poli-  
 tionibus fundata soliditas nitidum culturae faciat decorem.  
 omnia ergo, quae diligenti studio componuntur, neque  
 305 vetustatibus obsolescunt, neque cum purgari coeperint,  
 gratiam coloris amittunt. umidi enim parietes cum pic-  
 20 turis ornantur, desudescunt, et operi obligatus color elui  
 non potest.

Operi <coronario> subtilior inpensa necessaria est, XXIII. De opere coronario. Vitr. 7, 3.  
 (5) ut amplius fricata [mollius] nitorem gratum faciat. ob-  
 servandum tamen erit, ne gypsum inpensae adiungatur.  
 25 siticulosa enim materia dum cito arescit, vitiat coro-  
 narium opus, politionibus parietum et camerarum cum  
 superinducitur [nam corrumpit].

Parietes vero umidis locis sic erunt solidandi. si per- XXIV. De parietibus caementiciis umidis locis solidandis. Vitr. 7, 4.  
 (10) petuus umor manabit, tribus pedibus ab imo, testaceo  
 30 paries vestiatur et vestitura calcetur et poliatur, ne  
 umorem admittere possit. quodsi maior umor perpe-  
 tuus manabit, canaliculum brevem extrues aliquantum a

2 arquatiles *codd.* 3 uteres *codd.* 6 exhispeculis *codd.*  
 10 ludicationes *codd.* 11 depuratum *codd.* 13 subigantur  
*codd.* 15 marmoris et candoris politionibus *codd.* (*corr. Nohl.*)  
 20 oblegatur *codd.* 23 gratum: grati(a)e *codd.* 24 adiun-  
 gantur *codd.* 25 vicinam (-nū g) *codd.*

pavimento altius, qua collectus umor sine vitio parietis exeat. si autem affluens umor abundabit, tegulas bipedales ex ea parte, qua umor inriguus erumpet, diligenter picabis, ne vis umoris ad parietem transeat. ex altera parte, qua structuræ iungentur, tegula calce liquida linietur, ut facilius operi adhaerere possit.

XXV. Triclinia hiberna non convenit grandibus picturis ornari, quoniam hibernis temporibus frequenti lumine cereorum aut lucernarum fumante obsolescunt. propterea et camerae eorum planae fiunt, ut deteresa fuligine statim inluminatus splendor appareat.

XXVI. Pavimenta ut in hieme tepent. Etiam pavimentorum utilis dispositio inventa videtur. itaque excavatis in altum duobus pedibus, fistucato solo inducatur aut rudus aut testaceum pavementum, deinde congestis et calcatis spisse carbonibus inducatur ex sablone et favilla et calce mixta impensa crassitudine unciarum vi. ad regulam exaequata planities reddit speciem nigri pavimenti. hieme ergo non recipit frigus et ministros licet nudis pedibus vapore delectabit. sic enim erit pavementum, ut etiam bibentium pocula si fusa fuerint, momento siccescant.

XXVII. De generibus colorum. Colores vero alii certis locis procreantur, alii ex mixtionibus componuntur. rubricæ itaque multis locis generantur, sed optimæ in Ponto et in Hispania nascuntur. paraetonium ex ipso loco, unde foditur, habet nomen. eadem ratione et melinum: quod eius metalli, per insulas cycladas Melo dicitur <esse>. creta viridis pluribus locis nascitur, sed optima creta Smyrnae tantum procreatur, quae graece θεοδοτειον dicitur a Theodoto quodam, in cuius solo primum est inventa. auripigmentum, quod αρκενικον graece appellatur, in Ponto nascitur. sandaraca plurimis locis generatur, sed optima in Ponto et iuxta flumen Hypanim. minii autem natura primum a Graecis Ephesiorum solo reperta memoratur, deinceps in

14 pavimento *codd.* 15 congesti sed *codd.* 16 ex: &  
*codd.* impens(a)e *codd.* 19 delectavit *codd.* 22 *cap.*  
 xxvii — xxix *om. g.* 28 creta Smyrnae: in creta cirina *codd.*



Hispania. cuius natura has admirationes habet. glebae itaque, cum ex metallis primum exciduntur, argenti vivi guttas exprimunt, quas artifices ad plures usus colligunt. neque enim argentum neque aes sine his inaurari potest.

5 nam confusae in unum, ita ut quattuor sextariorum men-  
 (25) suram habeant, centum librarum pondus efficient. supra cuius liquorem centenarium saxi pondus si posueris, susti-  
 07 nebit; scripulum auri super si posueris, in liquore de-  
 scendet. unde intelleges non ponderis sed naturae esse  
 10 discretionem. itaque si aurum ex pannis textile vis soli-  
 dari, adustum rudi vaso fictili pulverem prius lavaveris,  
 (5) postea mixtum argento vivo vel in panno vel in linteolo  
 comprimes, ut liquor argenti expressus emanet et aurum  
 solidum intrinsecus remaneat. verum probatio minii sic  
 15 erit observanda. in lammina ferrea mittatur et super ig-  
 nem ponatur tamdiu, donec lammina rubescat; tunc re-  
 tractum refrigescat. si colorem non mutaverit, optimum  
 (10) erit; si mutaverit, vitiatum erit. colores autem omnes  
 calcis mixtione corrumpi manifestum est. chrysocolla a  
 20 Macedonia venit; foditur autem ex metallis aerariis. ar-  
 menium et indicum ab ipsis ostenditur, quibus in locis na-  
 scitur. atramenti vero compositio sic erit observanda, quae  
 (15) non solum ad usum picturae necessaria videtur sed etiam  
 ad cotidianas scripturas. lacusculus curva camera struatur.  
 25 huic fornacula sic componitur, ut nares in lacusculo habeat,  
 qua fumus possit intrare. taedae in eadem fornace incendan-  
 tur, super taedas ardentes resina mittatur, ut omnem  
 (20) fumum et fuliginem per nares in lacusculum exprimat.  
 postea fuliginem diligenter conteres et aquam ad modum  
 30 mittes et atramentum facies nitidum. pictores autem glu-  
 tinum miscent, ut nitidius esse videatur. sed ad celeri-  
 tatem operis etiam taedarum carbones cum glutino attriti  
 (25) parietibus praestabunt atramenti suavitatem, nec minus

10 aurifex p. textilibus ad. r. v. f. solidari pulverem (-ris p)  
 p. lavaberit (laverit p) *codd.* 13 comprimis (conp̄mis) *codd.*  
 20 fodiatur *codd.* armenium: argentum *codd.* 29 conteres  
*codd.* 31 ut: & *codd.*

sarmenta exusta et contrita atramenti colorem imitabuntur. sed <et> sarmenta uvae nigrioris si in optimo vino mersa aruerint et postea exusta fuerint, addito glutino 308 imitata indici suavitatem monstrabunt. usta vero, quae plurimum necessaria in operibus picturae videtur, <sic 5 temperatur>. glebae silis boni in igne coquuntur, tunc acerrimo aceto perfuso extinguntur, et reddunt purpureum colorem. caerulei temperationes Alexandriae primo (5) sunt inventae, nunc autem Puteolis ex harenae pulvere et nitri flore temperatur, sed cyprium adustum \* \* \* \*. 10 cerussa [quam nostri aerucam vocant] sic erit conficienda. sarmenta [vitiosa mineae] infuso aceto in dolio coiciantur, super tabulae plumbeae deponantur et dolium cludatur, (10) et pluribus mensibus transactis aperiatur. et cerussa <si> in fornace coquatur, [quae] mutato colore meliorem efficiet sandaracam. ostrum autem, quod pro colore purpurae temperatur, plurimis locis nascitur, sed optimum insula Cypro et ceteris, quae proxime sub solis cursu habentur. con- (15) chylia itaque, cum circumcisa ferro fuerint, lacrimas purpurei coloris remittunt, quibus collectis purpureus color 20 temperatur. ideo autem ostrum est appellatum, quod ex testis umor elicitur. qui cito ex salsugine inarescit, nisi temperatus umor melle circumfusus habeatur. fiunt etiam purpurei colores infecta creta rubiae radice. similiter ex (20) floribus alii colores inficiuntur. itaque pictores cum voluerint sil atticum imitari, violam aridam in vaso cum aqua ad ignem adponunt, ut ferveat, et decoctam in linteolo 309 exprimunt et in mortario cum creta conterunt et faciunt silis attici colorem. eadem ratione vaccinium cum lacte temperantes purpuram faciunt elegantem. qui non possunt 30 chrysocolla propter caritatem uti, herbae quae lutear (5) appellatur sucum caeruleo inficiunt et utuntur viridissimo colore. haec autem infectiva appellantur. propter inopiam

3 arderent *codd.*      6 silices bonæ *codd.*      11 afrug(r)um  
*codd.*      12 conficitur *codd.*      18 concula *codd.*      19 lacrimis  
*codd.*      20 colori *codd.*      24 rubra radices *codd.*      32 cero-  
leum *codd.*

coloris simili modo cretam selinusiam sive anulariam vitro miscentes, quod Graeci  $\iota\alpha\tau\upsilon$  [sive rationibus] vocant, efficiunt indici colorem.

- (10) Quoniam ad omnes usus normae ratio subtiliter in-  
 5 venta videtur, sine qua nihil utiliter fieri potest, hoc modo erit disponenda. sumantur itaque tres regulae, ita ut duae sint pedibus binis et tertia habeat pedes duo uncias x, ac regulae aequali crassitudine compositae  
 (15) extremis cacuminibus iungantur schema facientes trigoni. sic fiet perite norma composita.

XXVIII. De  
normae in-  
ventione.  
Vitr. 9 praef.  
(Isid. 19, 18).

- 310 Multa variaque genera sunt horologiorum, sed pelecini et hemicyclii magis aperta et sequenda ratio videtur. pelecinum enim horologium dicitur, quod ex duabus  
 (20) tabulis marmoreis vel lapideis superiore parte latioribus, inferiore angustioribus componitur, sed haec tabulae aequali mensura fiunt et quinque lineis directis notantur, ut angulum faciant, qui sextam horam signabit. semis ergo ante primam et semis post undecimam supplebunt  
 (25) XII numeros horarum. sed iunctis aequaliter ante et extensis tabulis, in angulo summo iuncturae circinum figes et angulo proximum circum facies, a quo primum lineae horarum partitae aequaliter notantur. item alium maiorem circum ab eodem puncto angulari facies, qui prope oram tabularum attingat, ad quem aestivis temporibus gnomonis umbra pervenit. subtilitas ergo disparis mensurae de spatio horarum expectanda non est, quando aliud maius et aliud minus horologium poni solitum videatur, et non amplius paene ab omnibus nisi, quota sit, solum inquiri festinetur. gnomon itaque in angulo summo iuncturae paululum inclinatus ponitur, qui umbra sua horas designet. constitues autem horologii partem, qua decimam horam notabit, contra orientem aequinoctialem, sicut de

XXIX. De  
horologii  
institutione.  
ex al. f.  
(cf. Vitr. 9, 8)

1 selinusiam (cf. Vitr.): fornosā v, formasam p anulariam (Vitr.): angu(o v)lariam codd. 2 graeci staen siverationibus vocant inficiunt codd. 9 cacuminibus (Vitr.): acuminibus codd. 10 periti codd. 11 pelecini (Vitr.): peligni (it. v. 13) codd. 23 oram: horarum codd. 27 pones codd.

exemplis multifariam cognoscitur. horologium autem, quod  
 hemicyclion appellatur, simili modo de lapide vel de mar-  
 more uno, quattuor partibus susum latioribus, infra angu-  
 stioribus componatur, ita ut ab ante et a tergo latiores <sup>(15)</sup>  
 partes habeat, sed frons aliquantum promineat atque um- <sup>5</sup>  
 bram faciat maiorem. sub hac fronte rotunditas ad cir-  
 cinum notatur, quae cavata introrsus hemicyclion faciat  
 schema. in hac cavatura tres circuli fiunt: unus prope  
 summitatem horologii, alius per mediam cavaturam, tertius <sup>(20)</sup>  
 prope oram signetur. a minore ergo circulo usque ad <sup>10</sup>  
 maiorem circulum horalem una et x lineae directae aequali  
 partitione ducantur, quae horas demonstrant. per medium  
 vero hemicyclium supra minorem circulum planitia aequa-  
 lis subtiliori crassitudine fiat, ut aperta rotunditate digi- <sup>(25)</sup>  
 tali facilius solis radius infusus per numeros linearum <sup>15</sup>  
 horas demonstrat. hiemis ergo tempore per minorem  
 circulum horarum numeros servabit, aequinoctiali tempore  
 medium circulum sequetur, aestivo tempore per maioris <sup>311</sup>  
 circuli spatia gradietur. sed ne error in construendo  
 horologio cuiquam videatur, libero loco alto vel plano sic <sup>20</sup>  
 ponatur, ut angulus huius, qui occiduas horas notabit,  
 contra aequinoctialem venum spectet, unde sol nono kal. <sup>(5)</sup>  
 apriles oriatur. fit etiam <in> uno horologio duplex ele-  
 gantiae subtilitas. nam dextra ac sinistra extrinsecus in  
 lateribus eius quinae lineae directae notantur, et ternae <sup>25</sup>  
 partes circulorum aequali intervallo sic fiunt, ut una  
 proxima sit angulis posterioribus, ubi stili ponentur, qui <sup>(10)</sup>  
 umbra sua horas designent, altera mediam planitiem de-  
 tineat, tertia prope oram contingat. has enim partes cir-  
 culum hieme, vere et aestate sic ut interius gnomonis <sup>30</sup>  
 umbra sequitur. in angulis ergo posterioribus stilos modice  
 obliquos figes, qui umbra sua horas designent. oriens enim <sup>(15)</sup>  
 sol in primo latere sex horas notabit, occidens alias sex in

1 multifaria *codd.*    6 faciant . . . frontes *codd.*    7 emi-  
 cyclo *codd.*    18 sequitur . . . maiores *codd.*    21 angulos . . .  
 occidebas *codd.*    28 design& p, -nat v    alter *codd.*

sinistro latere percurret. legitur etiam horas sic comparari debere, primam, sextam, septimam et duodecimam uno spatio mensuraque disponendas; secundam, quintam, octavam (20 et undecimam pari aequalitate ordinandas; tertiam, quar-  
5 tam, nonam <et decimam> simili ratione edendas. est et alia de modo et mensuris horarum comparatio, quam prolixitatis causa praetereundam aestimavi, quoniam haec diligentia ad paucos prudentes pertinet. nam omnes fere, sicut supra memoratum est, quota sit, solum requirunt.

10 Quantum ergo ad privatum usum spectat, necessaria huic libello ordinavimus. civitatum sane et ceterarum rerum institutiones praestanti sapientiae memorandas reliquimus.

---

5 dedendas *codd.*  
reliquimus *om. p.*

10 expectat *codd.*

11 civitatum —

---

## Index nominum.

*Numeri remittunt ad paginas editionis prioris Rosianae.*

- Abderitae 174, 15.  
Accius 218, 1.  
Achaia 43, 27. 84, 19. 22. 85, 16.  
Adriaticum mare 43, 26.  
Aegyptus 32, 16. 18. 96, 11.  
134, 14. 176, 15. 191, 7. 195, 7.  
232, 1.  
Aegyptii 185, 3. aegyptii oeci  
143, 11. 14. 18.  
Aequiculi 200, 25.  
Aeschylus 158, 20.  
Aesculapius 13, 25.  
Aesculapium 159, 10.  
Aethiopes 191, 2.  
Aethiopia 195, 15.  
Aetna 43, 2.  
Afri 203, 2. Afri campi 191, 14.  
Africa 59, 3. 203, 6.  
Agatharchus 158, 20.  
Agesilas 4, 23  
Agesistratos 160, 4.  
Agger 190, 20.  
Alabandes 174, 8. 15.  
Albae lapidicinae 44, 21. 45,  
15.  
Albula 192, 23.  
Alexander 31, 8 sqq. 155, 16.  
199, 20. 273, 18.  
Alexandria 32, 20. 156, 11. 157,  
18. 180, 25. 218, 21. <233, 13>.  
237, 8.  
Alexis 132, 15.  
Alpes 59, 19. 61, 5. 190, 16. 199,  
21. 200, 25.  
Altinum 20, 3.  
Amiterninae lapidicinae 44, 21.  
Ammon 195, 7.  
Amyntas 273, 15.  
Anaxagoras 155, 13. 158, 22.  
183, 15. Clazomenius 232, 19.  
Ancona 60, 11.  
Andreas 236, 19.  
Androcydes Cyzicenus 63, 23.  
Andronicus Cyrrestes 25, 2.  
Anicianae lapidicinae 45, 14.  
Antimachides 160, 14.  
Antiochus 160, 18.  
Antipater 199, 19. — (Stoicus)  
232, 16.  
Antistates 160, 13.  
Apaturius Alabandeus 173,  
23 sqq.  
Apelles 8, 11.  
Apollo 156, 4. 217, 2. Delphicus  
62, 16. 84, 24. Panionius 85, 15.  
Apollinis aedes 30, 10. 70, 1.  
71, 12. 161, 8. 251, 3.  
Apollonia 195, 19. 283, 9.  
Apolloniatas 283, 11.  
Apollonius 236, 16. 20. Per-  
gaeus 10, 16.  
Appenninus mons 43, 24. 25.  
61, 4.  
Apulia 20, 9.  
Aquilaia 20, 3.  
(Julia) Aquiliana basilica 106, 1.  
Aquitania 34, 24.  
Arabia 196, 2. 197, 20.  
Aradus 280, 21.  
Aratus 232, 24.

- Arcadia 199, 13. 200, 27.  
 Arcesius architectus 90, 22.  
 159, 9.  
 Archimedes 5, 27. 160, 2. 206,  
 9. 215, 8. 19. ab Syracusis  
 10, 17.  
 Archytas Tarentinus 10, 15.  
 160, 2. 216, 21. 217, 5.  
 Ardeatinus (ager) 192, 23.  
 Areopagus 35, 19.  
 Areuanias 50, 12.  
 Argi 50, 13. 84, 20.  
 Ariobarzanes 122, 7.  
 Aristarchus grammaticus 8, 10.  
 Samius 10, 15. 225, 19. 236, 15.  
 Aristides 204, 8.  
 Aristippus philosophus Socra-  
 ticus 131, 14.  
 Aristomenes Thasius 63, 22.  
 Aristophanes 132, 14. (gram-  
 maticus) 156, 21sqq.  
 Aristoteles 155, 15. 212, 21.  
 Aristoxenus 8, 11. 110, 20.  
 116, 3.  
 Arretium 49, 8.  
 Arsinoe 85, 11.  
 Artemisia 51, 6sqq.  
 Asia 39, 15. 43, 27. 72, 15. 84,  
 26. 85, 3. 190, 14. 224, 23.  
 Asta(n)sobas (Hastansobas)  
 191, 4.  
 Astoboas 191, 4.  
 Athenae 25, 3. 35, 19. 49, 5.  
 70, 11. 101, 21. 158, 20. 159,  
 5. 160, 13. 161, 13. 176, 10.  
 17. 183, 16. 194, 17. 218, 21.  
 233, 11.  
 Athenienses 84, 24. 87, 2. 132,  
 15. 22. 176, 17.  
 Athenodorus (?Stoicus) 232, 16.  
 Athos mons 31, 24.  
 Atlantides 151, 12.  
 Atlas 151, 7. 190, 17. 191, 9.  
 Attalus 85, 11. Attalici reges  
 49, 9. 156, 7.  
 Attica 101, 21. atticum mel 60,  
 20. sil 176, 9. 182, 19. 24. atti-  
 curges 77, 11. 19. 96, 18. 98, 24.  
 Aventinus mons 178, 20.  
 Augusti aedis 107, 3.  
 M. Aurelius 2, 3.  
 Babylon 23, 7. 195, 21. 196, 2.  
 Baianae regiones 42, 8. Baiani  
 montes 42, 23.  
 Baleares 176, 16. 203, 10.  
 Berosus Chaldaeus 224, 22.  
 232, 14. 236, 14.  
 Boedas Byzantius 63, 21.  
 Boeotia 198, 8.  
 Borysthenes 190, 14.  
 Bryaxis 159, 17.  
 Byzantii 273, 15.  
 Caecubum vinum 197, 13.  
 Caeli aedes 12, 27.  
 Caesar 1, 1. 11, 1. 83, 18. 104,  
 22. 133, 6. 158, 8. 218, 13. (di-  
 vus) Caesar 59, 18. 60, 4. Cae-  
 sar (pater) 203, 13. Caesaris  
 forum 70, 19.  
 Callaeschros 160, 14.  
 Callet 39, 15.  
 Callias architectus 280, 21sqq.  
 Callimachus 87, 1.  
 Callippus 232, 24.  
 Camenae 192, 12.  
 Campana via 199, 23.  
 Campania 44, 8. 23. 61, 9. 197,  
 12. 200, 2.  
 Capitolium 35, 20. 71, 20.  
 Cappadocia 196, 8.  
 Cares 50, 14. 85, 12.  
 Caria 49, 21. 51, 7. 85, 4.  
 Carpion 159, 5.  
 Carthaginienses 272, 22.  
 Carthago 195, 17.  
 Carya civitas Peloponnensis  
 4, 11.  
 Caryates 4, 14. 22.  
 Casius 195, 7.

- Castoris aedis 101, 18. 21.  
 Caucasus mons 190, 13.  
 Celtica 190, 16.  
 Centauri 173, 26.  
 Cephisos 198, 8.  
 Cereris aedes 30, 21. 71, 19.  
 161, 10.  
 Chaldaei 224, 22. 232. 9. 14.  
 Chaldaica disciplina 224, 23.  
 Charias 160, 4. 273, 17.  
 Chersiphron 70, 5. 159, 3. 249,  
 26. 250, 12. Gnosius 161, 5.  
 Chion Corinthius 63, 20.  
 Chionides 132, 14.  
 Chios 85, 7. 158, 4. 283, 3.  
 Chii 283, 4.  
 Chropes (Cychropes) 199, 3.  
 Cia 202, 3.  
 Cibdeli 194, 22.  
 Cicero 218, 6.  
 Cilbiani agri Ephesiorum 177, 2.  
 Cilicia 194, 24. 195, 13.  
 Circus Flaminius 101, 18. (21.)  
 236, 17. Maximus 71, 19.  
 Clazomenae 85, 8. Clazomenii  
 198, 9.  
 Clitor 200, 28.  
 Colchi 34, 25. 190, 15.  
 Collina porta 69, 7.  
 Colophon 85, 7.  
 Coos 232, 15.  
 Corinthii 87, 6. 116, 20.  
 Corinthia virgo 86, 21. corin-  
 thiae aedes 13, 6. *passim l. IV.*  
 corinthii oeci 143, 10. corin-  
 thium vas 205, 4.  
 Cn. Cornelius 2, 4.  
 Cornetus campus 199, 23.  
 Cossutius civis Romanus 160,  
 22. 161, 18. 19.  
 Cottius 199, 21.  
 Crates (?) 132, 14.  
 Crathis 198, 9.  
 Creta 19, 8. 59, 3.  
 Cretenses 19, 7. 15.  
 Creusa 85, 2.  
 Croesus 49, 14. 155, 16.  
 Ctesibius 5, 27. 160, 3. 260, 13.  
 23. Alexandrinus 237, 5sqq.  
 Ctesibica machina 259, 19.  
 Cumae 129, 15. Cumanorum  
 montes 42, 23.  
 Cutiliae 194, 3.  
 Cyclas (insula) 176, 20.  
 Cydnos 194, 24.  
 Cyrenae 197, 22.  
 cyziceni oeci 143, 27. cyzicena  
 triclinia 149, 26.  
 Daphnis Milesius 161, 9.  
 Darius 155, 17.  
 Delos 217, 2.  
 Delphi 85, 2. 159, 6.  
 Demetrius 161, 7.  
 Demetrius Phalereus 161, 12.  
 Demetrius Poliorcetes 281, 2.  
 282, 17.  
 Democles 160, 3.  
 Democritus 37, 17. 21. 155, 13.  
 158, 22. 212, 21. 217, 9. phy-  
 sicus 231, 18. Abderites 232,  
 20.  
 Demophilos 159, 21.  
 Diades 160, 2. 273, 17. 19.  
 275, 18.  
 Dianae aedes 13, 9. 59, 70, 1.  
 1. 4. 71, 13. 86, 1. 101, 19.  
 159, 2. 8. 161, 5. 7. 249, 28.  
 251, 22.  
 Dinocrates architectus 31, 7sqq.  
 Diognetus Rhodius architectus  
 280, 18 sqq.  
 Diomedes 20, 10.  
 Dionysodorus 236, 20.  
 Diphilos 160, 3.  
 Doricae aedes 13, 3. *passim l.*  
*IV.* (85, 16). fores 96, 19. 142,  
 14. peristyla 142, 24.  
 Dorieon civitates 85, 17.  
 Dorus 84, 19.  
 Dyris 190, 18.  
 Dyrrachium 195, 19.



- Elephantis 191, 6.  
 Eleusis 161, 9.  
 Elpias Rhodius 20, 11.  
 Empedocles 184, 1.  
 Ennius 218, 1.  
 Ephesus 58, 24. 70, 4. 85, 5. 159, 2. 161, 5. 175, 24. 242, 5. 249, 28. 252, 3. Ephesii 177, 2. 179, 8. 251, 21.  
 Epicharmus 184, 2.  
 Epicurus 37, 18. 132, 9. 155, 15.  
 Epimachus Atheniensis architectus 281, 3.  
 Eptagonus, Eptabolus lacus 190, 19. 20.  
 Eratosthenes Cyrenaeus 10, 16. 27, 2. 28, 5. 216, 21. 217, 5.  
 Erythrae 85, 8. Erythraei 198, 10.  
 Etruria 43, 14. 24. 44, 9. 61, 5. 9. 195, 4.  
 Etrusci haruspices 30, 13.  
 Euangelus 252, 6.  
 Eucrates (Crates?) 132, 14.  
 Euctemon 232, 24.  
 Eudoxus 232, 23. 236, 16.  
 Eumenicae porticus 122, 3.  
 Euphranor 160, 1.  
 Euphrates 190, 14.  
 Euripides 183, 15. 199, 9. 223, 6. eius fabula Phaethon 223, 9.  
 Faberius scriba 178, 20.  
 Falernum vinum 197, 13.  
 Faliscus ager 199, 23.  
 colonia Fanestris 60, 10. c. Iulia Fanestris 106, 12.  
 Fauni aedis 69, 11.  
 Ferenti municipium 45, 24.  
 Fidenates lapidicinae 44, 20.  
 Flaminius circus 101, 18. 236, 17.  
 Florae aedes 13, 5. 179, 12.  
 Fortunae Equestris aedis 71, 3. ad Tres Fortunas 69, 6.  
 Fuficius 160, 8.  
 Fundi 197, 13.  
 Gades 272, 23.  
 Gaditani 273, 8.  
 Gallia 34, 24. 182, 4. 190, 15. Gallicae paludes 20, 2.  
 Ganges 190, 13.  
 Geras Chalcedonius 273, 8.  
 Gnosus 19, 9. 10.  
 Gortyna 19, 9. 11.  
 Graeci *passim*.  
 Graecia 4, 12. 136, 7.  
 Graia statio 52, 3.  
 Hadrianum mare 59, 5. 61, 7.  
 Halicarnassus 49, 16. 24.  
 Hegesias 204, 8.  
 Hegetor Byzantius 277, 19.  
 Hegias Athen. 63, 20.  
 Hellas 84, 25.  
 Hellen 84, 19.  
 Heraclea 251, 23.  
 Heraclitus Ephesius 37, 16. 183, 14.  
 Herculis aedes 13, 3. 30, 11. 49, 6. 71, 20.  
 Hermodorus 69, 19.  
 Hermogenes 70, 1. 72, 16. 73, 6. 90, 23. 159, 7.  
 Herodotus 204, 8.  
 Hierapolis 196, 13.  
 Hiero 215, 10. 18.  
 Himeras 195, 2.  
 Hipparchus 232, 24.  
 Hippocrates 8, 14.  
 Hispania 34, 24. 134, 14. 176, 15. 179, 10. ulterior 39, 14.  
 Homeromastix 157, 18.  
 Homerus 157, 25.  
 Honoris et Virtutis aedis 69, 19. 161, 21.  
 M. Hostilius 20, 13.  
 Hymettus mons 49, 5.  
 Hypanis 176, 25. 190, 15. 196, 24.  
 Ictinos 159, 5. 161, 10.  
 Ilias 157, 19.  
 Ilienses 198, 18.

- India 190, 13. 195, 16.  
 Indus 190, 13.  
 Iollas 199, 20.  
 Ion 85, 1. 13. Iones 85, 6. 11.  
   86, 15. Ionia 85, 13.  
 Ionicae aedes 13, 10. *passim*.  
   I. III. IV. (86, 16). fores 97,  
   21. 142, 15.  
 Iope 196, 2.  
 Iovis aedes 30, 7. 49, 6. 69, 11.  
   107, 5. Iovis Fulguris 12, 27.  
   Iovis Statoris 69, 19. Iovis  
   Olympii 70, 11. 160, 15. 161,  
   16. arae 102, 22. stella 138,  
   4. 220, 7 sqq.  
 Isidis aedes 30, 10.  
 Ismuc 203, 4.  
 Isthmia 212, 5.  
 Italia 43, 24. 49, 8. 105, 2. 116,  
   18. 138, 4. 6. 176, 8. 190, 16.  
   200, 2. 25. Italica consuetudo  
   127, 1. 143, 27. (mos) 151, 17.  
 Iuba rex 203, 2.  
 Iulia Aquiliana basilica 106, 1.  
 divi Iulii aedis 70, 18.  
 C. Iulius Masinissae filius 203,  
   11.  
 Iunonis aedes 13, 9. 30, 7. 84,  
   21. 159, 1.  
  
 Lacedaemon 49, 11.  
 Lacones 4, 22.  
 Laodicenses 198, 10.  
 Larignum castellum 59, 20.  
   60, 9.  
 Latinum theatrum 120, 1. 121,  
   23. Latinae appellationes 110,  
   19. (150, 21.)  
 Lebedos 85, 8.  
 Leleges 50, 14. 85, 12.  
 Lemnos 176, 16.  
 Leochares 50, 4. 5. 159, 17.  
 Leonides 160, 1.  
 Lesbos 23, 19. 197, 11.  
 Liberi Patris aedes 13, 9. 30,  
   10. 72, 15. 90, 25. 122, 3. 159, 9.  
 Licymnius mathematicus 174,  
   7. 24.  
 Liparis 195, 13.  
 Lucani 198, 9.  
 Lucretius 218, 5.  
 Lunae aedes 12, 27. 116, 21.  
 Lusitania 34, 24.  
 Lydia 197, 12. Lydium genus  
   laterum 38, 27.  
 Lyncestus 200, 1.  
 Lysippus 63, 13.  
  
 Macedonia 31, 8. 157, 17. 179,  
   22. 199, 8.  
 Maeonia 197, 11.  
 Magi 183, 14.  
 Magnesia 70, 1. 159, 8. 175, 24.  
   203, 1.  
 Mamertinum vinum 197, 12.  
 Mariana aedes 69, 19. 162, 1.  
 Marcia aqua 192, 12.  
 Martis aedes 13, 3. 30, 12. 15.  
   19. 50, 3. stella 138, 5. 220,  
   7 sqq.  
 Masinissa 203, 11.  
 Massilia 35, 18. 283, 26.  
 Massilitani 284, 1.  
 Mauretania 190, 17. 191, 7.  
 Maurusia 190, 17.  
 Mausoleum 50, 1. 159, 11.  
 Mausolus 49, 16. 50, 27. 51, 5.  
 Maxilua 39, 14.  
 Mazaca 196, 9.  
 Medullorum natio 200, 26.  
 Melampus 160, 1. 201, 4.  
 Melas 50, 12. M. fluvius 198, 8.  
 Melite 85, 8. 9.  
 Melos 176, 20.  
 Menesthes 70, 2.  
 Mercurii aedes 30, 9. 50, 6. stella  
   220, 6 sqq.  
 Meroe 191, 2.  
 Metagenes 159, 3. 161, 6. 250,  
   12. 251, 8.  
 Metelli porticus 69, 19.  
 Meto 232, 24.

- Metrodorus 204, 8.  
 Milesii 85, 6.  
 Miletus 85, 5. 161, 8.  
 Milo Crotoniates 212, 18.  
 Minervae aedes 8, 4. 13, 3. 30,  
 7. 101, 22. 159, 3. 4. promun-  
 turium 129, 16.  
 P. Minidius 2, 4.  
 Mithridaticum bellum 122, 6.  
 C. Mucius 69, 20. 161, 21.  
 L. Mummius 116, 19.  
 Murena 49, 13.  
 Musae 156, 14. 214, 20.  
 Myagrus Phocaeus 63, 21.  
 Mylasa 49, 23.  
 Myron 8, 13. 63, 12.  
 Mysia κατακεκαυμένη 43, 2.  
 Mytilenae 23, 20.  
 Myus 85, 5.
- Nemea 212, 5.  
 Nemus 101, 19.  
 Neptunius fons 199, 2.  
 Nexaris 159, 21.  
 Nilus 32, 19. 96, 11. 191, 7. 8.  
 Nomades (Numidae) 196, 2.  
 Nonacris 199, 14.  
 Nympharum aedes 13, 5.  
 Nymphodorus 160, 3.
- Oceanus 191, 10.  
 Odyssea 157, 19.  
 Olympia 212, 5.
- Paconius 251, 6sqq.  
 Padus 59, 5. 60, 10. 190, 16.  
 Paeonius Ephesius 161, 7. 9.  
 Pallas Minerva 101, 22.  
 Pallenses lapidicinae 44, 20.  
 46, 8.  
 Paphlagonia 200, 24.  
 Paraetonium 195, 7.  
 Parmenion 236, 18.  
 Paros 251, 23.  
 Patrae 49, 6.  
 Patrocles 236, 19.
- Pausanias 4, 22.  
 Peloponnesus 84, 19.  
 Pentelensis mons 49, 6.  
 Pephrasmenos Tyrius 273, 5.  
 Pergamus 156, 8.  
 Persae 4, 12sqq. 202, 9.  
 Persica porticus 5, 3. spolia  
 122, 6.  
 Phaethon 223, 9.  
 Pharax Ephesius 63, 21.  
 Phasis 190, 15.  
 Phidias 63, 13.  
 Philippus 232, 24.  
 Philippus Amyntae filius 273,  
 15.  
 Philo 159, 6. 161, 13.  
 Philo Byzantius 160, 3.  
 Philolaus Tarentinus 10, 15.  
 Phocaea 85, 8.  
 Phryges 35, 7.  
 Phrygia 196, 14.  
 Picenum 44, 24.  
 Pinna Vestina 194, 3.  
 Piraeus portus 159, 7. 194, 18.  
 Pisaurum 60, 11.  
 Pisistratus 160, 15.  
 Pitane 39, 15.  
 Pixodarus 251, 20sqq.  
 Placentia 218, 22.  
 Plataicum proelium 4, 23.  
 Plato 66, 24. 155, 14. 212, 21. 213,  
 12. 214, 4.  
 Pollis 160, 1.  
 Polycles Cyzicenus 63, 23.  
 Polyclitus 8, 13. (Polycletus) 63,  
 13.  
 Polyidos 160, 4. Thettalos 273,  
 16.  
 Pompeianus pumex 42, 30.  
 Pompeiani Herculis aedis 71, 20.  
 Pompeianae porticus 122, 2.  
 Pomptinae paludes 20, 7.  
 Pontus 34, 25. 134, 15. 176, 15.  
 24. 25. 182, 3. 196, 24.  
 Porinos 160, 14.  
 Posidonios 204, 8.

- Pothereum flumen 19, 8.  
 Praxiteles 159, 17.  
 Priene 8, 4. 85, 7. 159, 3.  
 Proconnesos 251, 23.  
 Proconnesium marmor 49, 17.  
 Proetus 201, 5.  
 Proserpinae aedes 13, 5. 161, 10.  
 Pthia nympha 84, 20.  
 Ptolomaeus rex 156, 9. 157, 19.  
 Philadelphus 158, 3.  
 Pateoli 180, 26.  
 Pyrrus 160, 4.  
 Pythagoras 104, 1. 184, 1. 212, 21. 214, 6. 19. Samius 232, 19.  
 Pythagorei 37, 19. (104, 1). Pythagoricum trigonum 259, 8.  
 Pytheos architectus 8, 4. 9, 7. 90, 23. 159, 4. 12.  
 Pythia 62, 16. 212, 5.  
  
 Quirini aedis 70, 4. 179, 13.  
  
 Ravenna 20, 3. 57, 18. 60, 10.  
 Rhenus 190, 16.  
 Rhodanus 190, 15.  
 Rhodiaceum peristylum 149, 21.  
 Rhodienses 131, 15. 280, 17.  
 Rhodii 51, 6sq. 280, 25sq.  
 Rhodos 51, 20. 22. 23. 131, 18. 181, 11. 182, 9. 233, 13. 280, 21.  
 Roma 69, 26. 70, 11. 72, 15. 116, 17. 20. 134, 15. 179, 9. 12. 218, 22. 233, 11. 18. (urbs 44, 20. 46, 9.) Romanus populus 1, 5. 20, 18. 52, 11. 27. 138. 1. 10. 176, 17. 242, 16.  
 Romuli casa 35, 21.  
 Rubrae lapidicinae 44, 20. 46, 8.  
  
 Salmacidis fons 50, 6.  
 Salpia 20, 9.  
 Salpini 20, 21.  
 Salutis aedes 13, 25.  
 Samiramis 196, 1.  
 Samos 85, 7. 159, 2.  
 Sardiani 49, 14.  
  
 Sarnacus 160, 1.  
 Saturni stella 138, 5. 220, 7sq.  
 Satyrus 159, 11.  
 Scopas 159, 17.  
 Scopinas ab Syracusis 10, 17. Syracusius 236, 18.  
 P. Septimius 160, 10.  
 Serapis aedes 30, 10.  
 Sicilia 195, 2. 197, 12.  
 Silanion 160, 1.  
 Silenus 158, 28.  
 Sinope 176, 15.  
 Smyrna 122, 7. 158, 4. 176, 21. Smyrnaeorum civitas 85, 11.  
 Socrates 62, 16. 64, 6. 155, 14.  
 Soli 195, 13.  
 Solis aedes 12, 27.  
 Soractinae lapidicinae 44, 21.  
 Statonensis praefectura 45, 16.  
 Stratoniceum 122, 7.  
 Styx 199, 16.  
 Sunion 101, 22.  
 Susa 202, 9.  
 Syene 191, 6.  
 Syracusae 215, 10.  
 Syria 59, 3. 190, 14. 196, 2. 197, 20.  
  
 Tanais 190, 15.  
 Tarentum 233, 13.  
 Tarquinienses 45, 14.  
 Tarsos 194, 24. 203, 1.  
 Teanum 200, 2.  
 Teos 72, 15. 85, 7. 159, 9.  
 Terracina 197, 13. 199, 1.  
 Terrae (matris) ara 102, 23.  
 Thales 37, 15. 155, 13. Milesius 183, 13. 232, 18.  
 Thasos 251, 23.  
 Thebaici campi 191, 6.  
 Themistocles 122, 4.  
 Theo Magnes 63, 23.  
 Theocydes 159, 21.  
 Theodorus 159, 2. Th. Phocaeus 159, 5.  
 Theodosius 236, 19.

- Theodotus 176, 22.  
 Theophrastus 132, 1. 204, 7.  
 Thessalia 199, 5.  
 Thracia 199, 4.  
 Tiberina insula 69, 11.  
 Tiberis 190, 16.  
 Tiburtina via 192, 23. Tibur-  
 tinae lapidicinae 44, 21. Ti-  
 burtina saxa 45, 4. testacea  
 164, 4.  
 Tigris 190, 14.  
 Timaeus 204, 8.  
 Timavus 190, 16.  
 Timotheus 50, 5. 159, 18.  
 Tmolites 197, 12.  
 Tralles 49, 9. 122, 8. 159, 10.  
 173, 23.  
 Triton aereus 25, 7.  
 Troezen 50, 13. 194, 21.  
 Troia 20, 10. 155, 12. 198, 9.  
 Troiani campi 198, 16. Troia-  
 nae pugnae 172, 20.  
 Trypho Alexandrinus archi-  
 tectus 283, 15.  
 Tyana 196, 9.  
 Tuscanicae aedes 71, 19. 99,  
 17sq. Tuscanica cava ae-  
 dium 140, 8.  
 Tyrrenicum mare 61, 4.  
 Ulixes 172, 20.  
 Umbria 44, 24.  
 Uticenses 38, 23.  
 Varro 49, 13. 218, 7. Terentius  
 Varro 160, 9.  
 Veiovis aedis 101, 18.  
 Velinus 200, 2.  
 Veneris aedes 13, 5. 30, 13. 15.  
 50, 6. 26. 70, 19. stella 220,  
 6 sqq.  
 Venetia 44, 24.  
 Vestae ara 102, 23.  
 Vestorius 180, 26.  
 Vesuvius mons 42, 9. 28.  
 Volcani aedes 30, 15. 17.  
 Volsiniensis lacus 45, 16.  
 Xanthus 198, 9. 18.  
 Xenophanes 155, 13. Colopho-  
 nius 232, 19.  
 Xuthus 85, 1.  
 Zacynthus 195, 19.  
 Zama 203, 2.  
 Zenon 155, 15.  
 Zmyrna v. Smyrna.  
 Zoilus 157, 17.









LL

V848K

Vitruvius Pollio, Marcus  
Vitruvii De architectura, libri decem;  
ed F. Krohn.

508074

**University of Toronto  
Library**

**DO NOT  
REMOVE  
THE  
CARD  
FROM  
THIS  
POCKET**

Acme Library Card Pocket  
LOWE-MARTIN CO. LIMITED

UTL AT DOWNSVIEW



D RANGE BAY SHLF POS ITEM C  
39 16 19 04 10 003 4